

Роланд Шмигер

Нестрамски говор

Допринос јужнословенској дијалектологији

Verlag Otto Sagner München · Berlin · Washington D.C.

Digitalisiert im Rahmen der Kooperation mit dem DFG-Projekt „Digi20“ der Bayerischen Staatsbibliothek, München. OCR-Bearbeitung und Erstellung des eBooks durch den Verlag Otto Sagner:

<http://verlag.kubon-sagner.de>

© bei Verlag Otto Sagner. Eine Verwertung oder Weitergabe der Texte und Abbildungen, insbesondere durch Vervielfältigung, ist ohne vorherige schriftliche Genehmigung des Verlages unzulässig.

«Verlag Otto Sagner» ist ein Imprint der Kubon & Sagner GmbH.

SLAVISTISCHE BEITRÄGE

Begründet von
Alois Schmaus

Herausgegeben von
Peter Rehder

Beirat:

Tilman Berger · Walter Breu · Johanna Renate Döring-Smirnov
Wilfried Fiedler · Walter Koschmal · Ulrich Schweier · Miloš Sedmidubský · Klaus Steinke

BAND 364

VERLAG OTTO SAGNER
MÜNCHEN 1998

Роланд Шмигер

Нестрамски говор
Допринос
јужнословенској дијалектологији

VERLAG OTTO SAGNER
MÜNCHEN 1998

ISBN 3-87690-710-1
© Verlag Otto Sagner, München 1998
Abteilung der Firma Kubon & Sagner
D-80328 München

Gedruckt auf alterungsbeständigem Papier

9 8 7 6 5 4 3 2 1 0

VORWORT

Der Dialekt des Dorfes Nestram (Νεστορίο) im Bezirk Kostur (Νομός Καστοριάς) in Griechenland gehört zum äußersten südwestlichen makedonischen (und slavischen) Sprachgebiet und grenzt als solcher an das kompakte Territorium der neugriechischen Sprache an. Er ist bedingt durch seine geographische Lage einerseits recht archaisch und andererseits Interferenzerscheinungen durch das Neugriechische ausgesetzt. Die vorliegende Arbeit ist eine dialektologische Beschreibung, die diese spezifischen Eigenheiten berücksichtigt. Das Dialektmaterial wurde unter Anwendung einer kombinierten Methode gesammelt: Feldforschung in Nestram selbst und Gespräche mit Dialektsprechern, die nach dem Bürgerkrieg aus Nestram geflohen sind und heute in der Republik Makedonien leben. Die Kombination beider Methoden erlaubte es, gelegentlich in der Sprache der im Exil lebenden Dialektsprecher anzutreffende Züge des Standardmakedonischen herauszufiltern. Der Ansatz ist im wesentlichen strukturalistisch. Die größte Aufmerksamkeit wird den Bereichen Phonologie und Morphologie als denjenigen Struktursegmenten gewidmet, die innerhalb der makedonischen Dialekte am stärksten ausdifferenziert sind. Die Analyse dieser Bereiche erfolgt sowohl in synchroner als auch in diachroner Sicht. Darüber hinaus umfaßt die Arbeit auch Kapitel, in denen einige charakteristische Züge der Wortbildung und Syntax abgehandelt werden. In der Schlußfolgerung wird der Dialekt als eine der sogenannten "Übergangsmundarten" zwischen dem Ost- und dem Westmakedonischen klassifiziert, welche Züge beider Gruppen aufweisen. Innerhalb dieses Gebietes zeichnet sich die Dialektgruppe von Kostur durch einige lokale Besonderheiten aus, die sie insbesondere mit der benachbarten Dialektgruppe von Korča (Korçë) verbinden. Die Arbeit schließt mit einer tabellarischen Übersicht über die Flexionsmuster ab.

Die vorliegende Arbeit wurde als Dissertation an der Universität Wien eingereicht. Da mein offizielles erstes Studienfach "Serbokroatisch" war, ist der Text in serbischer Sprache verfaßt, und nicht, wie es die Thematik nahelegen würde, auf Makedonisch oder in meiner deutschen Muttersprache.

ПРЕДГОВОР

Дијалектот на село Нестрам (Νεστορίο) во Костурскиот округ (Νομός Καστοριάς) во Грција спаѓа во крајното југозападно македонско (и словенско) јазично подрачје и како таков граничи со компактната територија на новогрчкиот јазик. Обусловено со неговата географска положба, тој е доста архаичен, од една страна, и изложен на појави на интерференција од новогрчкиот јазик, од друга страна. Овој труд е дијалектолошки опис којшто ги зема предвид овие специфични особености. Дијалект-

ниот материјал беше собран со примена на комбиниран метод: теренски истражувања во самиот Нестрам и разговори со дијалектни говорители кои се избегани од Нестрам по Граѓанската војна и денес живеат во Република Македонија. Комбинацијата на двата метода дозволи да се елиминираат црти од стандардниот македонски јазик кои се среќаваа инцидентно во говорот на нселениците-говорители на дијалектот. Пристапот е во главни црти структуралистички. Најголемо внимание им е посветено на фонологијата и на морфологијата како на оние структурни сегменти кои се најиздиференцирани во рамките на македонските дијалекти. Анализата на овие области се врши како на синхронски, така и на дијахронски план. Освен тоа трудот опфаќа и поглавја во кои се разгледуваат некои карактеристични црти на полето на зборообразувањето и на синтаксата. Во заклучокот дијалектот се класификува како еден од таканаречените "преодни говори" меѓу источното и западното македонско наречје, со тоа што споделува црти на двете групи. Во рамките на тоа подрачје костурската говорна група се одликува со неколку локални особености кои ја поврзуваат посебно со соседната говорна група на Корча (Korçë). Трудот завршува со табеларен преглед на флексиските обрасци.

Овој труд беше предаден како докторска дисертација во Виенскиот универзитет. Бидејќи официјалниот главен предмет на студиите ми беше "српскохрватски јазик", текстот е напишан на српски јазик, а не, како што би наметнала тематиката, на македонски или на мојот роден германски јазик.

САДРЖАЈ

Објашњење употребљених скраћеница и знакова.....	19
1. УВОД.....	20
1.1. ОПШТИ ПОДАЦИ О СЕЛУ.....	22
1.2. ЈЕЗИЧКА СИТУАЦИЈА.....	25
1.3. ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА.....	28
2. МЕТОДСКА ОБРАДА.....	31
2.1. МЕТОДИ ИСТРАЖИВАЧКОГ РАДА.....	31
2.2. СИСТЕМ ТРАНСКРИПЦИЈЕ.....	34
3. ФОНОЛОГИЈА.....	39
3.1. СИНХРОНИЈА.....	39
3.1.1. Вокалски систем.....	39
3.1.1.1. Фонемски статус /o/ и /ô/.....	41
3.1.1.2. Фонемски статус /e/ и /ê/.....	44
3.1.1.3. Фонеме /i/ и /u/.....	46
3.1.1.4. Фонем /a/.....	46
3.1.1.5. Фонем /ɛr/.....	47
3.1.1.6. Редукција самогласника у неакцентованом слогу.....	48
3.1.2. Сонантски систем.....	50
3.1.2.1. Међусобни однос фонема /l/ и /ll/.....	50
3.1.2.2. Сонантски карактер фонема /j/.....	51
3.1.2.3. Фонем /n/.....	52
3.1.2.4. Фонеме /m/ и /r/.....	52
3.1.2.5. Фонем /ŋ/.....	53
3.1.2.6. Фонем /f/.....	53

3.1.3. Консонантски систем	53
3.1.3.1. Консонантски карактер фонема /v/	54
3.1.3.2. Статус фонема /f/	55
3.1.3.3. Фонеме /b/, /d/ и /g/	56
3.1.3.4. Фонеме /z/ и /ž/	56
3.1.3.5. Фонеме /g/ и /k/	56
3.1.3.6. Фонеме /g/ и /k/	57
3.1.3.7. Гласови [ð], [θ], [ɣ], [x] и [ç]	57
3.2. ДИСТРИБУЦИЈА ГЛАСОВА	59
3.2.1. Обезвучавање звучних консонаната у финалној позицији	59
3.2.2. Асимилација консонаната по звучности	60
3.2.3. Упрошћавање група које се састоје од два иста консонанта/со-	
нанта	61
3.2.4. Правила дистрибуције појединих гласова и гласовних група	61
3.2.4.1. Отклањање хијата у вокалским скупинама	62
3.2.4.2. Протетичко [j] испред фонема /e/	63
3.2.4.3. Појава алофона фонема /ð/ и /ž/	63
3.2.4.4. Дистрибуција фонема /x/	65
3.2.4.5. Десилабизација фонема /i/ у вокалским скупинама	66
3.2.4.6. Упрошћавање групе /ij/	66
3.2.4.7. Упрошћавање сугласничке групе /stk/	66
3.2.4.8. Упрошћавање сугласничке групе /stn/	67
3.2.4.9. Асимилације гласовних група по месту изговора	67
3.2.4.9.1. Асимилација групе /š/ + /t/	67
3.2.4.9.2. Асимилација групе /s/ + /ž/	68
3.2.4.10. Асимилације гласовних група по начину изговора	68
3.2.4.10.1. Асимилација групе /s/ + /k/	69
3.2.4.10.2. Асимилација консонантско-вокалске групе /v/ + /o/	69
3.2.4.11. Дисимилација сонантско-консонантских група // + /z/ и	
/n/ + /ž/	69

3.3. ДИЈАХРОНИЈА	71
3.3.1. Порекло вокалских фонема	74
3.3.1.1. Порекло вокала /i/	74
3.3.1.2. Порекло вокала /e/	77
3.3.1.3. Порекло вокала /ê/	80
3.3.1.4. Порекло вокала /a/	80
3.3.1.5. Порекло вокала /u/	83
3.3.1.6. Порекло вокала /o/	86
3.3.1.7. Порекло вокала /ô/	88
3.3.1.8. Порекло вокала /ɛr/	89
3.3.2. Историјски развој вокалског система у схемама	91
3.3.3. Порекло сонантских фонема	95
3.3.3.1. Порекло сонанта /j/	95
3.3.3.2. Порекло сонанта /ʃ/	97
3.3.3.3. Порекло сонанта /ʎ/	98
3.3.3.4. Порекло сонанта /r/	99
3.3.3.5. Порекло сонанта /m/	100
3.3.3.6. Порекло сонанта /n/	101
3.3.4. Порекло консонантских фонема	102
3.3.4.1. Порекло консонанта /p/	102
3.3.4.2. Порекло консонанта /b/	103
3.3.4.3. Порекло консонанта /f/	104
3.3.4.4. Порекло консонанта /v/	105
3.3.4.5. Порекло консонанта /t/	107
3.3.4.6. Порекло консонанта /d/	108
3.3.4.7. Порекло консонанта /c/	109
3.3.4.8. Порекло консонанта /s/	111
3.3.4.9. Порекло консонанта /z/	111
3.3.4.10. Порекло консонанта /č/	112
3.3.4.11. Порекло консонанта /š/	114
3.3.4.12. Порекло консонанта /ž/	115
3.3.4.13. Порекло консонанта /k/	117
3.3.4.14. Порекло консонанта /g/	117
3.3.4.15. Порекло консонанта /k/	117
3.3.4.16. Порекло консонанта /g/	118
3.3.4.17. Губљење консонанта /x/	119

3.3.5. Асимилација по начину изговора и упрошћавање скупине <i>/d/ + /n/</i>	120
3.3.6. Асимилација по начину изговора и упрошћавање скупине <i>/v/ + /n/</i>	121
3.3.7. Отпадање сонанта <i>/j/</i> испред предњих вокала.....	121
3.3.8. Отпадање консонанта <i>/d/</i> и сугласничке скупине <i>/jd/</i>	122
3.3.9. Отпадање сонанта <i>/v/</i> у интервокалској позицији.....	123
3.3.10. Отпадање консонанта <i>/z/</i> у интервокалској позицији.....	123
3.3.11. Изоловане метатезе.....	124
3.3.11.1. Метатеза скупина <i>/v/ + /s/</i> , <i>/v/ + /z/</i> и <i>/v/ + /ʃ/</i>	124
3.3.11.2. Остале метатезе.....	124
3.3.12. Табеларни приказ порекла гласова у нестрамском говору.....	125
3.3.13. Табеларни приказ развоја гласова из полазног система нестрам- ског говора.....	130
3.4. МОРФОНОЛОШКЕ АЛТЕРНАЦИЈЕ.....	134
3.4.1. Непостојано <i>/e/</i>	134
3.4.2. Непостојано <i>/u/</i>	135
3.4.3. Непостојано <i>/a/</i>	136
3.4.4. Непостојано <i>/e/</i> , <i>/ê/</i> и <i>/o/</i> у глаголским основама.....	136
3.4.5. Прва палатализација веларних консонаната.....	137
3.4.6. Друга палатализација веларних консонаната.....	138
3.4.7. Комбинација прве и друге палатализације веларних консона- ната.....	139
3.4.8. Јотовање.....	139
3.5. ПРОЗОДИЈА.....	142
4. МОРФОЛОГИЈА.....	146
4.1. ИМЕНИЦЕ.....	146
4.1.1. Граматичке категорије именица.....	146
4.1.1.1. Категорија рода.....	149
4.1.1.2. Категорија броја.....	149
4.1.1.3. Категорија одређености.....	150
4.1.1.4. Категорија апела.....	151
4.1.2. Подела именица на деклинационе скупине.....	153
4.1.3. Облик чланских морфема.....	156

4.1.4. Историјско порекло деклинационих типова и облика.....	159
4.1.4.1. Судбина некадашњих словенских деклинација.....	159
4.1.4.1.1. Некадашња <i>o-</i> и <i>jo-</i> деклинација.....	159
4.1.4.1.2. Некадашња <i>u-</i> деклинација.....	161
4.1.4.1.3. Некадашња <i>ā-</i> и <i>jā-</i> деклинација.....	162
4.1.4.1.4. Некадашња <i>ij-</i> деклинација.....	164
4.1.4.1.5. Некадашња <i>jij-</i> деклинација.....	164
4.1.4.1.6. Некадашња <i>i-</i> деклинација.....	165
4.1.4.1.7. Некадашња <i>n-</i> деклинација.....	166
4.1.4.1.8. Некадашња <i>m-</i> деклинација.....	168
4.1.4.1.9. Некадашња <i>s-</i> деклинација.....	168
4.1.4.1.10. Некадашња <i>g-</i> деклинација.....	168
4.1.4.2. Историјско објашњење данашњих деклинационих наста-	
вака.....	169
4.1.4.2.1. Нулти једински наставак.....	169
4.1.4.2.2. Једински наставак <i>-ин</i>	170
4.1.4.2.3. Једински наставак <i>-o</i>	170
4.1.4.2.4. Једински наставак <i>-a</i>	171
4.1.4.2.5. Једински наставак <i>-e</i>	172
4.1.4.2.6. Једински наставак <i>-i</i>	173
4.1.4.2.7. Множински наставак <i>-i</i>	173
4.1.4.2.8. Множински наставак <i>-ovi</i>	174
4.1.4.2.9. Множински наставак <i>-ja</i>	176
4.1.4.2.10. Множински наставак <i>-išča</i>	177
4.1.4.2.11. Множински наставак <i>-e</i>	177
4.1.4.2.12. Множински наставак <i>-a</i>	179
4.1.4.2.13. Множински наставак <i>-enišča</i>	180
4.1.4.3. Вокатив.....	180
4.1.4.4. Порекло чланских морфема.....	181
4.1.4.5. Посебни именички облици ван редовне промене.....	182
4.1.4.5.1. Остаци старог <i>G/A</i> sg. именица мушког рода које озна-	
чавају жива бића.....	182
4.1.4.5.2. Остаци старе двојине у служби бројне множине.....	183
4.1.4.5.3. Множина презимена за означавање свих чланова по-	
родица.....	183

4.2. ПРИДЕВИ	185
4.2.1. Граматичке категорије придева	185
4.2.1.1. Категорија рода	185
4.2.1.2. Категорија броја	186
4.2.1.3. Категорија одређености	187
4.2.1.4. Категорија степена поређења	187
4.2.2. Подела придева на деклинацијске групе	188
4.2.3. Облик чланских морфема	190
4.2.4. Историјско објашњење данашњих деклинационих наставка	190
4.2.4.1. Једински нулти наставак	191
4.2.4.2. Једински наставак <i>-i</i>	191
4.2.4.3. Једински наставак <i>-a</i>	191
4.2.4.4. Једински наставак <i>-o</i>	192
4.2.4.5. Множински наставак <i>-i</i>	192
4.2.4.6. Елемент <i>-j</i> у чланском морфему <i>-ju</i>	192
4.2.4.7. Члански морфеми	193
4.3. ЗАМЕНИЦЕ	194
4.3.1. Личне заменице	194
4.3.1.1. Граматичке категорије личних заменица	194
4.3.1.1.1. Категорија лица	195
4.3.1.1.2. Категорија рода	195
4.3.1.1.3. Категорија броја	196
4.3.1.1.4. Категорија падежа	196
4.3.1.2. Историјско објашњење деклинационих облика	197
4.3.1.2.1. Облици 1. лица једине	197
4.3.1.2.2. Облици 2. лица једине	199
4.3.1.2.3. Облици 3. лица једине	200
4.3.1.2.4. Облици 1. лица множине	203
4.3.1.2.5. Облици 2. лица множине	205
4.3.1.2.6. Облици 3. лица множине	205
4.3.2. Лична заменица сваког лица	207
4.3.2.1. Граматичке категорије личне заменице сваког лица	207
4.3.2.2. Историјско објашњење деклинационих облика	208

4.3.3. Присвојне заменице	209
4.3.3.1. Граматичке категорије присвојних заменица	210
4.3.3.1.1. Категорија лица	210
4.3.3.1.2. Категорија рода	210
4.3.3.1.3. Категорија броја	211
4.3.3.1.4. Категорија одређености	211
4.3.3.2. Историјско објашњење деклинационих облика	212
4.3.4. Показне заменице	217
4.3.4.1. Граматичке категорије показних заменица	219
4.3.4.2. Историјско објашњење деклинационих облика	219
4.3.5. Упитне заменице	222
4.3.5.1. Именичке упитне заменице	222
4.3.5.2. Придевске упитне заменице	224
4.3.6. Неодређене заменице	225
4.3.6.1. Именичке неодређене заменице	226
4.3.6.2. Придевске неодређене заменице	227
4.3.7. Опште заменице	227
4.3.7.1. Именичке опште заменице	228
4.3.7.2. Придевске опште заменице	230
4.3.8. Одричне заменице	231
4.3.8.1. Именичке одричне заменице	231
4.3.8.2. Придевске одричне заменице	232
4.4. БРОЈЕВИ	233
4.4.1. Основни бројеви	233
4.4.1.1. Граматичке категорије основних бројева	233
4.4.1.2. Историјско порекло основних бројева	237
4.4.1.3. Посебни облици за особе мушког пола	241
4.4.1.4. Синтаксичко везивање именица уз основне бројеве	242
4.4.2. Редни бројеви	243
4.4.3. Друге врсте бројева	244

4.5. ПРИЛОЗИ	245
4.5.1. Граматичке категорије прилога	245
4.5.2. Грађење прилога од придева	246
4.5.3. Функционалне групе прилога	246
4.5.3.1. Прилози за место	247
4.5.3.2. Прилози за време	249
4.5.3.3. Прилози за начин	250
4.5.3.4. Прилози за количину	251
4.5.3.5. Прилози за узрок	252
4.6. ГЛАГОЛИ	253
4.6.1. Граматичке категорије глагола	253
4.6.1.1. Категорија лица	254
4.6.1.2. Категорија броја	254
4.6.1.3. Категорија резултативности	255
4.6.1.4. Категорија времена	257
4.6.1.5. Категорија перспективности	258
4.6.1.6. Категорија начина	263
4.6.1.7. Категорија рефлексивности	265
4.6.1.8. Категорија рода (<i>genus nominale</i>)	267
4.6.1.9. Категорија вида	268
4.6.2. Расподела финитних глаголских облика према граматичким категоријама	269
4.6.3. Глаголске основе и тематски вокали	271
4.6.4. Конјугационе скупине	273
4.6.5. Облици	276
4.6.5.1. Презент	276
4.6.5.2. Футур I	279
4.6.5.3. Имперфекат	280
4.6.5.4. Аорист	284
4.6.5.5. Кондиционал I	286
4.6.5.6. Перфекат	288
4.6.5.7. Футур II	289
4.6.5.8. Плусквамперфекат	290
4.6.5.9. Кондиционал II	290

4.6.5.10. Императив	291
4.6.5.11. Партицип	294
4.6.5.12. Глаголска именица	296
4.6.5.13. Глаголски прилог	298
4.6.6. Историјско објашњење данашњих конјугационих облика	298
4.6.6.1. Алтернације у глаголским основама.....	298
4.6.6.2. Историјско објашњење данашњих појединих конјугацио- них облика.....	303
4.6.6.2.1. Презент.....	303
4.6.6.2.2. Футур I.....	306
4.6.6.2.3. Имперфекат.....	308
4.6.6.2.4. Аорист.....	310
4.6.6.2.5. Кондиционал I.....	311
4.6.6.2.6. Перфекат и други резултативни облици.....	311
4.6.6.2.7. Императив	312
4.6.6.2.8. Партицип	312
4.6.6.2.9. Глаголска именица	313
4.7. ПРЕДЛОЗИ.....	314
4.7.1. Предлози за простор	314
4.7.2. Предлози за време.....	321
4.7.3. Предлози за поређење	322
4.7.4. Предлози за начин	323
4.7.5. Предлози за узрок.....	323
4.7.6. Предлози за означавање заједнице.....	324
4.7.7. Дистрибутивни предлози.....	325
4.7.8. Предлози за означавање циља или намере	326
4.7.9. Предлози садржаја	327
4.7.10. Партитивни предлози	327
4.7.11. Атрибутивни предлози	327
4.7.12. Посесивни предлози	328
4.8. ВЕЗНИЦИ	329

4.9. ЧЕСТИЦЕ	332
4.9.1. Честица <i>ne</i>	332
4.9.2. Честица <i>da</i>	334
4.9.2.1. Честица <i>da</i> као потврдна честица	334
4.9.2.2. Честица <i>da</i> као елемент за творбу финитне замене инфинитива	334
4.9.2.3. Честица <i>da</i> као елемент за творбу сложених императивних облика	335
4.9.2.4. Честица <i>da</i> у упитној служби	335
4.9.2.5. Честица <i>da</i> као израз равнодушности, допуштења	336
4.9.3. Честица <i>neka</i>	336
4.9.4. Честица <i>za</i>	336
4.9.5. Показне честице	337
4.9.6. Остале честице	337
4.9.7. Разлике у вези с честицама у односу на друге македонске говоре	338
4.10. УЗВИЦИ	339
5. ТВОРБА РЕЧИ	340
5.1. ТВОРБА ВИДСКИХ ПАРЊАКА КОД ГЛАГОЛА	341
5.1.1. Творбени узорци за извођење видских парњака	341
5.1.2. Специфична тенденција творбе видских парњака	345
5.2. ИНТЕГРИСАЊЕ ПОСУБЕНИЦА ИЗ НОВОГРЧКОГ ЈЕЗИКА У СЛОВЕНСКИ ЈЕЗИЧКИ СИСТЕМ	347
5.2.1. Интегрисање именица	348
5.2.2. Интегрисање глагола	352
6. СИНТАКСА	354
6.1. ПРОСТА РЕЧЕНИЦА	354
6.1.1. Субјекат	354
6.1.2. Предикат	355
6.1.2.1. Сложени глаголски предикат	355
6.1.2.2. Употреба и значење глаголских облика	356
6.1.2.2.1. Презент	357
6.1.2.2.2. Футур 1	360
6.1.2.2.3. Имперфекат и аорист	362
6.1.2.2.4. Кондиционал 1	365

6.1.2.2.5. Перфекат.....	367
6.1.2.2.6. Футур II.....	367
6.1.2.2.7. Плусквамперфекат.....	368
6.1.2.2.8. Кондиционал II.....	368
6.1.2.2.9. Императив.....	369
6.1.2.2.10. Партицип.....	371
6.1.2.2.11. Глаголска именица.....	372
6.1.2.2.12. Глаголски прилог.....	372
6.1.3. Објекат.....	372
6.1.3.1. Обележавање објекта.....	373
6.1.3.1.1. Именска синтагма у служби објекта.....	373
6.1.3.1.2. Дуги облици личних заменица у служби објекта.....	376
6.1.3.2. Удвајање објекта.....	378
6.1.4. Ред клитичких речи у реченици.....	381
6.1.4.1. Место презентских облика глагола 'бити'.....	382
6.1.4.2. Место и међусобни ред осталих клитика и неких честица у реченици.....	386
6.1.4.2.1. Клитике и неке честице у индикативној реченици.....	387
6.1.4.2.2. Клитике и неке честице у императивној реченици.....	388
6.2. СЛОЖЕНА РЕЧЕНИЦА.....	393
6.2.1. Паратакса.....	394
6.2.1.1. Саставне реченице.....	394
6.2.1.2. Раставне реченице.....	395
6.2.1.3. Супротне реченице.....	396
6.2.2. Хипотакса.....	397
6.2.2.1. Релативне зависно-сложене реченице.....	397
6.2.2.1.1. Индивидуализујуће релативне реченице.....	398
6.2.2.1.2. Квалификативне релативне реченице.....	399
6.2.2.1.3. Компаративне релативне реченице.....	400
6.2.2.2. Декларативне зависно-сложене реченице.....	401
6.2.2.2.1. Зависно-изричне декларативне реченице.....	401
6.2.2.2.2. Зависно-упитне декларативне реченице.....	402
6.2.2.3. Адвербијалне зависно-сложене реченице.....	404
6.2.2.3.1. Временске реченице.....	404
6.2.2.3.2. Узрочне реченице.....	406
6.2.2.3.3. Последичне реченице.....	407

6.2.2.3.4. Намерне реченице.....	407
6.2.2.3.5. Погодбене реченице.....	408
6.2.2.3.5.1. Реалне погодбене реченице.....	409
6.2.2.3.5.2. Потенцијално-иреалне погодбене реченице.....	410
6.2.2.3.6. Допусне реченице.....	411
6.2.2.3.7. Начинске реченице.....	412
7. МЕСТО НЕСТРАМСКОГ ГОВОРА У ОКВИРУ МАКЕДОНСКОГ ДИЈА-	
ЛЕКАТСКОГ ПОДРУЧЈА	413
7.1. ЗАПАДНОМАКЕДОНСКЕ ЦРТЕ	413
7.2. ИСТОЧНОМАКЕДОНСКЕ ЦРТЕ	415
7.3. ЈУГОЗАПАДНОМАКЕДОНСКЕ ЦРТЕ	416
7.4. ЦРТЕ КОРЧАНСКО-КОСТУРСКЕ ГОВОРНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ.....	418
7.5. КАРАКТЕРИСТИЧНЕ ЦРТЕ НЕСТРАМСКОГ ГОВОРА.....	420
7.6. ЗАКЉУЧАК.....	422
ТАБЕЛАРНИ ПРЕГЛЕД ИМЕНИЧКОГ СИСТЕМА.....	423
ТАБЕЛАРНИ ПРЕГЛЕД ПРИДЕВСКОГ СИСТЕМА	432
ТАБЕЛАРНИ ПРЕГЛЕД ЗАМЕНИЧКОГ СИСТЕМА.....	437
ТАБЕЛАРНИ ПРЕГЛЕД ГЛАГОЛСКОГ СИСТЕМА.....	443
ЛИТЕРАТУРА.....	477

Објашњење употребљених скраћеница и знакова

алб.	албански
аор. осн.	аористна основа
аром.	аромунски
буг.	бугарски
герм.	германски
г.-луж.-срп.	горњо-лужичко-српски
грч.	новогрчки
дијал.	дијалекатски
д.-луж.-срп.	доњо-лужичко-српски
итал.	италијански
књиж. јез.	књижевни језик
луж.-срп.	лужичко-српски
мак.	македонски
нем.	немачки
пољ.	пољски
през.	презент
през. осн.	презентска основа
разг.	разговорно
рус.	руски
сх.	српскохрватски
старослов.	старословенски
тур.	турски
чеш.	чешки
•	реконструисано полазно стање за нестрамски говор; хипотетичан облик
>	развило / развија се у ...
<	развило / развија се из ...
→	доводи се у везу с ...
←	доведено је у везу с ...
:	према ...
~	постоји као дублетни облик поред ...
+	присуство обележја
-	одсуство обележја

1. УВОД

Овај рад представља дијалектолошки опис говора села Нестрам у Егејској Македонији. Први део (поглавља "Увод", "Методска обрада" и "Фонологија") био је предат 1991. године као дипломски рад у Институту за славистику Бечког универзитета.

Ова докторска дисертација обухваћа одељке "Морфологија", "Творба речи" и "Синтакса", као и завршни "Закључак". Тежиште је на морфологији, коју смо успели анализирати доста опширно. У одељцима "Творба речи" и "Синтакса" не дајемо потпун преглед дотичних сфера у нестрамском говору, јер специфична језичка ситуација (уп. 1.2) није дозвољавала несметан истраживачки рад на терену, док рад с информаторима у таквим сферама често није сасвим поуздан. Свему томе треба додати и чињеницу да је нестрамски говор, као последица политичких и историјских околности у овом веку, у фази изумирања, те у њему заправо нема више продуктивне творбе речи. Синтаксичке особине смо разматрали само у оним случајевима у којима су оне одступале од општег система македонских говора, који су у том погледу доста хомогени.

Ради потпуности и веће прегледности и корисности овог рада после консултација с нашим ментором, професором Хајнцем Микласом, одлучили смо да и први део текста (онај, дакле, који је већ био послужо као дипломски рад) укључимо у докторску дисертацију.

На овом месту исказујемо дубоку захвалност нашем првом ментору, покојном професору Франтишеку Вацлаву Марешу, који је прву фазу израде овог текста пратио интензивним консултацијама, и нашем садашњем ментору професору Хајнцу Микласу, који је био љубазан да прихвати тему рада без промена и којему захваљујемо срдечно за велико стрпљење показано за време израде ове докторске дисертације.

Захвалност дугујемо и колегама Нини Димитровој-Шмигер из Скопља и Ерику Тау-Кнудсену из Копенхагена, који су заједно с нама скупљали дијалекатски материјал у Нестраму.

На свој начин захваљујемо и службеницима полицијске станице у селу Нестрам, који, и поред тога што су нас привели током наших теренских истраживања и конфисковали знатан део снимљеног материјала, нису нашли све касете, те су том сво-

јом конструктивном сарадњом (свакако не добровољном) омогућили да велик део дијалектолошких сазнања буде упоређен са ситуацијом забележеном на лицу места.

Највећу захвалност дугујемо баби Тини Калапутовској из Охрида, која је својим квалитетима одличног информатора и својим стрпљењем омогућила да се скупи драгоцен материјал о овом дијалекту, којег можда за једну или највише две деценије више неће бити, те је на тај начин дала неоцењив допринос тежњи да се сачувају подаци о њему и за будуће генерације дијалектолога и историчара словенских језика.

На крају (по хронолошком реду) изражавамо посебну захвалност нашем колеги и пријатељу Ненаду Вујадиновићу из Скопског универзитета, који је с великом стрпљивошћу и акрибијом обавио језичку редакцију текста, за што га подједнако квалификује његово својство као носилац српског материњег језика и факт да је и сам специјализован у дијалектологији.

1.1. ОПШТИ ПОДАЦИ О СЕЉУ

Село Нестрам (грч. Νεστόρω) налази се око 25 км југозападно од градића Костура (грч. Καστοριά), административног, културног и привредног центра Костурског округа. Лоциран је на северним падинама планина Јенешева и Митревих Коцги, огранака планинског масива Грамоса, на надморској висини од 870 м. Нешто испод села протиче горњи ток реке Бистрице (грч. Αλιάκμονας). Нестрам се састоји из два дела, из тзв. Горње и Доње мале (*Górna mála* и *Dótna mála*). По подацима у књизи Симовског село је одувек представљало чисто македонско насеље и као такво до данашњег дана није претрпело никакве етничке промене.¹ То се, ипак, мора донекле релативизовати, јер је за време Другог светског рата и Грчког грађанског рата дошло до извесних измена у етничком саставу села. У то се време, према исказима домаћег становништва, доселио мали број људи грчке националности (и грчког матерњег језика) из сиромашних крајева Епира. Грчке су се породице углавном доселиле у Доњу малу. Осим тога примећује се све јача тежња ка грцизацији месног становништва као последица недостатка школске наставе на матерњем језику и дуготрајних и доследних напора од стране грчких власти да се словенски елемент истисне васпитањем у смислу хомогене грчке националне свести. Симовски наводи легенду о постанку назива села, према којој су се у Нестраму настанили некадашњи војници Самуилове војске, који су били ослепљени и тиме присиљени да просе без срама (=Нестрам), јер нису били у стању да раде. И ми смо током наших истраживања више пута од разних информатора чули ову исту легенду.

Симовски наводи официјалне податке о броју становника из 1913. године (2.731 становник), из 1920 (1.979 становника), 1928 (1.888), 1940 (2.677), 1951 (1.787), 1961 (1.332) и из 1971. године (1.143 становника). Он указује на Милојевићев податак да је Нестрам имао 455 македонских и 16 влашких кућа. С данашње тачке гледишта може се додати и наша констатација да има људи који владају арумунским језиком. Нисмо, међутим, нашли становника чисто влашког порекла. Изгледа да су се Власи мешали с већинским словенским живљем, тако да некадашњи романски елемент оставља трагова само у језику најстарије генерације, и то у паралелној употреби с македонским, који функционише као први језик.

¹ Симовски 1978: 76-77.

Нажалост, не располажемо званичним актуелним подацима о броју становника. Сазнали смо, међутим, из више извора на лицу места да се тај број креће између 1.000 и 1.500. Имамо, дакле, случај знатног смањивања месног становништва. То је, према нашим незваничним информацијама, резултат последица Другог светског рата, те Грађанског рата и масовног бекства породица учесника тог рата у социјалистичке земље. Велик број некадашњих Нестрамљана живи данас у Републици Македонији и у Републици Бугарској. У новије време долази до миграције великих размера због лоше привредне ситуације и ниског животног стандарда у овом потпросечно развијеном крају. Из истих разлога некадашњи становници овог села исељавали су се у земље Средње Европе (у Аустрију, Немачку, Француску и Белгију), као и у Сједињене Америчке Државе, Канаду и Аустралију. Миграциони покрети били су усмерени и ка другим деловима Грчке, углавном ка Атини, Солуну, источној (грчкој) Македонији и Тракији.

Нестрам, највеће село у целом југозападном делу Костурског округа, функционише данас као административни и културни центар за више околних села. Нестрам представља засебну општину. У њему постоји шестогодишња основна школа, трогодишња гимназија и трогодишњи лицеј. Будући да се село налази на само 10 км од границе са суседном Албанијом, у њему се налази и касарна грчке војске с малим бројем војника (што доприноси непосредном додиру с етнички чистим грчким елементом из целе земље) и полицијска станица. Припадници месне полиције, учитељи и наставници школâ досељени су из других делова земље. Њихов је матерњи језик грчки. Службени и црквени језик, као и језик школске наставе, искључиво је грчки.

Нестрам се налази на крају асфалтног окружног пута, који повезује цели југозападни део округа с главним местом Костуром. Има свакодневну неколикократну аутобуску везу с Костуром преко више других успутних села. Нестрам је полазиште неколико путева (углавном макадамских, зими често непроходних) за мања околна села, од којих су многа или делимично, или сасвим напуштена. Остатак становништва у њима је чисто словенски. Према информацијама које смо добили од месног становништва постојале су до краја Другог светског рата извесне везе са суседним деловима Албаније, јер су мушкарци чешће ишли на привремени рад у албанска села на другој страни планинског масива Грамоса у Корчанском округу. Нашли смо неколико људи који су познавали неке основне албанске речи. Међутим, ни тада није постојао обичај да се склапају тешње породичне везе с албанским живљем. У Нестраму и околини, наводно, никада није живело албанско становништво.

Док су се Нестрамљани раније углавном бавили зидарством и пољопривредом, данас је, као и у највећем делу Костурског округа, главна професија крзнарство. Мушкарци често иду ван села због пословних веза с Костуром и другим деловима земље и због премештања ради служења војног рока, док жене до данашњег дана из села једва излазе.

1.2. ЈЕЗИЧКА СИТУАЦИЈА

Као што смо већ рекли, главни језик средине је новогрчки. Он функционише као једини службени језик. Цео црквени, културни, просветни и политички живот одвија се искључиво на њему. Услед таквог, апсолутно доминантног, положаја овоме се језику даје посебан друштвени престиж. У многим сферама живота никада није постојала одговарајућа терминологија у домаћем словенском идиому, тако да су говорници често присиљени да у више или мање адаптираном облику употребљавају грчке речи и када се служе македонским језиком.

Међутим, морамо указати на факт да је првобитни словенски језик средине скоро сасвим истиснут из јавног живота у селу. У кафанама и продавницама, у таверни, на тргу и на улицама чује се искључиво грчки. Ми смо тек после дужих контаката са становницима успевали да скренемо разговор на македонски језик. Иначе смо констатовали да је словенски језик још доста жив у многим породицама у међусобној комуникацији укућана. То се, између осталог, може објаснити и фактом да жене, углавном, знатно боље чувају првобитни словенски матерњи језик, док код становника мушког пола у знатно већој мери долази до изражаја грчки језички утицај, што постаје сасвим разумљиво ако имамо у виду горе поменуте податке о покретљивости становника. Право изворно језичко осећање за словенски дијалекат среће се још само код представника најстарије генерације, док се код млађег нараштаја примећује стешњивање речничког фонда и колебање у употреби неких ређих граматичких категорија, као и поједностављивање фонолошког система у смислу идентификације с грчким као првим језичким системом (нестајање неких фонема којих нема у грчком гласовном саставу, друкчија реализација по угледу на грчки изговор). Најмлађа генерација, уз ретке изузетке, уопште не познаје словенски језик или га само пасивно разуме, али није у стању да га активно употребљава.

Као што смо већ поменули у делу у ком смо говорили о етничком саставу становништва, још увек има извесних трагова аромунског елемента, који је, по свему судећи, некада представљао важнији фактор. Данас се, међутим, нико од људи које смо упознали не изјашњава као Влах. За све који владају аромунским језиком, то је други језик по значају, док на првом месту стоји, без сумње, македонски језик. Ово, разуме се, важи само за најстарији нараштај. Код млађих становника нисмо затекли ниједног говорника аромунског језика. Из тога следи да се некадашњи влашки елемент прво мешао с већинским словенским становништвом, што је постепено доводило до истискивања аромунског језика и његовог замењивања словенским ди-

јалектом средине. Тиме се објашњава наша констатација да у садашњим условима грцизирања аромунски језик у процесу одумирања претходи македонскоме.

Међутим, што се историјског развоја месног словенског идиома тиче, мора се у ранијим фазама рачунати с јачим утицајем аромунског језичког система. Аромунски језик је овде, као и шире на балканском ареалу, често служио као једна врста преносиоца језичких црта из једног балканског језика у други, и то због специфичног положаја влашке етничке групације, чији су припадници највећим делом били пастири и трговци, и на тај начин били најпокретљивији од свих националности датог подручја, па су тако и највише и најнепосредније долазили у додир са свим етничким елементима.² Томе треба додати и факт да су Власи још одавно скоро у целини били билингвални што знатно условљава њихову способност да преносе језичке црте из језика у језик и да на тај начин доприносе поступном зближавању структуре појединих језичких система.³

Додир са суседним албанским становништвом били су, према нашим обавештењима, доста лабави. Стрми планински масив Грамоса представљао је очевидно делотворну сметњу у комуницирању с не тако удаљеним селима у Корчанском округу. Томе се још додаје факт да због верских разлика (Албанци из овог краја углавном су муслимани, а Македонци и Власи су православни хришћани) није долазило до склапања породичних веза између поменутих националности. Ипак, може се наћи понеки језички елемент из албанског језика, као на пример придев *škurt* 'кратак' или назив *škurt* за месец фебруар (алб. *shkurt* 'кратко; фебруар'), који се употребљава упоредо са старим словенским лексемом *sečko*. Међутим, све у свему, можемо претпоставити да албански језички утицај није посебно изражен у овом крају и да не превазилази општу меру међусобног утицаја и прожимања између албанског и македонског језика у целини.

Посебан положај заузима турски језик. Из података које Симовски даје о етничком саставу села (и, уопште, о целом дотичном подручју) произилази да Турци никада нису представљали бројнији елемент у становништву. Међутим, и овде је, као и на целом македонском језичком подручју, ушао у систем језика читав низ турских елемената услед службене употребе овог језика; углавном лексичких јединица из извесних сфера живота (администрација, делови покућства, називи за боје и др.) и фразеолошких израза. При поређењу пада у очи знатно већи број турцизама у на-

² Карациу Мариоцеану 1977: 172.

³ Настев 1988: 65-72.

шем дијалекту него у кодифицираном облику језичког стандарда у Републици Македонији. То је, међутим, резултат свесних напора словенизовања књижевног језика у нашем веку, док се у старијим текстовима (тј. у онима из доба пре коначне стандардизације), као и у текстовима из сеоског битовог живота и у живим народним говорима среће још и дан-данас знатно већи број турских елемената него у језичком стандарду. Узмемо ли у обзир овај факт, приметимо да нестрамски дијалекат у овом погледу не одудара од опште слике македонских говора.

Морамо констатовати да је словенски месни дијалекат због наведених ванјезичких околности у фази одумирања. То налаже потребу да се хитно предузму напори истраживања тог говора, јер овај идиом, као један од крајњих југозападних македонских (и, уопште, јужнословенских) говора представља посебну вредност и у погледу органског историјског рашчлањивања јужнословенских дијалеката, и у погледу сталних језичких иновационих подстицаја на овом подручју; у којем се словенски језички систем налази у сталном непосредном додиру с неколико суседних језика, и то у првом реду с грчким, али и с аромунским (пре свега у прошлости) и с албанским језиком. У овом светлу мора се схватити и одлука да се Нестрам прихвати као један од пунктова у Општесловенском лингвистичком атласу (ОЛА, пункт 108).

1.3. ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА

Док је о нестрамском месном говору веома мало материјала објављено, костурска говорна скупина привлачила је још одавно пажњу слависта. Прва истраживања ове говорне целине баве се углавном занимљивом улогом тих дијалеката при изучавању историјске и упоредне граматике словенских језика. Будући да костурски говори чувају низ архаичних особитости, они су нудили богат материјал за реконструкцију историјског развоја јужнословенских језика. У новије време више пажње привлачи и факт да ово говорно подручје представља истовремено и жариште иновационих подстицаја, који се ту појављују услед периферног положаја у односу на остале словенске дијалекте и услед непосредног додира с несловенском балканском језичком средином, па се из костурских говора постепено шире по целом македонском језичком подручју; често, чак, још и шире.

Неповољни спољашњи услови за дијалектолошка истраживања довели су до тога да о овој веома важној говорној зони имамо само мали број описа, углавном само делимичних.

Почетком нашег века објављена су два обимнија чланка бугарског истраживача Аргира Кузова, који прво даје пеке демографско-етнографске податке, затим разматра језичке особености на костурском подручју (фонолошке, морфолошке и сиптаксичке), а на крају додаје још и кратак образац костурских говора и речник. Он, нажалост, не диференцира костурске говоре међу собом, него их третира мање-више као једну хомогену целину, тако да из његовог рада не добијамо веродостојних информација о рашчлањености костурских дијалеката.⁴

Селишчев, који пише заправо о словенском становништву у Албанији, даје неколико података и о суседним говорима на костурском подручју, и то о месним говорима селâ Косинец, Нестрам и Лабаница.⁵

Малецки се у свом необимном раду задржава углавном на развоју некадашњих назалних вокала у костурској говорној скупини и на костурско-леринском акценатском типу.⁶

---

⁴ Кузов 1921.
Материјали 1925: 86-123.

⁵ Селишчев 1931, 314-316.

⁶ Малецки 1934 а: А 267-286.

После чланка Малецког настаје дужи период у коме се слависти нису студиозније бавили костурским говорима.

Године 1970. објављен је кратки чланак Доровског у коме се разматрају неке специфичности дијалекта у нестрамском делу костурског говорног подручја. Што се фонологије тиче, он се углавном задржава на рефлексима слоготворних сонаната /r/ и /r̥/, на континуантама гласовних скупина /čr-/ и /čr̥-/ и на развоју пекадашњих назалних вокала.⁷

Шклифов је дао досада најопширнији материјал о костурским дијалектима. У својој докторској дисертацији он обрађује костурску говорну скупину на свим језичким нивоима (увод, фонетика, морфологија, синтакса и лексикологија) и узима у обзир унутрашњу диференцијацију костурских дијалеката. На крају свог рада Шклифов даје збирку дијалекатских текстова из разних делова костурског говорног подручја, између осталог и један кратак текст из Нестрама. Занимљиво је да је он забележио тај текст од информатора који је и нама послужио као главни извор језичких података. У Шклифовљевом запису има знатан број грешака, особено у бележењу акцената (нпр. у имперфекатским облицима). Међутим, нажалост, често није јасно обележено које описане црте су заједничке целој говорној скупини, а које се срећу само у појединим деловима дотичне територије.⁸

Његовој докторској дисертацији претходи кратак експозе (аутореферат).⁹

Шклифов је касније објавио и речник костурског говора с обавештењима о структури речничког састава и о пореклу ређих и туђих лексема.¹⁰

Видоески је израдио неколико фонолошких описа за пројекат Општесловенског лингвистичког атласа (ОЛА). Пунктови из костурског округа су: Вамбел, Нестрам и Тиолишта.¹¹

Осим тога, Видоески је објавио и посебан чланак о фонолошком систему села Езерец, које се налази недалеко од Нестрама.¹²

⁷ Доровски 1970: 261-267.

⁸ Шклифов 1973.

⁹ Шклифов 1969.

¹⁰ Шклифов 1977: 201-328.

¹¹ Видоески 1981: 763-782).

¹² Видоески 1984: 79-98.

У време док су наши истраживачки радови још трајали објављен је и чланак Видоеског о нестрамском говору, који осим фонологије обрађује и друге разине језика, тако да нам је послужило као добар оријентир за израду овог описа. Његов материјал, између осталог, темељи се на текстовима забележеним од Кире Калпутвског, покојног супруга наше информаторке Тине Калапутовске.¹³

Сви досадашњи описи, међутим, нуде само фрагментарну слику костурских дијалеката и нестрамског месног говора, што се објашњава великим потешкотама које прате дијалектолошки теренски рад на дотичном подручју. Зато сматрам да се налаже потреба за још темељнијим испитивањем крајњих југозападних македонских говора.

---

¹³ Видоески 1989 а.

2. МЕТОДСКА ОБРАДА

2.1. МЕТОДИ ИСТРАЖИВАЧКОГ РАДА

У усложњеним условима теренског истраживачког рада код словенске мањине у Грчкој били смо присиљени да развијемо посебан начин сакупљања материјала, јер у садашњим приликама није могућа несметана дијалектолошка делатност на лицу места. Досадашња истраживања у последњих неколико деценија била су провођена искључиво с избеглицама из дотичних крајева грчког дела Македоније који данас живе углавном у Републици Македонији или у Републици Бугарској. Међутим, такав приступ увек носи у себи опасност од извесних нетачности кад су у питању језички подаци, будући да информатори после дужег боравка у другим словенским срединама у већој или мањој мери примају извесне црте језика нове средине и тиме делимично напуштају говорне навике из старе отаџбине. Ми смо желели да у што је могуће већој мери избегнемо такав утицај туђих елемената у нашем дијалектолошком материјалу, како бисмо могли да дамо што чистији опис месног говора који смо хтели описати. Зато смо тежили томе да још у првој фази рада стекнемо највећи и најопширнији могући увид у актуелно развојно стање дијалекта у самом селу. Нажалост, из већ поменутих разлога, није било могуће обавити цео истраживачки рад на лицу места. Због тога смо проводили сакупљање материјала у пет узастопних фаза:

- а) Припремни боравак у Нестраму ради сондирања услова рада. Приликом овог првог додира са средином испитали смо актуелну етничку и језичку ситуацију у селу и техничке детаље у вези с радним боравком (фаза в), успоставили смо прве контакте са становницима и направили прве снимке.
- б) С обзиром на доминантни положај грчког језика у селу саставили смо дијалектолошки упитник по угледу на већ постојеће упитнике за систематско истраживање македонских дијалеката (за Македонски дијалекатски атлас и за Општесловенски лингвистички атлас), максимално користећи дату билингвалност говорника због избегавања утицаја при испитивању на македонском књижевном језику.

- в) Радни боравак у Нестраму ради теренског истраживања. Користећи упитник испитали смо све главне црте (углавном из области фонологије и морфологије) месног говора, које су могле да нам у следећим фазама рада помогну при проверавању веродостојности података добијених од избеглица из Нестрама данас насељених у земљама са словенским књижевним језиком, како би се лакше идентификовала продирања стандарднојезичких елемената у њихов говор. Осим тога, забележили смо и неколико дужих исказа информатора како би се добила сазнања о синтаксичкој употреби већ пронађених јединица нижих језичких разина.
- г) Опширан сакупљачки рад с нашим главним информатором, Тином Калалуптовском (*15.08.1913. у Нестраму). Захваљујући претходним испитивањима на лицу места били смо у стању да са сигурношћу утврдимо да је госпођа Калалуптовска одлично, и у зачуђујуће чистом облику, сачувала свој родни говор. Поређење с нашим подацима из села омогућавало нам је да у максималној мери искључујемо утицаје македонског стандардног језика и говор њене садашње животне средине у Охриду. На нашу срећу она је знатан део свога живота изван отаџбине провела у Мађарској, дакле у несловенској језичкој средини. То унапред скоро искључује сваку могућност примања језичких елемената из дотичне средине, односно, кад би они и постојали, било би их, због њихове различитости у односу на говор који нас интересује, врло лако препознати.
- д) Анализа и систематска обрада добивених података, уз неколикократне посете госпођи Калалуптовској ради проверавања и допуњавања отворених питања која су се током обраде материјала појавила.

Најинтензивнији сакупљачки рад провели смо с госпођом Калалуптовском. Она је рођена 15. аугуста 1913. године у Нестраму. После Грађанског рата у Грчкој избегла је најпре у Албанију, где се задржала три године, а онда је живела с породицом око 20 година у Мађарској, да би се после тога населила стално у Охриду. Тина Калалуптовска има шестогодишње грчко основно образовање и, осим македонским, влада и грчким језиком. За време боравака у Албанији и Мађарској научила је по неколико речи тамошњих језика. Дугујемо јој посебну захвалност за велико стрпљење и драгоцену сарадњу.

Током главног истраживачког рада с госпођом Калапутовском примењивали смо неколико начина испитивања да бисмо постигли што поузданије језичке резултате и искључили појаву елемената који су туђи нестрамском говору:

- а) Постављали смо питања о разним предметима и појавама на македонском књижевном и на грчком језику. Овај смо метод користили углавном за проналажење речи које су важне за установљивање фонолошког система и континуаната старијих гласова.
- б) Користили смо усмерена питања за проверавање постојања, односно непостојања извесних речи, облика или конструкција.
- в) Давали смо информатору унапред обликоване реченице на грчком језику, које је требало преводити на нестрамски словенски говор. Овај поступак широко смо користили у циљу установљивања морфолошког система променљивих речи и правила њихове синтаксичке употребе. На овај начин желели смо избећи утицај књижевног језика.

Ови методи дозвољавали су нам да малобројне утицаје књижевног језика и охридског говора садашње животне средине нашег информатора идентификујемо и искључимо из наших проматрања.

2.2. СИСТЕМ ТРАНСКРИПЦИЈЕ

У овом опису нестрамског говора служићемо се системом транскрипције који се у главним цртама ослања на уобичајени систем устаљен у већини досадашњих радова из македонске дијалектологије. Тиме се делимично удаљавамо од транскрипције која је предвиђена Општесловенским лингвистичким атласом (ОЛА).¹⁴ И поред великог значаја тог атласа за општу словенску дијалектологију сматрамо да је сврсисходније да се задржи традиционални систем, како бја се омогућило непосредно поређење наших резултата с већ објављеним подацима из суседних, па и из македонских дијалеката у целини.

У току обраде дијалектолошког материјала полазимо од преписа направљених снимака. Те смо преписе записали строго по фонетском начелу, како бисмо обезбедили што већу изворност материјала за даљу обраду, избегавајући опасност да дајемо фонолошку интерпретацију и тако превремено изводимо убрзане закључке о фонолошкој вредности одређених гласовних појава.

Тек у даљем току обраде, пошто смо добили целовит преглед свих гласовних појава у целокупном корпусу текстова који су нам стајали на располагању и извукли из њега поуздане закључке о фонолошком систему говора, држали смо се фонолошког преписа, и даље, међутим, уз стално проверавање и поређење с материјалом из текстова.

У фонолошком препису даваћемо теоретске изводе, као што су деклинациони и конјугациони узорци и различита уопштавања. Примери, међутим, који иду уз све те изводе биће дати у верном фонетском препису, онако како су скинути с магнетофонских трака, како бисмо на тај начин омогућили непосредно проверавање наших налаза на изворном материјалу који смо сакупили.

За фонетски и за фонолошки препис користимо исти знаковни систем. Међутим, у фонолошкој транскрипцији неки од знакова не примењују се, јер су се одговарајући гласови указали само као алофони одређених фонема, па се појављују у фонолошком препису само у основном облику тог истог фонема.

---

¹⁴ ОЛА 1988.

Наш систем транскрипције обухвата следеће знакове:

Вокалски знакови

- a* - нелабијални централни ниски вокал
- ɑ* - нелабијални централни умерено ниски вокал између *a* и *e* (редуковано *a*)
- e* - нелабијални вокал предњег реда средње висине
- ɛ* - нелабијални умерено високи вокал предњег реда између *e* и *i* (редуковано *e*)
- i* - нелабијални високи вокал предњег реда
- o* - лабијални вокал задњег реда средње висине
- ɔ* - лабијални умерено високи вокал задњег реда између *o* и *u* (редуковано *o*)
- u* - лабијални високи вокал задњег реда
- ə* - нелабијални централни вокал умерено ниске до средње висине
- ɨ* - неслоготворни нелабијални високи вокал предњег реда (неслоготворно *i*) као прва компонента дифтонга
- ɤ* - неслоготворни лабијални високи вокал задњег реда (неслоготворно *u*) као прва компонента дифтонга

У фонолошкој транскрипцији се употребљавају и самогласнички знакови *ɛ̃* и *ɔ̃*, који су апстрактни фонолошки постулати. Њима не одговара посебна фонетска артикулација. Детаљно ће њихова употреба бити објашњена у тачкама 3.1.1.1. и 3.1.1.2.

Сонантски знакови

- j* - неслоготворни нелабијални високи вокал предњег реда
- m* - билабијални звучни назал
- n* - алвеоларни звучни назал
- ŋ* - веларни звучни назал
- l* - алвеоларни апикални звучни латерал
- l̥* - алвеоларни коронални звучни латерал
- l̥'* - алвеоларни коронални палатализовани звучни латерал
- r* - алвеоларни звучни вибрант

Консонантски знакови

- b* - билабијални звучни пловив
- p* - билабијални безвучни пловив
- β* - билабијални звучни фрикатив
- v* - лабиодентални звучни фрикатив
- f* - лабиодентални безвучни фрикатив
- ð* - интердентални звучни фрикатив
- θ* - интердентални безвучни фрикатив
- d* - алвеоларни звучни пловив
- t* - алвеоларни безвучни пловив
- ʒ* - алвеоларна звучна африката
- c* - алвеоларна безвучна африката
- ʒ̣* - палатални звучни фрикатив
- ç* - палатални безвучни фрикатив
- ʒ̣̣* - палатална звучна африката
- ç̣* - палатална безвучна африката
- g̣* - палатални звучни пловив
- ḳ* - палатални безвучни пловив
- g̣'* - веларни палатализовани звучни пловив
- ḳ'* - веларни палатализовани безвучни пловив
- g* - веларни звучни пловив
- k* - веларни безвучни пловив
- ɣ* - веларни звучни фрикатив
- x* - веларни безвучни фрикатив
- ç* - веларни палатализовани безвучни фрикатив

Експираторни акценат се бележи акутним акценатским знаком изнад ознаке наглашеног самогласника (нпр. *á*).

Како би се омогућило поређење с материјалом који се даје у Општесловенском лингвистичком атласу (ОЛА), овде дајемо још и табелу еквивалентних знакова у двама транскрипцијама:

Знак у нашој транскрипцији	Одговарајући знак у транскрипцији ОЛА
<i>a</i> <i>ȧ</i> <i>e</i> <i>ė</i> <i>i</i> <i>ò</i> <i>o</i> <i>ȯ</i> <i>u</i> <i>ə</i> <i>i̇</i> <i>ɥ</i>	<i>a</i> <i>ȧ</i> <i>e</i> <i>ė</i> <i>i</i> <i>a</i> <i>o</i> <i>ȯ</i> <i>u</i> <i>ə</i> <i>i̇</i> <i>ɥ</i>
<i>j</i> <i>m</i> <i>n</i> <i>ŋ</i> <i>l</i> <i>ḷ</i> <i>ḷ'</i> <i>r</i> <i>b</i> <i>p</i> <i>β</i> <i>v</i> <i>f</i> <i>ð</i> <i>θ</i> <i>d</i> <i>t</i>	<i>i</i> <i>m</i> <i>n</i> <i>ŋ</i> <i>l</i> <i>ḷ</i> <i>ḷ'</i> <i>r</i> <i>b</i> <i>p</i> <i>w</i> <i>v</i> <i>f</i> <i>ð</i> <i>β</i> <i>d</i> <i>t</i>

Знак у нашој транскрипцији	Одговарајући знак у транскрипцији ОЛА
З	З
с	с
џ	џ
ѝ	ѝ
џ	џ
џ	џ
ѝ	ѝ
ѝ	ѝ
ѝ	ѝ
ѝ	ѝ
ѝ	ѝ
ѝ	ѝ
ѝ	ѝ
ѝ	ѝ
ѝ	ѝ

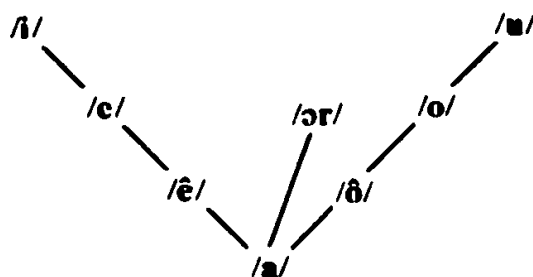
3. ФОНОЛОГИЈА

3.1. СИНХРОНИЈА

3.1.1. Вокалски систем

Фонетски записани дијалекатски материјал показује пре свега потребу да се при фонетском и фонолошком опису нестрамског говора међусобно разликују позиције вокалских гласова под акцентом и изван њега. Број гласовних јединица у наглашеном слогу знатно је већи него у ненаглашеном. То зависи углавном од појаве редукције неакцентованих гласова, која је широко позната у свим источномакедонским говорима као (у мањој или већој мери) и у говорима такозване прелазне зоне, оне између источног и западног говорног подручја на јужном рубу македонског језичког ареала. Будући да нестрамски дијалекат у оквиру костурског говора спада у ове прелазне говоре, сасвим је природно да се и ту појављује феномен редукције самогласника у неакцентованом слогу.

Из мноштва фонетских нијанси које се у наглашеној позицији срећу у текстовима скинутим с наших снимака извукли смо следећи вокалски систем:

Систем се, уз нешто већи степен апстракције, може приказати и овако:

	[+ant]	[-ant]		
[+vis]	/i/		/u/	[-niz]
[-vis]	/e/		/o/	
	/ê/	/a/	/ô/	[+niz]
	[-lab]		[+lab]	

- Објашњење скраћеница: [+ant] вокали предњег реда
 [-ant] вокали који пишу предњег реда
 [+vis] високи вокали
 [-vis] ниски вокали
 [+niz] ниски вокали
 [-niz] нениски вокали
 [+lab] лабијални вокали
 [-lab] нелабијални вокали

Као трећа димензија додаје се обележје вибрантности, које разликује фонем /x/ ([+vibr]) од осталих вокалских фонема ([-vibr]).

Из наше формалне нотације могло би се закључити да се овде ради о двостепеним (дакле, симетричним) корелацијама (нпр. [-niz] : [∅] : [+niz]). То, међутим, није случај. Ради се о једностепеним (дакле, асиметричним) корелацијама које се одликују присуством (нпр. [+niz]), односно одсуством (нпр. [-niz]) дотичног фонолошког обележја. У том би смислу било логичније да бележимо нпр. [+niz] пасупрот [∅]. Међутим, ми смо изабрали наш начин нотације из два разлога. Прво због тога што је он доста распрострањен у општој лингвистици, а друго због тога што сами знак [∅] не показује на које се фонолошко обележје односи нула (тако би [∅] могло значити: 'нениски вокали', 'ниски вокали', 'вокали који пишу предњег реда' и 'нелабијални вокали').

Овај самогласнички систем не подудара се с досад објављеним налазима. Видоески,¹⁵ на пример, даје следећи систем и тиме се у фактографском смислу (не у начину писања) слаже са свим досадашњим истраживачима нестрамског или неког од суседних говора:

$$\begin{array}{l} /i/ \quad /u/ \\ /e/ \quad /o/ \quad + \quad /ɛ̃/ \\ /a/ \quad /ã/ \end{array}$$

3.1.1.1. Фонемски статус /o/ и /ô/

У његовом систему /a/ одговара нашем фонему /ô/. Према транскрипцији ОЛА, коју користи Видоески, [a] означава „звук средњи между [a] и [o], фонологически релевантни в некотрых диалектах“.¹⁶ Фактички то значи да имамо посла с лабијализованим [a]. Нисмо, међутим, могли установити такав отворени изговор нашег фонема /ô/. Он према нашим налазима не одступа од уобичајене реализације фонема /o/ у већини македонских народних говора, па смо зато одлучили да га тако и бележимо у фонетском препису.

Потпуно се слажемо с досадашњим истраживачима да опрека између /a/ и /o/ (према нотацији Видоеског у „Фонолошким описима“) постоји и има фонолошку релевантност. Међутим, та се разлика према нашим сазнањима не очитује у већој или мањој отворености дотичних самогласничких фонема, него у факту да се фонем /o/ (према нотацији Видоеског) у акцентованом слогу најчешће дифтонгизује у [ʔo] и тиме се разликује од самосталног, увек монофтоншког фонема /a/ (опет према нотацији Видоеског).

Та дифтонгизација није сасвим доследна у говору, она се час изразитије, час слабије изражава, чак и код једног те истог говорника у различитим ситуацијама.

¹⁵ Симовски 1978: 76-77.

¹⁶ Симовски 1978: 76-77.

Тако код једног истог говорника срећемо следеће дублете у изговору (примере дајемо у фонетском препису):

[v ^h ól]	~	[vól]	'vo'
[s ^h ón]	~	[són]	'san'

Може се установити да се тежња ка јакој дифтонгизацији појављује у лаганијем, наглашенијем, емотивнијем говору, док се у брзом, немарном изговору попекад уопште ни не примећује. Будући да је лаганији и емфатичнији говор значајнији и поузданији за успостављање фонолошког система једног идиома, надаље ћемо се држати наше транскрипције /ô/ према /o/. Томе у прилог иде још једно опажање: иако има извесног колебања у више или мање изразито дифтоншкој или чак монофтоншкој реализацији фонема /o/, у овом говору је сасвим искључено да фонем /ô/ добије дифтоншку реализацију у било којем положају у речи. Тако имамо различите изговорне облике као у следећем примеру:

[v ^h ól]	~	[vól]	→	/vól/	'vo'
---------------------	---	-------	---	-------	------

Међутим, у примеру с фонемом /ô/ постоји само монофтоншки изговор:

[móš]	→	/môš/	'мушкарац'
-------	---	-------	------------

Из овога следи да имамо случај једносмерне, необратљиве предиктабилности расподеле фонетских реализација између фонема /o/ и /ô/. Фонетска реализација [o] допушта двојачко тумачење. Она може бити реализација или фонема /ô/, или фонема /o/, док је фонетски појавни облик [o] једнозначно повезан с фонемом /o/, а никако с /ô/. Ова, макар и лабава, веза ипак оправдана постулат постојања ових двају фонема.

Са сигурношћу би се, међутим, могло рећи да су ова само делимично јасна расподела фонема /o/ и /ô/ и донекле лабава разликовна веза између њих, под утицајем редукције пенаглашених самогласника (в. 3.1.1.6), могле у толикој мери ослабити да се фонем /o/ у ненаглашеном слогу могао сасвим поклопити с основном реализацијом фонема /ô/ у један јединствени фон [o], који, опет, независно од тога с којим од двају дотичних фонема у акцептованом слогу стоји у вези, не познаје дифтоншку реализацију, али често подлеже квалитативној редукцији у [o] или чак [u]; а у неким позицијама услед квантитативне редукције може и сасвим отпасти.

Досад смо говорили о алофонима фонема /o/. Занимљиво је да и фонем /ô/ са своје стране, осим основне фонетске реализације, има још неколико алофона који су непознати фонему /o/. У неким гласовним контекстима, о којима ћемо детаљније говорити под тачком 3.2. посвећеном дистрибуцији фонема и алофона, фонем /ô/ добија назалну компоненту (што зависи од артикулационих особина фонема који му следи). На тај начин добијају се алофони [om], [on] и [oŋ] с тачно одређеном и предиктабилном дистрибуцијом. С обзиром на овај факт било би могуће постулирати и назалну основну реализацију /oN/ (при чему би N означавало било који назални сонант чија фонетска реализација зависи од природе следећег гласа) и објаснити фонетску реализацију [o] као деназализовани алофон фонема /oN/. То би имало велику предност зато што би се на тај начин узела као основна реализација фонема она која се максимално разликује од најближег суседног фонема /o/. Ми смо се, ипак, решили за постулат изговора без назалне компоненте као основне реализације због његове неупоредиво веће фреквенције у пракси услед дотичних дистрибуционих правила (в. 3.2). Циркумфлекс /^/ користимо као дијакритички знак ради разликовања фонема /ô/ од фонема /o/.

Имамо дакле занимљиву коегзистенцију двају фонема, чије се фонетске реализације делимично поклапају, али су, ипак, и различите у фонолошком погледу због једнозначности осталих алофона:

Фонем	Алофони	
	у наглашеном слогу	у ненаглашеном слогу
/o/	←	←
	$\left\{ \begin{array}{l} [ʔo] \\ [o] \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{l} [o] \\ [ɔ] \\ [u] \end{array} \right\}$
/ô/	←	←
	$\left\{ \begin{array}{l} [o] \\ [om] \\ [on] \\ [oŋ] \end{array} \right\}$	$\left\{ \begin{array}{l} [o] \\ [ɔ] \\ [u] \\ [om] \\ [on] \\ [oŋ] \end{array} \right\}$

Треба, свакако, скренути пажњу и на различиту природу неких фонетских реализација. Док се алофони [o] и [ʔo] у наглашеном слогу, и [o], [ɔ] и [u] у ненаглашеном слогу морају сматрати слободним варијантама фонема /o/, алофони [o], [om], [on] и [oŋ] представљају комбинаторне варијанте фонема /ô/, условљене природом следећег гласа (види у поглављу 3.2. посвећеном дистрибуцији гласова). С друге стране, у

ненаглашеном слогу алофони [o], [ɔ] и [u] појављују се као слободне варијанте фонема /ô/, али само у позицијама у којима у наглашеном слогу имамо алофоп [o]. У позицијама с додатом назалном компонентом нисмо констатовали такву слободну замену вокалског елемента, који је у наглашеном слогу потпуно исти као и у ненагласаном алофону.

Свему овом се мора додати и то да се фонем /ô/ среће само у коренским морфемима, док је на местима где би требало да се појави у граматичким наставцима редовно замењен другим фонемима.

3.1.1.2. Фонемски статус /e/ и /ê/

Док се у вези с проблемом статуса фонема /o/ и /ô/ принципијелно слажемо с досадашњим истраживачима овог говора (при чему је наша класификација, а самим тим и наша фонолошка транскрипција, заправо само формално питање), у случају фонема /e/ и /ê/ у важној тачки одступамо од свих описа самогласничког система нестрамског дијалекта. За тај поступак имамо озбиљне разлоге. Наиме, приметили смо велику сличност у гласовном понашању фонема /o/ и /ô/ с једне, и фонема /e/ и /ê/ с друге стране, и то и на синхронијском, и на дијахронијском плану (о дијахронији в. даље у тачки 3.3).

Опазили смо да, исто као и у случају двају фонема из тачке 3.1.1.1, и овде постоји апсолутна предиктабилност фонетске реализације у једним речима, док у другима долази до истог колебања између монофтоншког и више или мање јасног дифтоншког изговора гласа средњег реда. Дакле, има случајева у којима се упоредо среће монофтоншка и дифтоншка реализација, нпр.:

[dién] ~ [dén] 'дан',

док у другим речима долази у обзир само монофтоншки изговор, и то понекад са условно, нешто широм реализацијом него у горе поменутом примеру:

[réi] 'ред'

Из овог опажања изводимо закључак да је паралелно са случајем фонема /o/ и /ô/ потребно постулирати и егзистенцију двају посебних фонема /e/ и /ê/. То се поткрепљује и језичко-историјским налазима, као што ћемо видети у поглављу 3.3, у којем ће бити речи о рефлексима прасловенских гласова.

Дакле, постулирамо постојање једног фонема /e/ с два алофона [ɛ] и [e] и једног различитог од њега фонема /ê/ без дифтоншке фонетске реализације:

$$\begin{array}{lcl} [d\acute{e}n] & \sim & [d\acute{e}n] \rightarrow /d\acute{e}n/ \text{ 'дан' } \\ [r\acute{e}t] & & \rightarrow /r\acute{e}t/ \text{ 'ред' } \end{array}$$

Избор двају алофона фонема /e/ зависи од истих фактора које смо поменули и у тачки 3.1.1.1. у вези с реализацијом фонема /o/.

Као и у случају фонема /o/ и /ô/, и овде може и у неакцентованом слогу долазити до неутрализације фонема /e/ у односу на основну реализацију фонема /ê/ и до њиховог подударарања у фону [e], који ни у којем случају не познаје дифтоншки изговор, већ само квалитативну редукцију у фонове [ɛ] и [i].

Међутим, као и код фонема /ô/ и овде постоје алофони који су својствени искључиво фонему /ê/, а које не познаје фонем /e/. Тако и код /ê/ може доћи до додавања назалног елемента у одређеним фонолошким приликама (упореди поглавље 3.2. посвећено дистрибуцији фонолошких и фонетских јединица). Опет у зависности од наредног фонема у низу појављују се алофони [em], [en] и [eŋ]. Тако се добија сасвим еквивалентна слика алофона одговарајућих онима карактеристичним за фонем /ô/¹⁷:

Фонем	Алофони	
	у наглашеном слогу	у ненаглашеном слогу
/e/	← { [ɛ] [e] }	← { [e] [ɛ] [i] }
/ê/	← { [e] [em] [en] [eŋ] }	← { [e] [ɛ] [i] [em] [en] [eŋ] }

¹⁷ Димитрова-Шмигер 1994.

У вези с избором графичког бележења фонема /ê/ важе иста размишљања као и у вези с фонемом /ô/ (в. 3.1.1.1).

Све што смо у тачки 3.1.1.1. рекли о природи разних алофона фонема /o/ и /ô/, важи аналогно и за фонеме /e/ и /ê/.

Све што је досад било речено о фонему /ê/ важи само у коренским морфемима. У граматичким наставцима гласовна појава [e] никада се не среће у позицији у којој би требало да се фонему /ê/ дода пазална компонента (о условима у којима се то дешава в. 3.2). Будући да се и иначе фонетске реализације фонема /e/ и /ê/ у неакцентованом слогу подударају, а с обзиром на факт да се ти гласови у наставцима увек налазе у неакцентованом положају, нема никаквог смисла на синхронијској разини разликовати ова два фонема у таквој позицији. То би биле чисте претпоставке за које нема у данашњем стању нашег говора никаквих аргумената. Независно од тога може се, наравно, на историјском плану диференцирати различито порекло дотичних гласова. Из поменутих разлога надаље ћемо у некоренским морфемима бележити само фонем /e/.

3.1.1.3. Фонемн /i/ и /u/

Фонемн /i/ и /u/ не задају никаквих проблема. Они, као и у већини македонских говора, имају само по једну, основну, фонетску реализацију. Фонемски статус је неспоран. Будући да се квалитативна редукција самогласника у неакцентовапом слогу у овом говору увек врши у правцу подизања навише у вокалском троуглу, таква редукција у случају ових двају фонема није могућа, јер они већ ионако заузимају највиши положај у самогласничком систему. Међутим, ипак долази до целосног отпадања, што је резултат квантитативне редукције, и то знатно чешће код фонема /i/ него код /u/.

3.1.1.4. Фонем /a/

Нема никаквих потешкоћа ни у погледу фонолошког статуса фонема /a/. Он постоји у свим македонским, па и, шире, словенским дијалектима и тиме не одступа од опште фонолошке слике дотичних језика. Као и код фонема /o/ и /e/, тако се и код /a/ појављује тежиња ка квалитативној редукцији (што даје резултат [ḁ], при чему не

долази до могућности неразликовања у одпосу на суседне фонеме, као што је то случај с фонемима /o/ и /e/) и опадању услед квантитативне редукције.

3.1.1.5. Фонем /ɔr/

Само постојање овог фонема није спорно. Видоески га не бележи на овај начин, него као слоготворно /r/ уз напомену да фонетска реализација гласи [ɔr].¹⁸ Кад га ми бележимо као /ɔr/, то радимо искључиво због жеље да наша фонолошка транскрипција буде што ближа фонетској стварности. Тиме се не нарушава иста фактолошка ситуација која је дата код Видоеског, јер се ради заправо само о формалној разлици. Ми сматрамо овај фонем дифтоншким. Већ смо у претходном делу текста постулирали четири фонема с могућом дифтоншком реализацијом (/o/, /e/, /ô/ и /ê/, од којих последња два познају чак дифтоншку реализацију са сонантским елементом). Они, међутим, имају и недифтоншке реализације, које се, као што смо већ образложили, морају сматрати основнима. За разлику од њих, фонем /ɔr/ познаје само дифтоншки изговор, па га зато и на фонолошком плану схватамо као дифтоншки фонем. И поред постојања једне сонантске компоненте у њему уврштавамо га у самогласнички систем, јер функционише као носилац слоговног акцента, као и сви остали вокалски фонеме. То се не дешава с осталим сонантским фонемима. Било би, међутим, могуће, а исто тако и оправдано, овај фонем сматрати слоготворним ван самог вокалског троугла, као што то ради Видоески. То је опет претежно формална разлика и не мења много саму функцију фонема.

Видоески пише да је фонетска реализација овог фонема у иницијалној позицији [ɔr].¹⁹ Према нашим налазима, и овде долази редовна реализација [ɔr], као и у свим осталим положајима. То показује, између осталог, пример *ɔ́ɔsa* 'зарђа'.

¹⁸ Видоески 1989 а: 48.

¹⁹ Видоески 1989 а: 53.

3.1.1.6. Редукција самогласника у неакцентованом слогу

Позната је појава у скоро свим источним и јужним македонским говорима да вокали у неакцентованом слогу подлежу извесној тежњи ка редукцији. Ова се редукција може читовати на два различита начина: као квалитативна редукција у општем правцу померања вокала павише у вокалском троуглу (као што смо већ поменули код појединих самогласника у 3.1.1.1, 3.1.1.2. и 3.1.1.4) и као квантитативна редукција, што као крајњи резултат доводи до потпуне елизије дотичног вокала.

Редукција се може појављивати у већој или мањој мери (зависно од говорних навика појединца, од брзине говора као и од извесних лексички условљених предиспозиција и сметњи које у овом раду не можемо у појединостима разматрати) у свим неакцентованим слоговима, међутим, постоје ограничења и забране у одређеним околностима морфолошког карактера.

До редукције самогласника може принципијелно долазити тамо где се морфолошка функција дотичног самогласника не доводи у питање. Апсолутну предност има чување максималне морфолошке јасноће.²⁰ Тамо где је та јасноћа осим самим самогласником загарантована и неким другим факторима, редукцију можемо срести веома често. То се нарочито односи на наставке за род и број код именица и придева у положају испред чланског морфема, јер тај члански морфем са своје стране са свим једнозначно изражава род и број дотичне речи:

nášata > *nášta > *nášča*
nášoto > *nášutu* > *náštu > *nášču*

Међутим, у извесним позицијама могло би доћи до нарушавања морфолошке једнозначности. То, на пример, важи за мпожинске наставке именица мушког (-*i*) и женског (-*e*) рода кад иза њих не долази члански морфем који носи исту граматичку обавест о категоријама рода и броја:

/móšj/ (> **|móš|* нема), али: */móšiti/* > *[móšti]*
/šéne/ (> **[šéni]* нема), али: */šénete/* > *[šénite]* > *[šénte]*

²⁰ Кочески 1962/1963.

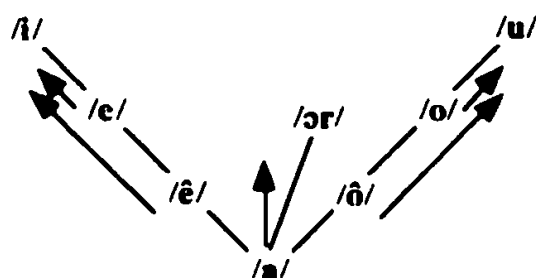
Тако се увек чува и разлика између тематских самогласника код глагола у презенту и имперфекту, и она је често једини диференцијални белег између двају дотичних облика:

/prédime/ (презент) 'предемо' : */prédeme/* (имперфект) 'придијасмо'
[préndime] *[préndeme]*

Кад би у овом случају дошло до квалитативне редукције или елизије основног вокала облика имперфекта, нарушила би се морфолошка јасноћа у комуникативној функцији језика, јер би се оба облика гласовно сасвим подударала.

У скоро свим осталим случајевима појава редукције самогласника је доста слободна и зависи углавном од фактора које смо већ у почетку овог поглавља поменули.

Дакле, у ненаглашеном слогу имамо, на чисто фонолошком плану, исти фонемски систем као и у наглашеном. У неакцептованој се позицији, међутим, разликују фонетске реализације одређених фонема, као што смо већ поменули у тачкама посвећеним сваком самогласнику појединачно:

Стрелице у вокалском троуглу означавају правце редукцијских тенденција.

3.1.2. Сонантски систем

Сонантски систем је по саставу, у поређењу с већином осталих македонских говора, стешњен. Он се састоји из свега шест фонема:

		[+nas]	[+lat]	[+vibr]	[+voc]
[+lab]		/m/			
[+alv]	{ [+apic]	/n/	/l/	/r/	
	{ [+cor]		/ʎ/		
[+pal]					/j/

Објашњење скраћеница: [+nas] назали
 [+lat] латерали
 [+vibr] вибранти
 [+voc] (неслоготворни) вокали
 [+lab] лабијали
 [+alv] алвеолари
 [+apic] апикални
 [+cor] коронални
 [+pal] палатали

3.1.2.1. Међусобни однос фонема /l/ и //l/

Као и у већини македонских, па и бугарских говора, и у нестрамском дијалекту фонем //l/ прелази у фонем /l/ у положају испред вокала предњег реда, као што показују следећи примери:

/bél/ : */béli/* 'бео' : 'бели'
/ʒila/ : */ʒile/* 'жила' : 'жиле'

У положају испред вокалског фонема /ê/ постоји само изговор /l/, међутим, у тој позицији не можемо навести примере морфолошких алтернација фонема //l/ и /l/, будући да се фонем /ê/ не среће у граматичким наставцима (в. 3.1.1.2).

Могло би се очекивати да // прелази у // и испред сонанта /j/, међутим, у нашем материјалу немамо ниједну потврду у којој се алвеоларни сонант среће у положају испред палаталног сонанта /j/, па зато овај, само претпостављени, али непотврђени прелаз не можемо узети у обзир у нашем опису.

Било би могуће да се апикални изговор испред вокалских фонема предњег реда сматра позиционо условљеним алофоном фонема //. Међутим, то би довело до извесних потешкоћа јер би тада настала потреба да се свуда у положају испред дотичних вокала разликују фонеме // и //. То би било врло компликовано у свим позицијама у самом корену јер се повезаност изговора [l] с фонемом // може установити само помоћу морфонолошких алтернација на морфемској граници између основе и наставака.

У погледу ових двају фонема нестрамски говор потпуно се уклапа у општу слику македонских дијалеката, од којих скоро сви поседују по један „тврди“ фонем // и један „меки“ фонем //. Међутим, фонетска реализација (особито степен мекости „меког“ фонема //) и дистрибуција ових двају фонема знатно се разликују од дијалекта до дијалекта.

3.1.2.2. Сонантски карактер фонема /j/

Као што произилази из фонетског описа гласа [j], а према чисто артикулационим карактеристикама, овде се заправо ради о вокалу. Међутим, за разлику од правих вокала, фонем /j/ нема квантитативну вредност која би се могла изразити у морамма, нити може функционисати као носилац слога. Будући да су наведене особине главна функционална обележја вокала, фонем /j/ не можемо класификовати као вокалски. Могло би се постулирати постојање неслоготворног алофона неакцентованог вокала /i/ у вокалском суседству. Међутим, ми се држимо традиционално уобичајеног схватања да је неслоготворно [j] засебан фонем, како би се олакшало поређење наших података с онима из досадашњих проучавања македонских говора, с једне, и с налазима упоредне словенске граматике, с друге стране.

Значајно је, свакако, истаћи и чињеницу да /j/ не улази у опозицију по звучности, нити има свој безвучни парњак, нити пак због своје звучности подлеже било каквим дистрибуцијским ограничењима, што би за консонанте било карактеристично:

/lištu/ 'лишће', а не: **/lišdja/* као резултат регресивне асимилације по звучности;

/májka/ 'мајка', а не: **/máǰka/* као резултат регресивне асимилације по звучности.

Према томе, /j/ се не може сматрати ни консонантом.²¹

Из ових разматрања следи да се фонем /j/ потпуно понаша као сонант, па се зато мора класификовати као такав, и поред свог вокалског карактера на чисто фонетском плану.

3.1.2.3. Фонем /n/

Фонемски статус фонема /n/ није проблематичан. Једино се мора напоменути да овај фонем има један позиционо условљен алофон, наиме веларни пазал [ŋ]. Као што ћемо навести и у тачки 3.2, овај се алофон појављује искључиво, и редовно, у позицији испред веларних плозива /g/ и /k/:

[*Makedónec*] : [*Makedónka*] 'Македонац' : 'Македонка'
/Makedónec/ : */Makedónka/*

Овај алофон је, дакле, потпуно и двосмерно могуће предсказати, па према томе не улази у фополошки систем говора.

3.1.2.4. Фонеме /m/ и /r/

Фонеме /m/ и /r/ немају алофопе, нити представљају било какав проблем при разграничавању са суседним фонемима, па услед тога не задају никаквих потешкоћа у синхронијском фонолошком погледу.

²¹ () сонантском карактеру неслоготворних вокала и уопште о особинама сонаната в. Марен 1970.

3.1.2.5. Фонем /ñ/

Фонем /ñ/ уопште не постоји у нестрамском говору. Он је у историјском развоју замењен фонемом /n/. Међутим, о судбини овог фонема говорићемо детаљније у тачки 3.3.3.6.

3.1.2.6. Фонем /f/

Као и у већини македонских говора, фонем /f/ не постоји у фонолошком систему нестрамског говора. Језичко-историјске перспективе овог факта разматраћемо у тачки 3.3.3.4.

3.1.3. Консонантски систем

Консонантски систем нестрамског говора састоји се из 16 фонема. Томе се додају још три фонема који се појављују искључиво у неадаптираним или непотпуно адаптираним посућеницама из грчког језика и према томе не припадају фонемском систему дијалекта.

	[+lab]	[+alv]	[+pal]	[+vcl]	
[+vc]	/v/	/z/	/ž/		] [+plos]] [+afr]] [+fric]
	/b/	/d/	/ǰ/	/g/	
[-vc]	/p/	/t/	/k/	/k/	
		/c/	/č/		
	/t/	/s/	/š/		

Објашњење скраћеница:

[+lab]	лабијали
[+alv]	алвеолари
[+pal]	палатали
[+vcl]	велари
[+vc]	звучни
[-vc]	беззвучни
[+plos]	пловиви
[+afr]	африкате
[+fric]	фрикативи

Бележимо [-vc] 'безвучни', иако смо свесни да се тако може добити дојам да се ту ради о двостепеној (симетричној) корелацији [-vc] : [∅] : [+vc]. Према нашој нотацији, која је широко позната и у општој лингвистици, [-vc] означава одсуство фонолошког обележја звучности, дакле, заправо нулти степен према томе признаку. Међутим, кад бисмо употребљавали знак [∅], не би се могло препознати на које се обележје односи пула. Плус (+) значи, дакле, присуство, а минус (-) одсуство дотичног фонолошког обележја (уп. нашу напомену у тачки 3.1.1).

Види се да је симетрија система нарушена само одсуством звучних парњака фонема /c/ и /č/, што је познато и лако објашњиво стање из многих словенских језика. Симетрија је, у поређењу с већином осталих словенских, па и македонских дијалеката, још и већа због потпуног одсуства фонема /x/, који најчешће нема звучног парњака и тиме нарушава равнотежу.

3.1.3.1. Консонантски карактер фонема /v/

Фонем /v/ (односно његови еквиваленти) нема јединствен фонолошки статус у свету словенских језика. Он у једним језицима, па и у појединим дијалектима једног те истог језика, функционише као сонант, а у другима као консонант. Као што је познато, ова амбивалентност има своје разлоге у историји језика. Дијахронијски аспект ове појаве разматраћемо у тачки 3.3.

Ми смо класификовали овај фонем као консонантски. Међутим, он у нестрамском говору донекле одступа од општег карактера консонантских фонема тиме што не изазива регресивну асимилацију по обележју звучности, што је заправо карактеристично за сонанте:

/svěšča/ 'свећа', а не: **/zvěšča/* као резултат регресивне асимилације по звучности.

Овај феномен је честа појава у словенском језичком свету уопште, и то, и у оним језицима у којима је фонем /v/ сачувао свој првобитни сонантски карактер, и у онима у којима га је изгубио. То стоји у вези с хронолошким развојем првобитног сонанта /w/ у консонант /v/.

С друге стране, он подлеже обезвучавању у положају испред безвучног консонанта, као што показују примери:

/óven/ : */óvca/* 'ован' : 'овца'
 као: */ríba/* : */rípka/* 'риба' : 'рибица'

Дакле, фонем */v/* не изазива регресивну асимилацију по звучности као активни, али јој подлеже као пасивни члан. И то је познато стање из више словенских језика.

Овај фонем обезвучава се у апсолутној финалној позицији у речи, што је, такође, случај на највећем делу словенског језичког подручја:

/nóva/ : */nóv/* 'нова' : 'нов'
 као: */mláda/* : */mlát/* 'млада' : 'млад'

Као што је познато из опште и словенске фонологије, фонолошки статус једног фонема је чвршћи, уколико он поседује парњак по критеријуму звучности, будући да се на тај начин постиже извесна симетрија у систему, што значи већу стабилност међусобних односа његових чланова.

У том светлу можемо претпоставити да је егзистенција фонема */f/* као безвучног парњака фонема */v/* знатно доприпела преласку фонема */v/* из сонантског система у консонантски и његовом учвршћивању у њему.

3.1.3.2. Статус фонема */f/*

Фонем */f/* је непознат неким македонским говорима. То се може сматрати последицом историјског развоја словенских језика. Међутим, у нестрамском дијалекту (као и у већини македонских и уопште словенских говора) фонем */f/* је потпуно прихваћен у фонолошком систему. Добијен је и путем гласовних промена у речима словенског порекла и, у знатној мери, посуђивањем и адаптирањем многобројних речи из других балканских језика, у првом реду из грчког и турског. Примери као што су речи *fǎrli, fáti* (словенског порекла) и *fúsa, fústan, fúrna, túfek* (посуђенице које су већ потпуно уклопљене у језички систем) доказују постојање овог фонема.

3.1.3.3. Фонеме /b/, /d/ и /g/

Звучни пловивни фонеме /d/ и /g/, а ређе и /b/ имају факултативне фрикативне алофоне [ð], [ɣ] односно [β] у положају иза вокала и у иницијалиој позицији:

[mláði]	~	[mláð̞i]	'млади'
[gólem]	~	[ɣólem]	'велик'
[dóbro]	~	[dóβro]	'добро'

Овај фрикативни изговор не појављује се редовно у поменутиим позицијама и ни у којем случају нема функцију разликовања у односу на одговарајуће звучне пловиве. Због тога је сасвим јасно да се ту ради само о позиционо условљеним, али слободним варијантама фонема /d/, /g/ и /b/.

3.1.3.4. Фонеме /z/ и /ž/

Важно је напоменути да фонеме /z/ и /ž/ имају по једну комбинаторну варијанту у позицији иза сонантских фонема /l/ и /n/. Ту се уместо основног изговора фонема појављује африкатна реализација [ʒ] односно [ʒ̞]:

[sól̞ʒa]	→	/sól̞ʒa/	'суза'
[mán̞ʒa]	→	/mán̞ʒa/	'чорбасто јело'

У свим осталим позицијама наступају основне реализације одговарајућих фонема. Због двосмерне једнозначности и предиктабилности фонетске реализације и непостојања минималних парова између фрикативних гласова и одговарајућих африката потпуно је оправдано њихово свођење на само два фонема /z/ и /ž/.

3.1.3.5. Фонеме /ǰ/ и /k/

Фонеме /ǰ/ и /k/ у нестрамском говору страног су порекла. Они се срећу само у ограниченом броју речи, углавном посуђеница из турског језика, као нпр.: *ǰón* (тур. *gön* 'необрађена кожа, ђон'), *ǰól* (тур. *göl* 'језеро'), *kór* (тур. *kör* 'слеп'), *kúmur* (тур. *kötür* 'угаљ'). Међутим, ове су речи већ потпуно прихваћене и уклопљене у језички систем, тако да палаталним пловивима у њима морамо признати фонолошку вред-

ност. Њихово уклапање у консонантски систем било је олакшано постојањем одговарајућих слободних места у реду палаталних консонаната.

3.1.3.6. Фонеме /g/ и /k/

У вези с фонемима /g/ и /k/ треба напоменути да они у положају испред вокала предњег реда имају палатализован изговор [k'], односно [g']:

[kníg'e]	→	/kníge/	'књиге'
[dólg'i]	→	/dółgi/	'дуги'
[mók'e]	→	/móke/	'муке'
[knók'i]	→	/knóki/	'тапки'

То су варијанте без фонолошке вредности, јер до палатализације долази аутоматски и двосмерно предиктабилно. Не постоји опозиција палатализованог и непалатализованог основног алофона.

3.1.3.7. Гласови [ð], [θ], [ɣ], [x] и [ç]

О звучним фрикативним гласовима [ð] и [ɣ] већ смо говорили у тачки 3.1.3.3. Независно од поменутог појављивања у извесним позицијама у домаћим речима, ови се гласови срећу и у речима грчког порекла. Занимљива је с тим у вези констатација да у тим речима, исто као и у речима словенског порекла (в. 3.1.3.3), фрикативна реализација ових гласова није обавезна, него они слободно алтернишу с гласовима [d] и [g]:

[ðraxmía]	~	[draxmía]	'драхма'	(грч. δραχμή 'драхма')
[ðasárçis]	~	[dasárçis]	'шумар'	(грч. δασκάρχης 'шумар')
[ðáskaf]	~	[dáskaf]	'учитељ'	(грч. δασκάλος 'учитељ')
[ɣrafjárin]	~	[grafjárin]	'писар'	(грч. γραφεύς 'секретар, писар')

Сматрамо да ови примери јасно показују да су фрикативни гласови [ð] и [ɣ] само алофони фонема /d/ и /g/, исто као и у речима словенског порекла.

Исто као и фонеме /g/ и /k/, и фрикативи [θ], [x] и [ç] појављују се искључиво у речима страног порекла. Сви примери њихове употребе које смо констатовали потичу

из грчког језика, као нпр.: *thermokírho* (грч. θερμώκηρτο 'зимска башта'), *Aína* (грч. Αθήναι 'Атина'), *draxmía* (грч. δραχμή 'драхма'), *dasdrúis* (грч. διαδροχίης 'шумар'). При томе је [ɾ] само позициона варијанта гласа [x] у положају испред предњих вокала, као у грчком језику. Међутим, за разлику од фонема /ǵ/ и /k/, речи с наведеним фрикативним фонемима нису потпуно уклопљене у систем, што се очитује при творби њихових граматичких облика који јасно одступају од уобичајених образаца у речима домаћег порекла. Ове се речи или уопште не мењају, или пак задржавају граматичке облике из грчког језика. Изузетак у том погледу представља само реч *draxmía*, која гради множински облик по македонском обрасцу: *draxmie*, а не: *draxmés.

Боље уклопљене речи замењују дотичне фрикативне гласове постојећим пловивним еквивалентима у словенском фонемском систему говора, као што то показује пример *kurfil(a)ka*, множина *kurfiláci* (од грч. κουρφίλακις 'жандар').

Из наведених разлога сматрамо да се још не може говорити о постојању ових фонема у систему нестрамског говора. Ради се више о неком прелазном стадијуму постепеног адаптирања речи туђег порекла него о већ укоренењем положају дотичних гласова у фонемском систему.²²

---

²² Вајирајх 1953: 30-48.

3.2. ДИСТРИБУЦИЈА ГЛАСОВА

Има дистрибуцијских правила која важе само за поједине гласове и таквих која се односе на целе групе фонетских и фонолошких јединица. Ми почињемо у нашем опису с приказом ових последњих правила.

3.2.1. Обезвучавање звучних консонаната у финалној позицији

Као и у свим македонским дијалектима и на великом делу словенског језичког подручја, и у нестрамском говору важи закон да сваки звучни консонант, односно свака звучна консонантска група у апсолутном финалном положају у речи прелази у одговарајући безвучни парњак. То се може симболима овако изразити:

$$\left\{ \begin{array}{l} [+cons] \\ [+vc] \end{array} \right\} > \left\{ \begin{array}{l} [+cons] \\ [-vc] \end{array} \right\} / \text{_____} \emptyset$$

Знак $\emptyset$ означава крај речи.

Ово правило важи за све консонанте и консонантске групе:

<i>/mláda/</i>	:	<i>/mlát/</i>	'млада'	:	'млад'
<i>/nóva/</i>	:	<i>/nóf/</i>	'нова'	:	'нов'
<i>/zôbi/ zômbi </i>	:	<i>/zôp/ zóp </i>	'зуби'	:	'зуб'
<i>/dôhja/ dômhja </i>	:	<i>/dôp/ dóp </i>	'храстови'	:	'храст'

3.2.2. Асимилација консонаната по звучности

Други закон описује међусобни утицај непосредно суседних консонаната. Ту важи опште правило да у консонантским групама задњи консонант одређује звучност односно беззвучност целе скупине, те да се остали консонанти у групи равнају према њему у погледу овог фонолошког критеријума:

$$\begin{array}{l}
 \text{а) } \left\{ \begin{array}{l} [+cons] \\ [+vc] \end{array} \right\} > \left\{ \begin{array}{l} [+cons] \\ [-vc] \end{array} \right\} / \text{ — } \left\{ \begin{array}{l} [+cons] \\ [-vc] \end{array} \right\} \\
 \text{б) } \left\{ \begin{array}{l} [+cons] \\ [-vc] \end{array} \right\} > \left\{ \begin{array}{l} [+cons] \\ [+vc] \end{array} \right\} / \text{ — } \left\{ \begin{array}{l} [+cons] \\ [+vc] \end{array} \right\}
 \end{array}$$

Примери за део а) овог закона:

<i>/rība/</i>	:	<i>/rípka/</i>	'риба'	:	'рибица'
<i>/óven/</i>	:	<i>/óvra/</i>	'ован'	:	'овца'
<i>/iz-váva/</i>	:	<i>/is-fǝri/</i>	'вади'	:	'избаци'

Пример за део б) овог закона:

<i>/svatóvi/</i>	:	<i>/svádba/</i>	'сватови'	:	'свадба'
<i>/s-tókmi/</i>	:	<i>/z-bór/</i>	'спреми'	:	'реч'

Део б) закона о асимилацији консонаната по звучности не важи кад је задњи консонант сугласничке скупине /v/. Као што смо рекли у тачки 3.1.3.1, фонем /v/ не изазива асимилацију по звучности као активни члап, па се у таквој позицији понаша као сонант. Он нема утицаја на претходне консонантске фонеме које стоје у групи с њом, те оне задржавају свој неизмењени облик:

	<i>/svěšča/</i> (а не: <i>*/zvěšča/</i>)	'свећа'
	<i>/svěkor/</i> (а не: <i>*/zvěkor/</i>)	'свекар'
али:	<i>/izváva/</i>	'вади'
	<i>/zvé/</i>	'узе'

3.2.3. Упрошћавање групā које се састоје од два иста консонанта/сонанта

Заједничка особина македонских говора јесте да у начелу не постоји геминација двају истих консонаната/сонаната. Тамо где би се она очекивала из историјских разлога (испадање слабих јерова, које је у неким случајевима довело до тога да се нађу два иста сугласника у непосредном суседству, уп. рус. *рассудить*, *постоянный* итд.; резултат асимилације по месту изговора, уп. рус. *езжу* [jéž'ž'·u], *дрожжи* итд.), дошло је до упрошћавања, те се у данашњем говору појављују само једноставни консонанти/сонанти:

<i>*/ut tía/</i>	>	<i>/utúa/</i>	'одавде'
<i>*/ut támu/</i>	>	<i>/utámu/</i>	'одатле'

Овај закон може се проводити и у комбинацији са законом из тачке 3.2.2:

<i>*/raz-sípvi/</i>	>	<i>*/ras-sípvi/</i>	>	<i>/rasípvi/</i>	'квари'
<i>*/ut déka/</i>	>	<i>*/ud déka/</i>	>	<i>/udéka/</i>	'одакле'

Исто правило важи и за скупине које се састоје од пловива и африкате. Ту се пловивни почетни елемент африкате, због исте гласовне природе с пловивом, изоставља:

<i>*/ríd-čel/</i>	>	<i>*/rít-čel/</i>	>	<i>/ríčel/</i>	'брежуљак'
<i>*/žít-čel/</i>			>	<i>/žičel/</i>	'зрно жита'

У врло ограниченом опсегу могу се појавити геминате сонаната на морфемској граници (њихова појава је, дакле, искључиво морфолошки условљена), као што је то случај у примерима *náj-júnak* 'најхрабрији' и *kal-lívo* 'блатњаво'.²³

3.2.4. Правила дистрибуције појединих гласова и гласовних група

Осим наведених општих закона постоји још цео низ правила о дистрибуцији појединих гласова и гласовних скупина и о алофонским реализацијама једног те истог фонема у зависности од фонолошке околине.

²³ Ове смо примере преузели из чланка о нестрамском говору (Видоески 1981: 769-774).

3.2.4.1. Отклањање хијата у вокалским скупинама

У многе групе у којима се налазе два вокала у непосредном додиру може се уметнути глајд како би се отклонио хијат, који у многим језицима представља лабилан елемент.

У нестрамском говору је уметање глајда у вокалске скупине факултативно и подлеже знатном колебању у практичној реализацији. Глајдови за отклањање хијата, према томе, немају фонолошку вредност, него служе само за спречавање гласовних комбинација које се схватају као необичне. Нећемо навести често помињани аргумент "тешке артикулације", будући да је осећање тешкоће у изговору веома различито од језика до језика и подлеже и индивидуалним колебањима. Због тога не сматрамо хијатске глајдове засебним фонемима, него споредним фонетским појавама без диференцијалне улоге у језичком систему. Зато треба строго разликовати фонем */j/* као што је то случај у речи [jáska] → /jáska/ 'ја' и фонолошки ирелевантан глајд [j] у [píjē] → /píē/ 'пије'.

Фонетска природа глајдова зависи од тога иза којих вокала они стоје. Ту важи једноставно правило да иза свих вокала с изузетком вокала /u/ у хијату долази глајд [j], а само иза вокала /u/ долази глајд [ʷ]:

	<i>/láē/</i>	→	[lájē]	'лаје'
	<i>/péē/</i>	→	[péjē]	'пева'
	<i>/piē/</i>	→	[píjē]	'пије'
	<i>/bróē/</i>	→	[brójē]	'броји'
али:	<i>/túu/</i>	→	[túʷu]	'ту, овде'

Као што смо рекли, ови глајдови не појављују се редовно и обавезно. Констатовали смо нешто већу учесталост њиховог појављивања иза вокала /i/, сматрамо, међутим, да је то у вези са самом фонетском природом тога гласа и да нема утицаја на оцепу статуса глајда у овом случају.

Често се иза фонема /u/ ради отклањања хијата са следећим вокалом умеће глас [v]. За разлику од досад поменутих случајева, ту нема никаквог колебања у појављивању. Овај начин отклањања зева између вокала потпуно је лексикализован, те се мора зато сматрати правим фонемом:

[múva]	→	/múva/
[súvo]	→	/súvo/
[súvi]	→	/súvi/

Ту би било могуће претпоставити и директан развој /x/ > /v/. Међутим, узмемо ли у обзир факт да се некадашњи консонант /x/ у свим осталим позицијама доследно губи, претпоставка секундарног хијатског гласа чини нам се убедљивијом.

3.2.4.2. Протетичко [j] испред фонема /e/

У почетној позицији у речи може се испред наглашеног фонема /e/ појавити протетички глас [j]. Он је, међутим, само факултативан, тако да се могу копстатовати извесна колебања у реализацији:

[jésen]	~	[ésen]	→	/ésen/	'jesen'
---------	---	--------	---	--------	---------

Протетичко [j] не појављује се испред фонема /ê/, што је још један доказ засебног фонемског статуса тог вокала:

[ézik]	(*[jézik] нема)	→	/ézik/	'jezik'
--------	-----------------	---	--------	---------

3.2.4.3. Појава алофона фонема /ô/ и /ê/²⁴

Рекли смо у тачкама 3.1.1.1. и 3.1.1.2. да су постојећи алофони фонема /ô/ и /ê/ позиционе варијанте. Њихова дистрибуција је тачно одређена и не подлеже никаквим колебањима. Назална компонента додаје се у позицији испред звучних пловивних консонаната, док у свим осталим положајима изостаје. Назална би се компо-

²⁴ В. и: Шмитер 1995.

нента заправо могла бележити само једним знаком N , који је израз свих назалних реализација.

$$\begin{array}{l}
 1) \quad /ô/ \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} [oN] / \_\_\_\_\_\_ \left\{ \begin{array}{l} [+cons] \\ [+vc] \\ [+plos] \end{array} \right\} \\ [o] / \_\_\_\_\_\_ - \left\{ \begin{array}{l} [+cons] \\ [+vc] \\ [+plos] \end{array} \right\} \end{array} \right. \\
 \\
 /ê/ \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} [eN] / \_\_\_\_\_\_ \left\{ \begin{array}{l} [+cons] \\ [+vc] \\ [+plos] \end{array} \right\} \\ [e] / \_\_\_\_\_\_ - \left\{ \begin{array}{l} [+cons] \\ [+vc] \\ [+plos] \end{array} \right\} \end{array} \right.
 \end{array}$$

Фонетска природа тих реализација подлеже асимилацији по месту изговора следећег звучног пловива:

$$2) \quad [N] \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} [m] / \_\_\_\_\_\_ /b/ \\ [n] / \_\_\_\_\_\_ /d/ \\ [ŋ] / \_\_\_\_\_\_ /g/ \end{array} \right.$$

Уопштено би се то могло приказати овако:

$$2a) \quad [N] \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} [+lab] / \_\_\_\_\_\_ [+lab] \\ [+alv] / \_\_\_\_\_\_ [+alv] \\ [+vel] / \_\_\_\_\_\_ [+vel] \end{array} \right.$$

Ова правила можемо уочити на следећим примерима:

	1)		2)	
<i>/zôp/</i>	→	[zôp]		'зуб'
<i>/zôhi/</i>	→	[zôNhi]	→	[zômbi] 'зуби'
<i>/rêt/</i>	→	[rêt]		'ред'
<i>/rêdóvi/</i>	→	[reNdóvi]	→	[rendóvi] 'редови'
<i>/rôka/</i>	→	[róka]		'рука'
<i>/môgla/</i>	→	[môNgla]	→	[môggla] 'магла'

Исто правило декомпозиције назалпог елемента следи и следећи пример, у којем, међутим, вокалска вредност одступа од општих гласовних правила:

$$/angúla/ \rightarrow [aNgúla] \rightarrow [aŋgúla] \quad \text{'јегуља'}$$

У примеру *krónk* 'круг' морамо претпоставити лексикализовани назални елемент, јер би испред безвучног пловива /k/ морала стајати основна реализација фонема /ð/, тј. она без назалне компоненте. То је, свакако, у вези с фактом да /k/ на историјском плану потиче од /g/ (уп. старослов. *кѣжѣ*). Још једну потврду да се у овој речи ради о већем ступњу лексикализованости и "неправилног" историјског развоја добијамо у одређеном облику *krónkut*, иако ту нема гласовних услова за обезвучавање првобитног фонема /g/. Зато сматрамо да је ту назални елемент самосталним развојним путем добио фонемски статус и да више не представља део алофона фонема /ð/. И то је разлог што у овом случају у фонолошком препису бележимо: *krónk*, *krónkut*.

3.2.4.4. Дистрибуција фонема /ɤr/

У неким словенским језицима и дијалектима слоготворно *r* може се сматрати позиционом варијантом сонантског фонема /r/ у положају без вокала у непосредном суседству. Међутим, фонем /ɤr/ у нестрамском говору има несумњиво фонемски статус, јер је његова дистрибуција скоро неограничена. Он се може појавити у почетној, средишњој и крајњој позицији у речи, као што то показују следећи примери:

<i>/ɤrʒósa/</i>	:	<i>/tárn/</i>	:	<i>/vǎr/</i>
'запџа'	:	'трн'	:	'врх'

Фонем /ɤr/ може стајати и у суседству вокалских фонема, и то и иза, и испред самогласника (ова је позиција, ипак, добијена искључиво морфолошким путем):

<i>/zɤrʒósa/</i>	:	<i>/vɤróvi/</i>
'запџа'	:	'врхови'

Наведене комбинације фонема /ɤr/ са суседним самогласничким фонемом налазе се само на граници морфема. Међутим, сматрамо да то није релевантно при фонолошком разматрању проблема, већ да улази само у морфонолошку проблематику.

Једина позиција у којој се фонем /ɤr/ не може појавити јесте међувокалска. Сматрамо, ипак, да ово ограничење није довољно да бисмо оспорили фонемски статус /ɤr/.

3.2.4.5. Деслабизација фонема /i/ у вокалским скупинама

Кад вокал /i/ стоји као други елемент у групи с акцентованим вокалом, он губи своју слоготворну функцију и прелази у сонант /j/. Иако је овај прелазак предиктабилан, ми га ипак класификујемо као фонолошку појаву, јер се због њега мења број слогова, што означава знатну промену структуре речи.

/i/ > /j/ / V _____

Исто се дешава и кад вокал /i/ стоји као први, ненаглашени члан испред чланског морфема /-ut/ код придева. Будући да се ово скраћивање редовно врши, ми смо му, такође, признали фонолошку релевантност:

*/nóviut/	>	/nóvjut/	'нови'
*/stáriut/	>	/stárjut/	'стари'

3.2.4.6. Упрошћавање групе /ij/

Због артикулационе блискости својих компонената скупина /ij/ упрошћава се у [i]. Ми, међутим, у фонолошком погледу задржавамо двофонемску полазну варијанту, како би се омогућила аналогија императивних облика на V + /j/, као у примерима:

/béɣaj/	:	/ɲij/	→	[ɲ]
'бежи'	:	'ниј'		

3.2.4.7. Упрошћавање сугласничке групе /stk/

Консонантска група /stk/ упрошћава се отпадањем средишњег елемента /t/. То је мало фреквентна појава због реткости дотичне гласовне скупине.

tkák	:	iskác
'тка'	:	'сатка'

3.2.4.8. Упрошћавање сугласничке групе /stn/

Средишњи консонант /t/ отпада и у скупини /stn/. Ни ова гласовна промена нема велику фреквенцију због ограниченог броја примера:

<i>šest</i>	:	<i>šesnaeset</i>	'шест'	:	'шеснаест'
<i>mást</i>	:	<i>másno</i>	'маст'	:	'масно'

3.2.4.9. Асимилације гласовних група по месту изговора

Позната је у свим словенским језицима асимилација гласовних скупина по месту изговора. Она се у више случајева среће и у нестрамском говору. Ми ћемо овде говорити само о синхронијски важећим правилима асимилације, док ћемо правила која су важила у историјском развоју дијалекта разматрати у тачки 3.3.

3.2.4.9.1. Асимилација групе /š/ + /t/

Старе консонантске скупине /št/ (према старословенском правопису), односно /šit'/, уколико још од времена свога настајања нису сачувале свој првобитни облик /šč/, отклоњене су асимилацијом по месту изговора, што је дало резултат /šč/. О тим случајевима, међутим, нећемо говорити овде, него у тачки 3.3, јер се ту ради о проблему везаном за историјски развој језика.

Ипак, и на синхронијском плану важи исто правило. Путем редукције и елизије не-наглашених вокала долази поново до група које се састоје од консонаната /š/ + /t/. Оне, по правилу асимилације по месту изговора и на исти начин као и у прошлости језичког развоја, прелазе у /šč/:

/nášata/ > **[nášta]* > *[nášča]* 'наша'

Исто тако понашају се изведене речи из упитне заменице **čьto*, где се развој одвијао следећим путем:

*/ně-čьto/ > */něčto/ > */nešto/ > /něščo/ 'нешто'

Будући да је редукција и елизија ненаглашених вокала врло честа, у тим случајевима облику с извршеном елизијом вокала и асимилацијом скупине */š/ + /t/* по месту изговора признајемо фонемски статус. Управо наведени пример представља такав случај. Сматрамо сврсисходним да прихватимо облике */nášata/* и */nášč'a/* као постојеће дублете с фонолошким статусом.

3.2.4.9.2. Асимилација групе */s/ + /č/*

Консонантска скупина */s/ + /č/* такође подлеже асимилацији по месту изговора. Резултат те промене је опет група */šč/*:

*/pojás-č'e/ > /pojášč'e/ 'појасић'

Скупина */šč/*, која се у многим другим македонским говорима добија од групе */s/ + /č/*, не постоји у овом дијалекту.

3.2.4.10. Асимилације гласовних група по начину изговора

Овде важи исто што смо већ рекли у тачки 3.2.4.6. Третираћемо само оне појаве асимилације које су релевантне и на синхронијском плану. Асимилационе процесе у историјском развоју језика разматраћемо у тачки 3.3.

3.2.4.10.1. Асимилација групе /s/ + /k/

Као и у многим другим македонским говорима, и овде у суфиксу **-ski* долази до асимилације скупине /s/ + /k/ у /ck/. Морамо претпоставити да се африкатни изговор [c] схвата као ближи пловиву /k/ од фрикативног изговора [s]:

<i>*cár-ski/</i>	>	<i>/cár-ckl/</i>	'царски'
<i>*báp-ski/</i>	>	<i>/báp-cki/</i>	'бабљи'

3.2.4.10.2. Асимилација консонантско-вокалске групе /v/ + /o/

У почетној позицији у речи може факултативно доћи до асимилације консонантског фонема /v/ испред вокала /o/. Као резултат те асимилације настаје билабијално неслоготворно [ʋ]:

<i>/vóda/</i>	>	[ʋóda]	'вода'
<i>/vóška/</i>	>	[ʋóška]	'вашка'

3.2.4.11. Дисимилација сонантско-консонантских група /l/ + /z/ и /n/ + /ž/ по начину изговора

Као што смо поменули у тачки 3.1.3.4, иза сонантских фонема /l/ и /n/ звучни фрикативи /z/ и /ž/ прелазе у одговарајуће африкате [ʒ] и [ʒ̥]. Примере за прелаз /z/ > [ʒ] нашли смо у нашем материјалу иза сонанта /l/, док немамо ниједног случаја са [z] или [ʒ] иза сонантског фонема /n/.

<i>/sólza/</i>	>	[sólʒa]	'суза'
<i>/mólzi/</i>	>	[mólʒi]	'музе'

За разлику од описа код Видоеског,²⁵ нашли смо у нашем материјалу и редован прелазак фонеме /ž/ у [ʒ] у положају иза сонанта /n/:

<i>/mánžal/</i>	>	[mánʒa]	'чорбасто јело'
<i>/lutunžja/</i>	>	[lutunʒja]	'дуванџија'

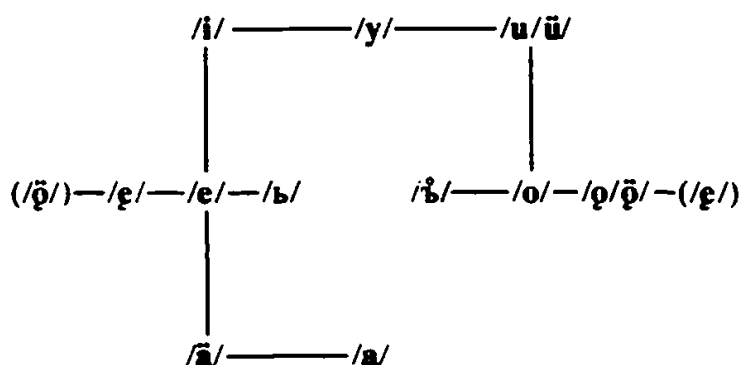
²⁵ Видоески 1981: 769-774.

Узмемо ли у обзир страно порекло наведених речи с гласовном скупином [лз] и факт да у њој елемент [з] потиче од засебног фонема /з/ у језицима из којих су преузете, могло би се постулирати постојање таквог фонема /з/ и у нестрамском говору. Међутим, у свим осталим позицијама туђи фонем /з/ рефлектује се у нестрамском дијалекту као /џ/ (уп. 3.3.4.12), па је африкативни изговор [з] двострано предиктабилан у положају иза сонанта /л/. Због тога сматрамо да немамо разлога да претпоставимо присуство засебног фонема /з/, те да су испуњени сви услови да бисмо глас [з] у наведеним случајевима схватили као алофон африкативног фонема /џ/.

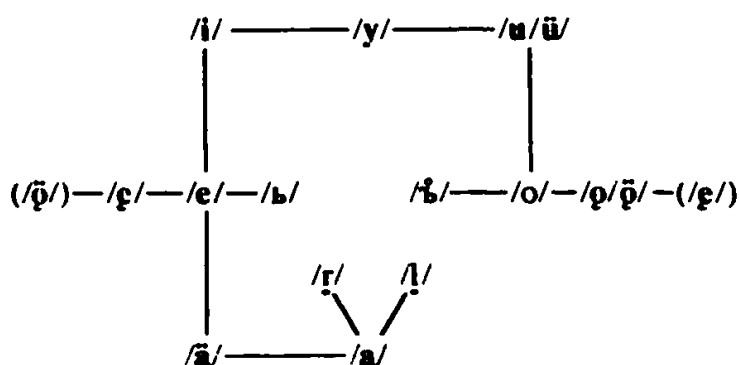
Не располажемо примерима у којима би се [з] нашло иза //.

3.3. ДИЈАХРОНИЈА

У овом делу нашег описа фонолошког система даћемо прво опис историјских гласовних односа и промена у распону од некадашњег полазног стања до облика фонолошког система у данашњем говору. За вокалски састав углавном прихватимо полазни систем који предлаже Мареш у своме раду о историјском развоју македонског вокалског система:²⁶

Ми додајемо још и слабочне сонанте /r/ и /l/. То радимо у сагласности с приказом Видоеског,²⁷ како би се постигла упоредивост нашег описа с подацима у Општесловенском лингвистичком атласу. Свесни смо, међутим, да је проблематично прихватити ова два гласа као засебне фонеме за прасловенски полазни систем.²⁸ Тако се добија следећи полазни вокалски систем:

Међутим, како не бисмо исувише одступали од већ уобичајене нотације, у нашем приказу дијахронијског развоја нестрамског говора у односу на реконструисано полазно стање користимо знак <ǣ> уместо горе употребљеног <ū>, иако овај последњи

²⁶ Мареш 1983.

²⁷ Видоески 1981: 627-630.

²⁸ В. Мареш 1984 б. Уп. посебно напомену 3 (стр. 65-66) и тачку 1.2.4. на стр. 69-70.

даје тачнију информацију о претпостављеном првобитном изговору дотичног фонема.

За полазни сонантски систем прихватамо решење које даје Видоески за ОЛА,²⁹ али у нашем формалном облику из тачке 3.1.2. Заправо би за фонем /v/ боље одговарала нотација /w/ уместо /v/, јер би се тако јасније изразио реконструисани првобитни билабијални и (неслоготворни) вокалски изговор и, пре свега, сонантски карактер дотичног фонема (за разлику од данашњег консонантског карактера фонема /v/) (уп. Мареш³⁰). Међутим, ми се држимо нотације уобичајене за македонску дијалектологију и Општесловенски лингвистички атлас, како би се постигла непосреднија упоредивост података:

	[+nas]	[+lat]	[+vibr]	[+voc]
[+lab]	/m/			/v/
[+alv]	/n/	/l/	/r/	
[+pal]	/ɲ/	/ʎ/	/ʃ/	/j/

Мареш у свом раду о иновацијама у македонском језику не прихвата постојање сонантског фонема /j/ у прасловенском језику, него његов постанак приписује општесловенском развоју.³¹ Његова аргументација нам се чини потпуно убедљивом. И поред тога, ми се и овде, и из истих разлога, држимо традиционалне нотације која се примењује у већини македонских дијалектолошких радова, те у Општесловенском лингвистичком атласу.

²⁹ Видоески 1981: 627-630.

³⁰ Мареш 1984 б.

³¹ Мареш 1984 б.

Консонантски систем преузимамо опет из рада Видоеског.³² У системској класификацији, међутим, фонеме /t/ и /d/, /c/ и /z/, /s/ и /z/ сматрамо алвеоларима; а фонеме /t'/ и /d'/, /č/, /š/ и /ž/ палаталима:

	[+lab]	[+alv]	[+pal]	[+vel]				
[+vc]		/z/	/ž/		}	[+plos]	}	[+fric]
	/b/	/z/	/d'/	/g/				
-vc]	/p/	/t/	/t'/	/k/	}	[+fric]	}	[+fric]
	(/f/)	/c/	/č/	/x/				

Видоески у свом приказу полазног система постулира фонеме /d'/ и /t'/ као резултат сливања некадашњих консонантских група /dj/ односно /tj/ и /k/ испред предњенепчаних вокала пре њиховог даљег развоја у данашње рефлексе у појединим македонским говорима. Ми сматрамо тај поступак сврсисходним за циљеве дијалектолошког описа, јер њихово доследно етимолошко разликовање не доприноси расветљавању фонолошког развоја македонских дијалеката.

За реконструкцију полазних облика одговарајућих речи у некадашњем језику ослањамо се из практичних разлога на стање у старословенском, за који се може претпоставити да углавном одражава изходни облик свих македонских дијалеката. Он има ту предност да представља најстарији језички облик једног јужнословенског (па и уопште словенског) језика који нам је добро познат. Међутим, ми смо свесни тога да обрађујемо полазни језички систем који је у основи данашњег нестрамског говора, па се зато не подудара увек са старословенским језиком, чија је подлога стари дијалекат околине Солуна. Због тога увек означавамо претпостављене полазне облике звездицама (*). Звездицама су стога означени и такви облици који су у потпуно идентичној форми познати и засведочени у старословенским споменицима. У неким случајевима данашњи језички материјал наводи нас и на друкчију реконструкцију полазног стања у односу на ону коју срећемо у старословенском језику. Наш приказ историјског развоја гласова биће дат у посебним одељцима за вокале, сонанте и консонанте, као што је то остварено и у тачки 3.1. У оквиру тог приказа коментарисаћемо поједине промене.

³² Видоески 1981: 627-630.

После тога ћемо у табеларном облику дати историјски извод свих гласова у не-страмском дијалекту по угледу на фонолошке описе за ОЛА,³³ дакле, за сваки глас у данашњем систему наводићемо гласове у полазној језичкој форми од којих се могао развити.

Како бисмо олакшали употребу овог описа за будућа дијахронијска истраживања, даћемо табеларни извод историјског развоја гласова и у обратном смеру. Дакле, ту ће се за сваки прасловенски глас указивати на могуће рефлексе у данашњем не-страмском говору.

Нећемо у овом делу описа обрађивати морфонолошке алтернације које имају своје корене у историјском развоју језика. Сматрамо да је сврсисходније да прикажемо морфолошке алтернације у посебном делу овог поглавља посвећеног фонологији (3.4), јер су те алтернације живе и на синхронијском плану, те се не могу уврстити ни у чисту синхронију, ни у дијахронију.

3.3.1. Порекло вокалских фонема

3.3.1.1. Порекло вокала /i/

Вокал /i/ у данашњем нестрамском говору може потицати од прасловенског вокала /i/:

<i>kniga</i>	<	* <i>kǫniga</i>	'књига, хартија'
<i>líst</i>	<	* <i>listъ</i>	'лист'
<i>mílus</i>	<	* <i>milostъ</i>	'љубав'
<i>níva</i>	<	* <i>níva</i>	'њива'
<i>zima</i>	<	* <i>zima</i>	'зима'
<i>žvut</i>	<	* <i>žvotъ</i>	'живот'

³³ Видоски 1981: 769-774.

Као и у скоро свим осталим јужнословенским говорима, и у нестрамском дијалекту вокал /i/ може водити порекло и од прасловенског фонема /y/:

<i>bilka</i>	<	* <i>byl-</i>	'биљка'
<i>ězik</i>	<	* <i>(j)ęzykъ</i>	'језик'
<i>Garkína</i>	<	* <i>Grękyńa</i>	'Гркиња'
<i>sín</i>	<	* <i>synъ</i>	'син'
<i>strika</i>	<	* <i>stryjka</i>	'стриц'
<i>vidra</i>	<	* <i>vydra</i>	'видра'
<i>visok</i>	<	* <i>vysokъ</i>	'висок'

У појединим речима срећемо /i/ на месту некадашњег вокала /e/ у неакцентованом слогу. То је резултат квалитативне редуције самогласника, међутим, у неким се речима појављује само редуковани облик гласа, тако да му у данашњем стању развоја морамо признати фонолошки статус. То су лексикализовани случајеви какви су:

<i>izéro / izére</i>	<	* <i>(j)ezero</i>	'језеро'
<i>nidéla</i>	<	* <i>neděl'a</i>	'недеља'
<i>nivésta</i>	<	* <i>nevěsta</i>	'невеста, снаха'
<i>vičéra</i>	<	* <i>večerbъ</i>	'вечер'
<i>žilézo</i>	<	* <i>želězo</i>	'железо'

Склони смо да други пример *dibéto*, који наводи Видоески, класификујемо као редуцију на чисто фонетском плану, тј. без фонолошког статуса, јер облик мушког рода истог придева гласи *débel*, па је зато веза с првобитним вокалом /e/ још увек сасвим добро уграђена у живо језичко осећање говорника нестрамског говора.

Изолован и лексикализован случај преласка /a/ > /i/ имамо у следећем примеру:

<i>diléku</i>	<	* <i>daleko</i>	'далеко'
---------------	---	-----------------	----------

Фонем /i/ може, исто тако, потицати и од одговарајућих гласова у другим језицима када је реч о посуђеницама. Најбројније посуђенице у нестрамском говору воде порекло из грчког и турског језика. Зато и наводимо посебно рефлексе гласова из тих језика. Дакле, ту у првом реду долазе у обзир турски фонем /i/ (<î>) и грчки фонем /i/ (<η, ι, υ, ε, ο>):

<i>afukinto</i>	<	грч.	<i>αυτοκίνητο</i>	'ауто'
<i>draxmía</i>	<	грч.	<i>δραχμή</i>	'драхма'
<i>iláda</i>	<	грч.	<i>χιλιάδα</i>	'хиљада'
<i>kinísa</i>	<	грч.	<i>(ξε)κίνησι</i> (аорист)	'крене'

<i>krómit</i>	<	грч.	κρομίτιδι	'црни лук'
			(чешће: κρομίτιδι)	
<i>kurfil(a)ka</i>	<	грч.	κωκροφίλακας	'жандар'
<i>liváda</i>	<	грч.	λιβάδι	'ливада'
<i>mólif</i>	<	грч.	μολίφι	'оловка'
<i>aramía</i>	<	тур.	<i>harami</i>	'разбојник'
<i>bitísa</i>	<	тур.	<i>bitmek</i>	'заврши'
			(+ грч. аористни суфикс -ησ)	
<i>čiflik</i>	<	тур.	<i>çiflik</i>	'чифлик'
<i>dírek</i>	<	тур.	<i>direk</i>	'стуб'
<i>šinžir</i>	<	тур.	<i>çincir</i>	'ланац'
<i>šíše</i>	<	тур.	<i>şişe</i>	'флаша'
<i>žíger</i>	<	тур.	<i>ciğer</i>	'јетра'

У неким случајевима фонем /i/ појављује се и у речима турског порекла уместо вокалских фонема /i/, /u/ и /ü/, особито у суфиксима -ci / -çi и -li, у којима се наведени вокали јављају услед вокалске хармоније. У македонској адаптацији ових суфикса преузет је само облик с вокалом /i/. Често стоји /i/ и онда кад се у турском извору вокали /i/, /u/ и /ü/ нађу на крају речи. Те се речи у словенски језички систем уклапају додавањем завршетка -a, па се дотични вокал заједно са секундарним завршетком схвата као распрострањени суфикс -ia:

<i>tutunžia</i>	<	тур.	<i>tütüncü</i>	'дуванџија'
<i>meraklia</i>	<	тур.	<i>meraklı</i>	'љубавник'
<i>turlia</i>	<	тур.	<i>türlü</i>	'ћувеч'
<i>čatía</i>	<	тур.	<i>çatı</i>	'кров'
<i>kumšía</i>	<	тур.	<i>komşu</i>	'комшија'
<i>ččkrik</i>	<	тур.	<i>çıkrık</i>	'чекрк'
<i>mísir</i>	<	тур.	<i>mısır</i>	'кукуруз'
<i>žúmbiř</i>	<	тур.	<i>çümbüş</i>	'уумбус'

3.3.1.2. Порекло вокала /e/

Фонем /e/ стоји скоро свугде где је и у старом језику стајало /e/:

<i>méža</i>	<	* <i>med'a</i>	'међа'
<i>sélo</i>	<	* <i>selo</i>	'село'
<i>séstra</i>	<	* <i>sestra</i>	'сестра'
<i>svékor</i>	<	* <i>svekrъ</i>	'свекар'
<i>žéna</i>	<	* <i>žena</i>	'жена'

Он замењује и стари фонем /ь/, уколико се он налазио у јакој позицији:

<i>dén</i>	<	* <i>dьnъ</i>	'дан'
<i>kónec</i>	<	* <i>konьcъ</i>	'конац'

У слабој позицији фонем /ь/ је отпао као и у осталим савременим словенским језицима и говорима.

Стари вокалски фонем /ě/ такође има основни рефлекс /e/, као што показују следећи примери:

<i>brék</i>	<	* <i>brěgъ</i>	'брег, обала'
<i>déver</i>	<	* <i>děverъ</i>	'девер'
<i>déte</i>	<	* <i>děte</i>	'дете'
<i>lép</i>	<	* <i>xlěbъ</i>	'хлеб'
<i>léto</i>	<	* <i>lěto</i>	'лето'
<i>nivěsta</i>	<	* <i>nevěsta</i>	'невеста, снаха'
<i>pésuk</i>	<	* <i>pěsukъ</i>	'песак'
<i>réka</i>	<	* <i>rěka</i>	'река'
<i>svěšča</i>	<	* <i>svěš'a</i>	'свећа'
<i>véter</i>	<	* <i>větrъ</i>	'ветар'
<i>vréme</i>	<	* <i>vrěmę</i>	'време'

Замену /e/ може имати и стари глас /ę/ кад стоји у морфолошком наставку, дакле, у неакцентованој позицији, у којој се фонетска вредност фонема /e/ и /ě/ изједначује, те се услед непојављивања морфонолошких алтернација с назализованим алофонима фонема /ě/ на синхронијском плану не може установити да ли се ради о фонему /e/ или /ě/. Као што смо рекли у тачки 3.1.1.2, у таквим случајевима полазимо од претпоставке да се фонем /ě/ појављује само у коренским морфемима. Према томе имамо:

<i>déte</i>	<	* <i>děte</i>	'дете'
<i>vréme</i>	<	* <i>vrěmę</i>	'време'

У нестрамском дијалекту постојала је извесно време у развоју гласова тежња ка прегласу фонема /a/ у /e/ у положају иза палаталног сонанта или консонанта:³⁴

<i>čéša</i>	<	*čāša	'чаша'
<i>eričko</i>	<	*jaričьko	'јаре'
<i>ésen</i>	<	*jásenъ	'јасен'
<i>žéba</i>	<	*žaba	'жаба'
<i>žélna</i>	<	*žalьna	'јадна'

У случајевима у којима, у позицији иза палаталних консонаната, долази до тог прегласа може се претпоставити да се сачувао првобитни прасловенски фонем /ǣ/, који је у већини словенских језика и говора у таквом положају рано прешао у /a/. Некадашње порекло од фонема /ǣ/ потврђује постојање случајева какви су *žěba* и *trěva* још у старословенском језику. То питање не може се решити на основу нашег материјала и превазилази оквире нестрамског говора. Овде се ради о принципијелном питању у вези с историјом неких македонских дијалеката, питању које треба посебно истраживати.

У већини глаголских облика (осим 1. л. једн. през.) /e/ долази уместо некадашњег назалног вокала /q/. О томе ћемо још говорити у делу о морфологији. Разлог овој замени треба тражити вероватно у познатом мешању назалних вокала у извесном развојном периоду многих источно-јужнословенских дијалеката, које је добро засведочено у старим споменицима. Овде морамо претпоставити замену /q/ > /ɛ/ > /ê/ (в. даље у тачки 3.3.1.3). Будући да се у неакцентованом слогу разлика између вокалских компонената фонема /e/ и /ê/ у нестрамском дијалекту неутралише кад се дотични вокал не налази испред звучног плозива (в. 3.1.1.2), овде бележимо /e/.

<i>(e)se</i>	<	*sqŕъ	'(је)су'
<i>piše</i>	<	*pišqŕъ	'пишу'
<i>pléte</i>	<	*pléŕqŕъ	'плету'
<i>úmbre</i>	<	*umьŕqŕъ	'умру'
<i>videe</i>	<	*vidě(a).xq	'виђаху'
<i>jádee</i>	<	*(j)ědě(a).xq	'јеђаху'

³⁴ Видоски 1979.

Сви ови облици могу се објаснити и морфолошким путем, и то у презентским облицима утицајем наставка **-ǣtǣ* у случајевима као што је **xodǣtǣ* (< *óde*), а у имперфекатским облицима контаминацијом некадашњег имперфекатског наставка **-xǫ* с некадашњим аористним наставком **-ǣ*:

$$\left. \begin{array}{l} *-\text{x}\text{ǫ} \\ *-\text{ǣ} \end{array} \right\} \rightarrow *-\text{x}\text{e} > -\text{e}$$

Међутим, има и случајева у којима се замена /*ê*/ среће и у коренским морфемима (па чак и у онима под акцентом), те је тамо препознатљива као таква (в. 3.3.1.3).

У овим граматичким наставцима морамо рачунати и с морфонолошким изједначавањима разних конјугационих скупина међусобно. То ћемо питање, међутим, продискутовати у делу посвећеном морфологији глагола.

Фонем /*e*/ као секундарни глас долази и у случајевима с некадашњом гласовном скупином *črě-*:

<i>čérep</i>	<	<i>*črěpǣ</i>	'лобања'
<i>čerépna</i>	<	<i>*črěpǣna</i>	'црепња'
<i>čerévo</i>	<	<i>*črěvo</i>	'црево'
<i>čeréša</i>	<	<i>*črěša</i>	'трешња'

Фонем /*e*/ секундарно се појављује и као такозвани "секундарни јер" у следећим лексемима:

<i>gúber</i>	<	<i>*g(r)abrǣ</i>	'граб(ар)'
<i>véter</i>	<	<i>*vētrǣ</i>	'ветар'

Поред досад наведеног, фонем /*e*/ појављује се и у посућеницама. Замену /*e*/ добијају обично одговарајући фонеме у турском (<*e*>) и грчком (<*ε, α*>) језику:

<i>Paraškéva</i>	<	грч. <i>Παρασκευή</i>	'Света Петка'
<i>rénka</i>	<	грч. <i>ρέγγα</i>	'слећ, харинга'
<i>recinólado</i>	<	грч. <i>ρετσινόλαδο</i>	'рицинусово уље'
<i>áber</i>	<	тур. <i>haber</i>	'вест'
<i>čáre</i>	<	тур. <i>çare</i>	'начин'
<i>čézma</i>	<	тур. <i>çeşme</i>	'чесма'
<i>gájle</i>	<	тур. <i>gaile</i>	'брига, гажле'
<i>kásmet</i>	<	тур. <i>kismet</i>	'срећа'
<i>šéker</i>	<	тур. <i>şeker</i>	'шећер'

3.3.1.3. Порекло вокала /ê/

Вокалски фонем /ê/ појављује се искључиво у речима словенског порекла. Сн води порекло најчешће од некадашњег назалног вокала предњег реда /ǣ/:

<i>čêdo</i> [čéndo]	<	*čǣdo	'дете'
<i>êčmen</i>	<	* (j)ǣčmenъ	'јечам'
		(уопштени акузатив)	
<i>êzik</i>	<	* (j)ǣzykъ	'језик'
<i>glêdáto</i> [glendáto]	<	* (o)glǣdalo	'огледало'
<i>grêda</i> [grénda]	<	*grǣda	'грџа'
<i>lêdina</i> [lendina]	<	*lǣdina	'ледина'
<i>pêdesêt</i> [péndeset]	<	*pǣtъ desǣtъ	'педесет'
<i>pêti</i>	<	*pǣtъ	'пет'
<i>rêti</i>	<	*rǣdъ	'ред'
<i>žêivar</i>	<	*žǣtvarъ	'жетелац, јули'

Забележили смо само два случаја (и то од једног те истог корена) у којима /ê/ долази као замена некадашњег назалног вокала задњег реда /ǫ/:

<i>pâek</i>	<	*pǫkъ	'паук'
<i>paêžina</i>	<	*pǫžina	'паучина'

То се може објаснити само мешањем двају назалних вокала у одређеном историјском периоду језичког развоја, које је добро познато и из писмених споменика.

3.3.1.4. Порекло вокала /a/

У највећем броју случајева вокалски фонем /a/ води порекло од истог гласа из некадашњег језичког стања:

<i>bábu</i>	<	*baba	'баба'
<i>brázda</i>	<	*brazda	'бразда'
<i>cár</i>	<	*cъsafъ	'цар'
<i>gáber</i>	<	*g(r)abrъ	'граб(ар)'
<i>kámen</i>	<	*kamenъ	'камен'
		(уопштени акузатив)	
<i>kráde</i>	<	*kradě(a).tъ	'крађах'
<i>mlúti</i>	<	*mladъ	'млад'
<i>rák</i>	<	*rakъ	'рак'

Имамо само два случаја у којима /a/ замењује некадашњи вокал /ě/, и то у речима истог корена:

<i>jáde</i>	<	* <i>(j)ědęťь</i>	'једу'
<i>jástje</i>	<	* <i>(j)ěstęje</i>	'јело'

Ова замена није једина у словенском језичком свету. У првим старословенским споменицима писаним глагољском азбуком (која уопште не познаје слова <ja>, него ову гласовну групу означава словом <ě>) уопште се не разликују /ě/ и /ja/ на фонолошком плану. Напротив, у многим ћириличким споменицима често налазимо бележење првобитног фонема /ě/ у речи *ěsti* словом <ja>.

Уместо назалног вокала /q/ стоји /a/ у флексивном морфему 1. л. једн. през.:

<i>kráda</i>	<	* <i>kradq</i>	'крадем'
<i>píša</i>	<	* <i>pišq</i>	'пишем'
<i>pléta</i>	<	* <i>pletq</i>	'плетем'

Рефлекс /am/ за назални вокал /q/ нашли смо у једном једином лексему:

<i>dlámbok</i>	<	* <i>glqbokъ</i>	'дубок'
----------------	---	------------------	---------

Остале примере које наводи Видоески нисмо забележили.³⁵ За пример *rájak* добили смо само облик *ráek* (в. 3.3.1.3).

Уместо старог назалног вокала предњег реда /ę/ нашли смо /a/ само у следећим лексемима (при чему се поштује правило 2 о додавању назалне компоненте из тачке 3.2.4.2):

<i>aiřv-a</i>	<	* <i>(j)ętręvъ</i>	'јетрва'
		(уопштени акузатив)	
<i>angúla</i>	<	* <i>(j)ęgul'a</i>	'јегуља'

И овде претпостављамо да се ради о последици појаве мешања назалних вокала у току историјског развоја говора овог подручја (в. 3.3.1.3).

Нашли смо један изоловани случај замене неакцентованог вокала /o/ фонемом /a/:

<i>pandétnik</i>	<	* <i>ponedělnikъ</i>	'понедељак'
------------------	---	----------------------	-------------

³⁵ Видоески 1981: 772.

Посебан развој представља прелазак старог /ɤ/ у /a/, који је, према нашим подацима, ограничен на следећи лексем:

kásno < *kɤsno 'касно'

Као рефлекс такозваног "секундарног јера" срећемо фонем /a/ испред сонантских фонема /n/ и /r/:

ógan < *ogńb 'ватра'
dóbar < *dóbrɔ 'добар'

"Секундарни јер" с рефлексом /a/ испред /n/ нашли смо само у наведеном примеру *ógan*. Чини нам се убедљивим објашњење које даје Мареш, а које говори о томе да је вокал /a/ овде одраз сварабхактичког вокала уз слоготворно [ŋ], које је настало након отпадања јера у речи *ogńb > *ogŋ > *ógan*.³⁶

Видоески наводи и пример *vétar*. Ми смо, међутим, нашли само облик *véter* 'ветар' (в. 3.3.1.2).

Осим наведених случајева фонем /a/ појављује се и на месту одговарајућих фонема у турском (<a>) и грчком (<α>) језику:

<i>astanumía</i>	<	грч.	αστανουμία	'полиција'
<i>dúskaf</i>	<	грч.	δυσκαλος	'учитељ'
<i>djául</i>	<	грч.	δυσκαλις	'ђаво'
<i>draxmía</i>	<	грч.	δραχμη	'драхма'
<i>fusaria</i>	<	грч.	φασαρία	'непријатности'
<i>kómat</i>	<	грч.	κομματι	'комад'
<i>áber</i>	<	тур.	<i>haber</i>	'вест'
<i>aramía</i>	<	тур.	<i>harami</i>	'разбојник'
<i>árštan</i>	<	тур.	<i>arstan</i>	'лав'
<i>bažanák</i>	<	тур.	<i>ba'anak</i>	'пашанац'
<i>kajmakám</i>	<	тур.	<i>kaymakam</i>	'кајмакам'
<i>kasábu</i>	<	тур.	<i>kasaba</i>	'варош, град'
<i>pázar</i>	<	тур.	<i>pazar</i>	'пијаца'
<i>sáut</i>	<	тур.	<i>saut</i>	'сат'

³⁶ Мареш 1981/1982. Види овде тачку 3.2.г на стр. 443.

Вокал /a/ замењује и турски самогласник /u/, уколико он није замењен фонемима /i/ (в. 3.3.1.1) или /u/ (в. 3.3.1.5):

<i>bákar</i>	<	тур. <i>bakır</i>	'бакар'
<i>kásmet</i>	<	тур. <i>kismet</i>	'срећа'

3.3.1.5. Порекло вокала /u/

Вокалски фонем /u/ налази се на месту истог гласа из старијег језика:

<i>glúf</i>	<	* <i>gluxъ</i>	'глув'
<i>klúč</i>	<	* <i>kl'učъ</i>	'кључ'
<i>kúpi</i>	<	* <i>kupitъ</i>	'купи'
<i>múva</i>	<	* <i>muxa</i>	'мува'
<i>súf</i>	<	* <i>suxъ</i>	'сув'
<i>úči</i>	<	* <i>učitъ</i>	'учи'
<i>ústa</i>	<	* <i>usta</i>	'уста'
<i>úvo</i>	<	* <i>uxo</i>	'уво'

У следећем лексему на почетку имамо протетичко v-:

<i>vújka</i>	<	* <i>ujka</i>	'ујак'
--------------	---	---------------	--------

Слично фонему /i/ (в. 3.3.1.1) и фонем /u/ може представљати лексикализовани резултат квалитативне редукције. У том случају она замењује некадашњи вокал /o/:

<i>gudína</i>	<	* <i>godina</i>	'година'
<i>izvur</i>	<	* <i>izvorъ</i>	'извор'
<i>kupíto</i>	<	* <i>kopyto</i>	'копито'
<i>mílus</i>	<	* <i>milostъ</i>	'љубав'
<i>putuvína</i>	<	* <i>polovina</i>	'половина'
<i>stárus</i>	<	* <i>starostъ</i>	'старост'
<i>žívu!</i>	<	* <i>životъ</i>	'живот'

То важи и за граматички наставак 1. л. једн. аор. код глагола с некадашњим наставком *-охъ:

<i>réku(m)</i>	<	* <i>rekoхъ</i>	'рекох'
<i>vlégu(m)</i>	<	* <i>vděgoхъ</i>	'уђох'
<i>jádu(m)</i>	<	* <i>(j)ědoхъ</i>	'једох'

Исто тако, /u/ може представљати и лексикализовани редуковани облик гласа */o/ добијеног од јера задњег реда у јакој позицији /ɣ/ (в. 3.3.1.6):

<i>pétuk</i>	<	*pɛtɣkɔ	'петак'
<i>plítuk</i>	<	*plytɣkɔ	'плитак'

На идентичан начин се понаша члански морфем *-ut*, који је настао од крајњег јера код именица мушког рода и код показне заменице *tɔ, као у примеру:

<i>zóbui</i>	<	*zɔbɣtɔ	'зуб'
--------------	---	---------	-------

Овај члански морфем осамосталио се у том облику и раширио се и на именице некадашње јо-деклинације: *carɣtɔ развило би се према гласовним законима у *caret, а не у: *cárut*. Ипак, срећемо искључиво овај последњи облик.

Осим тога фонем /u/ замењује и гласовну скупину vɣ у положају иза безвучних сонаната /c/ и /s/:

<i>cút</i>	<	*cvɣtɔ	'цвеће'
<i>osunátje</i>	<	*osvɣnɔtɔje	'свануће'

Сличну, иако не сасвим исту, појаву (развој /vɣ/ > /u/) констатовали смо у следећем лексему:

<i>kučerina</i>	<	*kɔvɛčerina	'предвечерје'
-----------------	---	-------------	---------------

И овде се, међутим, може претпоставити да се данашњи облик у нестрамском говору развио из првобитног аломорфа корена *vɛčer-. Он је засведочен у словенском језичком свету, нпр. у изведеници *vɛčer(a)* (рус., буг. *вчера*, сх. *јуче(p)* итд.). Ова алтернација vɛ-/vɣ- може да се упореди са сличним случајем у *cvét-/cvɣ-* (в. горе). Узмемо ли овај алтернирани корен *kɔvɛčerina као полазни, реч *kučerina* уклапа се потпуно у гласовни развој нестрамског говора и више не представља изузетак.

У глаголским наставцима 1. л. једн. и мн. през. глаголā скупине А 1. као и глагола 'имати' уместо првобитног /a/ може се појављивати и фонем /u/. То се, вероватно, објашњава деловањем асимилације по начину изговора, при чему лабијалност следећег сонанта /m/ прелази на вокал /a/ који се, истовремено, диже у вокалском троуглу:

<i>bérum</i>	<	<i>béram</i>	'бежим'
<i>im(um)</i>	<	<i>imam</i>	'имам'

Вокал /u/ стоји на месту истог самогласника у турском (<u>) и грчком (<οι>) језику:

<i>fústan</i>	<	грч.	<i>φουστάνι</i>	'хаљина'
<i>budála</i>	<	тур.	<i>budala</i>	'будала'
<i>búdrum</i>	<	тур.	<i>budrum</i>	'подрум'

Фонем /u/ појављује се редовно и као замена турског вокала /ü/, уколико он није замењен самогласником /i/ (уп. 3.3.1.1), а ређе и као рефлекс турског вокалског фонема /ö/:

<i>dúnja</i>	<	тур.	<i>dünya</i>	'свет'
<i>dúšman</i>	<	тур.	<i>düşman</i>	'непријатељ'
<i>turlía</i>	<	тур.	<i>türlü</i>	'ћувеч'
<i>tútun</i>	<	тур.	<i>tütün</i>	'дуван'
<i>žúmbiš</i>	<	тур.	<i>cümbüş</i>	'џумбус'
<i>kúmur</i>	<	тур.	<i>kömür</i>	'ћумур'

Као и у речима словенског порекла, и у посуђеницама /u/ може представљати лексикализовани редуковани облик првобитног вокала /o/:

<i>aftukínto</i>	<	грч.	<i>αυτοκίνητο</i>	'ауто'
<i>astanumía</i>	<	грч.	<i>αστυνομία</i>	'полиција'
<i>kurfíl(a)ka</i>	<	грч.	<i>χωροφύλακας</i>	'жандар'
<i>kumšía</i>	<	тур.	<i>komşu</i>	'комшија'

За разлику од турских суфикса *-ci* / *-çi* и *-li* (уп. 3.3.1.1), суфикс *-lik*, који у турском језику такође подлеже вокалској хармонији и на тај начин прима различите вокалске вредности, уопштено се у облику с вокалом /u/:

<i>kumšitúk</i>	<	тур.	<i>komşuluk</i>	'комшилук'
<i>astanumitúk</i> (аналогно од грч. <i>αστυνομία</i>)				'типично понашање полицајаца'

У лексему *Bulgárin* 'Бугарин' и у свим изведеницама од истог корена стоји /u/ заједно са сонантским фонемом // на месту некадашњег слоготворног сонанта // . Ту, међутим, долази у обзир и могућност да је реч у овом облику настала под утицајем истозначног грчког лексема *Βούλγαρος* или да је чак и посуђена из тог језика.

3.3.1.6. Порекло вокала /o/

Фонем /o/ у нестрамском говору наслеђује исти вокал из старијег језика. То може да се види из следећих примера:

<i>hój</i>	<	* <i>hojъ</i>	'рат'
<i>gróp</i>	<	* <i>grobъ</i>	'гроб'
<i>kón</i>	<	* <i>końъ</i>	'коњ'
<i>ódi</i>	<	* <i>xoditъ</i>	'иде, хода'
<i>ófca</i>	<	* <i>ovъca</i>	'овца'
<i>ógan</i>	<	* <i>ogńъ</i>	'ватра'
<i>rók</i>	<	* <i>rogъ</i>	'рог'
<i>vóda</i>	<	* <i>voda</i>	'вода'
<i>vót</i>	<	* <i>volъ</i>	'во'

Некадашњи јер задњег реда /ǰ/ такође има рефлекс /o/, уколико се овај налазио у јакој позицији:

<i>dóš</i>	<	* <i>dǰъdъ</i>	'киша'
<i>són</i>	<	* <i>sǰńъ</i>	'сан'

То показује да је јер задњег реда у овом говору пекад имао лабијализован изговор, те га зато и бележимо као /ǰ/.

У слабој позицији веома рано долази до отпадања некадашњег јера задњег реда, као и у свим савременим словенским језицима.

Вокал /o/ појављује се у скупини са сонантом // на месту некадашњег слоготворног сонанта //ʒ³⁷ и некадашњих гласовних група // + /ǰ/ и // + /ǰ/:

<i>pótn</i>	<	* <i>pǰńъ</i>	'пун'
<i>tólčĭ</i>	<	* <i>tǰitъ</i>	'туца'
<i>vótk</i>	<	* <i>vǰkъ</i>	'вук'
<i>vótna</i>	<	* <i>vǰna</i>	'вуна'
<i>hóta</i>	<	* <i>hǰxa</i>	'бува'
<i>sótza</i>	<	* <i>sǰъza</i>	'суза'

³⁷ Претпостављамо да се у југоисточнословенским говорима још рано изгубила разлика између тврдог слоготворног // и меког слоготворног //'. Зато и нисмо навели одговарајућу фонему у реконструисаном полазном вокалском систему (в. 3.3.).

Подударанье рефлекса /ʃ/ с рефлексом скупина // + /ʃ/ и // + /ɣ/ заједничка је особина јужнословенских језика (на супрот ситуацији забележеној у севернословенским језицима).

У речи *sónce* 'сунце' вокал /o/ сам замењује слоготворни сонант /ʃ/:

sónce < *sʃnʃce 'сунце'

Фонем /o/ појављује се и као рефлекс такозваног "секундарног јера" испред фонема /m/ и (ређе) /r/ у следећим лексемима:

ósom < *osmь 'осам'
osómdeset < *osmь desętь 'осамдесет'
sédom < *sedmь 'седам'
sedómdeset < *sedmь desętь 'седамдесет'
svékor < *svekrь 'свекар'

Друге примере с таквом заменом нисмо нашли у нашем корпусу. У случају *svékor* морамо, вероватно, претпоставити прелазни облик са "секундарним јером" *svekrь, па би тада данашњи рефлекс *svékor* био сасвим правилан.

Видоески наводи три примера за замену некадашњег назалног вокала задњег реда /ɔ/ фонемом /o/: *golómbi*, *klómko*, *želondréc*.³⁸ Ми, међутим, сматрамо да је, из разлога наведених у тачкама 3.1.1.1. и 3.2.4.3, сврсисходније, а и оправдано, да ту постулирамо фонем /ô/, чиме би се објаснила алтернација у основи речи *golómbi*:

gólôp [gólôp] < *golɔbь 'голуб'
golôbi [golómbi] < *golɔbi 'голубови'
želôdréc [želondréc] < **želɔd(r)ьсь* 'желудац'

У речи *klómko* морамо такође претпоставити лексикализацију с назалном компонентом ван правила о алофонима фонема /ô/ (в. 3.2.4.3) као што је то био случај у речи *krónk*, бар на синхронијском плану. На дијахронијском плану овај рефлекс може се објаснити тиме што је реч изведеница од прасловенске речи **klɔbo*³⁹ (уп. буг. *кълбо* 'кугла') уз помоћ суфикса *-ko* (односно *-ka*, као што смо ми приметили). Ако претпоставимо да се развој назала одвијао још у време пре додавања суфикса, онда

³⁸ Видоески 1981: 773.

³⁹ Скок 1972: 103.

би прелазак био очекиван. Ми смо забележили само облик женског рода овог лексема: *klómka*.

Фонем /o/ стоји и на месту истих фонема у турском (<o>) и грчком (<o, u>) језику:

<i>krómit</i>	<	грч. <i>κρομίτι</i> (чешће: <i>κρομίτι</i>)	'црни лук'
<i>mólif</i>	<	грч. <i>μολίφι</i>	'оловка'
<i>bóju</i>	<	тур. <i>boya</i>	'боја'
<i>ózak</i>	<	тур. <i>oak</i>	'димњак'
<i>sój</i>	<	тур. <i>soy</i>	'род'
<i>zór</i>	<	тур. <i>zor</i>	'потешкоћа'

Иза палаталних консонаната /g/ и /k/ фонем /o/ може бити и рефлекс турског вокала /ö/, при чему се обично претходни консонант палатализује:

<i>gól</i>	<	тур. <i>göl</i>	'језеро, бара'
<i>gón</i>	<	тур. <i>gön</i>	'ћон'
<i>se karaǰósvi</i>	од тур.	<i>Karagöz</i>	'глупирати се'
<i>kór</i>	<	тур. <i>kör</i>	'слеп'

3.3.1.7. Порекло вокала /ô/

Вокалски фонем /ô/ појављује се искључиво у речима словенског порекла. Он је основни рефлекс некадашњег назалног вокала задњег реда /q/:

<i>gôba</i>	góm̥ba	<	*gq̥ba	'гљива'
<i>grôdi</i>	gróndi	<	*grq̥di	'прси'
<i>kôšča</i>		<	*kq̥t'a	'кућа'
<i>nôtre</i>		<	*v̥nq̥tr̥e	'унутра'
<i>pôl</i>		<	*p̥ql̥b̥	'пут'
<i>rôka</i>		<	*r̥q̥ka	'рука'
<i>skôp</i>		<	*sk̥q̥p̥b̥	'скуп'
<i>zôp</i>		<	*z̥q̥b̥b̥	'зуб'

У апсолутној иницијалној позицији у речи испред овог рефлекса појављује се протежа v-:

<i>vôdica</i>	vondica	<	*q̥dica	'удица'
<i>vôžica</i>		<	*q̥žica	'уже'

У једном примеру фонем /ô/ представља и замену такозваног "секундарног јера", као што се то у македонској дијалектологији и историјској фонологији наводи, иако

ми сматрамо да је јер предњег реда засведочен још у раним писменим споменицима. Дакле, /ɤ/ у овој речи није секундарно, него примарно. То, међутим, ништа не мења у вези с изолованошћу његове замене фонемом /ô/:

môgla [móngla] < *mɤgla 'магла'

Видоески наводи још два примера у којима /ô/ рефлектује некадашњи фонем /a/ у суседству назалних сонаната: *môščé(j)a* 'маћеха' и *sôna* 'снаха' (након метатезе *sna-xa > *snaa > *sana).⁴⁰ Први пример нисмо констатовали у нашем материјалу, а уместо другог лексема добијали смо увек реч *nivěsta*. Ова двозначност речи *nevěsta* представља шире познату појаву у словенском језичком свету. Она налази одраз и у новогрчком језику, где је *νίφη* 'невеста, снаха'. Мора се додати да у речи *sôna*, ако она уопште и постоји, вокал /ô/ не би био одраз некадашњег /a/, као што то претпоставља Видоески, него рефлекс некадашњег /ɤ/, јер прасловенски облик ове речи гласи *snaxa.⁴¹

3.3.1.8. Порекло вокала /ɛr/

Фонем /ɛr/ замењује некадашњи слоготворни сонант /r/. Некадашња разлика између тврдог слоготворног фонема /r/ и меког слоготворног фонема /r̥/ престала је постојати још одавно у јужнословенским језицима (за разлику од севернословенских). Зато их ми не разликујемо, него их подједнако бележимо као /r/:

<i>hárza</i>	<	* <i>brza</i>	'брза'
<i>cárkv-a</i>	<	* <i>crkavъ</i>	'црква'
		(уопштени акузатив)	
<i>dárvo</i>	<	* <i>dŕvo</i>	'дрво'
<i>gárlo</i>	<	* <i>grlo</i>	'грло'
<i>párvo</i>	<	* <i>prvo</i>	'прво'
<i>sárce</i>	<	* <i>srdьce</i>	'срце'
<i>lárn</i>	<	* <i>lŕnъ</i>	'трн'
<i>vár</i>	<	* <i>vŕxъ</i>	'врх'
<i>várši</i>	<	* <i>vŕšetъ</i>	'врше'

⁴⁰ Видоески 1981: 773.

⁴¹ Скок 1973: 297.

Занимљиво је да се констатује да некадашња сугласничка група /čr-/ следи исто гласовно правило (в. 3.3.4.10):

<i>čírni</i>	<	*čr̥nъ	'црн'
<i>čírven</i>	<	*čr̥venъ	'црвен'

Исто као и у случају фонема /r/ и гласовних група /r/ + /ɨ/ и /r/ + /ɛ/ из некадашњег језичког стања, и овде се некадашњи фонем /r/ подудара са старим скупинама /r/ + /ɨ/ и /r/ + /ɛ/. У овом случају имамо примере за обе скупине:

<i>kírsti</i>	<	*kr̥st̥itъ	'крсти'
<i>čírki</i>	<	*čr̥k̥ъ	'Грк'
<i>kírŋ</i>	<	*kr̥ŋъ	'крв' (уопштени акузатив)
<i>šr̥š</i>	<	*r̥šъ	'раж'
<i>šr̥ša</i>	<	*r̥š'a	'рџа'
<i>svek.šrn-a</i>	<	*svek̥r̥ŋъ	'свекрва' (уопштени акузатив)

Једино одступање од тога обрасца представља следећи лексем, у којем се некадашња скупина /r/ + /ɨ/ третира као двофонемска, те се јер вокализује по Хавликовом правилу:

<i>krést</i>	<	*kr̥st̥ъ	'крст'
--------------	---	----------	--------

Ову неправилну замену скупине /r/ + /ɨ/ тумачимо као утицај (руско-)црквенословенског језика.

Осим у речима словенског порекла, фонем /r/ појављује се и уместо турске гласовне скупине /r/ + /r/ (сем у финалној позицији у речи, уп. пример *hákar* у тачки 3.3.1.4):

<i>past.šrna</i>	<	тур. <i>pastırma</i>	'пастрма'
<i>šr̥ča</i>	<	тур. <i>şırça</i>	'стакло'
<i>šrna</i>	<	тур. <i>şırma</i>	'сребро'

3.3.2. Историјски развој вокалског система у схемама

Данашњи састав вокалског система, историјски извод који смо дали у тачки 3.3.1. и познати подаци из упоредне историјске граматике словенских језика дозвољавају нам да дамо схематски приказ развоја вокалског система с међусобним односима појединих фонема у свакој етапи еволуције.

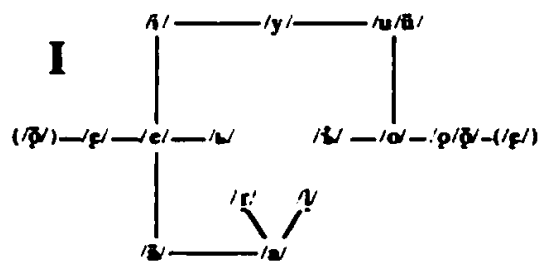
Ослањамо се, осим на наше налазе из нестрамског говора, углавном на радове Ко-неског⁴² и Мареша⁴³, као и на историјски извод који даје Видоески⁴⁴.

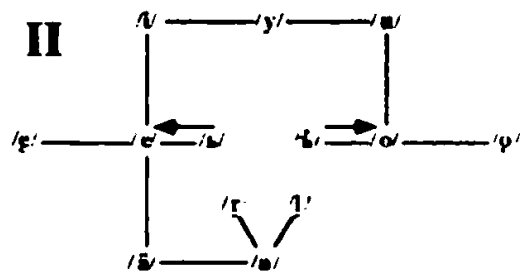
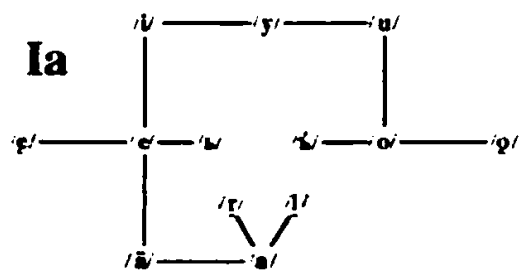
⁴² Коноски 1981 б.

⁴³ Мареш 1983.

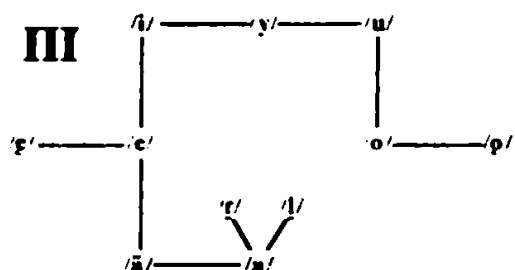
⁴⁴ Видоески 1981: 772-774.

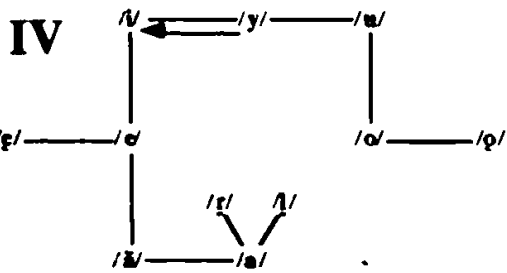

Из података у нашем материјалу може се закључити да су гласови [ü] и [ö] у праоблику нестрамског говора били само алофони једног те истог фонема у позицији иза палаталног сонанта или консонанта. Због тога ћемо надаље занемаривати те варијанте. На тај начин добија се систем Ia.

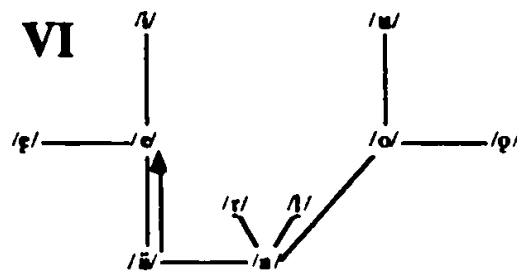
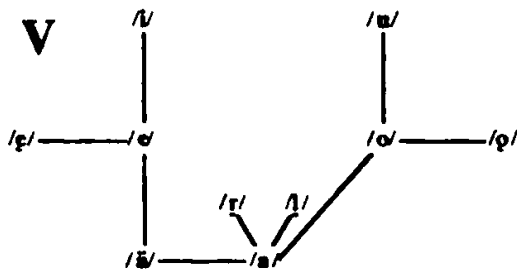

Прва промена у вокалском систему је вероватно губљење јерова /ɛ/ и /ɔ/ у слабој позицији и, с тим у вези, њихова вокализација у суседне фонеме /e/ и /o/ у јакој позицији. Тиме се постиже стање приказано у схеми III.

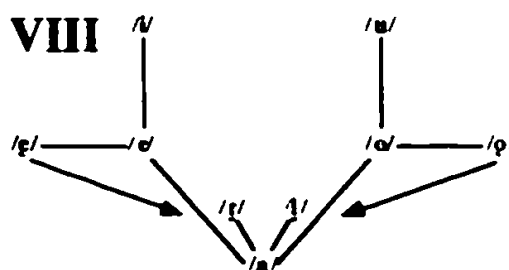
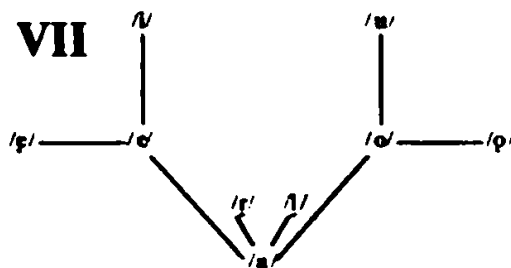

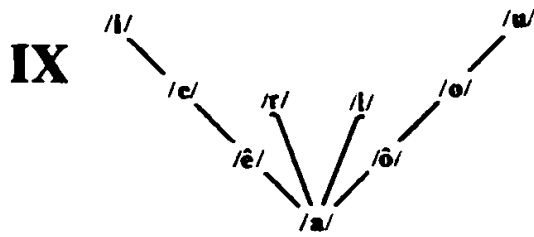
Фаза IV означава прелазак фонема /y/ из задњег у предњи ред и укидање фонолошке и фонетске разлике у односу на фонем /i/. Резултат ове промене је стање дато у схеми V.

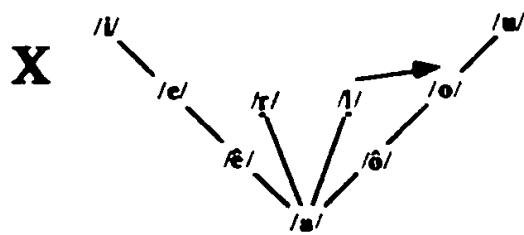
У овој фази долази до подизања фонема /ä/ у вокалском систему и до његовог подударања с фонемом /e/, што као резултат даје ситуацију из схеме VII.

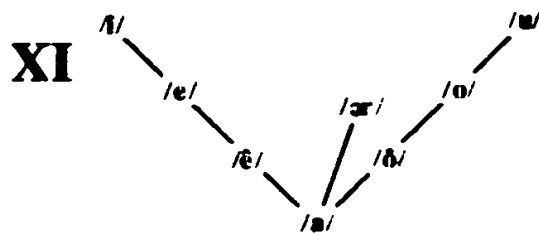
Фаза VIII представља процес декомпозиције, односно деназализације (већ према томе у каквој се гласовној околини налази дотични вокалски фонем) назалних вокала /ɛ/ и /ɔ/ и уврштавање њихове вокалске компоненте у троугао оралних самогласника нижих од фонема /e/ и /o/.

Резултат процеса у фази VIII је појава двају нових оралних вокалских фонема које означавамо као /ê/ и /ô/ и који укључују у себе алофоне с декомпоиованом назалношћу.

Последња промена је додавање вокалске компоненте /o/ слоготворном /ɔi/, чиме престаје постојање засебног фонема /ɔ/. Он сада постаје двофонемским и састоји се из вокалског фонема /o/ и сонантског фонема /i/. Резултат је данас важећи систем XI.

3.3.3. Порекло сонантских фонема

3.3.3.1. Порекло сонанта /j/

Сонант /j/ налази се на месту истог гласа из старијег језика. Познато је да је фонем /j/ у најстаријем словенском језику био доста лабилан и подлежан знатним колебањима у извесним позицијама. Ми, међутим, у нашим реконструкцијама полазног система нестрамског говора постулирамо сонант /j/ тамо где га и данас срећемо:

<i>brátja</i>	<	* <i>bratъja</i>	'браћа'
<i>jás</i>	<	* <i>jazъ</i>	'ја'
<i>kráj</i>	<	* <i>krajъ</i>	'крај'
<i>víjka</i>	<	* <i>ujъka</i>	'ујак'
<i>zdrávje</i>	<	* <i>sъdravъje</i>	'здравље'
<i>zméj</i>	<	* <i>zmbъjъ</i>	'змај'

Видоески наводи могуће порекло данашњег фонема /j/ од некадашњег /x/.⁴⁵ Примере *láprij* (значење ове речи није нам јасно) и *néji* 'неће' уопште нисмо нашли. У речи *kajítca* 'орак', коју смо и ми констатовали у истом облику, није нам јасна етимологија у вези с некадашњим /x/ коју претпоставља Видоески. Нама се чини вероватнијим да се ради овде ради о резултату метатезе корена који имамо и у речи *jatka* 'зрио ораха' у македонском књижевном језику и у многим његовим дијалектима.

Реч *drej* 'орак' познавали су сви наши информатори у селу. Они су, међутим, сви тврдили да то заправо није реч нестрамског дијалекта, него да значењу грчког *καριδι* 'орак' одговара само *kajítca*.

Тако је могућност да фонем /j/ у данашњем нестрамском говору може потицати од старог /x/ доведена у питање.

Видоески наводи даље да /j/ заједно с претходним назалом /n/ може бити рефлекс палаталног сонанта /ń/ у старијем језику. Он за ту констатацију даје само један пример: *dénja* 'дан, дању'.

Истина је да тај лексем постоји. Међутим, ми сматрамо да овде никако не може бити реч о рефлексу меког /ń/. Треба разматрати *dénja* у контексту са случајевима *nóš-*

⁴⁵ Видоески 1989 а: 55.

ja 'ноћ, ноћу' и *vičéra* 'вечер, увече'. То су изведенице од именица које завршавају на сонант, односно на консонант са суфиксима *-a* и *-ja*. Оне се појављују углавном у прилошкој функцији (најчешће с чланом), али у примерима *nóšja* и *vičéra* морамо видети и тежњу ка отклањању именица женског рода на сонант/консонант и ка њиховом уклањању у систем именица тога рода с наставком на *-a*. У том светлу реч *dénja* била би рефлекс старијег облика **dъnъja* с правилном заменом јерова:

dénja < **dъnъja* 'дан, дању'

Постоји још једно могуће објашњење ове форме, наиме то да је она настала од именице *dъnъ* по аналогији с инстр. једн. именице **notъ*:

nóšja < **notъjъ* 'ноћ, ноћу'
 ↓
dénja < **dъnъjъ* 'дан, дању'

То би било лако могуће с обзиром на факт да у македонском књижевном језику постоји аналогни однос облика *дење* према *ноће*, и, исто тако, у српскохрватском: *дању* према *ноћу*, а у бугарском стандардном језику срећемо аналогiju у обратном смеру: *нощем* према *денем*. У старословенском је чак потврђен израз *dъnъjъ notъjъ* (Supr. 292, 24) као еквивалент грчког *ἡμέρας καὶ νυκτός* и латинског *diu et nocte*.

И једно, и друго објашњење порекла речи *dénja* показују да се ту не ради о замени некадашњег /*nj*/, него о рефлексу скупине /*nъj*/ . Будући да се у нестрамском говору, за разлику од већине осталих македонских дијалеката, не проводи друго јотовање, ова замена је сасвим регуларна и нема везе с развојем некадашњег палаталног фонама /*nj*/.

О развоју сонанта /*nj*/ упореди у тачки 3.3.3.6.

У речима грчког и турског порекла сонант /*j*/ је рефлекс одговарајућих гласова у тим језицима, у грчком (<γ, γι, ι, ε, εδ>), а у турском (<у>):

<i>ádja</i>	<	грч.	<i>ἀδεια</i>	'одмор'
<i>djádul</i>	<	грч.	<i>διάβολος</i>	'ђаво'
<i>grafjárin</i>	<	грч.	<i>γραφίας</i>	'писар'
<i>jairi</i>	<	грч.	<i>γιούρτι</i>	'јогурт'
			(из турског)	
<i>Jermańia</i>	<	грч.	<i>Γερμανία</i>	'Немачка'

<i>bója</i>	<	тур. <i>boya</i>	'боја'
<i>čaj</i>	<	тур. <i>çay</i>	'чай'
<i>dúnja</i>	<	тур. <i>dünya</i>	'свет'
<i>sój</i>	<	тур. <i>soy</i>	'род'

3.3.3.2. Порекло сонанта /l/

Сонант /l/ представља континуитет старог сонантског фонема /l/ у позицији испред непалаталних вокала и испред сонаната и консонаната:

<i>gládus</i>	<	*gladostь	'глад'
<i>gláva</i>	<	*glava	'глава'
<i>mílus</i>	<	*milostь	'љубав'
<i>mlái</i>	<	*mladь	'млад'
<i>vól</i>	<	*volь	'во'

Као што смо већ рекли у тачки 3.1.2.1, у положају испред предњих вокала /i/, /e/ и /ê/ долази до неутрализације фонема /l/ у односу на апикални сонант /l/. О случајевима где се фонем /l/ налазио испред тих самогласника преднег реда говорићемо у тачки 3.3.3.3.

Фонем /l/ стоји и у скупини с претходним вокалом /o/ као замена некадашњег слоготворног сонанта /l/ и гласовних скупина /l/ + /v/ и /l/ + /w/. О овом рефлексу говорили смо већ у тачки 3.3.1.6.

<i>pótn</i>	<	*pŕnъ	'пун'
<i>íóčĭ</i>	<	*ičĭrъ	'туца'
<i>vótk</i>	<	*vŕkъ	'вук'
<i>vótna</i>	<	*vŕna	'вуна'
<i>bóta</i>	<	*blъxa	'бува'
<i>sótza</i>	<	*slъza	'суза'

У групи с вокалом /u/ пред собом сонант /l/ замењује старије слоготворно /l/ само у лексему *Bulgárin* и у његовим изведеницама. О могућем објашњењу тога изузетка у гласовном развоју говорили смо у тачки 3.3.1.5.

У речима страног порекла фонем // стоји на месту гласа // у дотичним језицима у положајима у којима се у нестрамском говору појављује // . То су (<ι>) у турском и (<λ>) у грчком језику:

<i>dáskal</i>	<	грч.	<i>δάσκαλος</i>	'учитељ'
<i>djáud</i>	<	грч.	<i>διάβολος</i>	'ђаво'
<i>kurfū(a)ka</i>	<	грч.	<i>χωροφυλάκις</i>	'жандар'
<i>árštan</i>	<	тур.	<i>arşlan</i>	'лав'
<i>budála</i>	<	тур.	<i>budala</i>	'будала'
<i>mála</i>	<	тур.	<i>mahalle</i>	'махала'

У положају испред предњенепчаних вокала фонем // из тих језика неутралише се у односу на македонски апикални сонант // у истој позицији, дакле, они се понашају као и у речима словенског порекла (в. 3.3.3.3).

3.3.3.3. Порекло сонанта //

Сонант // је основни рефлекс старијег палаталног латерала // у позицији испред вокала:

<i>klúč</i>	<	* <i>kl'učь</i>	'кључ'
<i>kôdêla [kondêla]</i>	<	* <i>kôdel'a</i>	'кудеља'
<i>lúdi</i>	<	* <i>l'udi</i>	'људи'
		(уопштени акузатив)	
<i>nidêla</i>	<	* <i>neděl'a</i>	'недеља'
<i>pôle</i>	<	* <i>pól'e</i>	'поље'

У позицији испред сонанта или консонанта старији глас // прелази у // (в. 3.3.3.2).

Иначе је фонем // замена старог тврдог фонема // у положају испред самогласника предњег реда /i/, /e/ и /ê/:

<i>líst</i>	<	* <i>listь</i>	'лист'
<i>Velíden</i>	<	* <i>velijь dьnь</i>	'Ускрс'
<i>lêp</i>	<	* <i>lěbь</i>	'хлеб'
<i>léto</i>	<	* <i>lěto</i>	'лето'
<i>lêdína [lendína]</i>	<	* <i>lędina</i>	'ледина'

Нашли смо један пример у ком сонант // замењује некадашњу гласовну скупину // + /b/:

sól < *solb 'со'

У речима грчког и турског порекла фонем // стоји на месту фонема // у тим језицима увек кад се он налази у положају испред вокала предњег реда. Фонем // у туђицама понаша се, дакле, као и у домаћим речима са старијим тврдим сонантом //:

<i>liváda</i>	<	грч.	<i>λειβάδι</i>	'ливада'
<i>mólif</i>	<	грч.	<i>μολύφι</i>	'оловка'
<i>budáli</i> (мн.)	<	тур.	<i>budala</i>	'будале'
<i>gájle</i>	<	тур.	<i>gaile</i>	'гајле, брига'
<i>mále</i> (мн.)	<	тур.	<i>mahalle</i>	'махале'
<i>nurláa</i>	<	тур.	<i>nürlü</i>	'ћувеч'

3.3.3.4. Порекло сонанта /r/

Фонем /r/ замењује подједнако старије тврдо /r/ и меко /r̥/, који су се изједначили у већини источно-јужнословенских говора:

<i>kráda</i>	<	*kradǫ	'крадем'
<i>gróp</i>	<	*grobъ	'гроб'
<i>ródi</i>	<	*roditъ	'роди'
<i>rôka</i>	<	*rǫka	'рука'
<i>stár</i>	<	*starъ	'стар'
<i>móre</i>	<	*mofe	'море'

Сонант /r/ рефлектује исти глас из грчког (<ρ>) и турског (<r>) језика:

<i>krómít</i>	<	грч.	<i>κρομμίδι</i> (чешће: <i>κρεμμύδι</i>)	'црни лук'
<i>Paraškéva</i>	<	грч.	<i>Παρασκευή</i>	'Света Петка'
<i>recinólado</i>	<	грч.	<i>ρετσινόλαδο</i>	'рицинусово уље'
<i>rénka</i>	<	грч.	<i>ρέγγα</i>	'слећ, харинга'

<i>áber</i>	<	тур.	<i>haber</i>	'вест'
<i>aramía</i>	<	тур.	<i>harami</i>	'разбојник'
<i>áršlan</i>	<	тур.	<i>arслан</i>	'лав'
<i>pázar</i>	<	тур.	<i>pazar</i>	'пијаца'
<i>zór</i>	<	тур.	<i>zor</i>	'потешкоћа'
<i>žiger</i>	<	тур.	<i>ciđer</i>	'јетра'

3.3.3.5. Порекло сонанта /m/

Фонем /m/ је најчешће рефлекс истог гласа из старијег језика:

<i>mésto</i>	<	* <i>město</i>	'место'
<i>méža</i>	<	* <i>med'a</i>	'међа'
<i>móre</i>	<	* <i>mofe</i>	'море'
<i>móka</i>	<	* <i>moka</i>	'мука'
<i>móš</i>	<	* <i>mōžь</i>	'мушкарац'
<i>zíma</i>	<	* <i>zima</i>	'зима'

У следећој речи он замењује некада јотовану скупину *mj*:

<i>zéma</i>	<	* <i>zemja</i>	'земља'
-------------	---	----------------	---------

У неким лексемима дошло је до преласка фонема /v/ у /m/ услед асимилације по месту изговора у положају испред назалног сонанта /n/ (уп. 3.3.6):

<i>oglánnik</i>	<	* <i>oglavъnikъ</i>	'оглавник'
<i>plémna</i>	< * <i>plěvna</i>	< * <i>plěvъria</i>	'плевња'
<i>mnúk</i>	<	* <i>vъnikъ</i>	'унук'

У изолованом и лексикализованом случају *klómka* налазимо /m/ као декомпоновану назалну компоненту некадашњег назалног вокала /q/ у положајима у којима она не би требало да се појави према дистрибуционим правилима наведеним у тачки 3.2.4.3:

<i>klómk-a</i>	<	* <i>klqbъk-o</i>	'крупко'
----------------	---	-------------------	----------

Овај фонем је одраз истих гласова из грчког (<μ>) и турског (<m>) језика:

<i>kómai</i>	<	грч.	<i>κομματι</i>	'комад'
<i>mólif</i>	<	грч.	<i>μολιφι</i>	'оловка'

<i>dúšman</i>	<	тур. <i>düşman</i>	'непријатељ'
<i>aramía</i>	<	тур. <i>harami</i>	'разбојник'
<i>kásmet</i>	<	тур. <i>kismet</i>	'срећа'
<i>kumšía</i>	<	тур. <i>komşu</i>	'комшија'
<i>mála</i>	<	тур. <i>mahalle</i>	'махала'
<i>mísir</i>	<	тур. <i>mısır</i>	'кукуруз'

3.3.3.6. Порекло сонанта /n/

Фонем /n/ је најчешће рефлекс истога гласа из старијег језика:

<i>céna</i>	<	* <i>cěna</i>	'цена'
<i>dén</i>	<	* <i>děнь</i>	'дан'
<i>nóga</i>	<	* <i>noga</i>	'нога'
<i>ráno</i>	<	* <i>rano</i>	'рано, јутро'
<i>strána</i>	<	* <i>strana</i>	'страна'
<i>žéna</i>	<	* <i>žena</i>	'жена'

Међутим, /n/ замењује редовно и старији палатални назални сонант /ń/, као у примерима:

<i>Garkína</i>	<	* <i>Grukьńa</i>	'Гркиња'
<i>kníga</i>	<	* <i>kńíga</i>	'књига'
<i>kón</i>	<	* <i>końь</i>	'коњ'
<i>níva</i>	<	* <i>ńíva</i>	'њнва'
<i>ógan</i>	<	* <i>ogńь</i>	'ватра'
<i>plémna</i>	<	* <i>plěvńa</i>	'плевара'

Занимљиво је да се некадашња гласовна група /ńj/ није изједначила с /ń/, као што је то уобичајен случај у јужнословенским језицима. У нестрамском говору она се развила у гласовну групу /nj/:

<i>kaménja</i>	<	* <i>kamenьja</i>	'камење'
<i>korénja</i>	<	* <i>korenьja</i>	'корење'
<i>spánje</i>	<	* <i>spavanьje</i>	'спавање'

У следећем лексему /n/ се појављује као нередовни рефлекс назалне компоненте некадашњег назалног вокала /ǰ/, који у таквој околини не би требало да се појави према дистрибуционом правилу наведеном у тачки 3.2.4.3:

<i>krónk</i>	<	* <i>krǰǰь</i>	'круг'
--------------	---	----------------	--------

Исти случај нередовног рефлекса назалног вокала /ǰ/ среће се у следећем лексему (уп. 3.2.4.3, 3.3.1.4):

angúla < *ǰegul'a 'јегуља'

У вези с овим примером ваља напоменути и то да реч *круг* у македонском књижевном језику такође представља одступање од уобичајеног *a*-рефлекса старог назала *ǰ.

Осим наведеног, сонант /n/ стоји и на месту истог гласа из грчког (<ν>) и турског (<л>) језика:

<i>afukínto</i>	<	грч.	<i>αυτοκίνητο</i>	'ауто'
<i>fústan</i>	<	грч.	<i>φοιντάνι</i>	'хаљина'
<i>recinólado</i>	<	грч.	<i>ρετινóλαδο</i>	'рицинусово уље'
<i>áršlan</i>	<	тур.	<i>arşlan</i>	'лав'
<i>dúnja</i>	<	тур.	<i>dünya</i>	'свет'
<i>dúšman</i>	<	тур.	<i>düşman</i>	'непријатељ'
<i>mángal</i>	<	тур.	<i>mangal</i>	'мангал'
<i>tútun</i>	<	тур.	<i>tütün</i>	'дуван'

3.3.4. Порекло консонантских фонема

3.3.4.1. Порекло консонанта /p/

Безвучни пловив /p/ представља континуитет истог гласа из старијег језика без промене, као што то илуструју следећи примери:

<i>lep</i>	<	*lěpъ	'леп'
<i>pésuk</i>	<	*pěsакъ	'песак'
<i>pétuk</i>	<	*pětакъ	'петак'
<i>píša</i>	<	*pīšǰ	'пишем'
<i>pómuš</i>	<	*pomat'ъ	'помоћ'
<i>pôl</i>	<	*pǰlъ	'пут'
<i>pársi</i>	<	*pǰrstǰ	'прст'
<i>skôp</i>	<	*skǰpъ	'скуп'

Он наступа и као еквивалент истих гласова из грчког (<τ>) и турског (<р>) језика:

<i>Paraškéva</i>	<	грч. <i>Παρασκευή</i>	'Света Петка'
<i>Páška</i>	<	грч. <i>Πάσχα</i>	'Ускрс'
<i>pískup</i>	<	грч. <i>ἐπίσκοπος</i>	'епископ'
<i>pára</i>	<	тур. <i>para</i>	'пара, новац'
<i>pázar</i>	<	тур. <i>razar</i>	'пијаца'
<i>penžéra</i>	<	тур. <i>pencere</i>	'прозор'

3.3.4.2. Порекло консонанта /b/

Звучни пловивни сугласник /b/ није подлегао гласовним променама у односу на прасловенско стање, те се консеквентно појављује у речима где је одувек познат у словенским језицима:

<i>bába</i>	<	* <i>baba</i>	'баба'
<i>brát</i>	<	* <i>brat(r)ъ</i>	'брат'
<i>brázda</i>	<	* <i>brazda</i>	'бразда'
<i>brék</i>	<	* <i>brěgъ</i>	'брег, обала'
<i>zôbi [zômbi]</i>	<	* <i>zъbi</i>	'зуби'

У примеру *úmbri* 'умре' фонем /b/ представља епентетски глас за разлагање сонантске групе /m/ + /r/:

<i>úmbri</i>	<	* <i>umьretъ</i>	'умре'
--------------	---	------------------	--------

Међутим, у данашњем нестрамском говору среће се и велик број туђица с истим консонантским фонемом. У речима турског порекла он стоји на месту истога гласа у том језику (<b>):

<i>áber</i>	<	тур. <i>haber</i>	'вест'
<i>bažanák</i>	<	тур. <i>bacanak</i>	'пашанац'
<i>búdrum</i>	<	тур. <i>budrum</i>	'подрум'
<i>kasába</i>	<	тур. <i>kasaba</i>	'варош, град'

Нисмо нашли примере посуђеница с тим фонемом из грчког језика. То и није зачуђујуће с обзиром на факт да је фонем /b/ веома редак у том језику и да је његов фонемски статус чак споран.

3.3.4.3. Порекло консонанта /f/

Познато је да у прасловенском језику није постојао фонем /f/. И у старословенском језику он се појављује искључиво у речима страног порекла, што је често и знак њиховог непотпуног уклапања у словенски језички систем. Међутим, у току даљег развоја добио се глас [f] и у словенским, и у туђим речима, тако да је стекао статус фонема. Потребно је, ипак, да укажемо и на факт да изврстан број македонских дијалеката уопште не познаје овај фонем, него се у њима он замењује разним блиским фонемима.

Фрикативни фонем /f/ могао се развити из гласовне скупине /x/ + /v/, као у примерима:

<i>fáti</i>	<	*xvatitъ	'ухвати'
<i>fárlī</i>	<	*xvrlitъ	'баци'

У једном лексему и у његовим изведеницама глас /f/ се добио од плозива /g/ испред плозива /t/ (*gъ > gt > kt > x > f*), при чему се корак *kt > x* обично објашњава грчким утицајем, што нам се чини убедљивим (уп. прелазак грчког *κτω* у *οχτω*):⁴⁶

<i>nófti</i>	<	*nogъti	'нокти'
<i>nóftuk</i>	<	*nogъtakъ	'заноктица'

Фрикатив /f/ среће се (ретко) и у ономотопејама: *fúxi* 'фрче'.

Осим тога, могао се развити и обезвучавањем на крају речи (в. 3.2.1) по аналогiji према другим облицима парадигме, и то из хијатског /v/, које попуњава зев настао отпадањем некадашњег веларног фонема /x/ у интервокалској позицији (в. 3.3.4.4):

<i>súf</i>	←	<i>súva</i>	'сув'	:	'сува'
<i>glúf</i>	←	<i>glúva</i>	'глув'	:	'глува'

Овде се, међутим, може претпоставити и непосредни развој некадашњег фонема /x/ у /v/ односно /f/ (в. 3.2.4.1).

Стари консонант /x/ губи се без замене (в. 3.3.4.17).

⁴⁶ Таквих појава, међутим, има и у другим језицима. Уп. руски: [xо] за <ктѡ>.

Ипак, фонем /f/ се најчешће појављује у речима туђег порекла. У лексемима из турског и из грчког језика он рефлектује одговарајуће фонеме у тим језицима (<f> односно <φ>):

<i>fásul</i>	<	грч. φασόλι	'пасуљ'
<i>fasaría</i>	<	грч. φασαρία	'непријатности'
<i>fústan</i>	<	грч. φουστάνι	'хаљина'
<i>grafjárin</i>	<	грч. γραφιάς (разг. за: γραφέας)	'писар'
<i>uífa</i>	<	грч. τούφα (преко лат. из герм. језика) ⁴⁷	'прегршт'
<i>flórin</i>	<	тур. florin (из итал. florino)	'злато'
<i>láf</i>	<	тур. lâf	'разговор'

У лексему *káfe* 'кафа' и у његовим изведеницама /f/ се појављује на месту гласовне групе /h/ + /v/ из турског језика (< kahve, што би тачно одговарало словенском гласовном развоју; в. горе). Може се, међутим, претпоставити да је ова реч преузета пошто је претходно прошла кроз грчки филтер, где она већ има облик с фонемом /f/: καφές.

3.3.4.4. Порекло консонанта /v/

Важно је да се нагласи да је у првобитном словенском језичком систему претходник овог фонема био сонант /w/. Тај положај био је још јаче изражен одсуством безвучног парњака, будући да је фонем /f/ био непознат прасловенском језику.

Појава и устаљивање безвучног фрикатива /f/ у фонолошком систему допринела је томе да фонем /w/ изгуби сонантски карактер и да се уврсти у консонантски систем.

Тако је у данашњем нестрамском говору фонем /v/ један од фрикативних консонаната са свим одговарајућим обележјима (с малим изузетком у понашању код асимилације по звучности, в. 3.1.3.1, 3.2.2).

⁴⁷ Андриотис 1983: 369.

Он наслеђује стари сонант /w/, односно, после његовог преласка у консонантски систем, консонант /v/ из старијег језика:

<i>aišrv-a</i>	<	* <i>(j)etrvъ</i>	'јетрва'
		(уопштени акузатив)	
<i>déver</i>	<	* <i>dēverъ</i>	'девер'
<i>gláva</i>	<	* <i>glava</i>	'глава'
<i>Veliden</i>	<	* <i>velibъ dьль</i>	'Ускрс'
<i>véter</i>	<	* <i>vētrъ</i>	'ветар'
<i>vótk</i>	<	* <i>vъkъ</i>	'вук'
<i>živui</i>	<	* <i>životъ</i>	'живот'

Фонем /v/ функционише и као глас који служи за отклањање хијата насталог губљењем фрикатива /x/ у интервокалској позицији иза фонеме /u/ (в., међутим, 3.2.4.1):

<i>glúva</i>	<	* <i>ghúa</i>	<	* <i>glúxa</i>	'глува'
<i>múva</i>	<	* <i>múa</i>	<	* <i>múxa</i>	'мува'
<i>súva</i>	<	* <i>súa</i>	<	* <i>súxa</i>	'сува'

Као и у многим другим словенским језицима и говорима, и у нестрамском говору /v/ се среће у улози протетичког гласа у речима које су првобитно почињале на самогласник (v-протеза је опште позната појава у више словенских језика, уп. рус. *во-семь*, пољ. *wąski*, луж.-срп. *wó*, буг. *вѣглица*, *вѣже*):

<i>vóglen</i>	<	* <i>ǫglъ-nъ</i>	'угаљ'
<i>vódica</i> [<i>vondica</i>]	<	* <i>ǫdica</i>	'удица'
<i>vôžica</i>	<	* <i>ǫž-ica</i>	'уже'
<i>vújka</i>	<	* <i>ujъka</i>	'ујак'

У речима туђег порекла /v/ је на месту одговарајућих гласова из дотичних језика. У грчком и турском то су <β>, <ι> у дифтонизима <αι, ει> односно <ι>:

<i>liváda</i>	<	грч. <i>λειψιδά</i>	'ливада'
<i>molívi</i>	<	грч. <i>μολιβί</i>	'оловка'
<i>Paraškéva</i>	<	грч. <i>Παρασκευή</i>	'Света Петка'
<i>táva</i>	<	тур. <i>tava</i>	'тава, тигањ'
<i>tavánĉe</i>	<	тур. <i>tavan</i>	'таван'

3.3.4.5. Порекло консонанта /l/

Фонем /l/ може исто тако заменити исти глас из старијег језичког стања:

<i>pēt</i>	<	*pētъ	'пет'
<i>pōt</i>	<	*pōtъ	'пут'
<i>stār</i>	<	*stārъ	'стар'
<i>véter</i>	<	*vētrъ	'ветар'
<i>žvut</i>	<	*životъ	'живот'

Он се, за разлику од ситуације забележене у великом броју македонских дијалеката, углавном чува и у скупини /-st/ на крају речи:

<i>číst</i>	<	*čistъ	'чист'
<i>góst</i>	<	*gostъ	'гост'
<i>líst</i>	<	*listъ	'лист'
<i>párst</i>	<	*přstъ	'прст'

Мора се, међутим, истакнути и то да цела група лексема (апстрактне именице са суфиксом *-ostъ / -estъ* и још покоја реч) губе крајње /t/:

<i>bóles</i>	<	*bolestъ	'болест'
<i>mílus</i>	<	*milostъ	'љубав'
<i>stárus</i>	<	*starostъ	'старост'
<i>mós</i>	<	*mostъ	'мост'

Занимљиво је то да у гласовној скупини /d/ + /j/ (< */tj/) није дошло до секундарног јотовања, као што је то случај у неким другим јужнословенским говорима, него се ова гласовна скупина развила у скупину /tj/:

<i>brájtja</i>	<	*bratъja	'браћа'
<i>ciútja</i>	<	*cvъtъja	'цвеће'
<i>osunájtje</i>	<	*osvъnъtъje	'свануће'
<i>lístja</i>	<	*listъja	'лишће'

У првобитној гласовној скупини /s/ + /r/ умеће се /l/ као епентетски глас:

<i>strám</i>	<	*sramъ	'срам, стид'
<i>strébro</i>	<	*srěbro	'сребро'

Фонем /t/ стоји и на месту одговарајућег гласа у туђим језицима. Поменућемо речи из грчког и из турског језика, у којима се тај глас пише као <τ>, односно <τ>:

<i>jaúti</i>	<	грч. <i>γιαούρτι</i>	'јогурт'
		(турског порекла)	
<i>kómai</i>	<	грч. <i>κομμαίτι</i>	'комад'
<i>tífa</i>	<	грч. <i>τοίφα</i>	'грст'
		(преко лат. из герм. јез.) ⁴⁸	
<i>sáat</i>	<	тур. <i>saat</i>	'сат'
<i>tavánče</i>	<	тур. <i>tavan</i>	'таван'
<i>tóp</i>	<	тур. <i>top</i>	'топ'
<i>tútun</i>	<	тур. <i>tütün</i>	'дуван'

3.3.4.6. Порекло консонанта /d/

Звучни пловзав /d/ представља основни рефлекс старог /d/:

<i>čédo</i> [čéndo]	<	*čedo	'дете'
<i>dén</i>	<	*dony	'дан'
<i>déte</i>	<	*dēte	'дете'
<i>déver</i>	<	*dēverь	'девер'
<i>dvá</i>	<	*dъva	'два'

Занимљиво је то да у скупини /d/ + /j/ (< *dъj/) није дошло до гласовних промена услед јотовања. Ова скупина се, дакле, понаша слично као и скупина /t/ + /j/ (в. 3.3.4.5):

<i>djáud</i>	<	*dъavol	'ђаво'
		(< грч. <i>δαιμόλιος</i>)	

Видоески наводи појаву фонема /d/ као епентетског гласа у скупини /z/ + /d/. За ту тврдњу он даје само један пример: *zdrák* < *zrakъ 'грст'.⁴⁹ Нисмо, међутим, ни од једног информатора успели да добијемо тај облик јер је свим Нестрамљанима с којима смо били у контакту била непозната ова реч.

Звучни пловзав /d/ јавља се и у речима туђег порекла. У турском језику њему одговара <đ>. У грчком је фонем /d/ врло редак, те је његов фонемски статус из историј-

⁴⁸ Андриотис 1983: 369.

⁴⁹ Видоески 1981: 773.

ских разлога чак споран. Из грчког језика нашли смо у нашем материјалу само један лексем с тим фонемом (у грчком са <ντ>), а он је са своје стране и у овом језику само посуђеница из италијанског:

<i>dalavéri</i>	<	грч. <i>νταλαβέρι</i>	'подвала'
		(< итал. <i>dare-avere</i>) ⁵⁰	
<i>budála</i>	<	тур. <i>budala</i>	'будала'
<i>dúšman</i>	<	тур. <i>düşman</i>	'непријатељ'
<i>odája</i>	<	тур. <i>oda</i>	'соба'

Фонем /d/ може заменити и глас /δ/ (<δ>) из грчког језика, као што показују примери:

<i>ádja</i>	<	грч. <i>άδεια</i>	'одмор'
<i>dáskat</i>	<	грч. <i>δάσκαλος</i>	'учитељ'
<i>djád</i>	<	грч. <i>διάβολος</i>	'ђаво'
<i>kromídi</i> (мн.)	<	грч. <i>κρομμύδι</i>	'главице црног
		(чешће: <i>κρεμμύδι</i>)	лука'

3.3.4.7. Порекло консонанта /c/

Африката /c/ стоји углавном на месту истог гласа из старијег стања језика:

<i>céna</i>	<	* <i>cěna</i>	'цена'
<i>ciit</i>	<	* <i>cviť</i>	'цвеће'
<i>cárkv-a</i>	<	* <i>cřkavъ</i>	'црква'
		(уопштени акузатив)	
<i>měséc</i>	<	* <i>měsěcъ</i>	'месец'
<i>sárce</i>	<	* <i>srdьce</i>	'срце'
<i>róce</i>	<	* <i>rъcě</i>	'руке'
<i>vóci</i>	<	* <i>vъci</i>	'вуци'

⁵⁰ Андриотис 1983: 232.

У скупини *pc* фонем /c/ је добијен од старијег /s/, и то и у речима словенског порекла и у посуђеицима из других језика (<*ps*> односно <*ψ*>):

<i>pci</i>	<	* <i>psi</i>	'пси'
<i>pcuvisa</i>	<	грч. ψοφο (аор. ψόφησα)	'цркне'
<i>vápca</i>	<	грч. βάψω (аор. έβαψα)	'обоји'
<i>tepcia</i>	<	тур. <i>tepsi</i>	'тепсија'

И у скупини *sk* у суфиксу *-ski* дошло је до преласка фонема /s/ у /c/:

<i>žéncki</i>	<	* <i>žen'skajь</i>	'женски'
<i>bápcki</i>	<	* <i>bab'skajь</i>	'бабљи'

У неким лексикализованим случајевима дошло је до преласка /s/ > /c/ и ван поменутих скупина:

<i>cékna</i>	<	* <i>sěk-</i>	'усахну'
<i>cénka</i>	<	* <i>sěnika</i>	'сенка'
<i>ckló</i>	<	* <i>staklo</i>	'стакло'

Асимилацијом по месту изговора и упрошћавањем сугласничке групе добијен је придевски облик *gárcki*, који представља једини случај с оваквим гласовним развојем који смо срели у нашем материјалу:

gárcki < **gr'ski* < **gr'ski* < **grъ'skajь* 'грчки'

Нисмо нашли ниједну реч која има фонем /c/, а потиче из грчког или из турског језика. То пије зачуђујуће с обзиром на факт да таква африката у турском фонолошком систему уопште ни не постоји и да је у грчком језику (иако егзистира) најчешће туђег порекла, при чему веома често замењује фонем /ʃ/ из језика који тај глас поседују.

3.3.4.8. Порекло консонанта /s/

Фонем /s/ не показује никаквих посебних својстава на историјском плану. Он је одраз фонема /s/ из старог језика:

<i>mésêc</i>	<	* <i>měsęcь</i>	'месец'
<i>pésuk</i>	<	* <i>pěsukъ</i>	'песак'
<i>sín</i>	<	* <i>synъ</i>	'син'
<i>sélo</i>	<	* <i>selo</i>	'село'
<i>séstra</i>	<	* <i>sestra</i>	'сестра'

Појављује се и у речима грчког и турског порекла и у њима рефлектује исти тај глас (<s>, односно <σ> или другу гласовну компоненту у <ξ>):

<i>aksía</i>	<	грч. <i>αξία</i>	'вредност'
<i>dáskaf</i>	<	грч. <i>δάσκαλος</i>	'учитељ'
<i>fústan</i>	<	грч. <i>φουστάνι</i>	'хаљина'
<i>kasába</i>	<	тур. <i>kasaba</i>	'варош, град'
<i>mísr</i>	<	тур. <i>mısır</i>	'кукуруз'
<i>sáat</i>	<	тур. <i>saat</i>	'сат'

3.3.4.9. Порекло консонанта /z/

Звучни фрикатив /z/ наслеђује исти глас из првобитног словенског језичког система:

<i>brázda</i>	<	* <i>brazda</i>	'бразда'
<i>êzik</i>	<	* <i>(j)ęzykъ</i>	'језик'
<i>izéro / izére</i>	<	* <i>(j)ezero</i>	'језеро'
<i>zíma</i>	<	* <i>zima</i>	'зима'
<i>zôp</i>	<	* <i>zobъ</i>	'зуб'

Африкативни фонем /z/ нестао је из полазног фонолошког система током развоја. Он је у нестрамском говору замењен фрикативом /z/:

<i>nóze</i>	<	* <i>nozě</i>	'ноге'
<i>zvézda</i>	<	* <i>zvězda</i>	'звезда'

Осим тога, фонем /z/ појављује се и у речима туђег порекла. У лексемима из грчког језика њему одговара знак <ζ>, а из турског језика <z>:

<i>zarkáda</i>	<	грч. ζαρκάδα	'срна'
<i>pázar</i>	<	тур. pazar	'пијаца'
<i>zór</i>	<	тур. zor	'потешкоћа'

Једино у лексему *čéžma* (< тур. çeşme) 'чесма' нашли смо да /z/ замењује турски глас /š/ (<ş>). То би се, евентуално, могло објаснити посредством грчког језика, који не поседује палатални фрикатив /š/, него га замењује одговарајућим алвеоларним гласом /s/ који у овом случају, због свог положаја испред звучног фонема /m/ и према правилима тог језика, прелази у свој звучни парњак /z/: τσετσές [seʦés]. Замена почетног /c/ палаталном африкатом /č/ не представља веће потешкоће, јер је у северним говорима грчког језика изговор [č] за фонем /c/ сасвим уобичајен, особито у речима туђег порекла у којима тај изговор одговара и реализацији у изворном језику.

3.3.4.10. Порекло консонанта /č/

Африката /č/ постојала је већ у полазном систему који претпостављамо за нестрамски говор. Она може бити и директан следбеник тога гласа:

<i>čédo</i> [čéndo]	<	*čedo	'дете'
<i>ččmen</i>	<	*()ččmenъ (уопштени акузатив)	'јечам'
<i>óči</i>	<	*óči	'очи'
<i>vičér-a</i>	<	*večerъ	'вечер'

При томе заслужује пажњу факт да стари фонем /č/ у сугласничким скупинама /čr-/ и /čr̥-/ није прешао у /c/, као што се то често дешава у већини македонских говора. У нестрамском говору гласовна група /čr-/ је прешла у /čer-/ уметањем вокала /e/ (в. 3.3.1.2), док је скупина /čr̥-/ према општим гласовним правилима дала резултат /čar-/:

<i>čérep</i>	<	*črěpъ	'лобања'
<i>čerépnа</i>	<	*črěpъnа	'црепња'
<i>čerévo</i>	<	*črěvo	'црево'
<i>čeréša</i>	<	*črěša	'трешња'

<i>čárven</i>	<	*črvъjenъ	'црвен'
<i>čárn</i>	<	*črnъ	'црепња'

Осим тога, у скубини с претходним /š/ фонем /č/ може рефлектовати и стару гласовну скубину čь:

<i>něščo</i>	<	*něčьčo	'нешто'
--------------	---	---------	---------

Вероватно већ у полазном (дакле, прасловенском) стању гласовни облик *šč је постојао у случајевима где се та група развила из индоевропске скубине *skj:

<i>grubišče</i>	<	*grobisk-jo	'гробље'
<i>ugnišče</i>	<	*ognisk-jo	'огњиште'

И у скубини с претходним /š/ фонем /č/ замењује стари безвучни палатални пловив /t'/ (преко /šit/, односно преко /šit'/, или пак са сачуваним првобитним /šč/), осим у случајевима где је само /š/ рефлекс тога гласа (в. 3.3.4.11):

<i>kôšča</i>	<	*kət'a	'кућа'
<i>svěšča</i>	<	*svēt'a	'свећа'
<i>šér-ka</i>	<	*dъ'er-	'кћерка'

Сличном гласовном променом као што је прелазак *ps* > *pc* (в. 3.3.4.7) из гласовне скубине *pš* добијено је *pč*. У нашим материјалима из нестрамског дијалекта ова појава је засведочена само у једном примеру и у његовим изведеницама:

<i>pčeniца</i>	<	*pšeniца	'пшеница'
----------------	---	----------	-----------

Фонем /č/ среће се и у посућеницама из несловенских језика. То је случај пре свега с турским речима које садрже глас /č/ (<ç>). За примере из грчког језика немамо потврда у нашем материјалу, што је објашњиво непостојањем одговарајућег фонема у грчком језику (али уп. и 3.3.4.9, напомене о речи *čézma*):

<i>čaj</i>	<	тур. çay	'чај'
<i>čáre</i>	<	тур. çare	'начин'
<i>čatía</i>	<	тур. çatı	'кров'

3.3.4.11. Порекло консонанта /š/

Фрикатив /š/ појављује се углавном на свим местима на којима се налазио и у полазном систему (с изузетком преласка $pš > pč$, о коме смо говорили у тачки 3.3.4.10):

<i>čéša</i>	<	*čaša	'чаша'
<i>šéren</i>	<	*šarenъ	'шарен'
<i>vóš-ka</i>	<	*vašb-ka	'ваш(ка)'

У лексему *kádeš* 'дим' фонем /š/ је настао обезвучавањем првобитног гласа /ž/ у финалној позицији у речи (< *kadežъ), а секундарно је тај обезвучени облик уопштен и у положајима где би према гласовним законима требало да се сачува првобитни звучни фрикатив /ž/: *kádešut* (а не: *kádežut).

Безвучни палатални пловив /t'/ из полазног система нестао је током језичког развоја. Он је обично замењен двофонемском скупином /š/ + /č/. Примере за ову замену већ смо навели у тачки 3.3.4.10.

Међутим, у положају на крају слога рефлекс старог /t'/ гласи обично само /š/. То је, по свему судећи, даље упрошћавање поменутог основног рефлекса /šč/. У овом упрошћавању на крају речи можемо видети извесну паралелу са скупином /st/ у финалној позицији (в. 3.3.4.5):

<i>nóš</i>	<	*noi'ъ	'нош'
<i>nóšja</i>	<	*noi'ъ-ja (в. 3.3.3.1)	'нош, ношу'
<i>rómuš</i>	<	*romoi'ъ	'помош'

Фонем /š/ среће се и као прва компонента у двофонемском рефлексу $šč$ старе гласовне скупине $čы$ и прасловенског $šč$ добијеног од индоевропског stj . Примере за ову појаву дали смо већ у тачки 3.3.4.10.

Осим наведеног, /š/ је добијено од /s/ у положају испред апикалног латерала //l/ као резултат асимилације по признаку палаталности некада палаталног изговора данашњег фонема //l/:

<i>ášli</i>	<	*(j)asli	'јасле'
<i>mašlina</i>	<	*maslina	'маслина'
(se) <i>smišli</i>	<	*samyslitъ	'замисли се'
<i>šliva</i>	<	*sliva	'шљива'

Овај прелазак фонема /s/ у /š/ услед асимилације према меком /l'/ представља појаву која је шире позната у словенском језичком свету, уп. чеш. дијал. *netyšli si*, сх. *шљива*, старослов. *мышлѣж* итд.

Асимилацијом по признаку палаталности добијено је /š/ и у позицији испред палаталне африкате /č/:

<i>lišče</i>	<	*lišče	<	*listь-čę	'листић'
<i>móšče</i>	<	*mosče	<	*mostь-čę	'мостић'
<i>pujásče</i>	<	*pojasče	<	*mostь-čę	'појасић'

Фонем /š/ среће се још и у речима туђег порекла, пре свега у онима из турског језика у којима он стоји на месту истог турског гласа (<ş>), који у грчком језику не постоји:

<i>dúšman</i>	<	тур. <i>düşman</i>	'непријатељ'
<i>kumšía</i>	<	тур. <i>komşu</i>	'комшија'
<i>šeker</i>	<	тур. <i>şeker</i>	'шећер'
<i>šíše</i>	<	тур. <i>şişe</i>	'флаша'

На месту гласа /s/ (у грчком <σ>, а у турском <ş>) нашли смо /š/ у два лексикализована примера:

<i>Paraškéva</i>	<	грч. <i>Παρασκευή</i>	'Света Петка'
<i>áršlan</i>	<	тур. <i>arслан</i>	'лав'

3.3.4.12. Порекло консонанта /ž/

Безвучни фрикативни консонант /ž/ замењује исти глас из старијег језичког стања:

<i>móži</i>	<	*mǫži	'мушкарци'
<i>žár</i>	<	*žarǫ	'жар'
<i>žéna</i>	<	*žena	'жена'
<i>žná</i>	<	*žnǫ	'жањем'
<i>žla</i>	<	*žla	'жила, корен'
<i>žva</i>	<	*živǫ	'живим'

Осим тога, он је јединствени рефлекс некадашњег звучног палаталног пловива /d'/ . Та се замена највероватније развила преко међуступња *žʃ (аналогно случају фонема /r'/, в. 3.3.4.10. и 3.3.4.11), па се даље упростила у /ž/:

<i>čúža</i>	<	*r'ud'a	'туђа'
<i>méža</i>	<	*med'a	'међа'
<i>véža</i>	<	*vėd'a	'обрва'

Фонем /ž/ добијен је и од /z/ у положају испред апикалног латерала // (уп. развој скупине *sl*, 3.3.4.11):

<i>ižléza</i>	<	*izlězɔ	'изађем'
---------------	---	---------	----------

Може се претпоставити да се /ž/ добило и у речима туђег порекла од истог гласа из дотичног несловенског језика, али у нашем материјалу нисмо нашли потврда за ту замену.

С друге стране, нашли смо велик број примера у којима /ž/ замењује афрјкату /ʃ/, која не постоји у консонантском систему нестрамског говора (за разлику од ситуације забележене у већини македонских дијалеката). То је углавном случај с посуђе-ницама из турског језика (<с>):

<i>bažanák</i>	<	тур. <i>bacanak</i>	'пашанац'
<i>óžak</i>	<	тур. <i>ocak</i>	'димњак'
<i>žám</i>	<	тур. <i>cam</i>	'стакло'
<i>žép</i>	<	тур. <i>cep</i>	'џеп'
<i>žíger</i>	<	тур. <i>ciđer</i>	'јетра'
<i>žúmbiš</i>	<	тур. <i>cümbüş</i>	'џумбус'

Грчких речи с том заменом нема у нашем корпусу, што се лако објашњава одсуством фонема /ʃ/ у том језику и фактом да се (нако постоји регионални палатални изговор [ʃ] фонема /ʃ/) он среће искључиво у речима посуђеним из других језика.

3.3.4.13. Порекло консонанта /k/

Палатални пловив /k/ постоји у нестрамском говору само у речима туђег порекла, углавном у онима из турског језика. Он замењује палатални алофон [k̠] фонема /k/ испред вокала предњег реда у турским речима или палатални фонем /k/ у речима из арапског и персијског језика:

<i>kár</i>	<	тур. <i>kâr</i>	'нар, добит'
<i>kór</i>	<	тур. <i>kör</i>	'слеп'
<i>kúmur</i>	<	тур. <i>kömür</i>	'ћумур'

3.3.4.14. Порекло консонанта /g/

Исто као и безвучни палатални пловив /k/ (в. 3.3.4.13), и његов звучни парњак /g/ среће се искључиво у речима несловенског порекла, махом у турским. Он замењује палатални алофон фонема /k/ у положају испред самогласника предњег реда:

<i>gól</i>	<	тур. <i>göl</i>	'језеро, бара'
<i>gón</i>	<	тур. <i>gön</i>	'ћон'

3.3.4.15. Порекло консонанта /k/

Веларни пловив /k/ представља континуитет истог гласа из старијег језика:

<i>èzik</i>	<	* <i>(j)ęzykъ</i>	'језик'
<i>kón</i>	<	* <i>końь</i>	'ков'
<i>kráda</i>	<	* <i>kradq</i>	'крадем'
<i>réka</i>	<	* <i>rěka</i>	'река'
<i>skôp</i>	<	* <i>skopъ</i>	'скуп'

У једном изолованом примеру, који истовремено представља архаизам и на морфолошком плану (в. 4.5), нашли смо фонем /k/ (у положају испред предњенепчаног вокала с меким изговором, в. 3.1.3.6) као рефлекс прасловенског гласа /t'/ . То је остатак следећег старог компаративног облика:

<i>pi-vêke</i>	<	* <i>vet'ęje</i>	'више'
----------------	---	------------------	--------

Ово се може тумачити или као остатак некадашњег изговора прасловенског гласа /t'/ (будући да су на артикулационом плану гласови [k] и [t'] скоро истоветни), или

пак као лексикализовани утицај севернијих говора, јер је познато да се на пример лексем *kuĉka* 'кућа' у таквом облику раширио и на говоре у којима иначе важе друкчије замене прасловенских фонема /q/ и /t'/.

Фонем /k/ може бити и одраз истог фонема из других језика, на пример из грчког (<κ>) или прва компоента двофонемског (<ξ>) или из турског (<κ>):

<i>aksia</i>	<	грч. <i>αξία</i>	'вредност'
<i>dáskai</i>	<	грч. <i>δίσκαλος</i>	'учитељ'
<i>kómat</i>	<	грч. <i>κομμάτι</i>	'комад'
<i>bažanák</i>	<	тур. <i>bacanak</i>	'пашанац'
<i>kumšía</i>	<	тур. <i>komşu</i>	'комшија'
<i>šeker</i>	<	тур. <i>şeker</i>	'шећер'

У једном изолованом и лексикализованом случају налазимо /k/ на месту фрикатива /x/ (<χ>) из грчког језика:

<i>kurfil(a)ka</i>	<	грч. <i>χωροφίλικας</i>	'жандар'
--------------------	---	-------------------------	----------

3.3.4.16. Порекло консонанта /g/

Безвучни пловив /g/ најчешће рефлектује исти глас из старог језика, као што се види из следећих примера:

<i>gáber</i>	<	*g(r)abrъ	'граб(ар)'
<i>gláva</i>	<	*glava	'глава'
<i>gudína</i>	<	*godina	'година'
<i>nóga</i>	<	*noga	'нога'
<i>róguĭ</i>	<	*rogъ ģ	'рог'

И у речима туђег порекла срећемо глас /g/. Нашли смо само један пример у којем /g/ замењује грчки веларни фрикатив /ɣ/. Може се, међутим, претпоставити да је, кад су у питању посућенице из тога језика, појава шире заступљена и у вези са скупинама <γγ> и <γϙ>, које заправо одражавају фонем /g/ (с назалним елементом пред њим или без њега):

<i>grafjárin</i>	<	грч. <i>γραφίας</i> (разг. за: <i>γραφείας</i>)	'писар'
------------------	---	---	---------

У лексемима из турског језика овај фонем стоји обично на месту гласа /g/ (<g>), међутим, он може заменити и фонем који се и данас у турском означава словом <ğ>, а

који је некад имао фонетску вредност сличну грчком /ɣ/, али се данас у зависности од фонетске околине или уопште не артикулише, или прима гласовну вредност [j]. Будући да су турцизми у нестрамском говору, као и у македонским дијалектима у целини, махом преузети у ранијим фазама језичког контакта с Турцима, рефлекс /g/ за овај глас је сасвим разумљив, јер је фонем /g/ у време преузимања још имао свој веларни изговор /ɣ/:

<i>gájle</i>	<	тур. <i>gaile</i>	'гајле, брига'
<i>žiger</i>	<	тур. <i>ciđer</i>	'јетра'

3.3.4.17. Губљење консонанта /x/

У полазном консонантском систему који морамо претпоставити за нестрамски говор постојао је и безвучни веларни фрикатив /x/. Он се током даљег развоја језика потпуно изгубио. Томе је, највероватније, допринело одсуство звучног парњака у систему, чиме је његов положај постао лабилан. Видоески тврди да је у неколико лексема констатовао тај фонем.⁵¹ Ми, међутим, нисмо успели да верификујемо тај налаз, те претпостављамо да се тај фонем појавио код двојице информатора Видоеског, који су живели у Републици Македонији, под утицајем тамошње језичке средине.

У нестрамском говору овај глас је најчешће нестао без икаквог трага, као што је то случај у примерима:

<i>lép</i>	<	* <i>xlěbъ</i>	'хлеб'
<i>óde</i>	<	* <i>xodętъ</i>	'иду, ходају'
<i>sirumá</i>	<	* <i>siromaxъ</i>	'сиромах'
<i>strá</i>	<	* <i>straxъ</i>	'страх'
<i>vár</i>	<	* <i>vıxъ</i>	'врх'

Углавном исту судбину глас /x/ је имао и у речима туђег порекла (у турском он заправо има фонетску вредност [h], што је, међутим, за наше разматрање без значаја):

<i>iláda</i>	<	грч. <i>χιλιάδα</i>	'хиљада'
<i>óro</i>	<	грч. <i>χορός</i>	'коло, плес'

⁵¹ Видоески 1989 а: 50.

<i>áber</i>	<	тур. <i>haber</i>	'вест'
<i>apsána</i>	<	тур. <i>hapsana</i>	'затвор'
<i>aramía</i>	<	тур. <i>harami</i>	'разбојник'
<i>mála</i>	<	тур. <i>mahalle</i>	'махала'

У интервокалском положају иза самогласника /u/ дошло је до попуњавања хијата насталог услед опадања фонема /x/. Као хијатски глас појављује се овде звучни фрикатив /v/ (уп. 3.3.4.4, али и 3.2.4.1):

<i>glúva</i>	<	* <i>gluxa</i>	'глúва'
<i>súva</i>	<	* <i>suxa</i>	'сúва'
<i>úvo</i>	<	* <i>uxo</i>	'уво'

Хијатски глас /v/ је у речима у којима се појавио, могао прећи и на облике у којима је, према правилима гласовног развоја, требало да фонем /x/ отпадне без замене (в. 3.3.4.3); па је тамо, услед положаја у финалној позицији, подлегао и обезвучавању (/v/ > /f/):

<i>súf</i>	←	<i>súva</i>	'сúв'	:	'сúва'
<i>glúf</i>	←	<i>glúva</i>	'глúв'	:	'глúва'

Као што смо показали (в. 3.3.4.3), скупина xv је замењена безвучним фрикативом /f/:

<i>śáti</i>	<	* <i>tvatit̥</i>	'ухвати'
<i>śáti</i>	<	* <i>tvrit̥</i>	'баџи'

У изолованом примеру *kurřil(a)ka* < грч. *χωρηκρίλακας* 'жандар' налазимо замену /x/ > /k/. Ова супституција је, иначе, сасвим неуобичајена за нестрамски говор.

3.3.5. Асимилација по начину изговора и упрошћавање скупине /d/ + /n/

Фонемска скупина /d/ + /n/, настала испадањем једног од јерова који се налазио између њених чланова, подлегла је регресивној асимилацији по начину изговора, дакле, *dn* > *nn*, а после тога упрошћавању настале геминате у /n/:

<i>enó</i>	<	* <i>(j)ed̥no</i>	'једно'
<i>pána</i>	<	* <i>pad-n̥</i>	'паде' (аор.)

Ова појава је шире позната у словенским језицима, нпр. у словеначком, дијалекатском чешком и лужичко-српском.

3.3.6. Асимилација по начину изговора и упрошћавање скупине /v/ + /n/

У фонемској скупини /v/ + /n/, добијеној испадањем једног од јерова између њених чланова, извршена је регресивна асимилација по начину изговора, дакле: *vn* > *mn* (в. 3.3.3.5):

<i>plémna</i>	<	* <i>plévna</i>	<	* <i>plěvna</i>	'плевња'
<i>mník</i>	<	* <i>vnikъ</i>			'унук'
<i>oglámnik</i>	<	* <i>oglavnikъ</i>			'оглавник'

У изолованом примеру *nótre* 'унутра' асимилација се развила још даље до потпуног изједначавања: *vn* > *mn* > *nn* > *n*:

<i>nótre</i>	<	* <i>vnořě</i>	'унутра'
--------------	---	----------------	----------

3.3.7. Отпадање сонанта /j/ испред предњих вокала

Као у многим македонским дијалектима, некадашњи сонант /j/ не појављује се у позицији испред вокала предњег реда:

<i>ěš</i>	<	* <i>(j)ežь</i>	'jeж'
<i>izéro / izére</i>	<	* <i>(j)ezero</i>	'jezero'

Познато је да је сонант /j/ у неким позицијама већ у старословенском језику био доста лабилан и да је показивао знатна колебања.

3.3.8. Отпадање консонанта /d/ и сугласничке групе /jd/ у интервокалској позицији

Врло често долази до отпадања консонанта /d/ у интервокалској позицији, најчешће у секвенци *edi*. Обично се у тим случајевима ради о факултативним дублетним облицима који се паралелно јављају с онима код којих се /d/ чува:

	<i>gréj</i>	<	* <i>grědetъ</i>	'долази'
			(<i>ě</i> је настало аналогijом према инфинитивној основи)	
дакле:	<i>grédiš</i>	~	<i>grěš</i>	'долазиш'
	<i>grédi</i>	~	<i>gréj</i>	'долази'
	<i>grédime</i>	~	<i>gréjme</i>	'долазимо'
	<i>grédite</i>	~	<i>gréjte</i>	'долазите'
	<i>sěj</i>	<	* <i>sěditъ</i>	'седи'
дакле:	<i>sédiš</i>	~	<i>sěš</i>	'седиш'
	<i>sédi</i>	~	<i>sěj</i>	'седи'
	<i>sédime</i>	~	<i>sějme</i>	'седимо'
	<i>sédite</i>	~	<i>sějte</i>	'седите'

Редовно долази до отпадања консонанта /d/ у бројевима од 11 до 19, као и у десетичним бројевима:

<i>trindásět</i>	←	* <i>tri na desęte</i>	'тринаест'
<i>dvásět</i>	←	* <i>dwa desęti</i>	'двадесет'

Ова промена не појављује се кад се /d/ налази у положају иза вокала /ê/. Тамо наступа назализовани алофон тог вокала, који, по свему изгледа, чини позицију консонанта /d/ стабилнијом:

<i>pêdesêt</i> [péndeset]	<	* <i>pętъ desętъ</i>	'педесет'
---------------------------	---	----------------------	-----------

Слична елизија се среће и у сугласничкој групи /jd/ у међувокалском положају (обично испред вокала /i/) у неким облицима глагола изведених од глагола 'ићи':

<i>dójdish</i>	~	<i>dóš</i>	'дођеш'
<i>dójdi</i>	~	<i>dój</i>	'дође'
<i>dójdime</i>	~	<i>dójme</i>	'дођемо'
<i>dójdite</i>	~	<i>dójte</i>	'дођете'

<i>nájdiš</i>	~	<i>náš</i>	'нађеш'
<i>nájdi</i>	~	<i>náj</i>	'нађе'
<i>nájdime</i>	~	<i>nájme</i>	'нађемо'
<i>nájdite</i>	~	<i>nájte</i>	'нађете'

3.3.9. Отпадање сонанта /v/ у интервокалској позицији

Често у глаголским облицима долази до факултативног отпадања сонанта /v/ у интервокалској позицији испред вокала /i/:

<i>zěviš</i>	~	<i>zěš</i>	'узмеш'
<i>zěvi</i>	~	<i>zěj</i>	'узме'
<i>zěvime</i>	~	<i>zějme</i>	'узмемо'
<i>zěvite</i>	~	<i>zějte</i>	'узмете'
<i>napráviš</i>	~	<i>napráš</i>	'урадиш'
<i>naprávi</i>	~	<i>napráj</i>	'уради'
<i>naprávime</i>	~	<i>naprájme</i>	'урадимо'
<i>naprávite</i>	~	<i>naprájte</i>	'урадите'

Иначе, међутим, елизија интервокалског /v/ није карактеристична особина не-страмског говора:

<i>gláva</i>	'глава'
<i>gláve</i>	'главе'
<i>govědo [govéndo]</i>	'говедо'
<i>volóvi</i>	'волони'
<i>klučóvi</i>	'кључеви'
<i>nóvo</i>	'ново'

3.3.10. Отпадање консонанта /z/ у интервокалској позицији

У облицима глагола *vlézi* 'уђе' и *ižlézi* 'изиђе' долази до факултативног отпадања консонанта /z/ у интервокалској позицији испред вокала /i/:

<i>vléziš</i>	~	<i>vléjš</i>	'уђеш'
<i>vlézi</i>	~	<i>vléj</i>	'уђе'
<i>vlézime</i>	~	<i>vléjme</i>	'уђемо'
<i>vlézite</i>	~	<i>vléjte</i>	'уђете'

<i>ižlěziš</i>	~	<i>ižlějs</i>	'изиђеш'
<i>ižlězi</i>	~	<i>ižlěj</i>	'изиђе'
<i>ižlězime</i>	~	<i>ižlějme</i>	'изиђемо'
<i>ižlězite</i>	~	<i>ižlějte</i>	'изиђете'

3.3.11. Изоловане метатезе

3.3.11.1. Метатеза скупина /v/ + /s/, /v/ + /z/ и /v/ + /ž/

У неким речима дошло је до метатеза гласовних скупина /v/ + /s/, /v/ + /z/ и /v/ + /ž/, насталих услед отпадања јерова. То је случај у следећим примерима:

<i>své</i>	<	*v ~~s~~ e	'све'
<i>svěkuj</i>	<	*v ~~s~~ ěk ~~o~~ jь	'сваки'
<i>zvě</i>	<	*v ~~z~~ e ~~z~~ ь	'узех'

У случају скупине /v/ + /ž/ осим метатезе долази и до асимилације по начину изговора. Тако се африката /ž/ прилагођава фрикативу /v/ и постаје такође фрикативом, дакле, прелази у /š/:

<i>šféra</i>	<	<i>švéra</i>	<	*v ~~ž~~ era	јуче'
--------------	---	--------------	---	---------------------	-------

3.3.11.2. Остале метатезе

Метатезе које су изоловане и ограничене на дотичне лексеме налазимо и у следећим примерима:

<i>vjána</i>	<	*jávna	<	*ěxъ-nъ	'узјашем'
<i>atńica</i>	<	*latica			'латица, закрпа'
<i>zvěgar</i>	<	*zevgar	<	грч. ζειγαρι	'пар волова за орање'
<i>láro</i>	<	*ralo			'рало'

3.3.12. Табеларни приказ порекла гласова у нестрамском говору

У следећем табеларном приказу навешћемо сва могућа порекла сваког појединог гласа. Нећемо овде указивати на случајеве у којима је од датог некадашњег гласа, односно скупине гласова, у данашњем дијалекту настала гласовна група, већ ћемо само упућивати на дотична поглавља у текућем тексту. Наведене случајеве у којима се од једног гласа или од гласовне скупине добила група гласова наводићемо под сваким појединим гласом из те скупине.

i	<	i	:	<i>kníga</i>	уп.	3.3.1.1.
	<	y	:	<i>bílka</i>	уп.	3.3.1.1.
	<	e	:	<i>izéro / izére</i>	уп.	3.3.1.1.
	<	a	:	<i>diléku</i>	уп.	3.3.1.1.
	<	туђе	:	<i>aftukínio</i>	уп.	3.3.1.1.
e	<	e	:	<i>méža</i>	уп.	3.3.1.2.
	<	ь	:	<i>dén</i>	уп.	3.3.1.2.
	<	ě	:	<i>brék</i>	уп.	3.3.1.2.
	<	ɛ	:	<i>déte</i>	уп.	3.3.1.2.
	<	a	:	<i>čéša</i>	уп.	3.3.1.2.
	<	ɔ	:	<i>(é)se</i>	уп.	3.3.1.2.
	<	туђе	:	<i>Paraškéva</i>	уп.	3.3.1.2.
e ²	<	čřě	:	<i>čérep</i>	уп.	3.3.1.2.
	<	-Сгъ	:	<i>gáber</i>	уп.	3.3.1.2.
ê	<	ɛ	:	<i>čédo</i>	уп.	3.3.1.3.
	<	ɔ	:	<i>páék</i>	уп.	3.3.1.3.
a	<	a	:	<i>bába</i>	уп.	3.3.1.4.
	<	ě	:	<i>jáde</i>	уп.	3.3.1.4.
	<	ɔ	:	<i>kráda</i>	уп.	3.3.1.4.
	<	ɔ	:	<i>díambuk</i>	уп.	3.3.1.4.
	<	ɛ	:	<i>angúla</i>	уп.	3.2.4.3, 3.3.1.4
	<	ɛ	:	<i>atárva</i>	уп.	3.3.1.4.
	<	o	:	<i>pandétnik</i>	уп.	3.3.1.4.
	<	ь	:	<i>kásno</i>	уп.	3.3.1.4.
	<	туђе	:	<i>astanumíq</i>	уп.	3.3.1.4.
	a ²	<	Vel њь	:	<i>ógan</i>	уп.
<		-Сгъ	:	<i>dóbar</i>	уп.	3.3.1.4.

u	<	u	: gl <u>u</u> f	yn.	3.3.1.5.
	<	o	: g <u>u</u> d <u>ina</u>	yn.	3.3.1.5.
	<	ř	: p <u>ř</u> et <u>u</u> k	yn.	3.3.1.5.
	<	Cvь	: c <u>u</u> t	yn.	3.3.1.5.
	<	Cve/vь	: ku <u>č</u> er <u>ina</u>	yn.	3.3.1.5.
	<	a	: b <u>e</u> g <u>u</u> m	yn.	3.3.1.5.
	<	!	: Bul <u>g</u> árin	yn.	3.3.1.4.
	<	tyhe	: f <u>u</u> stan	yn.	3.3.1.5.
o	<	o	: b <u>o</u> j	yn.	3.3.1.6.
	<	ř	: d <u>o</u> ř	yn.	3.3.1.6.
	<	!	: p <u>o</u> ln	yn.	3.3.1.6.
	<	!	: s <u>o</u> nce	yn.	3.3.1.6.
	<	hь	: b <u>o</u> la	yn.	3.3.1.6.
	<	hь	: s <u>o</u> ř <u>a</u>	yn.	3.3.1.6.
	<	tyhe	: kr <u>o</u> mit	yn.	3.3.1.6.
	o ²	<	-Cmь	: <u>o</u> som	yn.
<		-Crь	: sv <u>e</u> kor	yn.	3.3.1.6.
ô	<	o	: g <u>o</u> ba	yn.	3.3.1.7.
ô ²	<	m_g	: m <u>o</u> gla	yn.	3.3.1.7.
or	<	r	: b <u>o</u> ř <u>a</u>	yn.	3.3.1.8.
	<	гь	: k <u>o</u> ř <u>ti</u>	yn.	3.3.1.8.
	<	гь	: k <u>o</u> ř	yn.	3.3.1.8.
	<	tyhe	: pas <u>o</u> ř <u>ma</u>	yn.	3.3.1.8.

---

j	<	j	: j <u>a</u> s	yn.	3.3.3.1.
	<	tyj	: br <u>a</u> t <u>ja</u>	yn.	3.3.4.5.
	<	dj	: d <u>ja</u> ut	yn.	3.3.4.6.
	<	nyj	: kam <u>e</u> n <u>ju</u>	yn.	3.3.3.6.
	<	tyhe	: <u>a</u> d <u>ja</u>	yn.	3.3.3.1.
i	<	!	: g <u>i</u> ladus	yn.	3.3.3.2.
	<	!	: p <u>i</u> ln	yn.	3.3.3.2.
	<	hь	: b <u>i</u> la	yn.	3.3.3.2.
	<	hь	: s <u>i</u> ř <u>a</u>	yn.	3.3.3.2.
	<	!	: Bul <u>g</u> árin	yn.	3.3.3.2.
	<	tyhe	: d <u>a</u> skař	yn.	3.3.3.2.
l	<	l'	: kl <u>u</u> č	yn.	3.3.3.3.
	<	l	: l <u>i</u> st	yn.	3.3.3.3.
	<	hь	: s <u>o</u> ř	yn.	3.3.3.3.
	<	tyhe	: l <u>i</u> v <u>o</u> da	yn.	3.3.3.3.

r	<	r	: k <u>r</u> áda	yn.	3.3.3.4.
	<	f	: mó <u>r</u> e	yn.	3.3.3.4.
	<	tyhe	: k <u>r</u> ómit	yn.	3.3.3.4.
m	<	m	: m <u>e</u> sto	yn.	3.3.3.5.
	<	mj	: z <u>e</u> ma	yn.	3.3.3.5.
	<	v	: og <u>l</u> ámnik	yn.	3.3.3.5.
	<	φ	: kl <u>o</u> mka	yn.	3.3.3.5.
	<	φ	: dl <u>á</u> mbuk	yn.	3.3.1.4.
	<	tyhe	: k <u>o</u> mai	yn.	3.3.3.5.
n	<	n	: c <u>e</u> na	yn.	3.3.3.6.
	<	ní	: G <u>a</u> r <u>k</u> ína	yn.	3.3.3.6.
	<	ньj	: kam <u>e</u> nja	yn.	3.3.3.6.
	<	φ	: kr <u>o</u> nk	yn.	3.3.3.6.
	<	ε	: an <u>g</u> úla	yn.	3.2.4.3, 3.3.3.6
	<	tyhe	: afu <u>k</u> ínto	yn.	3.3.3.6.

---

p	<	p	: lé <u>p</u>	yn.	3.3.4.1.
	<	tyhe	: Pa <u>r</u> a <u>š</u> kéva	yn.	3.3.4.1.
b	<	b	: b <u>a</u> ba	yn.	3.3.4.2.
	<	mr	: úm <u>b</u> ri	yn.	3.3.4.2.
	<	tyhe	: á <u>b</u> er	yn.	3.3.4.2.
f	<	xv	: f <u>a</u> ti	yn.	3.3.4.3, 3.3.4.17.
	<	g	: nó <u>f</u> ti	yn.	3.3.4.3.
	<	v (<x)	: sú <u>f</u>	yn.	3.3.4.3, 3.3.4.17.
	<	tyhe	: f <u>a</u> sul	yn.	3.3.4.3.
v	<	v (<w)	: dé <u>v</u> er	yn.	3.3.4.4.
	<	ø (<x)	: gt <u>í</u> va	yn.	3.3.4.4, 3.3.4.17.
	<	φ	: v <u>o</u> díca	yn.	3.3.1.7, 3.3.4.4.
	<	tyhe	: lí <u>v</u> áda	yn.	3.3.4.4.
t	<	t	: p <u>e</u> t	yn.	3.3.4.5.
	<	tbj	: br <u>a</u> tja	yn.	3.3.4.5.
	<	s_r	: st <u>r</u> ám	yn.	3.3.4.5.
	<	tyhe	: ja <u>ú</u> rt	yn.	3.3.4.5.

d	<	d	: <i>čédo</i>	yn.	3.3.4.6.
	<	dj	: <i>djául</i>	yn.	3.3.4.6.
	<	z_r (?)	: <i>zdrák</i>	yn.	3.3.4.6.
	<	tyhe	: <i>đalavéri</i>	yn.	3.3.4.6.
c	<	c	: <i>céna</i>	yn.	3.3.4.7.
	<	p(ɸ)s	: <i>pčí</i>	yn.	3.3.4.7.
	<	-ski	: <i>žénki</i>	yn.	3.3.4.7.
	<	s-	: <i>cékna</i>	yn.	3.3.4.7.
	<	čɸs	: <i>górcki</i>	yn.	3.3.4.7.
s	<	s	: <i>mészec</i>	yn.	3.3.4.8.
	<	tyhe	: <i>akšia</i>	yn.	3.3.4.8.
z	<	z	: <i>brázda</i>	yn.	3.3.4.9.
	<	ʒ	: <i>nóze</i>	yn.	3.3.4.9.
	<	tyhe	: <i>zarkáda</i>	yn.	3.3.4.9.
č	<	č	: <i>čéša</i>	yn.	3.3.4.10.
	<	skj	: <i>grubišče</i>	yn.	3.3.4.10.
	<	t'	: <i>kóšča</i>	yn.	3.3.4.10, 3.3.4.11.
	<	p(ɸ)š	: <i>pšenica</i>	yn.	3.3.4.10.
	<	tyhe	: <i>čaj</i>	yn.	3.3.4.10.
	š	<	š	: <i>šéša</i>	yn.
<		ž	: <i>kádeš</i>	yn.	3.3.4.11.
<		skj	: <i>grubišče</i>	yn.	3.3.4.10.
<		t'	: <i>kóšča</i>	yn.	3.3.4.10, 3.3.4.11.
<		t'	: <i>nóš</i>	yn.	3.3.4.11.
<		sl	: <i>ášli</i>	yn.	3.3.4.11.
<		sč	: <i>lišče</i>	yn.	3.3.4.11.
<		tyhe	: <i>dušman</i>	yn.	3.3.4.11.
ž		<	ž	: <i>móžj</i>	yn.
	<	d'	: <i>čúža</i>	yn.	3.3.4.12.
	<	zl	: <i>ižléza</i>	yn.	3.3.4.12.
	<	tyhe	: <i>bažanák</i>	yn.	3.3.4.12.
k	<	tyhe	: <i>kar</i>	yn.	3.3.4.13.
g	<	tyhe	: <i>gól</i>	yn.	3.3.4.14.

k	<	k	:	<i>ézik</i>	yn.	3.3.4.15.
	<	t'	:	<i>(pú-)véke</i>	yn.	3.3.4.15.
	<	tyhe	:	<i>aksia</i>	yn.	3.3.4.15, 3.3.4.17.
g	<	g	:	<i>gáber</i>	yn.	3.3.4.16.
	<	tyhe	:	<i>graffárin</i>	yn.	3.3.4.16.

3.3.13. Табеларни приказ развоја гласова из полазног система нестрамског говора

i	> i	: kníga	уп.	3.3.1.1.
y	> i	: bálka	уп.	3.3.1.1.
e	> e	: méža	уп.	3.3.1.2.
	> i	: izéro / izére	уп.	3.3.1.1.
ɸ	> e	: dɛn	уп.	3.3.1.2.
ɸ	> ø	: c_któ	уп.	3.3.1.2.
ɸ	> ê	: čɛdo	уп.	3.3.1.3.
	> e	: déte	уп.	3.3.1.2.
	> a	: atórva	уп.	3.3.1.4.
	> aɒ	: angúla	уп.	3.2.4.3, 3.3.1.4, 3.3.3.6
ě (ä)	> e	: brék	уп.	3.3.1.2.
	> a	: jáde	уп.	3.3.1.4.
a	> a	: bába	уп.	3.3.1.4.
	> u	: bégum	уп.	3.3.1.5.
	> e	: čéša	уп.	3.3.1.2.
	> i	: díleku	уп.	3.3.1.1.
u	> u	: gtíf	уп.	3.3.1.5.
	> vu-	: vújka	уп.	3.3.4.4.
o	> o	: hój	уп.	3.3.1.6.
	> a	: gudína	уп.	3.3.1.5.
	> a	: pandétnik	уп.	3.3.1.4.
ɸ	> o	: dós	уп.	3.3.1.6.
	> u	: pétuk	уп.	3.3.1.5.
	> a	: kásno	уп.	3.3.1.4.
ɸ	> ø	: són_	уп.	3.3.1.6.
ø	> ô	: gôba	уп.	3.3.1.7.
	> vô-	: vôžica	уп.	3.3.4.4.
	> ôɒ	: klômka	уп.	3.3.1.7. 3.3.3.5.
	> ôɒ	: krônk	уп.	3.3.1.7. 3.3.3.6.
	> a	: kráda	уп.	3.3.1.4.
	> aɒ	: dtámbuk	уп.	3.3.1.4.
	> ê	: páek	уп.	3.3.1.3.
	> e	: (é)se	уп.	3.3.1.2.

ř	> ər	: <i>b<u>ř</u>za</i>	yn.	3.3.1.8.
!	> ol	: <i>p<u>ó</u>ln</i>	yn.	3.3.1.6, 3.3.3.2.
	> o	: <i>s<u>ó</u>nce</i>	yn.	3.3.1.6.
	> ul	: <i>B<u>u</u>lgárin</i>	yn.	3.3.1.5. 3.3.3.2.

---

j	> j	: <i>kr<u>á</u>j</i>	yn.	3.3.3.1.
l	> l	: <i>gl<u>á</u>du<u>s</u></i>	yn.	3.3.3.2.
	> l	: <i>l<u>í</u>st</i>	yn.	3.3.3.3.
ř	> l	: <i>kl<u>í</u>č</i>	yn.	3.3.3.3.
r	> r	: <i>kr<u>á</u>da</i>	yn.	3.3.3.4.
f	> r	: <i>m<u>ó</u>re</i>	yn.	3.3.3.4.
m	> m	: <i>m<u>é</u>sto</i>	yn.	3.3.3.5.
n	> n	: <i>c<u>é</u>na</i>	yn.	3.3.3.6.
ń	> n	: <i>G<u>á</u>r<u>k</u>ina</i>	yn.	3.3.3.6.
v(w)	> v	: <i>d<u>é</u>ver</i>	yn.	3.3.4.4.
	> m	: <i>og<u>l</u>á<u>m</u>nik</i>	yn.	3.3.3.5.

---

p	> p	: <i>l<u>é</u>p</i>	yn.	3.3.4.1.
b	> b	: <i>b<u>á</u>ba</i>	yn.	3.3.4.2.
t	> t	: <i>p<u>é</u>l</i>	yn.	3.3.4.5.
d	> d	: <i>č<u>é</u>do</i>	yn.	3.3.4.6.
c	> c	: <i>č<u>é</u>na</i>	yn.	3.3.4.7.
z	> z	: <i>n<u>ó</u>ze</i>	yn.	3.3.4.9.
s	> s	: <i>m<u>é</u>š<u>é</u>c</i>	yn.	3.3.4.8.
	> c	: <i>č<u>é</u>kna</i>	yn.	3.3.4.7.
z	> z	: <i>br<u>á</u>zda</i>	yn.	3.3.4.9.

t'	>	šč	:	<i>kó<u>š</u>ča</i>	yn.	3.3.4.10, 3.3.4.11.
	>	š	:	<i>nó<u>š</u></i>	yn.	3.3.4.11.
	>	k	:	<i>(pú-)<u>vě</u>ke</i>	yn.	3.3.4.15.
d'	>	ž	:	<i>čú<u>ž</u>a</i>	yn.	3.3.4.12.
č	>	č	:	<i>č<u>é</u>ša</i>	yn.	3.3.4.10.
š	>	š	:	<i>č<u>é</u>ša</i>	yn.	3.3.4.11.
ž	>	ž	:	<i>mó<u>ž</u>i</i>	yn.	3.3.4.12.
	>	š	:	<i>ká<u>d</u>ež</i>	yn.	3.3.4.11.
k	>	k	:	<i>ě<u>z</u>ik</i>	yn.	3.3.4.15.
g	>	g	:	<i>gá<u>b</u>er</i>	yn.	3.3.4.16.
	>	f	:	<i>nó<u>f</u>i</i>	yn.	3.3.4.3.
x	>	ø	:	<i><u>l</u>ép</i>	yn.	3.3.4.17.
	>	v	:	<i>g<u>t</u>úva</i>	yn.	3.3.4.4, 3.3.4.17.
	>	f	:	<i>sú<u>f</u></i>	yn.	3.3.4.3, 3.3.4.17.

čr-	>	čar-	:	<i>č<u>á</u>rn</i>	yn.	3.3.4.10.
čřě	>	čere-	:	<i>č<u>é</u>rep</i>	yn.	3.3.1.2.
čьк	>	c	:	<i>g<u>š</u>rci</i>	yn.	3.3.1.2.
dj-	>	dj	:	<i>d<u>ž</u>oul</i>	yn.	3.3.4.6
гь	>	ol	:	<i>bó<u>l</u>a</i>	yn.	3.3.1.6, 3.3.3.2.
ль	>	ol	:	<i>só<u>t</u>za</i>	yn.	3.3.1.6, 3.3.3.2.
mг-	>	môg-	:	<i>mó<u>g</u>la</i>	yn.	3.3.1.7.
mj	>	m	:	<i>z<u>é</u>ma</i>	yn.	3.3.3.5.
mг	>	mbr	:	<i>u<u>m</u>bri</i>	yn.	3.3.4.2.
ньj	>	nj	:	<i>kam<u>é</u>nja</i>	yn.	3.3.3.6.
p(ь)к	>	pc	:	<i>p<u>č</u>i</i>	yn.	3.3.4.7.
p(ь)š	>	pč	:	<i>p<u>č</u>enica</i>	yn.	3.3.4.10.
гь	>	ar	:	<i>k<u>á</u>rsti</i>	yn.	3.3.1.8.
	>	re	:	<i>k<u>ř</u>est</i>	yn.	3.3.1.8.
гь	>	ar	:	<i>k<u>á</u>rf</i>	yn.	3.3.1.8.
skj	>	šč	:	<i>g<u>r</u>ub<u>š</u>če</i>	yn.	3.3.4.10, 3.3.4.11.
-skъjь	>	-cki	:	<i>ž<u>é</u>ncki</i>	yn.	3.3.4.7.
ш	>	šl	:	<i>d<u>š</u>li</i>	yn.	3.3.4.11.
sr	>	str	:	<i>s<u>t</u>rám</i>	yn.	3.3.4.5.

stbč	>	šč	:	<i>lišče</i>	уп.	3.3.4.11.
sbč	>	šč	:	<i>pojáčče</i>	уп.	3.3.4.11.
tbj	>	tj	:	<i>brátja</i>	уп.	3.3.4.5.
vn	>	mn	:	<i>oglámnik</i>	уп.	3.3.3.5., 3.3.6
	>	n	:	<i>nótre</i>	уп.	3.3.6
xv	>	f	:	<i>fáti</i>	уп.	3.3.4.3, 3.3.4.17.
zi	>	žl	:	<i>ižléza</i>	уп.	3.3.4.12.
zr	>	zdr	:	<i>zdrák</i>	уп.	3.3.4.6.
Сгмь	>	ом	:	<i>ósom</i>	уп.	3.3.1.6.
Vel ŋь	>	an	:	<i>ógan</i>	уп.	3.3.1.4.
Сгь	>	ar	:	<i>dóbar</i>	уп.	3.3.1.4.
	>	er	:	<i>gáber</i>	уп.	3.3.1.2.
	>	or	:	<i>svékor</i>	уп.	3.3.1.6.
Сve/vь	>	u	:	<i>kučerína</i>	уп.	3.3.1.5.
Сvь	>	u	:	<i>cúti</i>	уп.	3.3.1.5.

3.4. MORFOНОЛОШКЕ АЛТЕРНАЦИЈЕ

Морфонолошке алтернације су израз гласовних промена које су се одиграле у историјском развоју језика. Међутим, због положаја на морфемској граници дошло је до коегзистенције алтернираних и неалтернираних облика, већ према томе у каквој гласовној околини се дотични глас налази. На тај начин морфонолошке алтернације, иако по свом пореклу припадају дијахронији, улазе и у синхронијско функционисање језика, те се без њиховог познавања не могу потпуно разумети привидне "неправилности" у граматичком систему. Зато смо и решили да ове алтернације прикажемо у посебном делу нашег описа фонологије нестрамског говора.

У нестрамском говору постоје три различите алтернације које су и на синхронијском плану делотворне. Све остале гласовне промене које су познате у развоју словенских језика уопште (или у само некима од њих) више не доводе до алтернација које бисмо на синхронијском плану могли схватити као редовне.

3.4.1. Непостојано /e/

Појава непостојаних вокала позната је у свим словенским језицима. Она је у својој основи одраз губљења некадашњих јерова у слабој позицији и њихове вокализације у јаком положају.

И у нестрамском говору налазимо непостојане вокале. Најчешће се среће непостојано /e/. Оно се развило или од јера предњег реда /ɤ/, или пак од "секундарног јера" (в. 3.3.1.2).

Непостојано /e/ среће се у следећим случајевима:

а) У облику једнине неодређеног вида многих придева мушког рода као одраз некадашњег јера предњег реда /ɤ/, насупрот свим осталим облицима тих придева (в. 4.2.2):

<i>míren</i>	:	<i>mírna</i>	'миран'	:	'мирна'
<i>žéžen</i>	:	<i>žéžna</i>	'жедан'	:	'жедна'

б) У јединском облику именица мушког рода именичких скупина **m I.1.a.** и **m I.2.a.** (в. 4.1.2) као одраз некадашњег јера предњег реда /ɤ/, наспрот множинском облику тих именица:

ligávec : *ligáfcí* 'пуж' : 'пужеви'
dén : *dnóvi* 'дан' : 'дани'

в) У јединском облику именице мушког рода *véter* (у именичкој скупини **m I.2.a.**, уп. 4.1.2) као одраз такозваног "секундарног јера" /ɤ²/, наспрот множинском облику те именице:

véter : *vetróvi* 'ветар' : 'ветрови'

3.4.2. Непостојано /u/

Непостојано /u/ настало је од /o/ (које је са своје стране или израз некадашњег јера задњег реда /ɤ/ у јаком положају, или је пак настало од "секундарног јера" /ɤ²/) квалитативном редукијом, јер се увек налазило у неакцентованој позицији.

Непостојано /u/ као жива морфонолошка јединица среће се у следећим случајевима:

а) У јединском облику мушког рода неких придева као израз некадашњег јера задњег реда /ɤ/, наспрот свим осталим облицима тих придева (в. 4.2.2):

vétuk : *véika* 'стар' : 'стара'

б) У јединском облику мушког рода неких придева као одраз "секундарног јера" /ɤ²/, наспрот свим осталим облицима тих придева (в. 4.2.2):

tópid : *tópla* 'топао' : 'топла'

3.4.3. Непостојано /a/

Непостојано /a/ је настало од такозваног "секундарног јера". Оно се среће као морфонолошка алтернација у следећим случајевима:

- а) У јединском облику мушког рода неких придева испред сонанта /r/, насупротив свим осталим облицима тих придева (в. 3.3.1.4, 4.2.2):

dóbar : *dóbra* 'добар' : 'добра'

- б) У јединском облику именице мушког рода *ógan* (из именичке групе III 1.2.6, уп. 4.1.2), насупротив множинском облику те именице испред сонанта /n/ (в. тачку 3.3.1.4):

ógan : *ognóvi* 'ватра' : 'ватре'

3.4.4. Непостојано /e/, /ê/ и /o/ у глаголским основама

Непостојани вокали /e/ и /o/ по својој пореклу су сасвим друкчије природе од оних које смо поменули у тачкама 3.4.1, 3.4.2. и 3.4.3, а и међу собом су различитог порекла. Они не рефлектују старе јерове или "секундарне јерове". У данашњем нестрамском говору они су строго лексички везани. Срећемо их у глаголским скупинама И 1.б. (непостојано /e/) и И 1.в. (непостојано /o/) (в. 4.6.4, 4.6.5.1) у свим облицима осим у аористу и партиципу:

sobéra : *sóbra* 'сакупим' : 'сакупих'

zakóla : *zákla* 'закољем' : 'заклах'

Непостојани вокал /ê/ има друкчије порекло. Он се среће само у једном лексикализованом примеру, наиме у глаголу *zêvi*, који представља засебну глаголску скупину И 3. (в. 4.6.4). Он је ту одраз некадашњег назалног вокала /ɛ̃/ из инфинитивне основе, који је уопштен и у облицима презентске основе. Томе се додаје метатеза консонаната основе по аналогији према облицима аориста и партиципа глагола с основом *zvê-*, којп су са своје стране резултат метатезе *vz-* > *zv-* (в. 3.3.5, 4.6.5.1):

zêva : *zvê* 'узmem' : 'узех'

3.4.5. Прва палатализација веларних консонаната

Прва палатализација је позната свим словенским језицима. То важи и за нестрамски говор. Треба, међутим, имати на уму и то да је нестајање некадашњег гласа /x/ из фонолошког система довело до извесне промене у појавном облику алтернације, јер је неалтернирани степен на синхронијском плану или нулти, или лабиодентални глас; у сваком случају није веларни, што је првобитно био предуслов прве палатализације:

полазни облик	палатализовани облик
k	č
g	ž
ø/v (< x)	š

Прва палатализација појављује се као морфонолошка алтернација у следећим случајевима:

- а) У множини именица средњег рода *oko* и *uvo* (у именичкој скупуни п I.2а, в. 4.1.2)

<i>oko</i>	:	<i>oči</i>	'oko'	:	'очи'
<i>uvo</i>	:	<i>uši</i>	'uvo'	:	'уши'

Ово су остаци некадашње двојине, који су се код ових речи сачували у већини словенских језика као обични множински облик.

- б) У извођењу придева суфиксима *-(c)ki* и *-(e)n* од именица:

<i>Vla</i>	:	<i>vlaški</i>	'Влах'	:	'влашки'
<i>sirumá</i>	:	<i>sirumášen</i>	'сиромах'	:	'сиромашки'

Требало би да се посебно испита да ли је овај образац творбе речи још увек продуктиван.

- в) У основи глагола скупине И 4. (в. 4.6.4, 4.6.5.1) у опозицији облика 1. л. једн. и свих лица множине, на супрот свим осталим облицима:

<i>reča</i>	:	<i>reku(m)</i>	'речем'	:	'рекох'
-------------	---	----------------	---------	---	---------

3.4.6. Друга палатализација веларних консонаната

И друга палатализација веларних фонема појављује се у свим словенским језицима. Разликује се, међутим, резултат палатализације фонема /x/, који у северозападној скуппини гласи /š/, а у осталим словенским језицима /s/. Нестрамски говор у том погледу не одступа од понашања јужнословенских језика, те показује следеће алтернације (и овде важи иста напомена о последицама нестајања фонема /x/ из система, коју смо дали у тачки 3.4.5):

полазни облик	палатализовани облик
k	с
g	z
∅ (< x)	s

Друга палатализација веларних гласова среће се на синхронизском плану у следећим случајевима:

- а) У множини именица мушког рода чије основе завршавају на -k, -g, ∅ (< x) (дакле, именичке скупине m I.1.6, m IV.1.a, уп. 4.1.2)

<i>vótk</i>	:	<i>vótki</i>	'вук'	:	'вуци'
<i>bélek</i>	:	<i>belézi</i>	'белег'	:	'белези'
<i>sirumá</i>	:	<i>sirumási</i>	'сиромах'	:	'сиромаси'
<i>kurfilaka</i>	:	<i>kurfiláci</i>	'жандар'	:	'жандари'

У неалтернисаном облику именица на -g долази до обезвучавања дотичног велара услед његовог положаја па крају речи. Међутим, у облику с чланским морфемом појављује се полазна форма са /g/: *bélegus*.

- б) У множини именица женског рода *rôka* и *nôga* (дакле, у именичкој скупини f II.1.a, уп. 4.1.2):

<i>rôka</i>	:	<i>rôce</i>	'рука'	:	'руке'
<i>nôga</i>	:	<i>nôze</i>	'нога'	:	'ноге'

Ово су заправо остаци некадашње двојине, која је у овим лексемима сачувана у служби множине у више словенских језика и говора.

- в) Код глагола скупине И 4.a. (в. 4.6.4, 4.6.5.1), и то у опозицији облика 1. л. једн. и свих лица множине, наспрот свим осталим облицима:

<i>vléza</i>	:	<i>vlégu(m)</i>	'уђем'	:	'уђох'
--------------	---	-----------------	--------	---	--------

Није сасвим јасно како је у овом случају дошло до тумачења гласа /z/ (који је првобитни) као резултата палатализације, а услед тога и до неправилне ресупституције непалатализованог гласа /g/ у дотичним облицима. И Конески помиње ову алтернацију без објашњења њеног настанка.⁵²

3.4.7. Комбинација прве и друге палатализације веларних консонаната

Комбинацију двеју палатализација веларних консонаната описаних у тачкама 3.4.5. и 3.4.6 налазимо у парадигми лексема *Túrčin* (из именичке скупине m II.1.a, уп. 4.1.2), у којем се непалатализовани полазни облик уопште не среће. Ту се у једини појављује облик с првом, а у множини облик с другом палатализацијом:

<i>Túrčin</i>	:	<i>Túrci</i>	'Турчин'	:	'Турци'
---------------	---	--------------	----------	---	---------

3.4.8. Јотовање

Кад говоримо о јотовању, подразумевамо под тиме најстарије словенско јотовање, а не поновне појаве таквог гласовног процеса до којих је дошло у појединим словенским језицима услед отпадања јерова или услед реализације рефлекса јата.

⁵² Конески 1981 б.

Јотовање је, иако не у истим размерама, заједничко свим словенским језицима.

У нестрамском говору последице јотовања тичу се најчешће само етимологије и не улазе као релевантни фактори у синхронијски систем дијалекта.

Међутим, имамо и таквих случајева у којима резултати јотовања улазе у морфонолошке алтернације, те тиме постају релевантнима за наш опис.

Такве рефлексе јотовања, услед веће уједначености извесних начина извођења речи без алтернацијских појава, налазимо код три консонанта, што је релативно мали број у поређењу с већином осталих македонских дијалеката. Јотовање се у свом данас релевантном облику у нестрамском говору тиче следећих фонема:

полазни облик	јотовани облик
k	č
n	ň
z	ž

Резултат јотовања код плозива /k/ истоветан је с резултатом прве палатализације веларних консонаната (в. 3.4.5). Ми га можемо разликовати само на основу познатих факата из историјске граматике словенских језика и поређењем понашања овог фонема са случајевима везаним за фонеме /s/ и /z/ у парадигмама у којима се примећује потпуна паралелност, док је расподела алтернисаних облика друкчија него код случајева с палатализованом осовом.

Јотовање као жива морфонолошка појава среће се у следећем случају:

Код глагола скупине И 1. (в. 4.6.4) појављује се јотована основа у свим облицима осим у аористу (у свим његовим формама) и партиципу (в. 4.6.6.1):

<i>pláča</i>	:	<i>pláka</i>	'плачем'	:	'плаках'
<i>píša</i>	:	<i>písa</i>	'пишем'	:	'писах'
<i>káža</i>	:	<i>káza</i>	'кажем'	:	'казах'

Отвара се питање како треба да третирамо множински облик *déce* од *déte* и деминутив *siíce* од *siít*. Свакако да облик *déce* потиче од некадашње колективне именице са суфиксом *-ьје*. Међутим, рефлекс *с* за некадашњу скупину *ьј* не одговара општим

правилима гласовног развоја нестрамског говора и македонског језика у целини. Имамо, дакле, случај једне врсте "секундарног јотовања", која је, међутим, ограничена на овај лексем. Ми је због тога схватамо као нерегуларну и класификујемо облик *déce* као посебну творбу множине ван осталих деклинационих схема. Упадљиво је да се реч 'дете' у свим словенским језицима понаша неправилно у творби множине, односно једнине.

У деминутиву *siíce* суочавамо се с још већим потешкоћама, јер је суфикс *-џе* (ако успоставимо аналогију са случајем *déce*) сасвим необичан као формант деминутивних облика у македонским говорима, па стоји изолован и у нестрамском дијалекту. Могло би се, иначе, сматрати да је данашњи облик ове речи резултат упрошћавања насталог при спајању основне речи *siít* и деминутивног суфикса *-се*. То се на први поглед чини веродостојним. Међутим, нисмо нашли ниједан други случај с таквим суфиксом у нестрамском говору, док је он, опет, доста продуктиван у многим другим македонским дијалектима. Дакле, требало би да претпоставимо импорт ове речи с лексикализованим деминутивним суфиксом *-се* из других говора. У сваком случају, сматрамо да нема основа да схватимо облик *siíce* као пример јотовања.

3.5. ПРОЗОДИЈА

Акценат је у нестрамском говору експираторан, као и у свим македонским и, уопште, источно-јужнословенским говорима. Он је ограничено слободан, али с јаком тенденцијом ка стабилизовању на пенултими. Врло ретко он наступа као дистинктивни признак у аористу неких глагола. Међутим, пример који даје Видоески (*rečé ~ réče*) не можемо потврдити.⁵³ Код нас се код овог глагола среће и један, и други облик с акцентом на првом слогу. Према нашим подацима долази до дистинктивне функције акцента код глагола само једне скупине, и то у опозицији између аористних и имперфекатских облика у множини (на примеру глагола *úmbri* 'умрети'):

<i>úmbreme</i> (имперфекат)	:	<i>umbréme</i> (аорист)
<i>úmbrete</i> (имперфекат)	:	<i>umbréte</i> (аорист)
<i>úmbree</i> (имперфекат)	:	<i>umbrée</i> (аорист)

Акценат у нестрамском говору има углавном тенденцију стабилизовања на пенултими: *déver* : *devéri* ('девер'), *gáber* : *gabéri* ('траб[ар]'), *mésêc* : *mesêci* ('месец'), *dédo* : *dedóci* ('деда'), *móre* : *moreníšča* ('море'), *zelen* : *zeléna* ('зелен'), *visok* : *visóka* ('висок'), *gólem* : *goléma* ('велики').

Међутим, акценат се не мења кад се одређеном облику додаје члански морфем. Он не утиче на акцентуацију речи: *déver* : *déverut*, *devéri* : *devériti*, *gáber* : *gáberut*, *gabéri* : *gabériti*, *mésêc* : *mesêcut*, *mesêci* : *mesêciti*, *dédo* : *dédoto*, *dedóci* : *dedóciiti*, *móre* : *móreto*, *moreníšča* : *moreníščata*.

Ипак, у облику јединице мушког рода придева акценат се помера за један слог ка крају речи, дакле, он тамо стоји опет на претпоследњем слогу. У осталим облицима члански морфем не утиче на акценат, па ту важи исто правило као и за именице: *zelen* : *zelénjut* : *zeléna* : *zelénata* 'зелен', *visok* : *visókjut* : *visóka* : *visókata* 'висок', *gólem* : *golémjut* : *goléma* : *golémata* 'велик', *žéžen* : *žéžnjut* : *žéžna* : *žéžnata* 'жедан'.

Постоје, међутим, извесна одступања од овог општег правила.

⁵³ Видоески 1981: 770.

Неке именице и придеви (углавном они са суфиксима *-ač*, *-ar*, *-er*, *-lif*, *-nik*, *-ok*) имају акценат на ултими: *kradáč* ('крадац'), *oráč* ('орач'), *Nestramár* ('Нестрамљанин'), *govédár* [*govendár*] ('говедар'), *vudničér* ('воденичар'), *kallif* ('блатњав'), *čarveník* ('јуни'), *mačarók* ('мачак'). Ипак, има и ту извесних одступања: *žétvar* ('јул').

Остаци старог датива у посесивној функцији показују двојни акценат, на претпоследњем слогу основне речи и на претпоследњем слогу дативног члана: *cárotómu* ('царев'), *Pándetómu* ('Пандетов').

Акценат на ултими имају и неке посуђенице из турског језика, на пример, све речи са суфиксом *-luk*: *kumšilúk* ('комшилук'). Реч *čiflik* ('чифлик') представља изузетак. Ту се ради о лексикализованој форми, што се види и по чувању оригиналног турског облика с вокалом *i* у суфиксу, док се у осталим случајевима уопштава варијанта с вокализацијом *u*. Не можемо потврдити примере које за нестрамски говор даје Видоески (*bilá*, *kasabá*, *dušemé*, *čikmé*, *žadé*).⁵⁴ Ми смо нашли облике *béla* ('белаж'), *kasába* ('варош, град') и *dúšme* ('спрат') (уз отпадање вокала *e*). Дакле, речи из турског језика с финалним вокалом уклапају се, према нашим налазима, у језички систем нестрамског говора померањем акцента с последњег на претпоследњи слог, па се тако понашају као већина домаћих речи. Остали примери речи с првобитно акцентованим финалним вокалом из турског језика интегришу се у акценатски и граматички систем додавањем наставка *-a*, чиме се уврштавају у систем именица женског рода, не разликујући се тако у погледу акцента од наслеђених словенских лексема: *odája* ('соба') (од тур. *oda*), *aramía* ('разбојник') (од тур. *harami*), *tutunžía* [*tutunžia*] ('дуванџија') (од тур. *tütüncü*). Тачни су, према нашим налазима, и примери *basamák* ('басамак'), *demék* ('дакле'), *iznikár* ('слуга') итд., а исто тако, што се акцента тиче, и **bažanák* ('пашанац'; ми смо чули ову реч само с фонемом /ž/: *bažanák*).

Глаголи имају у презенту (а тиме и у футуру I), имперфекту (а тиме и у кондиционалу) и у императиву парадигматични акценат, дакле, у облицима с двосложним наставцима акценат се налази на трећем слогу од краја речи:

<i>dávum</i>	- <i>dávaš</i>	- <i>dáva</i>	- <i>dávume</i>	- <i>dávate</i>	- <i>dáve</i>	(през.)
<i>dáve</i>	- <i>dávašeš</i>	- <i>dávaše</i>	- <i>dáveme</i>	- <i>dávete</i>	- <i>dávee</i>	(импф.)
	<i>dávaj</i>			<i>dávajte</i>		(имп.)

⁵⁴ Видоески 1985/1986: 34.

Придевске творбе које наводи Видоески (*óščovo mĕso* 'овчје месо', *dóbova kuría* [*dómbova kuría*] 'храстов гај') нисмо могли утврдити.⁵⁵ По свему судећи, тај се начин грађења налази у фази изумирања.

Лексем *eden* 'један' (намерно не бележимо акценат јер, као што ћемо видети, није јединствен) врши две различите функције: функцију броја и неодређеног члана.

Као број он носи увек ултимални акценат: *edén, ená, enó, ení* (акценат остаје на истим слоговима кад се броју дода морфем одређеног члана: *edénjut, enáta, enóto, eníte*), а у служби неодређеног члана нагласак се помера на иницијални слог: *éden, éna, éno, éni* или реч улази у акценатску целину са следећом именичком речју на коју се односи.

Видоески наводи бројеве од 11 до 19 као пример за акценат на алтепенултими (*dvanáset, petnáset*).⁵⁶ Према нашим снимцима, међутим, сматрамо да се овде ради заправо о облицима *dvanájsĕt*, односно *dvanájsĕt*, тако да нема одступања од правила пенултимативног акцента (в. 4.4.1.2). Друкчији случај представљају десетични бројеви од 30 надаље. Они имају акценат на антепенултими (уз изузетак контрахираног облика *šĕjsĕt* '60'): *trĕdesĕt* '30', *čĕtĕrdesĕt* '40', *pĕdesĕt* [*péndesĕt*] '50', *sedómdesĕt* '70', *osómdesĕt* '80', *devĕdesĕt* [*devéndesĕt*] '90' (в. 4.4.1.2).

Форманти *pú-* и *náj-* за грађење компаратива и суперлатива од придева и прилога увек носе свој властити акценат, док сами придев односно прилог задржава свој акценат без промене. Тиме нестрамски говор одступа од великог броја македонских дијалеката, у којима ти форманти улазе у акценатску целину с придевом односно прилогом: *pú-dóbar, náj-dóbar*.

У нестрамском говору сви једносложни предлози (и двосложни предлог *kumi* 'ка'), кратки заменички облици, као и глаголске партикуле *da* 'да' и *za* 'ће' (за грађење футурских времена) клитичке су речи. Оне се наслањају на ортотону реч која им следи, не мењајући њен акценат: *ut Néstram* 'из Нестрама', *na Kóstur* 'у Костур(у)', *za méne* 'за мене', *za ójme* 'ићи ћемо', *da vĕš* 'да видиш', *go vídu* 'видех га', *na nám* 'нама, к нама', *ut vát* 'од вас', *i zvé* 'узе их'. Према нашим сазнањима није могућ облик који даје Видоески: *ná ní* (можда се ради о штампарској грешки). Чули смо само: *na ní* 'њима, к њима, њих'.

⁵⁵ Видоески 1981: 772.

⁵⁶ Видоески 1989 а: 58.

По подацима које имамо партикула за негацију *né* увек носи властити акценат: *né znám* 'не знам', *né go vidu* 'не видех га', *né ti e dunesu* 'не донесох ти је'.

У сложеним глаголским облицима и помоћни глагол *íta* носи свој властити нагла-сак: *im vidéno* 'видео сам', *imeme duneséno* 'бејасмо донели'.

До извесних одступања у односу на овде приказана правила акцентуације долази у заменичком систему. Међутим, због ограничености и лексичке везаности тих из-узетака ми овде нећемо говорити о њима, него ћемо у појединим поглављима ука-зивати на посебности у погледу на прозодијско понашање тих облика.

Видоески констатује присуство вокалских дужина насталих услед контракције и компензације, али им не признаје фонолошку релевантност.⁵⁷ Ми се потпуно сла-жемо с његовим мишљењем о фонолошкој ирелевантности. Ми смо чак мишљења да случајеви које он помиње немају дужи изговор вокала него што је то уобичајено за изговор акцентованих вокала уопште, који је увек нешто дужи од изговора нена-глашених самогласника.

---

⁵⁷ Видоески 1981: 770.

4. МОРФОЛОГИЈА

У поглављу о морфологији нестрамског говора даћемо преглед систематске класификације појединих врста речи. За променљиве речи даћемо табеларни преглед деklinационих, односно конјугационих образаца на крају нашег рада у облику једне врсте сажете морфологије.

4.1. ИМЕНИЦЕ

4.1.1. Граматичке категорије именица

Именице су у нестрамском говору, као и у свим словенским језицима, променљива врста речи. Међутим, као типичан источно-јужнословенски говор, он показује веома редукован инвентар морфолошких категорија и облика у поређењу с осталим словенским језичким системима, што је углавном резултат дуготрајног додира с не-словенским балканским језицима.

Именице у нестрамском говору поседују следеће граматичке категорије:⁵⁸

- а) род;
- б) број;
- в) одређеност;⁵⁹
- г) апел.

Категорије рода, броја и апела општесловенске су појаве. Ту не постоје одступања од опште слике словенских језика. Категорија одређености код именица представља иновацију источно-јужнословенских језика. Она је једно од главних обележја за

⁵⁸ Под појмом „граматичка категорија“ подразумевамо категорију која се одражава на морфолошком плану.

⁵⁹ Под „категијом одређености“ подразумевамо категорију с два грамема: „подређености“ и „одређености“. То радимо како не бисмо употребљавали сложени назив „категија неодређености/одређености“.

уврштавање те подскуине из словенског језичког света у оквиру балканског језичког савеза.

Остале категорије које је именица имала у прасловенском језику не постоје више. То важи и за остатке некадашње оживљености, која се у неким македонским говорима (особито у западномакедонским) сачувала. И овај факт треба схватити у светлости иновационих појава у оквиру балканске заједнице. У нашем корпусу забележен је један једини изузетак од појаве општег губљења категорије оживљености, односно категорије падежа, и то код именице *Góspui* 'Господ', која у акузативу јединине гласи *Góspuda*. То је сигурно у вези с честом пословичном и емоционалном употребом ове именице у узвицима, у којима она улази у чвршће синтаксичке јединице, које опет не подлежу лако морфолошким променама (уп. мак. књиж. јез. *фа-ла Богу* 'хвала Богу', а буг. *слава Богу* 'хвала Богу', у којима се чува иначе изгубљени датив). Овоме треба додати и општу тенденцију чувања архаизама у језику религије.

Друго је питање да ли вокатив треба схватити делом категорије падежа, и да ли би, према томе, могло бити речи о чувању ове категорије у нестрамском говору. Ми, међутим, вокатив третирамо као елемент који стоји ван општег падежног система, јер, за разлику од осталих падежа, не изражава синтаксичке односе у које улази именица, те га сматрамо изразом засебне категорије, „категорије апела“. Вокатив, као израз категорије апела, постоји и данас у нестрамском говору, као и, уопште, у већини македонских дијалеката. Вокатив би, иначе, било могуће сматрати и „субјектом“ реченица с глаголом у императиву.

Категорија падежа не постоји више као имепичка категорија (за разлику од замењивих категорија, в. 4.3.1.1, 4.3.1.1.4). Синтаксички односи које је некад изражавала ова категорија данас се остварују редоследом речи у реченици и предлошким конструкцијама, дакле, на апалитички начин. Међутим, то више није питање морфологије, него синтаксе. Ми у нашем раду нећемо говорити о свим механизмима тога синтаксичког уређења, јер су они заједнички источно-јужнословенским језицима, па сматрамо да не улазе у опис појединог говора. Указаћемо само на индивидуалне особености нестрамског говора у оквиру македонског дијалекатског језика у целини. Данас постоји само један падежни облик, који обавља функцију општег падежа. Он обично наслеђује стари номинатив, и то и у једнини, и у множини. Мора се, међутим, истаћи да се у једнини не може једнозначно утврдити ради ли се о континуанти старог акузатива, који је код именица мушког и средњег рода, али и код именица женског рода с консонантским завршетком одувек био идентичан с

номинативом (осим код именица које означавају жива бића, док је била жива категорија оживљености), а који је код именица женског рода са завршетком *-a* у овом говору исто тако морао примити облик идентичан номинативном (због прелаза некадашњег вокала *q у *a* у флективним морфемима, в. 3.3.1.4). Највероватније је управо та подударност номинативних и акузативних облика допринела уклањању падежне опозиције.

У ретким примерима налазимо остатке некадашњег облика датива јединице у чланском морфему именица мушког рода у посесивној функцији. Они се појављују као факултативна (и знатно ређа) варијанта уобичајене предлошке конструкције „*па* + акуз“. Ми смо је нашли само у два примера: *Pándetómu kóla* 'Пандетов ауто' и *śárotómti ščérka* 'царева кћи'. То је исувише оскудан материјал да би се могла направити детаљнија анализа употребе дотичног архаичног облика. Ми га само помињемо и указујемо на факт да се такве и сличне конструкције налазе и у неким другим (крајњим североисточним и југозападним) македонским говорима.

У нестрамском говору уопште нисмо нашли трагова старе категорије оживљености. С обзиром на факт да у појединим македонским говорима постоје остаци те старе категорије и да дотична категорија у старословенском језику још није постојала као обавезна институција није нам могуће да само на основу нашег дијалекатског материјала решимо питање да ли је та категорија у нестрамском дијалекту некад постојала, па затим одумрла, или се пак можда никад није ни развила, те се у нестрамском говору сачувало прасловенско стање без развијене категорије оживљености.⁶⁰

⁶⁰ () убедљивој претпоставци да је некад постојала повезаност између категорије оживљености и категорије одређености у словенским језицима в. Марен 1982.

4.1.1.1. Категорија рода

Категорија рода је код именица везана за сваки поједини лексем, тако да нема могућности мењања рода код једне те исте именице (што, наравно, није случај код придева и придевских заменица). Дакле, свака именица има тачно одређену припадност поједином роду. Инвентар грамема рода не разликује се од осталих словенских језика (не узимајући у обзир постојање неких руских говора који не поседују средњи род). Он обухвата следећа три грамема:

- 1) мушки род;
- 2) женски род;
- 3) средњи род.

Примери:

Мушки род	Женски род	Средњи род
<i>móš</i> 'мушкарац'	<i>májka</i> 'мајка'	<i>sélo</i> 'село'
<i>tátka</i> 'отац'	<i>sól</i> 'со'	<i>móre</i> 'море'
<i>dédo</i> 'деда'		<i>príki</i> 'прѝија'
<i>Pánde</i> 'Панде' (властито име)		

4.1.1.2. Категорија броја

У категорији броја, што се инвентара грамема тиче, постоје разлике у словенском језичком свету. Познато је да су се од трију првобитних грамема категорије броја у прасловенском језику у савременим источно-јужнословенским језицима сачувале само две. Од те заједничке особине ове подскупине словенских језика не одступа ни нестрамски говор. Категорија броја има овде, дакле, следећа два грамема:

- 1) једнина;
- 2) множина.

Примери:

Једнина		Множина			
<i>vólk</i>	:	<i>vólci</i>		'вук'	: 'вукови'
<i>rák</i>	:	<i>rakóvi</i>		'рак'	: 'ракови'
<i>strika</i>	:	<i>striková</i>		'стриц'	: 'стричеви'
<i>dédo</i>	:	<i>dedóvi</i>		'деда'	: 'дедови'
<i>žéna</i>	:	<i>žéne</i>		'жена'	: 'жене'
<i>éscn</i>	:	<i>eséni</i>		'јесен'	: 'јесени'
<i>sélo</i>	:	<i>séla</i>		'село'	: 'села'
<i>móre</i>	:	<i>morenišća</i>		'море'	: 'мора'

Стари графем двојине не постоји више у нестрамском говору, као што не постоји ни у источно-јужнословенским говорима уопште. Међутим, има неколико остатака некадашњих облика тог броја у извесним лексикализованим облицима одређених именица, али увек у служби множине (в. 4.1.4.5.2). Као засебан графем двојина нише уопште не егзистира.

С тим у вези мора се поменути и то да, за разлику од ситуације забележене у већини македонских и бугарских дијалеката, у нестрамском говору не постоје посебни множински облици именица мушког рода уз бројеве и уз прилоге за количину (в. 4.1.4.5.4, 4.4.1.4):

<i>dvá mǒži</i>	'двоје мушкараца'	<i>dvá lební</i>	'два хлеба'
<i>trí mǒži</i>	'троје мушкараца'	<i>trí lební</i>	'три хлеба'
<i>čtíri mǒžj</i>	'четворо мушкараца'	<i>čtíri lební</i>	'четири хлеба'
<i>pět mǒžj</i>	'петоро мушкараца'	<i>pět lební</i>	'пет хлебова'

4.1.1.3. Категорија одређености

Категорија одређености као граматичка категорија код свих имепичких речи представља иновацију у источно-јужнословенским језицима (код придева је ова категорија постојала у веома раном развојном ступњу свих словенских језика, те чак и у литванском; међутим, њен формални израз није био идентичан с изразом одређеног члана у данашњим источно-јужнословенским језицима), и то иновацију која се развила у сложеним условима непрекидног додира и узајамног прожимања балканских језика међу собом. Она је позната свим источно-јужнословенским дијалектима

и књижевним језицима, те зато нећемо коментарисати њено значење. Категорија одређености садржи два грамема:

- 1) неодређеност;
- 2) одређеност.

Примери:

Неодређеност	:	Одређеност	
<i>vótk</i>	:	<i>vótkut</i>	'вук'
<i>vólciti</i>	:	<i>vólciti</i>	'вукови'
<i>rák</i>	:	<i>rákut</i>	'рак'
<i>rakóvi</i>	:	<i>rakóviti</i>	'ракови'
<i>strika</i>	:	<i>strikata</i>	'стриц'
<i>strikóvi</i>	:	<i>strikóviti</i>	'стричеви'
<i>dédo</i>	:	<i>dédoto</i>	'деда'
<i>dedóvi</i>	:	<i>dedóviti</i>	'дедови'
<i>žéna</i>	:	<i>žénata</i>	'жена'
<i>žéne</i>	:	<i>žénete</i>	'жене'
<i>ésen</i>	:	<i>ésenta</i>	'јесен'
<i>eséni</i>	:	<i>esénite</i>	'јесени'
<i>sélo</i>	:	<i>séloto</i>	'село'
<i>séla</i>	:	<i>sélata</i>	'села'
<i>móre</i>	:	<i>móreto</i>	'море'
<i>morenišča</i>	:	<i>moreniščata</i>	'мора'

4.1.1.4. Категорија апела

Сматрамо да је и категорија апела (односно вокатива) довољно позната у словенском језичком свету, тако да нећемо коментарисати њено значење и употребу. Указаћемо само на нашу констатацију да је вокатив у употреби само код именица женског рода (в. 4.1.4.3):

Síestra mi e vél'ee Stérijo. 'Moja sestra se zvala Sterija.'

Áma bábo, véli, ti púveke zborviš ud ní grcki! 'Ma, баба, каже, ти говориш више грчки него они!'

Mu véliše, da ni kážiš, h á b o , u d i e k a s e z e v a v o d a . 'Говорио јој је: Реци нам, баба, одакле се узима вода.'

Xóx, léle májko! 'Ох, јао, мајко!'

Mur_s í é s t r o , m i v é l i , n i é s i k a s m e i l ũ k a ! 'Бре, сестро, каже ми, ти си сретница!'

I_mu_vík'e na májka: Mor_P a l a r í c e ! 'И викали су мајци: Бре, Павлевице!'

Mi_véli, riéx: T í é t o ! 'Каже ми, рекла је: Тето!'

Na_mléne, mámo, šú za mi_napráve? 'Шта ће мени урадити, мама?'

Код именица мушког рода срели смо само номинатив у служби апела, односно вокативни облици идентични су номинативнима:

Šin_ŕri, táka, šin_ŕri, ŕre_č v o r e k ! 'Ланци, овако, ланци, бре, човече!'

Kúj za ni_j_dáj, h u d á l a ? 'Ко ће ти их дати, будало?'

Kásno ni_tékná, d í é d u , m u v é l ' a j á s . 'Касно ти је пало на памет, деда, кажем му ја.'

Само у једном једином примеру констатовали смо засебни вокативни облик. Нисмо, међутим, сигурни је ли овај пример поуздан. На то нас наводи изолованост случаја у целом корпусу и чињеница да именица о којој је реч не потиче из народног језика, па се у грчкој средини уопште ни не може очекивати (јер је латинског порекла, те се у Грчкој не употребљава), тако да смо склонили претпоставци да се овде ради о утицају из средине у Републици Македонији, где информаторка сада живи:

Amán d ó k t u r e , m u v é l ' u m . 'Бре, докторе, кажем му.'

Код именица средњег рода нисмо ни очекивали појаву засебних вокативних облика, јер у словенском језичком свету никада нису ни постојали:

Č é n d o , d a n e m i _ e _ j z g i n v i š t a š ũ n a ! 'Чедо, немој да ми губиш личну карту!'

И овде, као и у свим осталим словенским језицима, не постоје засебни вокативни облици у множини, него се категорија апела увек изражава номинативом.

Категорија апела има следећа два грамема:

- 1) неапелативност;
- 2) апелативност.

Примери:

Неапелативност		Апелативност	
<i>čóvek</i>	:	<i>čóvek</i>	'човек'
<i>tátka</i>	:	<i>tátka</i>	'отац'
<i>dédo</i>	:	<i>dédo</i>	'деда'
<i>bába</i>	:	<i>bábo</i>	'баба'
<i>žéna</i>	:	<i>žéno</i>	'жена'
<i>vudeníca</i>	:	<i>vudeníce</i>	'воденица'
<i>čédo</i>	:	<i>čédo</i>	'чедо'
[čéndo]		[čéndo]	

4.1.2. Подела именица на деклинационе скупине

На основу нашег дијалекатског материјала израдили смо систем класификације разних деклинационих типова именица. У систему су све именице подељене на неколико скупина и подскупина с обзиром на њихово понашање у морфолошкој промени. При том смо користили следеће критеријуме:

На основу критеријума припадности одређеном роду успоставили смо три именичке скупине:

- а) мушки род (m);
- б) женски род (f);
- в) средњи род (n).

Род именица не може се с апсолутном сигурношћу одредити само на основу гласовне структуре сваке поједине именице. Он постаје очит тек у синтаксичком контексту, и то у конгруенцији придева и придевских заменица с именицама и у случајевима кад се именица замени именичком заменицом.

Ни граматички род не подудар се увек с природним полом (иако је он често разлог уврштавања именица у један или у други образац).

Три поменуте скупине даље делимо на подскупине према критеријуму њиховог гласовног завршетка (дакле, према различитим граматичким наставцима).

Трећи степен поделе врши се према паставцима које поједине именичке групе добијају у множинском облику.

Последња подела се врши према осталим особеностима појединих скупина и подскупина. То су углавном следеће појаве: морфолошке алтернације, суплетивне творбе за поједине граматичке облике и одсуство појединих граматичких облика (дефицитарност парадигме).

Према наведеним критеријумима добијамо следећу класификацију именичког де-клинационог система:

m: Мушки род**I. Нулти наставак у облику јединице**

1. Множински наставак *-i*
  - а. Непостојан вокал *e* у јединској основи (уп. 3.4.1)
  - б. Алтернација у множинској основи: *k : c, g : z, ŋ : s* (уп. 3.4.6)
2. Множински наставак *-ovi*
  - а. Непостојан вокал *e* у јединској основи (уп. 3.4.1)
  - б. Непостојан вокал *a* у јединској основи (уп. 3.4.3)
3. Множински наставак *-ja*
4. Множински наставак *-išča*
5. Множински наставак *-e*
6. Суплетивни множински облик

II. Једински наставак *-in*

1. Множински наставак *-i*
  - а. Алтернација у множинској основи *č : c* (уп. 3.4.7)

III. Једински наставак *-o*

1. Множински наставак *-ovi*

IV. Једински наставак *-a*

1. Множински наставак *-i*
  - а. Алтернација у множинској основи *k : c* (уп. 3.4.6)
2. Множински наставак *-ovi*

V. Једински наставак *-e*

1. Дефицитарна парадигма

f: Женски род**I. Нулти наставак у облику јединице**

1. Множински наставак *-i*
2. Дефицитарна парадигма

II. Једински наставак *-a*

1. Множински наставак *-e*
  - а. Алтернација у множинској основи *k : c, g : z* (уп. 3.4.6)
  - б. Завршетак у вокативу јединице *-e*

n: Средњи род**I. Једински наставак *-o***

1. Множински наставак *-a*
2. Множински наставак *-i*
  - а. Алтернација у множинској основи *k : č, v : š* (уп. 3.4.5)

II. Једински наставак *-e*

1. Множински наставак *-a*
2. Множински наставак *-enišča*
3. Множински наставак *-e*
  - а. Алтернација у множинској основи *t : c*

III. Једински наставак *-i*

1. Дефицитарна парадигма

4.1.3. Облик чланских морфема

Као и у свим другим источно-јужнословенским говорима, и овде постоји посебан морфем за изражавање категорије одређености. Он се обично означава као одређени члан. Члан је у свим источно-јужнословенским говорима постпозитиван, тј. он се додаје дотичном именичком (односно придевском, заменичком, в. 4.2, 4.3) облику као наставак.

За разлику од многих македонских говора (углавном оних из западномакедонског наречја), нестрамски говор не познаје различите ступњеве одређеног члана према степену блискости означеног. Члански морфем се у нашем говору гради искључиво формантом *-t-*, као и у источномакедонским дијалектима, и у већини бугарских говора. Среди смо само један пример у којем се појављује морфем *-sa* (дакле, од старог показног форманта *-s-*) за означавање нечега блиског, то је реч *godinása* 'ове године'. Сматрамо, међутим, да је ово лексикализован облик, чему у прилог говоре и његова изолованост и непарадигматичност, одступање од прозодијских правила о именичким облицима с чланским морфемима (в. 3.5) и његова искључива употреба у прилошкој служби. Имамо, дакле, примере као што је следећи:

Gi u di n á s a b é m e n a N é s t r a m . 'Ове године смо били у Нестраму.'

Али никада не срећемо праву именичку употребу као што би била:

**Gi u di n á s a é s t i d ó b r a .* 'Ова година је добра.'

Дакле, овде се ради о лексикализованом облику који је окамењен као прилог, нешто слично српскохрватским облицима *јутрос*, *вечерас*, *летос* и *зимус*. Исто тако треба схватити и реч *dénes* која је у окамењеном облику као прилог позната већини словенских језика (уп. чеш. *dnes*, пољ. *dziś*, *dzisiaj*, сх. *данас*, мак. књиж. *денес*, буг. *днес*).

У нестрамском говору одређени члан појављује се у неколико различитих облика у зависности од рода и од гласовне природе граматичког наставка именице која се одређује. Инвентар чланских морфема обухвата следеће облике: *-ut*, *-ta*, *-to*, *-ti*, *-te*.

Расподела појединих морфема према деклинационим скупинама (в. 4.1.2) је следећа:

1. Морфем *-ul* долази искључиво уз јединске облике свих именица мушког рода које имају јединске наставке *-ø* или *-in* (m I, m II).
2. Морфем *-la* појављује се у следећим случајевима:
  - а) Уз све јединске облике именица мушког рода које имају једински наставак *-a* (m IV).
  - б) Уз све јединске облике именица женског рода, независно од њихове припадности појединим деклинационим скупинама (f).
  - в) Уз множинске облике именица мушког рода које имају множинске наставке *-ja* или *-iž'a* (m I.3, m I.4).
  - г) Уз множинске облике именица средњег рода које имају множинске наставке *-a* или *-eniž'a* (n I.1, n II.1, n II.2).
3. Морфем *-lo* појављује се у следећим случајевима:
  - а) Уз јединске облике именица мушког рода које имају једински наставак *-o* (m III).
  - б) Уз јединске облике именица средњег рода, независно од њихове припадности појединим деклинационим скупинама (n).
4. Морфем *-li* појављује се у следећим случајевима:
  - а) Уз множинске облике именица мушког рода које имају множинске наставке *-i* или *-ovi* (m I.1, m I.2, m I.6, m II, m III, m IV).
  - б) Уз множинске облике именица средњег рода које имају множински наставак *-i* (n I.2).
5. Морфем *-le* појављује се у следећим случајевима:
  - а) Уз множинске облике јединствене лексикализоване именице мушког рода која има множински наставак *-e* (m I.5).
  - б) Уз множинске облике свих именица женског рода које уопште граде такве облике, независно од њихове припадности појединим деклинационим скупинама (f I.1, f II).
  - в) Уз множинске облике јединствене лексикализоване именице средњег рода која има множински наставак *-e* (n II.3).

Треба напоменути да именице скупине **m V.** уопште не добијају чланске морфеме, јер се ради само о мушким личним именима и називима од миља за мушке чланове породице, који због своје имплицитне одређености не дозвољавају да се та одређеност редувантно изражава и морфолошким средствима. Обрасци **m V, f I.2.** и **n III.** су дефицитарни и не творе множинске облике. Према томе, не постоје ни одговарајући члански морфеме за те облике.

		-ut	-ta	-to	-ti	-te
m I.1.	{ једн. мп.	+			+	
m I.2.	{ једн. мп.	+			+	
m I.3.	{ једн. мп.	+	+			
m I.4.	{ једн. мп.	+	+			
m I.5.	{ једн. мп.	+				+
m I.6.	{ једн. мп.	+			+	
m II.	{ једн. мп.	+			+	
m III.	{ једн. мп.			+	+	
m IV.	{ једн. мп.		+		+	
m V.	{ једн. мп.					

		-ut	-ta	-to	-ti	-te
f I.1.	{ једн. мп.		+			+
f I.2.	{ једн. мп.		+			
f II.	{ једн. мп.		+			+
n I.1.	{ једн. мп.		+	+		
n I.2.	{ једн. мп.			+	+	
n II.1.	{ једн. мп.		+	+		
n II.2.	{ једн. мп.		+	+		
n II.3.	{ једн. мп.			+		+
n III.	{ једн. мп.			+		

4.1.4. Историјско порекло деклинационих типова и облика

4.1.4.1. Судбина некадашњих словенских деклинација

У историјској перспективи примећује се пре свега знатно стешњавање инвентара наслеђених деклинационих схема. То одговара оштој тенденцији развоја словенских језика.

4.1.4.1.1. Некадашња *o*- и *jo*-деклинација

Стара мушка *jo*-деклинација сасвим се изједначила с *o*-деклинацијом. Томе је допринело престајање разликовања тврдих и меких гласова и опадање двају јерова, који су у неким облицима представљали једини диференцијални белег двеју деклинација. Откад се изгубила свест о различитој природи некадашњих тврдих и меких сонаната и коисонаната, морфонолошке разлике које су постојале у вези с њима постале су пеобјашњиве на синхронијском плану, па је могло доћи до мешања и међусобног сливања тврдих и меких деклинација. Све то стоји у контексту прелаза деклинације организоване према именичким темама у деклинацију која је организована према граматичким родовима.

* <i>koňь</i>	:	* <i>koňi</i>	>	<i>kón</i>	:	<i>kóni</i>	'коњ'
				↑		↑	
* <i>pъstь</i>	:	* <i>pъsti</i>	>	<i>pъrst</i>	:	<i>pъrsti</i>	'прст'

Исто тако:

o-деклинација:

* <i>pětlь</i>	:	* <i>pětli</i>	>	<i>péteł</i>	:	<i>pětli</i>	'петео'
* <i>bratučędь</i>	:	* <i>bratučędi</i>	>	<i>brutčēt</i>	:	<i>brutčēdi</i>	'братучед'
						[<i>brutčēndi</i>]	
* <i>Gъkь</i>	:	* <i>Gъci</i>	>	<i>Gъrk</i>	:	<i>Gъrci</i>	'Грк'
* <i>narodь</i>	:	* <i>narodi</i>	>	<i>nárot</i>	:	<i>naródi</i>	'народ'
* <i>pojась</i>	:	* <i>pojasi</i>	>	<i>pójas</i>	:	<i>pojási</i>	'појас'
* <i>zъbь</i>	:	* <i>zъbi</i>	>	<i>zóp</i>	:	<i>zábhi</i>	'зуб'
						[<i>zómbhi</i>]	

*vǫkъ	:	*vǫci	>	vǫlk	:	vǫlci	'вук'
*Vlavъ	:	*Vlasi	>	Vlú	:	Vlási	'Влах'
*děverъ	:	*děveri	>	déver	:	devéri	'девер'
*ŭęꙋkъ	:	*ŭęꙋci	>	ęzik	:	ęzi	'језик'

jo-деклинација:

*měsęcъ	:	*měsęci	>	mēsęc	:	mesęci	'месец'
*mъžъ	:	*mъži	>	móš	:	móži	'мушкарац'
*vodeničarъ	:	*vodeničari	>	vudničér	:	vudničéri	'воденичар'

Осим тога, и неке именице наикадашње *i*-деклинације и консонантских дефлекција прешле су у ову упоштenu дефлекцију мушког рода:

i-дефлекција:

*lakъ	:	*lakъje	>	lákut	:	lákti	'лакат'
*gostъ	:	*gostъje	>	góst	:	gósti	'гост'

n-дефлекција:

*ŭjelenъ	:	*ŭjelenъje	>	élen	:	eléni	'јелец'
----------	---	------------	---	------	---	-------	---------

За разлику од ситуације изложене у вези с именицама мушког рода, код именица средњег рода стара *jo*-дефлекција чува своје властито обележје. Она се још увек одликује јединишким наставком *-e* (за разлику од наставка *-o* код именица које потичу из *o*-дефлекције), нпр.:

o-дефлекција:

*selo	:	*selo	>	sélo	:	séla	'село'
*vino	:	*vina	>	vino	:	vina	'вино'
*zrno	:	*zrna	>	zŕno	:	zŕna	'зрно'
*ralo	:	*rala	>	láro	:	lára	'рало'
*gumьno	:	*gumьna	>	gúmno	:	gúmna	'гумно'
*monista	:	*monista	>	monisto	:	monista	'манистра'
*město	:	*města	>	město	:	města	'место'
*ŭjezero	:	*ŭjezera	>	izéro	:	izéra	'језеро'
*lěto	:	*lěta	>	léto	:	léta	'лето'

jo-дефлекција:

*ogniskje	:	*ogniskja	>	ognišće	:	ognišća	'огњиште'
*јaje	:	*јajca	>	јajce	:	јajca	'јaje'
*lozъje	:	*lozъja	>	lózje	:	lózja	'виноград'

Међутим, дошло је до преуређења именица средњег рода из старе *jo*-деклинације у множинским облицима. Док пеке рефлектују стари образац (нпр.: *ognišče* : *ognišča*), већи део њих прелази у скупину именица из некадашње консонантске (*n*- и *ni*-) де-клинације (нпр.: *póle* : *polenišča*, в. 4.1.4.1.7, 4.1.4.1.8).

4.1.4.1.2. Некадашња *u*-деклинација

И малобројне именице старе *u*-деклинације прешле су у *o*-деклинацију. То се објашњава, између осталог, и истоветношћу извесног броја облика *u*-деклинације с одговарајућим облицима *o*-деклинације. Та тенденција се појавила још у старословенско доба, те се ни у једном од данашњих словенских језика не чува доследно разлика између некадашњих *o*- и *u*-основа. Међутим, у нестрамском дијалекту (па и у већини јужнословенских говора) сачуван је траг старе *u*-деклинације. Он се састоји у множинском завршетку већине једносложних именица мушког рода (и то независно од тога да ли потичу од *o*-, *jo*-, *i*- или чак од консонантских основа). То, како се тај облик историјски објашњава, видећемо у одељку посвећеном поједицим деклинационим типовима:

* <i>synъ</i>	:	* <i>synove</i>	>	<i>sín</i>	:	<i>sinóvi</i>	'син'
				↑		↓	
* <i>xlěbъ</i>	:	* <i>xlěbi</i>	>	<i>lép</i>	:	<i>lebóvi</i>	'хлеб'

Исто тако:

o-деклинација:

* <i>rědъ</i>	:	* <i>rědi</i>	>	<i>rét</i>	:	<i>rédóvi</i>	'ред'
						[<i>rendóvi</i>]	
* <i>brěgъ</i>	:	* <i>brěgi</i>	>	<i>brék</i>	:	<i>bregóvi</i>	'брег'
* <i>grobъ</i>	:	* <i>grobi</i>	>	<i>gróp</i>	:	<i>grabóvi</i>	'гроб'
* <i>rakъ</i>	:	* <i>raci</i>	>	<i>rák</i>	:	<i>rakóvi</i>	'рак'
* <i>rogъ</i>	:	* <i>rogi</i>	>	<i>rók</i>	:	<i>rogóvi</i>	'рог'
* <i>straxъ</i>	:	* <i>strasi</i>	>	<i>strá</i>	:	<i>straóvi</i>	'страх'

jo-деклинација:

*nožь	:	*nožj	>	nóš	:	nožóvi	'нож'
*()ežь	:	*()ežj	>	éš	:	ežóvi	'jež'
*krajbь	:	*kraji	>	kráj	:	krajóvi	'крај'
*cьsarь	:	*cьsarí	>	cár	:	caróvi	'цар'

i-деклинација:

*zetь	:	*zeti	>	zét	:	zétóvi	'зет'
-------	---	-------	---	-----	---	--------	-------

n-деклинација:

*danь	:	*dane	>	dén	:	dnóvi	'дан'
-------	---	-------	---	-----	---	-------	-------

u-деклинација:

*volь	:	*volove	>	vól	:	volóvi	'во'
*synь	:	*synove	>	sín	:	sinóvi	'син'
*vьrь	:	*vьrove	>	v.r	:	vróvi	'врх'

4.1.4.1.3. Некадашња *ā*- и *jā*-деклинација

Стара *jā*-деклинација слила се са *ā*-деклинацијом. Разлоге томе изједначењу треба тражити у истим факторима као и у случају подударанја старе *jo*- и *o*-деклинације. У множинском наставку *jā*-деклинација је оставила трагоне у инвентару морфолошких облика данашње *ā*-деклинације (као и у већини јужнословенских дијалеката), док се у једнинском облику, услед укидања опозиције тврдост/мекост, више не може утврдити да ли се уопштио наставак старе *ā*- или *jā*-деклинације.

*duša	:	*dušę	>	duša	:	duše	'душа'
*ženu	:	*ženy	>	žena	:	žéne	'жена'

↓

Исто тако:

ā-деклинација:

* <i>nīva</i>	:	* <i>nīvy</i>	>	<i>nīva</i>	:	<i>nīve</i>	'иџива'
* <i>glava</i>	:	* <i>glavy</i>	>	<i>gláva</i>	:	<i>gláve</i>	'глава'
* <i>koza</i>	:	* <i>kozy</i>	>	<i>kóza</i>	:	<i>kóze</i>	'коза'
* <i>sestra</i>	:	* <i>sestry</i>	>	<i>séstra</i>	:	<i>séstre</i>	'сестра'
* <i>metla</i>	:	* <i>metly</i>	>	<i>métla</i>	:	<i>métle</i>	'метла'
* <i>nevěsta</i>	:	* <i>nevěsty</i>	>	<i>nivěsta</i>	:	<i>nivěste</i>	'невеста'
* <i>lědina</i>	:	* <i>lědiny</i>	>	<i>lédina</i>	:	<i>lêdine</i>	'ледиџа'
				[<i>lendina</i>]		[<i>lendine</i>]	
* <i>kniiga</i>	:	* <i>kniigy</i>	>	<i>knīga</i>	:	<i>kníge</i>	'књиџа, харти- ја'
* <i>cěna</i>	:	* <i>cěny</i>	>	<i>céna</i>	:	<i>céne</i>	'цена'
* <i>rěka</i>	:	* <i>rěky</i>	>	<i>réka</i>	:	<i>réke</i>	'река'
* <i>bčela</i>	:	* <i>bčely</i>	>	<i>čéla</i>	:	<i>čéle</i>	'пчела'
* <i>zima</i>	:	* <i>zimy</i>	>	<i>zíma</i>	:	<i>zíme</i>	'зима'

jā-деклинација:

* <i>zml'a</i>	:	* <i>zml'ę</i>	>	<i>zéma</i>	:	<i>zéme</i>	'земља'
* <i>ovca</i>	:	* <i>ovceę</i>	>	<i>ófca</i>	:	<i>ófce</i>	'овца'
* <i>zmija</i>	:	* <i>zmiję</i>	>	<i>zmía</i>	:	<i>zmíe</i>	'змија'
* <i>kot'a</i>	:	* <i>kot'ę</i>	>	<i>kôšča</i>	:	<i>kôšče</i>	'кућа'
* <i>plěvna</i>	:	* <i>plěvnyę</i>	>	<i>plémna</i>	:	<i>plémne</i>	'плевња'
* <i>neděl'a</i>	:	* <i>neděl'ę</i>	>	<i>nidéla</i>	:	<i>nidéle</i>	'недеља'
* <i>med'a</i>	:	* <i>med'ę</i>	>	<i>méž'a</i>	:	<i>méže</i>	'међа'
* <i>svět'a</i>	:	* <i>svět'ę</i>	>	<i>svěšča</i>	:	<i>svěšče</i>	'свећа'

У исти деклинациони тип прешле су некадашње именице жепског рода из *jā*-деклинације које су у номинативу јединице завршавале на *-yni*:

* <i>Gřkyňi</i>	:	* <i>Gřkyňę</i>	>	<i>Gǫrkina</i>	:	<i>Gǫrkine</i>	'Гркиња'
-----------------	---	-----------------	---	----------------	---	----------------	----------

Иако данас има мушких именица с јединишким наставком *-a*, оне немају везе са старом *ā*-деклинацијом мушког рода. Ми у нашем материјалу нисмо нашли ниједну реч која би потицала из те старе деклинације мушког рода. Примери које смо ми нашли за данашњи деклинацијски тип с јединишким наставком *-a* потичу из туђих (тј. несловенских) језика (нпр.: *aramía*, *budála*, *tutunžja*), осим именица из подкупине m IV.2, које су словенског порекла. Ни оне, међутим, нису наставак старе мушке *ā*-деклинације, већ је код њих јединишким наставак *-a* или туђег порекла, или је се-

кундарап. У овом другом случају он се појавио као средство творбе речи у процесу интегрисања туђица у словенски језички систем.

4.1.4.1.4. Некадашња *ū*-деклинација

Стара *ū*-деклинација је исто тако прешла у *ā*-деклинацију, при чему су уопштене основе из косих падежа с аломорфом тематског вокала -*ǫ*-. Њима је додат наставак -*a*, па су се могле лако уврстити у *ā*-деклинацију. Оне нису оставиле трагова у систему морфолошких облика данашње *ā*-деклинације.

* <i>črkъw⁶¹</i>	:	* <i>črkъwi</i>	>	<i>črkva</i>	:	<i>črkve</i>	'црква'
				↑		↑	
* <i>žena</i>	:	* <i>ženy</i>	>	<i>žēna</i>	:	<i>žēne</i>	'жена'

Исто тако:

* <i>svekrъ</i>	:	* <i>svekrъwi</i>	>	<i>svekrva</i>	:	<i>svekrve</i>	'свекрва'
* <i>(j)ętrъ</i>	:	* <i>(j)ętrъwi</i>	>	<i>atrva</i>	:	<i>atrve</i>	'јетрва'
* <i>zaly</i>	:	* <i>zalywi</i>	>	<i>zōlva</i>	:	<i>zōlve</i>	'заова'

Само именица *krъ из некадашње *ū*-деклинације није следила исти развојни пут. Она је већ у старословенском језику била позната и као именица *i*-деклинације, па се као таква развијала и даље. Она се у данашњем нестрамском говору третира или као именица женског рода с нултим једнинским наставком (дакле, као именица старе *i*-деклинације), или као именица мушког рода с нултим наставком, што би значило да она постепено прелази у мушку промену, која се развила углавном из старе *o*-деклинације: *kъrfu* (поред: *kъrfu*) 'крв', множина: *kъrfivī*.

4.1.4.1.5. Некадашња *jū*-деклинација

Нисмо нашли ниједне речи која је некад припадала *jū*-деклинацији (попут нпр. српскохрватских *гузова*, *спужва* итд.).

⁶¹ Дајемо овде стари облик акуз. једн. Познато је да се он рано почео ширити на ном. једн., па се може зато и претпоставити да је управо овај облик дао основу за иронизирање наставком -*a*, што је дало данашњу форму.

4.1.4.1.6. Некадашња *i*-деклинација

Судбина старих *i*-основа није јединствена. Оне су делимично сачуване, уколико су биле женског рода. То су данашњи деклинациони типови f 1.1. и f 1.2. Видљива је, међутим, јака тенденција да се оне уклоне и уврсте у данашњу $\bar{a}$ -деклинацију, која би на тај начин постала јединственом деклинацијом за именице женског рода. Поменута тенденција испољава се тиме да још само врло ограничен број именица ове деклинације има пуну парадигму (ми смо забележили множински облик само од именице *ésen* 'јесен' и нисмо сигурни да ли можемо да је сматрамо изворном или се можда, ипак, ради о утицају македонског књижевног језика), док се остале појављују само у једнини, и то опет скоро искључиво у мање-више окамењеним облицима без чланског морфема, какав је случај и с поздравима *léka nóš* 'лаку ноћ' и *dobra véčer* 'добро вече'. По свему судећи, ови последњи остаци женске *i*-деклинације постепено прелазе у прилоге. У правој именичкој служби они најчешће добијају наставке *-ja* или *-a*, па се на тај начин уврштавају у данашњу $\bar{a}$ -деклинацију: *nóšja* 'ноћ', *vičéra* 'вечер'. Тај прелаз у данашњу $\bar{a}$ -деклинацију видимо и код речи *pěsna* 'песма' од првобитног **pěsnь*. Исту судбину је очигледно претрпела и некадашња именица мушког рода из *o*-деклинације **pepelь* 'пепео'. Она је прво прешла у скупину именица женског рода с консонантским завршетком (као што је то случај у мак. књиж. *пепел*, с одређеним чланом *пепелта*). После тога је поделила судбину већине именица женског рода из некадашње *i*-деклинације, те сада гласи *pépla*.

Старе апстрактне именице *i*-деклинације на **-ostь*¹-estь* и још понека реч из ове скупине прешле су у мушки род: *stúrus-ut* 'старост', *mláduš-ut* 'младост', *hóles-ut* 'болест', *rótiš-ut* 'помоћ'. Занимљиво је то да је редукција првобитног вокала *-o-* у *-u-* у суфиксу **-ostь* и отпадање завршног консонанта *-u-* граматикализована, тако да и множински облик садржи тај вокал: *radús-i* 'радости'.

Мушка именица *i*-деклинације **pъtь* уврстила се у општи систем именица мушког рода с нултим једнинским наставком: *pъt* 'пут'. Она данас представља засебан деклинациони тип. Међутим, овај положај насупрот свим осталим именицама мушког рода нема корена у њепом различитом историјском пореклу из *i*-деклинације, као што ћемо објаснити у тачки 4.1.4.2.10.

Друге именице које потичу из некадашње *i*-деклинације као што су *zĕtĭ* (< *zĕtĭb) 'зет' или *gost* (< *gostb) 'гост' прешле су у уопштenu деклинацију мушког рода, која потиче од сливених *o*-, *jo*- и *u*-деклинација:

* <i>lakъb</i>	:	* <i>lakъbje</i>	>	<i>laku</i>	:	<i>laku</i>	'лакат'
* <i>gostb</i>	:	* <i>gostbje</i>	>	<i>gost</i>	:	<i>gosti</i>	'гост'
* <i>zĕtĭb</i>	:	* <i>zĕtĭbje</i>	>	<i>zĕtĭ</i>	:	<i>zĕtĭvi</i>	'зет'

Именице *ognĭb и *Gospodb, које су се у старословенском језику колебале између *i*- и *jo*-деклинације (а *Gospodb се могло деклинирати чак и по консонантској промени), не одступају од осталих именица с нултим јединским наставком: *ogan* 'ватра', *Gospud* 'Господ':

* <i>ognĭb</i>	:	* <i>ognĭbje</i>	>	<i>ogan</i>	:	<i>ognavi</i>	'ватра'
----------------	---	------------------	---	-------------	---	---------------	---------

Именица *gospud* има дефицитарну парадигму, јер се због иманентне детерминисаности појављује само у неодређеном облику јединице.

Plural tantum *ludbje, која је исто тако припадала *i*-деклинацији, прешла је у образац оних именица мушког рода које граде множину наставком *-i* (*ludi*) 'људи'. То није изолован случај у словенском језичком свету (уп. нпр. ситуацију у руском или српскохрватском језику).

Остатке некадашње *i*-деклинације можемо видети у множинским облицима именица средњег рода *oko* 'око' и *uvo* 'уво'. Ту се чува (заправо суплетивна) двојина *occhi* односно *uši* као лексикализован случај. Међутим, они облици се данас не осећају више као посебан деклинациони тип, па зато и добијају исти члански морфем *-i* као и именице мушког рода с множинским наставцима *-i* и *-ovi*.

4.1.4.1.7. Некадашња *n*-деклинација

Именице мушког рода које су некада спадале у *n*-деклинацију показују још у старословенском језику тенденцију да се првобитни номинатив на *-u* замени акузативом на *-enb*, чиме се уопштава коренски аломорф из косих падежа. Отпадањем јерова и распадањем деклинације у косим падежима створили су се услови да се ове именице стопе с *o*-/*jo*-деклинацијом, те су данас и сасвим уклопљене у тај систем (в.

4.1.4.1.1). Дакле, јединствени остатак старе *n*-деклинације јесте сами сонант *-n*, који се данас схвата као део основе:

<i>*kamy</i>	:	<i>*kamenъ</i>	>	<i>kámen</i>	'камен'
<i>*kory</i>	:	<i>*korenъ</i>	>	<i>kóren</i>	'корем'
<i>*(j)ęčъmy</i>	:	<i>*(j)ęčъmenъ</i>	>	<i>ęčmen</i>	'јечам'
		<i>*(j)elenъ</i>	>	<i>élen</i>	'јелен'
		<i>*dъnъ</i>	>	<i>dén</i>	'дан'

Старе именице средњег рода из некадашње *n*-деклинације нису у великом броју сачуване у данашњем нестрамском говору. Ипак, њихов је утицај на обликовање деklinационог типа **п II.2.** знатан, као што ћемо и видети у коментарима о пореклу данашњих флексивних наставака. Код њих је, за разлику од мушких именица старе *n*-деклинације, уопштен некадашњи облик **NAV sg.**, дакле, аломорф без сонанта *-n*. После стапања некадашњег назалног вокала /ɛ/ с /e/ у коренским морфемима (в. 3.3.1.2) било је лако очекивати да к њима пређу именице из деklinационог типа насталог из некадашње *jo*-деклинације:

<i>*pol'e</i>	:	<i>*pol'a</i>	>	<i>póle</i>	:	<i>polenišča</i>	'поље'
				↑		↑	
<i>*vrěmę</i>	:	<i>*vrěmena</i>	>	<i>vréme</i>	:	<i>vremeníšča</i>	'време'

Исто тако:

n-деклинација:

<i>*imę</i>	:	<i>*imena</i>	>	<i>ime</i>	:	<i>imeníšča</i>	'име'
-------------	---	---------------	---	------------	---	-----------------	-------

jo-деклинација:

<i>*srdъe</i>	:	<i>*srdъa</i>	>	<i>sърce</i>	:	<i>sъrcenišča</i>	'срце'
<i>*moře</i>	:	<i>*mořa</i>	>	<i>móre</i>	:	<i>morenišča</i>	'море'

Именица **dъnъ*, која је такође првобитно припадала *n*-основама, прешла је потпуно у данашње мушке основе с нултим јединским наставком: *dén* : *dnóvi* 'дан', исто као и именице **(j)elenъ* и **korenъ*: *élen* : *eléni* 'јелен', *kóren* : *korénja* 'корен'.

Занимљиво је да се управо у деklinациони тип који наслеђује старе *n*-основе уврштавају нове посуђенице из туђих језика на *-e* као што је *šíše* : *šišenišča* 'флаша'.

4.1.4.1.8. Некадашња *nt*-деклинација

Вероватно због истоветног завршетка у NAV sg. (што је облик који је у даљем развоју постао *casus genetalis*, па су опадањем осталих падежних облика у јединици потрвене разлике између старе *n*- и *nt*-деклинације) ова промена се у нестрамском говору сасвим стопила с некадашњом *n*-деклинацијом. Основни морф корена са скупином *-nt-* (односно после назализације претходног вокала *-et-*) не појављује се нигде у данашњем облику нашег говора, тако да нема више трагова некадашњих специфичних флексивних облика ове деклинације:

* <i>telē</i>	:	* <i>telęta</i>	>	<i>téle</i>	:	<i>telenišča</i>	'теле'
* <i>žrēbę</i>	:	* <i>žrēbęta</i>	>	<i>ždrēbe</i>	:	<i>ždrebenišča</i>	'ждребе'

4.1.4.1.9. Некадашња *s*-деклинација

Некадашња *s*-деклинација потпуно је изгубљена током историјског развоја језика. Именице које су јој припадале, уколико данас уопште и постоје, уврстиле су се у *o*-деклинацију средњег рода:

* <i>tělo</i>	:	* <i>tělesa</i>	>	<i>tělo</i>	:	<i>těla</i>	'тело'
* <i>dъvo</i>	:	* <i>dъvesa</i>	>	<i>dъvo</i>	:	<i>dъrva</i>	'дрво'
* <i>čelo</i>	:	* <i>čělesa</i>	>	<i>čělo</i>	:	<i>čěla</i>	'чело'

Такву тенденцију је показивао још и старословенски језик.

4.1.4.1.10. Некадашња *r*-деклинација

Стара *r*-деклинација је позната у свега два примера: *mati и **dъ'i*. Први лексем није сачуван као такав, него само у свом првобитном деминутивном облику *májka* 'мајка', који је потпуно прешао у *ā*-деклинацију. Од старог лексема **dъ'i* преживео је исто тако само деминутивни облик са суфиксом *-ka*, међутим, он је образован од основног морфа некадашње *r*-основе: *ščěrka* (< **dъ'er-ka*) 'кћи, кћерка'. На тај начин је некадашња *r*-деклинација потпуно истиснута из морфолошког система нестрамског говора.

4.1.4.2. Историјско објашњење данашњих деклинационих наставка

4.1.4.2.1. Нулти једнински наставак

Нулти једнински наставак у обрасцу m I. потиче од некадашњих наставка *-ъ из *o*- и *u*-деклинације, *-ь за NA sg. из *jo*- и *i*-деклинације, одн. *-ь за (N)A sg. из *n*-деклинације; а у речима које су прешле из женског рода у овај образац мушког рода он потиче од наставка *-ь за исте падеже из *i*-деклинације:

<i>o</i> -декл.:	<i>lěp</i>	<	* <i>xlěbъ</i>	'хлеб'
	<i>pъrst</i>	<	* <i>pъrstъ</i>	'прст'
	<i>pětel</i>	<	* <i>pětlъ</i>	'петао'
	<i>bratučěti</i>	<	* <i>bratučędъ</i>	'братучед'
	<i>Gъrk</i>	<	* <i>Gъrkъ</i>	'Грк'
	<i>zъp</i>	<	* <i>zъpъ</i>	'зуб'
	<i>děver</i>	<	* <i>děverъ</i>	'девер'
	<i>ězik</i>	<	* <i>(j)ęzykъ</i>	'језик'
	<i>vъlk</i>	<	* <i>vъlkъ</i>	'вук'
	<i>rěti</i>	<	* <i>rędъ</i>	'ред'
	<i>grъp</i>	<	* <i>grъpъ</i>	'гроб'
	<i>rъk</i>	<	* <i>rakъ</i>	'рак'
	<i>strъ</i>	<	* <i>struxъ</i>	'страх'
<i>jo</i> -декл.:	<i>kъn</i>	<	* <i>koňъ</i>	'коњ'
	<i>měsęc</i>	<	* <i>měsęcъ</i>	'месец'
	<i>mъš</i>	<	* <i>mъšъ</i>	'мушкарац'
	<i>vudničęr</i>	<	* <i>vodeničarъ</i>	'воденичар'
	<i>nъš</i>	<	* <i>nožъ</i>	'нож'
	<i>ěš</i>	<	* <i>(j)ęžъ</i>	'јеж'
	<i>krъj</i>	<	* <i>krajъ</i>	'крај'
	<i>cъr</i>	<	* <i>csarъ</i>	'цар'
<i>u</i> -декл.:	<i>sъn</i>	<	* <i>synъ</i>	'син'
	<i>vъl</i>	<	* <i>vъlъ</i>	'во'
	<i>vъr</i>	<	* <i>vъrъ</i>	'врх'
<i>i</i> -декл. м. р.:	<i>lъkut</i>	<	* <i>lakъlъ</i>	'лакат'
	<i>gъst</i>	<	* <i>gostъ</i>	'гост'
	<i>zъti</i>	<	* <i>zętlъ</i>	'зет'
	<i>Gъspъt</i>	<	* <i>Gospodъ</i>	'Господ'

<i>i</i> -декл. ж. р.:	<i>pómuš</i>	<	* <i>potot'ь</i>	'помоћ'
	<i>mláduš</i>	<	* <i>mladostь</i>	'младост'
	<i>míluš</i>	<	* <i>milostь</i>	'љубав'
	<i>sól</i>	<	* <i>solь</i>	'со'
<i>n</i> -декл.:	<i>élen</i>	<	* <i>(j)elenь</i>	'јелен'
	<i>dén</i>	<	* <i>dьнь</i>	'дан'

Нулти наставак у обрасцу f I. представља континуитет наставака *-ь из NA sg. *i*-деклинације:

<i>i</i> -декл. ж. р.:	<i>ésen</i>	<	* <i>(j)esenь</i>	'јесен'
	<i>más</i>	<	* <i>mastь</i>	'маст'

4.1.4.2.2. Једнински наставак *-in*

Једнински наставак *-in* познат је још из старословенског језика у облику *-inъ*. Већ у тадашњем језичком облику суфикс *-inъ* појављивао се само у једнинским и двојинским формама, док су се множински облици градили према консонантским основама. Данас су дотичне именице у множини уклопљене у образац с множинским наставком *-i*, који води своје порекло од старих *o*-основа.

<i>o</i> -декл.:	<i>Bulgárin</i>	<	* <i>Bľgarinъ</i>	'Бугарин'
------------------	-----------------	---	-------------------	-----------

4.1.4.2.3. Једнински наставак *-o*

Једнински наставак *-o* код именица мушког рода среће се у свим јужнословенским језицима. Дотичне речи увек означавају лице, најчешће неког блиског рођака. Она се развила из хипокористичних творби, па се током развоја осамосталила. Припадност мушком роду треба схватити вероватно као утицај природног пола на граматичко обликовање:

<i>déd-o</i>	<	* <i>děďь</i>	'деда'
--------------	---	---------------	--------

Осим тога, постоји и изван број мушких личних имена с истим наставком: *Márko*, *Kíro* итд. У њима је тај наставак вероватно такође првобитно хипокористичког порекла.

Као наставак именица средњег рода *-o* наслеђује наставак старих *o*-основа и завршетак старих *s*-основа, који је током развоја у правцу уврштавања у *o*-деклинацију преосмишљен као граматички наставак, па се тако и данас третира:

<i>o</i> -декл.:	<i>sélo</i>	<	* <i>selo</i>	'село'
	<i>víno</i>	<	* <i>vino</i>	'вино'
	<i>zárno</i>	<	* <i>zmo</i>	'зрно'
	<i>láro</i>	<	* <i>ralo</i>	'рало'
	<i>gúmno</i>	<	* <i>gumьno</i>	'гумно'
	<i>monísto</i>	<	* <i>monisto</i>	'манистра'
	<i>mésto</i>	<	* <i>město</i>	'место'
	<i>izéro</i>	<	* <i>(j)ezero</i>	'језеро'
	<i>léto</i>	<	* <i>lěto</i>	'лето'
<i>s</i> -декл.:	<i>télo</i>	<	* <i>iělo</i>	'тело'
	<i>dárvo</i>	<	* <i>dъvo</i>	'дрво'
	<i>čélo</i>	<	* <i>čelo</i>	'чело'

4.1.4.2.4. Једнински наставак *-a*

Као наставак код именица мушког рода *-a* може имати два различита порекла:

Може бити туђег порекла у посуђеницама које завршавају на *-a* или у таквим посуђеницама које су помоћу наставка *-a* уклопљене у деклинациони систем нашег словенског говора:

<i>budála</i>	<	тур.	<i>budala</i>	'будала'
<i>kurfil(a)ka</i>	<	грч.	<i>χορηγυλακας</i>	'жандар'
<i>aramí-a</i>	<	тур.	<i>harami</i>	'разбојник'
<i>meraklí-a</i>	<	тур.	<i>merakli</i>	'мераклија'
<i>tutunšj-a</i>	<	тур.	<i>tütüncü</i>	'дуванџија'
<i>kumší-a</i>	<	тур.	<i>komşu</i>	'комшија'

У речима словенског порекла као што су *tátka* и *strika* (уп. чеш. *tátka*, *strejka*) овај се наставак евентуално објашњава као оскудан остатак некадашњег акуз. једн. оживљених именица мушког рода с нултим једнинским наставком или са суфиксом *-o* (в. 4.1.4.2.3). Већ смо, иначе, рекли да је категорија оживљености у нестрамском говору одумрла без трагова (в. 4.1.1).

Видоески тврди да се речи типа *tátka*, *čiča* и *vújka* срећу и у облицима *tátko*, *čičo*, односно *vújko*, које он одређује чак као основне.⁶² Ми смо у нашем материјалу констатовали искључиво облике првог типа.

Као наставак именица женског рода *-a* рефлектује наставак некадашњих *ā-* и *jā-*основа:

<i>ā</i> -декл.:	<i>žéna</i>	<	* <i>žena</i>	'жена'
	<i>níva</i>	<	* <i>níva</i>	'њива'
	<i>gláva</i>	<	* <i>glava</i>	'глава'
	<i>kóza</i>	<	* <i>koza</i>	'коза'
	<i>séstra</i>	<	* <i>sestra</i>	'сестра'
	<i>métla</i>	<	* <i>metla</i>	'метла'
	<i>nivésta</i>	<	* <i>nevěsta</i>	'невеста'
	<i>kníga</i>	<	* <i>kniiga</i>	'књига, хартија'
	<i>réka</i>	<	* <i>rěka</i>	'река'
	<i>čéla</i>	<	* <i>bčela</i>	'пчела'
	<i>zíma</i>	<	* <i>zima</i>	'зима'
<i>jā</i> -декл.:	<i>zéma</i>	<	* <i>zemja</i>	'земља'
	<i>óvca</i>	<	* <i>ovca</i>	'овца'
	<i>zmíja</i>	<	* <i>zmija</i>	'змија'
	<i>kóšča</i>	<	* <i>koš'a</i>	'кућа'
	<i>plémna</i>	<	* <i>plěvna</i>	'плевња'
	<i>nidéla</i>	<	* <i>neděl'a</i>	'недеља'
	<i>méžja</i>	<	* <i>med'a</i>	'међа'
	<i>svéšča</i>	<	* <i>svět'a</i>	'снећа'

4.1.4.2.5. Једински наставак *-e*

Код властитих имена мушког рода наставак *-e* (у деклинационом типу *m V*) потиче највероватније од некадашњег хипокористичког суфикса или од првобитног вокативног облика: *Pánde* (од *Pantelejmon*), *Várne* (непознатог порекла).

⁶² Видоески 1989 а: 59.

Код именица средњег рода он је или рефлекс наставка некадашњих *jo*-основа, или првобитни завршетак коренског аломорфа на *-*ę* у старој *n*- и *ni*-деклинацији:

<i>jo</i> -декл.:	<i>móre</i>	<	* <i>moře</i>	'море'
	<i>póle</i>	<	* <i>pol'e</i>	'поље'
	<i>sórcе</i>	<	* <i>srdьce</i>	'срце'
<i>n</i> -декл.:	<i>vréme</i>	<	* <i>vrěmę</i>	'време'
	<i>íme</i>	<	* <i>imę</i>	'име'
<i>ni</i> -декл.:	<i>ždrébe</i>	<	* <i>žrěbę</i>	'ждребе'
	<i>téle</i>	<	* <i>telę</i>	'теле'

4.1.4.2.6. Једнински наставак -*i*

Једнински наставак *-i* је искључиво туђег порекла. Он се појављује у посуђеницама из грчког језика и рефлектује наставак средњег рода *-i* из тог језика. Овај наставак има сасвим мали број именица које припадају најновијем слоју посуђеница. Оне се одликују тиме да још нису потпуно интегрисане у систем, па зато још чувају изворни грчки граматички облик. Према нашим сазнањима од ових се именица уопште не гради множина, што са своје стране указује на њихову недовољну уклопљеност у граматички систем дијалекта:

<i>dalavéri</i>	<	грч. <i>υταλιφρέν</i>	'подвала'
<i>príki</i>	<	грч. <i>πρικήκι</i> (чешће: <i>πρικήσι</i>)	'прџија'

4.1.4.2.7. Множински наставак -*i*

Наставак *-i* у множинском облику именица из деklinационих типова **m** I.1. и **m** II.1. одраз је наставка *-*i* из некадашњих *o*- и *jo*-основа:

<i>o</i> -декл.	<i>p.rsti</i>	<	* <i>prsti</i>	'прсти'
	<i>pětli</i>	<	* <i>pětli</i>	'петлови'
	<i>bratučēdi</i>	<	* <i>bratučędi</i>	'братучеди'
	[<i>bratučēndī</i>]			
	<i>G.rci</i>	<	* <i>Grci</i>	'Грци'
	<i>zôbi</i>	<	* <i>zôbi</i>	'зуби'
	[<i>zômbi</i>]			

	<i>devěri</i>	<	* <i>děveri</i>	'девери'
	<i>ězici</i>	<	* <i>(j)ęzyci</i>	'језици'
	<i>vólci</i>	<	* <i>vłci</i>	'вукови'
<i>jo</i> -декл.	<i>kóni</i>	<	* <i>koñi</i>	'коњи'
	<i>mesěci</i>	<	* <i>měsęci</i>	'месеци'
	<i>móžji</i>	<	* <i>męži</i>	'мушкарци'
	<i>vudničěri</i>	<	* <i>vodeničafi</i>	'воденичари'

У обрасцу **m IV.1.** он се појављује по аналогiji према случају типова **m I.1.** и **m II.1.**:

<i>budáta</i>	:	<i>budáli</i>	'будала'
		↑	
<i>pórst</i>	:	<i>pórsti</i>	'прст'

Исто тако:

<i>aramía</i>	:	<i>aramíi</i>	'разбојник'
<i>kurfil(a)ka</i>	:	<i>kurfiláci</i>	'жандар'
<i>tutunžía</i>	:	<i>tutunžji</i>	'дуванџија'
<i>meraklía</i>	:	<i>meraklii</i>	'мераклија'
<i>kumšía</i>	:	<i>kumšii</i>	'комшија'

Код именица женског рода множински наставак *-i* (у обрасцу **f I.1.**) потиче од **NAV pl.** старих *i*-основа:

<i>i</i> -декл.:	<i>esěni</i>	<	* <i>(j)eseni</i>	'јесени'
------------------	--------------	---	-------------------	----------

Код двеју именица средњег рода (на синхронизском плану) које се деклинирају по обрасцу **n I.2.a.** наставак *-i* представља континуитет наставка **-i* за **NAV du.** из старих *i*-основа, јер је за ове именице већ у старословенском језику добро засведочена употреба суплетивних двојинских облика у служби двојине и множине:

<i>i</i> -декл.:	<i>oči</i>	<	* <i>oči</i>	'очи'
	<i>uši</i>	<	* <i>uši</i>	'уши'

4.1.4.2.8. Множински наставак *-ovi*

Множински наставак *-ovi* среће се искључиво код једносложних именица мушког рода (*lěp* : *lebóvi* 'хлеб') или код таквих које су тек уметањем такозваног „секундарног јера“ постале двосложним, док се у множинском облику опет успоставља првобитна једносложна основа (*ógan* : *ogónvi* 'ватра'). Он је контаминација наставка

*-*ove* за N pl. старих *u*-основа и наставка *-*i* старих *o*- и *jo*-основа (в. 4.1.4.2.7). Овај наставак се још рано проширио с првобитних *u*-основа на *o*- и *jo*-основе. Данас је он најчешће множински наставак једносложних именица мушког рода (в. 4.1.4.1.2):

* <i>synъ</i>	:	* <i>synove</i>	>	<i>sín</i>	:	<i>sinóvi</i>	'син'
						↓ ↑	
* <i>xlěbъ</i>	:	* <i>xlěbi</i>	>	<i>lěp</i>	:	<i>lebóvi</i>	'хлеб'

Исто тако:

<i>o</i> -декл.:	<i>brék</i>	:	<i>bregóvi</i>	'брег'
	<i>rét</i>	:	<i>rédóvi</i>	'ред'
			[<i>rendóvi</i>]	
	<i>gróp</i>	:	<i>grohóvi</i>	'гроб'
	<i>rák</i>	:	<i>rakóvi</i>	'рак'
	<i>rók</i>	:	<i>rogóvi</i>	'рог'
	<i>strá</i>	:	<i>straóvi</i>	'страх'
<i>jo</i> -декл.:	<i>vól</i>	:	<i>volóvi</i>	'во'
	<i>vár</i>	:	<i>várovi</i>	'врх'

Осим тога, овај множински наставак појављује се редовно и код именица мушког рода с јединским наставцима *-a* и *-o* (деклинациони типови *m* III. и *m* IV.2), а које означавају мушког рођака:

<i>strika</i>	:	<i>strikóvi</i>	'стриц'
<i>tátka</i>	:	<i>tatkóvi</i>	'отац'
<i>vujka</i>	:	<i>vujkóvi</i>	'ујак'
<i>dédo</i>	:	<i>dedóvi</i>	'деда'
<i>čča</i>	:	<i>ččóvi</i>	'чика'

Међутим, има и једносложних именица које задржавају првобитни наставак *-i* из *o*-основа:

* <i>pŕstъ</i>	:	* <i>pŕsti</i>	>	<i>pŕst</i>	:	<i>pŕsti</i>	'прст'
* <i>Gŕkъ</i>	:	* <i>Gŕci</i>	>	<i>Gŕk</i>	:	<i>Gŕci</i>	'Грк'
* <i>zŕbъ</i>	:	* <i>zŕbi</i>	>	<i>zŕp</i>	:	<i>zŕbi</i>	'зуб'
						[<i>zŕmbi</i>]	
* <i>vŕkъ</i>	:	* <i>vŕci</i>	>	<i>vŕk</i>	:	<i>vŕci</i>	'вук'
* <i>Vlaxъ</i>	:	* <i>Vlasi</i>	>	<i>Vlax</i>	:	<i>Vlasi</i>	'Влах'
* <i>mŕžъ</i>	:	* <i>mŕži</i>	>	<i>mŕž</i>	:	<i>mŕži</i>	'мушкарац'

То су, без изузетка, именице које су одувек припадале *o-* или *jo-*основи. Немамо примера за именице некадашњих *u-*основа које би преузеле множински облик *-i* од старих *o-* или *jo-*основа. Иначе, дистрибуција множинских наставка *-i* и *-ovi* није предвидљива.

За разлику од ситуације забележене у многим македонским дијалекатима, овде не постоји аналогни наставак за некадашње меке основе **-evi*. Дакле, и именице с некад палаталиним завршетком основе добијају такође наставак *-ovi*:

<i>kráj</i>	:	<i>krajóvi</i>	(а не: <i>*krajévi</i>)	'крај'
<i>čaj</i>	:	<i>čajóvi</i>	(а не: <i>*čajévi</i>)	'чај'
<i>car</i>	:	<i>caróvi</i>	(а не: <i>*carévi</i>)	'цар'
<i>eš</i>	:	<i>ešóvi</i>	(а не: <i>*ešévi</i>)	'јеж'
<i>nož</i>	:	<i>nožóvi</i>	(а не: <i>*nožévi</i>)	'нож'
<i>zêl</i>	:	<i>zêlóvi</i>	(а не: <i>*zêlévi</i>)	'зет'
<i>dên</i>	:	<i>dnóvi</i>	(а не: <i>*dnévi</i>)	'дан'

4.1.4.2.9. Множински наставак *-ja*

За разлику од многобројних македонских дијалеката, нестрамски говор не познаје посебну збирну множину. Међутим, стари колективни суфикс **-bja* уопштио се у неколико лексема као наставак за обичну множину:

<i>*bratъ</i>	:	<i>*brat-bja</i>	>	<i>brát</i>	:	<i>brátja</i>	'брат'
<i>*listъ</i>	:	<i>*list-bja</i>	>	<i>líst</i>	:	<i>lístja</i>	'лист'
<i>*snopъ</i>	:	<i>*snop-bja</i>	>	<i>snóp</i>	:	<i>snópja</i>	'сноп'
<i>*cvetъ</i>	:	<i>*cvet-bja</i>	>	<i>cút</i>	:	<i>cútja</i>	'цвет'
<i>*dъbъ</i>	:	<i>*dъb-bja</i>	>	<i>dôp</i>	:	<i>dôhja</i>	'дуб'
						{ <i>dômbja</i> }	
<i>*kamenъ</i>	:	<i>*kamen-bja</i>	>	<i>kúmen</i>	:	<i>kaménja</i>	'камен'
<i>*korenъ</i>	:	<i>*koren-bja</i>	>	<i>kóren</i>	:	<i>karénja</i>	'корен'

У нестрамском дијалекту овај суфикс среће се искључиво код именица мушког рода (опет за разлику од многих других македонских говора).

4.1.4.2.10. Множински наставак *-išča*

Овај наставак је првобитно био множински облик колективног суфикса **-iskje*, који се у лексему *póti* укоренио као наставак за обичну множину:

póti : *pótišča* 'пут'

Именица *trap* 'јарак' појављује се у нашем материјалу с два различита множинска облика, *trapóvi* и *trapišča*. Можда облик *trapišča* представља множину јединског облика *trapišče*. Међутим, у нашем корпусу не среће се такав облик. Према томе, морамо претпоставити да именица *trap*, поред обичне множине *trapóvi*, поседује и множински облик са суфиксом *-išče*, наиме *trapišča*.

4.1.4.2.11. Множински наставак *-e*

Наставак *-e* код именица мушког рода срели смо само у једном изолованом примеру:

kósten : *kosténe* 'кестен'

Нисмо успели да нађемо задовољавајуће објашњење за порекло овог наставка. Могло би се претпоставити да је он рефлекс некадашњег колективног суфикса **-ьje* (в. аналогни случај са суфиксом **-ьja* у тачки 4.1.4.2.9). Међутим, по гласовним правилима очекивали бисмо облик **kosténje* (уп. 3.3.3.6). Потешкоћа у објашњавању овог наставка лежи управо у његовој реткости и ограничености на један једини лексем.

Као множински наставак код именица женског рода (образац f II.1. без подкупине f II.1.a) *-e* се обично тумачи као рефлекс наставка NAV pl. старих *jā*-основа: **-ę*, који се током језичког развоја проширио и на некадашње *ā*-основе (као и у већини словеначких и српскохрватских говора):⁶³

<i>*duša</i>	:	<i>*dušę</i>	>	<i>dúša</i>	:	<i>dúše</i>	'душа'
					↓		
<i>*žena</i>	:	<i>*ženy</i>	>	<i>žéna</i>	:	<i>žéne</i>	'жена'

Исто тако:

<i>ā</i> -декл.:	<i>níva</i>	:	<i>níve</i>	'и́нва'
	<i>gláva</i>	:	<i>gláve</i>	'глава'
	<i>kóza</i>	:	<i>kóze</i>	'козе'
	<i>séstra</i>	:	<i>séstre</i>	'сестра'
	<i>métla</i>	:	<i>métle</i>	'метла'
	<i>nivésta</i>	:	<i>nivéste</i>	'невеста'
	<i>kníga</i>	:	<i>kníge</i>	'књига, хартија'
	<i>réka</i>	:	<i>réke</i>	'река'
	<i>čéla</i>	:	<i>čéle</i>	'пчела'
	<i>zíma</i>	:	<i>zíme</i>	'зима'
<i>jā</i> -декл.:	<i>zéma</i>	:	<i>zéme</i>	'земља'
	<i>óvca</i>	:	<i>óvce</i>	'овца'
	<i>zmía</i>	:	<i>zmíe</i>	'змија'
	<i>kóšča</i>	:	<i>kóšče</i>	'кућа'
	<i>plémna</i>	:	<i>plémne</i>	'плевња'
	<i>nidéla</i>	:	<i>nidéle</i>	'педеля'
	<i>méža</i>	:	<i>méže</i>	'међа'
	<i>svéšča</i>	:	<i>svéšče</i>	'свећа'
	<i>G.arkina</i>	:	<i>G.arkine</i>	'Гркиња'

Овај наставак даје пестрамском говору посебно место у оквиру македонских говора. Такав граматички наставак за множину именица женског рода на *-a* познају још само крајњи северни говори, неки рекарски дијалекти и крајњи југозапад македонског језичког подручја, у које спада и пестрамски говор.

⁶³ Конески 1981 б: 140-141. Конески изражава и мишљење да је на ово могао утицати и додир са суседним албанским и арумунским језиком. То нам се чини веродостојним; особито повезивање наставка *-e* с арумунским језиком, у коме одговарајући наставак гласи исто тако и који има заиста социolingвистички додир с пестрамским говором.

Као наставак двеју именица у деклинационом типу f II.1.a. *-e* је рефлекс наставка **-ě* за NAV du. *ā*-основа. Он је сачуван управо у лексемима који означавају парне делове тела, па је сасвим разумљиво зашто се могао одржати овде, док су двојински облици, иначе, сасвим одумрли (осим данашњих множинских облика на *-i* код именица средњег рода деклинационог типа n I.2.a, в. 4.1.4.2.7; и у лексикализованим остацима на *-a* у комбинацији с бројевима и прилозима за количину (в. 4.1.4.5.2):

<i>*rǫka</i>	:	<i>*rǫcě</i>	>	<i>rǫku</i>	:	<i>rǫce</i>	'рука'
<i>*noga</i>	:	<i>*nozě</i>	>	<i>nóga</i>	:	<i>nóze</i>	'нога'

Наставак *-e* појављује се још и у деклинационом типу средњег рода n II.3.a, који је изолован и ограничен на само један лексем. Према Скоковом мишљењу алтернација /t/ : /c/ објашњава се додавањем суфикса **-ьса* елементу **děi-* у јужнословенским језицима.⁶⁴ Наставак *-e* је можда настао преосмишљеним тумачењем старијег облика **deca* као облика једине женског рода, па се онда конструисао облик с наставком *-e* према множинском значењу ове форме по аналогји према именицама женског рода на *-a*.

<i>děte</i>	:	<i>děce</i>				'дете'
-------------	---	-------------	--	--	--	--------

4.1.4.2.12. Множински наставак *-a*

Множински наставак *-a* код именица средњег рода (деклинациони типови n I.I. и n II.1) рефлекс је истог наставка из некадашњих *o-* и *jo-*основа средњег рода:

*o-*деклинација:

<i>*selo</i>	:	<i>*sela</i>	>	<i>sélo</i>	:	<i>séla</i>	'село'
<i>*vino</i>	:	<i>*vina</i>	>	<i>víno</i>	:	<i>vína</i>	'вино'
<i>*zrno</i>	:	<i>*zrna</i>	>	<i>zǫrno</i>	:	<i>zǫrna</i>	'зрно'
<i>*ralo</i>	:	<i>*rala</i>	>	<i>láro</i>	:	<i>lára</i>	'рало'
<i>*gumno</i>	:	<i>*gumna</i>	>	<i>gúmno</i>	:	<i>gúmna</i>	'гумно'
<i>*monisto</i>	:	<i>*monista</i>	>	<i>monísto</i>	:	<i>monísta</i>	'манистра'
<i>*město</i>	:	<i>*města</i>	>	<i>méstó</i>	:	<i>mésta</i>	'место'
<i>*(j)ezero</i>	:	<i>*(j)ezera</i>	>	<i>izéro</i>	:	<i>izéra</i>	'језеро'
<i>*léto</i>	:	<i>*lěta</i>	>	<i>léto</i>	:	<i>léta</i>	'лето'

⁶⁴ Скож 1971: 402.

jo-деклинација:

*ogniskje	:	*ogniskja	>	ognišče	:	ognišča	'огњиште'
*jajke	:	*jajka	>	jájce	:	jájca	'јаје'
*lozbe	:	*lozba	>	lózje	:	lózja	'виноград'

4.1.4.2.13. Множински наставак *-enišča*

У множинском наставку *-enišča* треба видети комтаминиран морфем из првобитног основног коренског морфа на **-en-* старих *n*-основа проширен колективним суфиксом *-išča* (уп. 4.1.4.2.10). Овај наставак издваја ову говорну зону из опште слике македонских дијалеката:

<i>ime</i>	:	<i>imenišča</i>	'име'
<i>vreme</i>	:	<i>vremenišča</i>	'време'
<i>pole</i>	:	<i>polenišča</i>	'поље'
<i>srdce</i>	:	<i>srdcenišča</i>	'срце'
<i>more</i>	:	<i>morenišča</i>	'море'
<i>šiše</i>	:	<i>šišenišča</i>	'флаша'
<i>kuće</i>	:	<i>kučenišča</i>	'пас'
<i>lepce</i>	:	<i>lepčenišča</i>	'хлебац'
<i>grozje</i>	:	<i>grozjenišča</i>	'грожђе'
<i>tenčke</i>	:	<i>tenčkenišča</i>	'канта'

4.1.4.3. Вокатив

Успели смо да нађемо посебне вокативне облике само код именица женског рода на *-a*, и то у деклинационим типовима f II и f II.б. У већини случајева ови облици наслеђују стари вокатив *ā*-основа на *-o* (нпр. *žena* : *ženo*):

<i>bába</i>	:	<i>bábo</i>	'баба'	:	'бабо'
<i>májka</i>	:	<i>májko</i>	'мајка'	:	'мајко'
<i>séstra</i>	:	<i>séstro</i>	'сестра'	:	'сестро'
<i>žéna</i>	:	<i>žéno</i>	'жена'	:	'жено'

Само кад именичка основа завршава на *-с-*, дакле у деклинационом типу f II.б, онда завршетак постаје *-е*, што је стари завршетак вокатива *jā*-основа (нпр. *duša* : *duše*):

<i>Palavica</i>	:	<i>Palavice</i>	'Павлевица'	:	'Павлевице'
<i>vudenica</i>	:	<i>vudenice</i>	'воденица'	:	'воденице'
<i>sekuvica</i>	:	<i>sekuvice</i>	'секира'	:	'секиро'
<i>Bugurudica</i>	:	<i>Bugurudice</i>	'Богородица'	:	'Богородице'

Према нашим сазнањима, у другим типовима нема више засебних вокативних облика (в. 4.1.1.4). Није сасвим искључено да се у поједишим случајевима још увек употребљавају такви облици (што се може очекивати у скупини m I). Међутим, у сваком случају, наш материјал показује да категорија апела у већини именичких група губи свој статус као граматичка категорија, па њену функцију преузима номинатив (што је, уосталом, чест случај у источно-јужнословенској језичкој групи уопште).

4.1.4.4. Порекло чланских морфема

У нестрамском говору члански морфем се граде искључиво од форманта *т-*. Он потиче од прасловенске показне заменице **tъ*, **ta*, **to*. Члански морфем од корена **(o)v-*, **(o)n-* или **s-*, који се срећу у разним источно-јужнословенским говорима [**(o)v-* и **(o)n-* углавном у западномакедонском наречју, а **(o)v-* и **s-* у родопским говорима], не постоје.

Члански морфем *-ut* развио се срастањем члана с именицом која му претходи, при чему се, према Хавликовом правилу, завршни тврди јер *o-* и *u-*основа вокализовао у *o*. У даљем развоју дијалекта овај формант је подлегао квалитативној редукцији, јер се налазио увек у неакцентованој позицији. Облик *-ut* се уопштио код свих именица мушког рода с нултим завршетком, дакле, и у случајевима у којима је дотична именица некада имала наставак *-ъ*, што би по гласовним правилима дало *-e*:

<i>*pъstъ-tъ</i>	>	<i>*pъstot</i>	>	<i>pъrstut</i>
		↓		
<i>*koňъ-tъ</i>	~	<i>*koňot</i>	>	<i>kónut</i>
∨				
<i>*konet</i>	(не постоји)			

Члански морфеми *-ta*, *-to* и *-ti* несумњиво потичу од истоветних показних облика у старијем језику. У вези с морфемом *-te* наилазимо на извесне потешкоће. Он може, паралелно с множинским наставком *-e* именица женског рода из деклинационог типа f II.1, имати и уопштени наставак NAV pl. старих *jā*-основа **-e*, који би према гласовним правилима дао управо данашњи облик. Међутим, може се претпоставити такође да он представља NAV du. показне заменице за женски род **iě*. Ако се у обзир узме стари бугарски правопис, који је бележио множински члан *<-mb>*, и ово објашњење чини се убедљивим.

4.1.4.5. Посебни именички облици ван редовне промене

4.1.4.5.1. Остаци старог G/A sg. именица мушког рода које означавају жива бића

У поређењу с већином осталих источно-јужнословенских говора, у нестрамском дијалекту смо констатовали веома слабу заступљеност остатака старог генитива/акузатива јединице именица мушког рода које означавају жива бића. У нашем корпусу постоји само један лексем (који се, међутим, неколико пута појављује) чији се акузатив гради искључиво старим обликом генитива/акузатива. То је именица *Gósput* ‚Господ, Бог‘, која у акузативу гласи *Gospuda*:

I_móšji da_stóra na_ G ó s p u d a : Šti za_me_móšji? ‚И могу рећи Господу: Шта ће ти да ме мучиш?‘

Оваа употреба, међутим, није обавезна. Чак је чешћа употреба номинативног облика у акузативној служби:

Áma pá_spuáj_mu na_ G ó s p u t , mi_džji G ó s p u t i úmut. ‚Али, ипак, хвала Богу, Господ ми држи и ум.‘
I_mu_vél'a na_ G ó s p u t : ... ‚И кажем Господу: ...‘

У сваком случају, морамо констатовати да, за разлику од западног македонског наречја, чување некадашњег генитива/акузатива код личних имена мушког пола није редовна парадигматска појава: *na_K'iro* ‚Киру‘, *na_Kál'o* ‚Каљу‘, *su_K'iro* ‚с Киром‘, *za_Kál'o* ‚за Каљу‘.

4.1.4.5.2. Остаци старе двојине у служби бројне множине

Код лексема *dén* и *póti* (у значењу нем. '-mal') уз бројеве и прилоге за количину употребљава се остатак старог двојинског облика *o-* и *jo-*основа:

Trí d i é n a n a r é d g r i é d e e d ó m a . 'Три дана су узастопце долазили кући.'
P é d d i é n a s i s i é d e n a p s á n t a j á s k a . 'Пет дана сам ја лежала у затвору.'
I t á m u s e b í e e t r í d i é n a i t r í v i č l é r e . 'И тамо су се били три дана и три ноћи.'
D r ú k p ó t k á d a Ѡ ó d a z a o s t á n a m n ó g u d i é n a t á m u . 'Кад будем ишла други пут, остаћу тамо много дана.'
T Ѡ ó s s e p r á j m n ó g u d i é n a . 'То траје много дана.'
Z a p é d d i é n a u s t a v í l e d a Ѡ ó d e n a Г r ч k y . 'За пет дана су дозволили да се иде у Грчку.'
T r í p ó t a i m u m e u j d v á n u n a Г r ч k y . 'Три пута смо ишли у Грчку.'
Č e t i r i p ó t a d u j d Ѡ ó e , n é ? 'Четири пута су дошли, је ли?'
Z a Ѡ ó a d v á p ó t a . 'Ићи ћу два пута.'

Исти облик се употребљава уз прилог *káto* 'сваки/свака/свако' од грч. *κάθε* 'сваки/свака/свако') (в. 4.3.7.2):

J á s k á t u d i é n a p í š e p u n u p í s m u . 'Ја сам сваки дан писала по једно писмо.'
K a t u d i é n a Ѡ ó j . 'Сваки дан иде.'
I Ѡ ó j y r i é j š e k a u d i é n a . 'И он је сваки дан долазио.'

Као што смо рекли у тачки 4.1.1.2, у нестрамском говору, иначе, не постоји посебан облик именица за употребу уз бројеве.

4.1.4.5.3. Множина презимена за означавање свих чланова породица

Кад се говори уопштено о свим члановима једне породице, употребљава се посебан облик множине који се развио из посесивног суфикса **-ov-* и суфикса *-ci* (множински облик суфикса **-ъць*), или пак из множинског облика придевског суфикса **-skъjъ* за мушки род (**-ovъxъi > -ofci*):

V Ѡ r n e : *V Ѡ r n Ѡ f c i*

Кад презиме већ садржи посесивни суфикс *-ов-, онда се он не понавља:

<i>Kalapútuſ</i>	:	<i>Kalaputóſci</i>
<i>Karamínuf</i>	:	<i>Karaminóſci</i>
<i>Paparízuf</i>	:	<i>Paparizóſci</i>
<i>Zúrtuf</i>	:	<i>Zurtóſci</i>

Има и презимена са сложеним суфиксом *-ofski*. Код њих се множина једноставно гради по горе наведеном обрасцу, без додатних суфикса:

<i>Ažóſki</i>	:	<i>Ažóſci</i>
<i>Gazóſki</i>	:	<i>Gazóſci</i>

Нашли смо само један случај у коме се множински наставак *-i* додаје непосредно на суфикс *-ов-, дакле, без проширења *-ki*:

<i>Kastriuf</i>	:	<i>Kastriúvi</i>
-----------------	---	------------------

Сумњамо у правилност тога појединачног примера који се не уклапа у систем, који је иначе доста доследан. На то указује и одсуство очекиваног померања акцента у множинском облику (**Kastrióvi*).

На исти начин су настали и називи појединих делона (махала) Нестрама, вероватно по презименима неких познатих породица које су у сваком о њих живеле: *Parcóſci*, *Karakašóſci*. Трећа махала носи назив *Плаќѐмѝ*. Нисмо могли утврдити порекло тога назива.

Међутим, морамо напоменути да стара словенска презимена нису више у употреби, јер је свим становницима у грчком делу Македоније дат грчки облик презимена, па се они стари множински облици користе скоро једино у колективном смислу. О називима махала податке смо добили само од нашег информатора који живи ван отаџбине, док у самом селу нисмо срели ниједног становника који би употребљавао ове старинске називе.

4.2. ПРИДЕВИ

Придевски систем нестрамског говора веома је поједностављен у поређењу са стањем које нам је познато из старословенског језика. То је, међутим, заједничка карактеристика источно-јужнословенских језика, па је зато нећемо детаљније коментарисати. Ограничићемо се на приказ ностојећег система и на објашњење порекла појединих облика.

4.2.1. Граматичке категорије придева

У нестрамском говору, као и у свим словенским језицима, придеви су променљива врста речи. Они поседују следеће граматичке категорије:

- а) род;
- б) број;
- в) одређеност;
- г) ступањ поређења.

Све што смо о појединим категоријама именица рекли у тачки 4.1.1., важи аналогно и за придеве. Једина разлика се састоји у томе што категорија апела, која је својствена именицама, не ностоји код придева.

4.2.1.1. Категорија рода

За разлику од именица, придеви не поседују род као иманентну категорију, везану за сваки поједини лексем. Они знају за промену по категорији рода и прилагођавају се по том обележју именици коју ближе одређују. Према томе, категорија рода код придева садржи три грамема:

- 1) мушки род;
- 2) женски род;
- 3) средњи род.

У једнини су издиференцирана сва три рода, док је множински облик за сва три рода унификован:

Мушки род		Женски род		Средњи род
<i>lép čovek</i> 'леп човек'	:	<i>lépa žena</i> 'лепа жена'	:	<i>lépo село</i> 'лепо село'
<i>stár mōš</i> 'стар мушкарац'	:	<i>stára májka</i> 'стара мајка'	:	<i>stáro kúče</i> 'стар пас'
<i>lépi lúdi</i> 'лепи људи'	:	<i>lépi žene</i> 'лепе жене'	:	<i>lépi séla</i> 'лепа села'
<i>stári mōžj</i> 'стари мушкарци'	:	<i>stári májke</i> 'старе мајке'	:	<i>stári kučenišča</i> 'стари пси'

4.2.1.2. Категорија броја

Будући да се придев прилагођава и по признаку броја именици коју ближе одређује, он поседује иста два грамема категорије броја које поседује и именица:

- 1) једнина;
- 2) множина.

Примери:

Једнина		Множина	
<i>lép čovek</i>	:	<i>lépi lúdi</i>	'леп човек' : 'лепи људи'
<i>stár mōš</i>	:	<i>stári mōžj</i>	'стар мушкарац' : 'стари мушкарци'
<i>lépa žena</i>	:	<i>lépi žene</i>	'лепа жена' : 'лепе жене'
<i>stára májka</i>	:	<i>stári májke</i>	'стара мајка' : 'старе мајке'
<i>lépo село</i>	:	<i>lépi séla</i>	'лепо село' : 'лепа села'
<i>stáro kúče</i>	:	<i>stári kučenišča</i>	'стар пас' : 'стари пси'

4.2.1.3. Категорија одређености

Кад се уз именицу с признаком граматичке одређености употребљава придев, члански морфем, као формални израз одређености, прелази на придев. На тај начин и придев на формалном плану поседује категорију одређености, иако он заправо изражава само одређеност именице на коју ближе указује. Према томе, придев поседује исте грамеме категорије одређености као и именица:

- 1) одређеност;
- 2) неодређеност.

Примери:

Неодређеност		Одређеност			
<i>lěp čóvek</i>	:	<i>lěpjut čóvek</i>	'лѣп човек'	:	'лѣпѣи човек'
<i>lěpi lúdi</i>	:	<i>lěpiti lúdi</i>	'лѣпи људи'	:	'лѣпѣи људи'
<i>stár mŏš</i>	:	<i>stárjut mŏš</i>	'стѣр мушкарац'	:	'стѣри мушкарац'
<i>stári mŏži</i>	:	<i>stáriti mŏži</i>	'стѣри мушкарци'	:	'стѣрѣи мушкарци'
<i>lěpa žéna</i>	:	<i>lěpata žéna</i>	'лѣпа жена'	:	'лѣпѣа жена'
<i>lěpi žéne</i>	:	<i>lěpiti žéne</i>	'лѣпе жене'	:	'лѣпѣе жене'
<i>stára májka</i>	:	<i>stárata májka</i>	'стѣра мајка'	:	'стѣрѣа мајка'
<i>stári májke</i>	:	<i>stáriti májke</i>	'стѣре мајке'	:	'стѣрѣе мајке'
<i>lěpo sělo</i>	:	<i>lěpoto sělo</i>	'лѣпо село'	:	'лѣпѣо село'
<i>lěpi sěla</i>	:	<i>lěpiti sěla</i>	'лѣпа села'	:	'лѣпѣа села'
<i>stáro kúče</i>	:	<i>stárotó kúče</i>	'стѣр пас'	:	'стѣри пас'
<i>stári kučenišća</i>	:	<i>stáriti kučenišća</i>	'стѣри пси'	:	'стѣрѣи пси'

4.2.1.4. Категорија степена поређења

Поређење придева има у источно-јужнословенским језицима аналитички односно аглутинативни карактер. Оно има следећа три грамема:

- 1) позитив;
- 2) компаратив;
- 3) суперлатив.

Творба одговарајућих облика следи потпуно уједначено правило. И компаратив, и суперлатив граде се додавањем форманта испред облика позитива. Компаративни формант је *pu-*, а суперлативни *naj-*:

<i>gólem</i>	:	<i>pú-gólem</i>	:	<i>náj-gólem</i>
'велик'	:	'већи'	:	'највећи'

4.2.2. Подела придева̄ на деклинацијске скупине

Придеви, у поређењу с именицама, показују веома уједињено попашање при изражавању трију својих граматичких категорија. Једине неправилности постоје на синхронском плану и очитују се у појави непостојаних вокала код неких придева.

Код придева̄ се јављају три непостојана вокала: *-e-*, *-u-* и *-a-*. Њихово историјско порекло је везано за гласове **-ь*, **-ъ*, односно **-ъ²* (в. 3.4.1, 3.4.2, 3.4.3).

Расподела основ̄а с постојаним вокалом и основ̄а без њега сасвим је уједначена. Непостојани вокал појављује се искључиво у облику мушког рода једине неодређене промене, док га нема у свим осталим облицима. Имамо, дакле:

м. р. једн. неодр.	ж. р. једн. неодр.	ср. р. једн. неодр.	м. р. једн. одр.	
<i>stár</i>	:	<i>stára</i>	:	<i>stáro</i> : <i>stárjut</i> 'стар'
<i>mlút</i>	:	<i>mlúda</i>	:	<i>mládo</i> : <i>mládjut</i> 'млад'
<i>pótn</i>	:	<i>pólna</i>	:	<i>pólno</i> : <i>pólnjut</i> 'пун'
<i>dólk</i>	:	<i>dólga</i>	:	<i>dólgo</i> : <i>dólkjut</i> 'дуг'
<i>čárven</i>	:	<i>čárvéna</i>	:	<i>čárvéno</i> : <i>čárvénjut</i> 'црвен'
<i>čárn</i>	:	<i>čárna</i>	:	<i>čárno</i> : <i>čárnjut</i> 'црн'
<i>běl</i>	:	<i>běta</i>	:	<i>bělo</i> : <i>běljut</i> 'бео'
<i>lěp</i>	:	<i>lěpa</i>	:	<i>lěpo</i> : <i>lěpjut</i> 'леп'
<i>cěl</i>	:	<i>cěta</i>	:	<i>cělo</i> : <i>cěljut</i> 'цео'
<i>súf</i>	:	<i>súva</i>	:	<i>súvo</i> : <i>súvjut</i> 'сув'
<i>čúš</i>	:	<i>čúža</i>	:	<i>čúžo</i> : <i>čúžjut</i> 'тућ'
<i>knók</i>	:	<i>knóka</i>	:	<i>knóko</i> : <i>knókjut</i> 'танак'

<i>žēžen</i>	:	<i>žēžna</i>	:	<i>žēžno</i>	:	<i>žēžnjut</i>	'жедан'
<i>glāden</i>	:	<i>glādna</i>	:	<i>glādno</i>	:	<i>glādnjut</i>	'гладан'
<i>kułāen</i>	:	<i>kułājna</i>	:	<i>kułājno</i>	:	<i>kułājnjut</i>	'лак'
<i>dilēčen</i>	:	<i>dilēčna</i>	:	<i>dilēčno</i>	:	<i>dilēčnjut</i>	'далек'
<i>drēben</i>	:	<i>drēbna</i>	:	<i>drēbno</i>	:	<i>drēbnjut</i>	'ситан'
<i>prēsen</i>	:	<i>prēsna</i>	:	<i>prēsno</i>	:	<i>prēsnjut</i>	'свеж'
<i>mōčen</i>	:	<i>mōčna</i>	:	<i>mōčno</i>	:	<i>mōčnjut</i>	'мучан'
<i>stūden</i>	:	<i>stūdna</i>	:	<i>stūdno</i>	:	<i>stūdnjut</i>	'хладан'
<i>vētuk</i>	:	<i>vētkā</i>	:	<i>vētko</i>	:	<i>vētkjut</i>	'стар'
<i>iēžuk</i>	:	<i>iēška</i>	:	<i>iēško</i>	:	<i>iēškjut</i>	'тежак'
<i>slāduk</i>	:	<i>slātka</i>	:	<i>slātko</i>	:	<i>slātkjut</i>	'сладак'
<i>tópul</i>	:	<i>tópta</i>	:	<i>tópto</i>	:	<i>tópljut</i>	'топао'
<i>malēčuk</i>	:	<i>malēčka</i>	:	<i>malēčko</i>	:	<i>malēčkjut</i>	'мали'
<i>dóbar</i>	:	<i>dóbra</i>	:	<i>dóbro</i>	:	<i>dóbrjut</i>	'добар'
<i>ítar</i>	:	<i>ítira</i>	:	<i>ítro</i>	:	<i>ítvjut</i>	'хитар'
<i>ēdar</i>	:	<i>ēdra</i>	:	<i>ēdro</i>	:	<i>ēdrjut</i>	'крупан'
[<i>éndar</i>]		[<i>éndra</i>]		[<i>éndro</i>]		[<i>éndrjut</i>]	
<i>módar</i>	:	<i>módra</i>	:	<i>módro</i>	:	<i>módrjut</i>	'миран'
[<i>móndar</i>]		[<i>móndra</i>]		[<i>móndro</i>]		[<i>móndrjut</i>]	

Постоји и скупина придева са суфиксима *-čk-* и *-šk-*. Они се третирају као и сви остали придеви, само што у облику мушког рода јединице наставак није нулти, него гласи *-i*:

м. р. једп. неодр.	ж. р. једп. неодр.	ср. р. једп. неодр.	м. р. једп. одр.	
<i>bájkki</i>	:	<i>bájkka</i>	:	<i>bájkko</i> : <i>bájkkjut</i> 'бапски'
<i>gšrcki</i>	:	<i>gšrcka</i>	:	<i>gšrcko</i> : <i>gšrckjut</i> 'грчки'
<i>tūrcki</i>	:	<i>tūrcka</i>	:	<i>tūrcko</i> : <i>tūrckjut</i> 'турски'
<i>bulgárcki</i>	:	<i>bulgárcka</i>	:	<i>bulgárcko</i> : <i>bulgárckjut</i> 'бугарски'
<i>sšrpcki</i>	:	<i>sšrpcka</i>	:	<i>sšrpcko</i> : <i>sšrpckjut</i> 'српски'
<i>istincki</i>	:	<i>istincka</i>	:	<i>istincko</i> : <i>istinckjut</i> 'истински'
<i>sirumáški</i>	:	<i>sirumáška</i>	:	<i>sirumáško</i> : <i>sirumáškjut</i> 'сиромашан'
<i>móški</i>	:	<i>móška</i>	:	<i>móško</i> : <i>móškjut</i> 'мушки'

Према томе, добијамо следеће деклинационе скупине:

1. Промена без алтернација у основи
2. Промена с непостојаним вокалом *-e-* у м. р. једп. неодр. вида
3. Промена с непостојаним вокалом *-u-* у м. р. једп. неодр. вида
4. Промена с непостојаним вокалом *-a-* у м. р. једп. неодр. вида
5. Промена придева на суфиксе *-čk-* и *-šk-*

4.2.3. Облик чланских морфема

Инвентар чланских морфема подудара се скоро потпуно с оним карактеристичним за именице. Једина разлика се састоји у томе што се облик *-и* проширује елементом *-ј*, дакле, одговарајући члански облик код придева гласи *-ји*. Код придева 5. скупине, који у одређеном облику м. р. једн. имају наставак *-и* (за разлику од осталих придевских скупина, где овај облик има нулти наставак), члански морфем *-ји* додаје се на придевску основу (наставак *-и* отпада).

Расподела чланских облика функционише сасвим механички према признацима рода и броја:

Једнина	Мушки род	-ји
	Женски род	-ја
	Средњи род	-и
Множина	Мушки род	-и
	Женски род	-и
	Средњи род	-и

Члански морфем додаје се одговарајућем облику придева (који већ изражава категорије рода и броја), само у облику мушког рода једнине оних придева који поседују непостојао вокал тај вокал отпада при додавању одређеног члана. Члан *-ји* додаје се, дакле, окрњеној основи, која се појављује у свим облицима осим у м. р. једн. неодр. вида.

4.2.4. Историјско објашњење данашњих деклинационих наставка

С изузетком наставка неодређеног облика м. р. једн. код придева 5. скупине (*-и*) и елемента *-ј* у чланском морфему м. р. једн. *-ји* (в. 4.2.4.6) сви наставци данашњих придевских облика потичу од старе именичке (дакле, неодређене) промене придева по *о*-деклинацији у мушком и средњем роду односно по *а*-деклинацији у женском роду.

4.2.4.1. Једински нулти наставак

Нулти наставак у м. р. једн. неодр. вида добио се отпадањем некадашњег јера задњег реда *-ъ код облика старе *o*-деклинације, односно јера предњег реда *-ъ код облика мушког рода једине некадашње *jo*-деклинације.⁶⁵

<i>stár</i>	<	* <i>starъ</i>	'стар'
<i>sín</i>	<	* <i>sínъ</i>	'плав'

4.2.4.2. Једински наставак -i

Једински наставак *-i* у неодређеном облику м. р. једн. придевā 5. скупине води порекло од старе придевско-заменичке (тј. сложене, одређене) деκлинације придевā, у којој је облику ном. једн. м. р. на *-ъ додат одговарајући облик анафорске заменице *-jъ. Из тако насталог завршетка *-jъ развио се прво наставак *-у, па касније, према гласовним законима у јужнословенским језицима, и *-i* (в. и 4.2.4.6).

<i>grčki</i>	<	* <i>grcky</i>	<	* <i>grčъskъ-jъ</i>	'грчки'
--------------	---	----------------	---	---------------------	---------

4.2.4.3. Једински наставак -a

Наставак *-a* у ж. р. једн. неодр. вида представља континуитет истог наставка из старијег језичког стања:

<i>stára</i>	<	* <i>stara</i>	'стара'
--------------	---	----------------	---------

⁶⁵ Међутим, код придева је потпуно изгубљена некадашња мека деκлинација, тако да се данас и речи као што су *sín* < *sínъ 'плав' или *čúž* < *čudъ 'тућ' понашају попут придева насталих од првобитно тврдих основа.

4.2.4.4. Једински наставак -o

И наставак -o у ср. р. једн. неодр. вида рефлектује истоветни наставак из старијег језика:

stáro < *staro 'старо'

Он се уопштио и тамо где би иза некада палаталног сугласника требало да стоји наставак *-e старе jo-деклинације: *lóšo* (не: *lóše), *čúžo* (не: *čúže).

4.2.4.5. Множински наставак -i

Два су могућа објашњења порекла мпожинског наставка за сва три рода -i. Прво је да је у питању стари наставак *-i за номинатив множине мушког рода:

stári < *stari 'стари'

У том случају мора се претпоставити да је код придева с веларним завршетком основе до поништења друге палатализације, која би се ту дала очекивати, дошло путем аналогije с осталим облицима у парадигми дотичних придева:

visóki < *visóki < *vyxóki 'високи'

Друга могућност је да се наставак -i тумачи као рефлекс старог наставка *-y из номинатива множине женског рода и из акузатива множине мушког и женског рода:

stári < *stary 'старе'

Ми смо склони да претпоставимо заједничко деловање обају фактора у смислу копвергентног развоја двају првобитно различитих настанака у један општи.

4.2.4.6. Елемент -j- у чланском морфему -jut

Елемент -j- који се умеће између придевске основе и чланског морфема -ut, и на тај га начин проширује, представља рефлекс некадашњег наставка *-jъ у мешовитој именичко-заменичкој (дакле, одређеној) промени придева, а сами члански морфем -ut преузет је из именичке парадигме. Према томе, развој је морао ићи овако: *-jъ >

*-y > *-i, а у позицији испред чланског морфема *-ui*, који је ту аналогијом уведен из именичке парадигме (в. 4.1.4.4. и тамошњу примедбу о некадашњим меким основама), вокал *-i- је прешао у сонант *-j-* (по правилу изнесеном у тачки 3.2.4.5). На историјском плану се, дакле, категорија одређености изражава двојно. Међутим, елемент *-j-* данас нема више самосталне функције, него служи само за творбу аломорфа чланског морфема *-ui* за употребу уз придеве:

stárjut < *stáriot < *starъ-jъ-tъ 'старѣ'

4.2.4.7. Члански морфемѣ

Члански морфемѣ воде порекло од истих старијих облика од којих потичу и чланови код именица (в. 4.1.4.4). Једини изузетак је уметак *-j-* у м. р. једн. одр. вида (в. 4.2.4.6).

4.3. ЗАМЕНИЦЕ

Заменице су, као и у свим осталим словенским говорима, променљива врста речи. Међутим, и код њих се примећује знатно сужавање инвентара облика, што опет указује на заједнички развој чланова балканског језичког савеза.

4.3.1. Личне заменице

Личне заменице су по својој синтаксичкој функцији именичке. Оне у релативно великој мери чувају некадашње номиналне категорије. Ипак, и оне показују знатно поједностављење морфолошког система у правцу к аналитизму, који управо сачињава особитост развоја балканских језика.

4.3.1.1. Граматичке категорије личних заменица

Личне заменице, као што смо већ рекли, од свих именских врста речи у нестрамском говору чувају највећи број некадашњих граматичких категорија. То су:

- а) лице;
- б) род;
- в) број;
- г) падеж.

Наиомене које смо дали у вези с данашњим номиналним граматичким категоријама у тачки 4.1.1. важе и за категорије личних заменица. Занимљиво је да једино личне заменице чувају остатке некадашње категорије падежа. То им даје посебно важну улогу у изражавању синтаксичких односа (в. 6.1.3.2).

Категорија одређености не постоји код личних заменица, будући да су оне већ по свом значењу одређене и не могу улазити у опозицију према овом признаку.

4.3.1.1.1. Категорија лица

Ова је категорија, у оквиру номиналних врста речи, својствена само заменицама. Она их повезује с глаголима, који је такође поседују, и има следеће грамеме:

- 1) 1. лице;
- 2) 2. лице;
- 3) 3. лице.

Значење и функције тих грамема исте су као и у свим другим словенским језицима, па их зато нећемо детаљније коментарисати.

4.3.1.1.2. Категорија рода

Категорија рода код личних заменица одговара истој категорији код именица и придева, те обухвата иста три грамема:

- 1) мушки род;
- 2) женски род;
- 3) средњи род.

Међутим, важно је да опозиција по признаку рода у облицима самих личних заменица постоји једино у оквиру 3. лица једнине, док се родови у осталим облицима не разликују.

Посебно питање је то што друге врсте речи, које по правилима конгруенције прилагођавају своју припадност одређеном роду речи на коју се односе, могу стајати у различитим родовима као одредбе личне заменице. То, међутим, не значи да сама лична заменица као таква поседује категорију рода, већ да се конгруенција овде врши према полу особе која се личном заменицом означава. Ради се, дакле, о изванјезичкој, односно конситуацијској појави (нпр.: *Jáska ése stár.* 'Ја сам стар.' према *Jáska ése stáru.* 'Ја сам стара.').

Што се 1. и 2. лица тиче, ситуација одговара прасловенском стању. Међутим, отклањање разлика у роду у облицима 3. лица множине (и то не само код заменица), иако је доста распрострањена појава, није заједничка свим словенским језицима.

4.3.1.1.3. Категорија броја

Категорија броја, исто као и код именица и придева, садржи следеће грамеме:

- 1) једнина;
- 2) множина.

Значење и функција тих грамема потпуно се подудара са ситуацијом у осталим номиналним врстама речи. Треба, ипак, истаћи да, према нашим сазнањима, нестрамском говору није позната употреба множине у 2. лицу за изражавање учтивног односа према саговорнику.

4.3.1.1.4. Категорија падежа

Категорија падежа у данашњем нестрамском говору карактеристична је само за личне заменице. Међутим, у поређењу с прасловенским стањем она, ипак, показује знатно сужавање инвентара својих грамема:

- 1) номинатив (падеж субјекта);
- 2) датив (падеж индиректног објекта);
- 3) акузатив (падеж директног објекта).

Ови грамеми врше приближно исте функције као и у прасловенском језичком систему, а кратки дативни облици личних заменица могу служити и као присвојне заменице (нпр.: *séstra mu* значи исто што и *těmnata séstra* 'његова/њена/њихова сестра').

Осим тога, ови грамеми служе и за изражавање многих синтаксичких односа које су раније изражавали они падежи који су у нестрамском дијалекту током језичког развоја у прошлости одумрли. То је познат факт у вези с источно-јужнословенским говорима, па сматрамо да би опис ових функција превазилазио оквире нашег рада.

4.3.1.2. Историјско објашњење деклинационих облика

Потпун приказ свих заменичких облика налази се на крају нашег описа нестрамског говора у оквиру једног сажетог прегледа његовог морфолошког система. Због тога овде нећемо дати такав исцрпан табеларни преглед.

Треба унапред нагласити да се у дативу и акузативу упоредо употребљавају ортотони (дуги) и клитички (кратки) облици. То је особина која је била непозната прасловенском језику, али која се на сличан начин развила у многим словенским језицима. У источно-јужнословенским језицима опозиција дугих и кратких облика има строго одређену расподелу, тако да се никада не може слободно бирати један или други облик. Ми се нећемо упуштати у детаље ове расподеле, јер је она, у главним цртама, иста за све источно-јужнословенске језике.

Занимљиво је да се разлика између датива и акузатива на формалном плану изражава само код кратких облика, док су одговарајући дуги облици идентични међу собом. Осим тога, и један, и други дуги облик повезују се обавезно с предлогом *na* (у случају акузатива то важи само онда кад се ради о употреби акузативног објекта, док се акузативни облик као рекцијски условљен облик уз друге предлоге не веже уз *na*: *Tój me púli na _méne*. 'Он види мене.', али: *Tós ésti za _méne*. 'То је за мене.'). У дативу је то веома распрострањена појава у источно-јужнословенским језицима јер је предлог *na* током историјског језичког развоја преузео улогу изражавања дативног односа код осталих номиналних речи, тако да је сасвим разумљиво да се могао укоренити у истој служби и код личних заменица. Појава тог предлога у акузативном облику обично се објашњава аромунским утицајем (в. 6.1.3.1.2).⁶⁶

4.3.1.2.1. Облици 1. лица једине

Номинативни облик 1. л. једн. *jač* рефлектује стари словенски облик **(j)azъ*. Колебање у вези с присуством, односно одсуством протезе познато је већ из старословенских споменика, па карактерише и словенски језички свет у целипи. Обезвучавање на крају речи одговара правилима. Будући да нема облика исте речи у којима би се крајње **-z* (после отпадања јера) нашло у нефиналној позицији, сасвим је разумљиво да је обезвучени гласовни облик временом добио и фонолошки статус, тако да

⁶⁶ Конески 1981 б: 127, Пастев 1988: 59.

данас на синхронијском плану немамо разлога да претпоставимо облик *jáz. Дублетни облик *jáska* настао је од *jás* додавањем честице *-ka*, која је веома распрострањена у источно-јужнословенским (па и у многим другим словенским) језицима (уп. мак. књиж. јез. *денеска*, *ноќеска*, буг. разг. *днеска*, *нощеска*, чеш. *dneska*):

Já s im ujdvánu na Kvóstur. 'Ја сам ишла у Костур.'

Míxo, nékate omóre na tjebe, já z diéčk'ete za i_púl'a. 'Михо, нека убију тебе, ја ћу гледати дечицу.'

Tí za bléyáš, já z za ostána túlla. 'Ти ћеш побећи, ја ћу остати овде.'

Siéstra mi se omóži, já s ostána na kóššata. 'Сестра ми се удала, ја сам остала у кући.'

Ká utídum támu já s k a, béši i mós mi zájnu su mléne. 'Кад сам ја отишла тамо, био је и мој муж са мном.'

Дуги облик датива/акузатива *méne* потиче од старог генитивног/акузативног облика *mene. О обавезној употреби с предлогом *na* у објекатској функцији (дакле, не у предлошкој рекцији) већ смо говорили (4.3.1.2, в. такође и 6.1.3.1.2):

Šú da mi tékni na méne za kavnja imenišča? 'Шта би мени пала на намет таква имена?'

Mi se pláči na méne. 'Мени се плаче.'

Na mléne ródz mi rleče brát mi. 'Мени је то рекао мој брат.'

Na méne dáj mi yu! 'Дай га мени!'

Na mléne, mámo, šú za mi napráve? 'Шта ће мени урадити, мама?'

Žlénakaj mléne imaše. 'Имао је жену као што сам ја.'

Tí rójke dušikviš ut mléne. 'Ти више памтиш него ја.'

I si dšojde májka ud gšosi i me ródzi na mléni. 'И мама је дошла из посете, па је родила мене.'

Me púliš na mléne? 'Видиш ли мене?'

I tija se sméje su méne. 'И они ми се смеју.'

Кратки дативни облик *mi* представља непосредан континуитет старе клитике *mi, док се кратки акузативни облик *me* објашњава рефлексом старе клитике *me.

I mi se menáe nišétkete. 'Те су ми се сплеле нити.'

Šú da mi tékni na méne za kavnja imenišča? 'Шта ће мени пасти на ум таква имена?'

Siéya za mi kážiš tí traanikut ká se práj. 'Сад ћеш ми ти рећи, како се прави тарапа.'

Báž za ródenud dién mi yu dunisšóte. 'Баш за рођендан сте ми га допели.'

Tás vičléra mi bendisvi mnóyu. 'Ово вече ми се јако свиђа.'

Šú m e nájde, si vél'a! 'Шта ме је снашло, кажем себи!
M e kláj da mésaríta. 'Натерао ме је да месим гибаницу.'
Mor Tíno, da né se činiš pišman, šu m e zvé, véli. 'Бре Тино, зар се кајеш што си ме узела, каже.'
Káži, šú sákaž da m e upítaš? 'Реци, шта хоћеш да ме упиташ?'
I sléva kúj znáj šú za m e upítviš. 'И сада ко зна, шта ћеш ме питати.'
Sétnevoj m e nájde. 'После ме је он нашао.'
Tás m e spózná, jás né e spózná ič. 'Она ме је препознала, ја је никако нисам препознала.'

4.3.1.2.2. Облици 2. лица једнине

Номинативни облик *ti* редован је рефлекс некадашње личне заменице 2. лица *ty:

Tí za hieyáš, jáz za ostána túva. 'Ти ћеш побећи, ја ћу остати овде.'
Pa tí celi i puménviš, šó! 'Па ти се сећаш свега, шта!'
Udiéka si tí? 'Одакле си ти?'
Áma tí yládna si! 'Ма ти си гладна!'
Áma bábo, véli, tí púveke žbórviš ud ní yárcki! 'Ма баба, каже, ти више говориш грчки него они.'
Mi véli, mur sléstro, mi véli, tí ési kasmellíka. 'Каже ми: Бре сестро, каже ми, ти си сретница.'

Дуги облик датива/акузатива *tébe* наслеђује без промене стару генитивну/акузативну форму *tebe:

Na tíébi Paskál' né ti yk'ee? 'Нису ли тебе звали Паскал?'
Óku ti strúva na tíébe, vél'a, šú sákaž. 'Ако теби одговара, кажем, шта хоћеш.'
Na tébe ti e dávum kníyáta. 'Теби дајем књигу.'
Nišču, mvoře kvóri, na tíébe né ti práve. 'Теби, бре ћерко, неће ништа радити.'
Míxo, néka te omóre na tíébe, jáz diéck'ete za i púl'a. 'Михо, нека убију тебе, ја ћу гледати дечицу.'
Né, mi vél'a, te míl'vum na tébe. 'Не, кажем му, тебе волим.'
Giréj ana čúra su enu diéte kiéku tébe. 'Долази једна девојка с неким дечком као што си ти.'
Na tébe te púl'a. 'Тебе видим.'

Кратки дативни облик *ti* рефлектује прасловенску клитику за датив *ti, а кратки акузативни облик *te* стару акузативну клитику *te.

I šu da ti káza? 'И шта да ти кажем?'

Pa ti káza, né ti káza jás? 'Па рекла сам ти, јесам ли ти рекла?'

Drúyu e da ti báre, drúyu da te móče. 'Једно је да ти траже, друго је да те муче.'

Né ti vél'a níšcu. 'Не кажем ти ништа.'

Čuj da ti káza ká béše enóš! 'Чуј да ти кажем како је једном било!'

G'ospud da ti pum'ózi. 'Господ ти помогао!'

Jás ti dávum ena kní'a. 'Ја ти дајем књигу.'

Né, mu vél'a, te mil'vum na tébe. 'Не, кажем му, тебе волим.'

Dvójsel da imaš fustáni, edén za kldš. É, su edén za te víde. 'И да имаш двадесет хаљина, једну ћеш обући. Е, у једној ће те видети.'

Te púl'a. 'Видим те.'

Já, da te vída k'ója si! 'Дај да те видим, која си!'

4.3.1.2.3. Облици 3. лица једине

Будући да су у прасловенском језику личне заменице изражавале само 1. и 2. лице, а за данашње 3. лице су се употребљавале показне, односно анафорске заменице, може се лако разумети зашто ово лице у извесној мери одступа од иначе веома јединствене слике флексивних облика личних заменица.

Номинативни облици потичу од старе показне заменице *ta, *ta, *ta. Мушки облик *toj* представља законити рефлекс старог облика *ta-jь, који је посведочен и у старословенском језику. Елемент *-*ja* вероватно треба схватити као додаток анафорске заменице *ja, *ja, *ja основи показне заменице по угледу на одређену (именичко-заменичку) промену придева (ово проширивање првобитне заменице сигурно је било подстакнуто опадањем јерова у слабој позицији, после чега би некадашњи облик *ta гласио *ti). Женски облик *tas* настао је од исте показне заменице додавањем честице *-*za*/*-*zi*, која је доста распрострањена у источно-јужнословенским језицима (уп. мак. књиж. јез. *nejze*, буг. *този*, *тази*, сх. дијал. *hójzi*, *onéjzi*, *ovzi*, *onogazi* итд.⁶⁷). Исто тако је настао и облик средњег рода *tos*:

⁶⁷ В. Скок 1973: 652.

Tvoj né púl' eše níšcu. 'Он није ништа видео.'
I si dšójde na skétulu tvoj. 'И он је дошао у село.'
Ама né péguvšóri tvoj. 'Али он није проговорио.'
Pá tvoj izbléga, jáš ustóna támu. 'Па он је побегао, ја сам остала тамо.'
É, tvoj izbléga síeá. 'Ех, он је сада побегао.'
Tvoj zéva ena kanáta víno i eden kóma sirénje. 'Он узме врч вина и комад сира.'

Né znám óku e žíva tá s. 'Не знам да ли је она жива.'
Tá z za méšiše, za si napravíši ..., tá z za zšórví, jáš za si mése píta. 'Она меси, направи ..., она скува, ја месим гибаницу.'
Možléna e tá s. 'Удата је она.'
Mónđra bléši tá s ká rásteše. 'Она је била мирна кад је расла.'
Sámu tá z zšórví pu mák'íđšónski, drúžiti své pu yšrcki zšórvé. 'Само она говори македонски, други стално грчки говоре.'

Á, istina bléše tšós. 'Аа, оно је било истина.'
Tšós mi púšši pšzdraf. 'Оно ми је послало поздрав.'
Tšós e skópo. 'Оно је скупо.'

Дуги облик датива/акузатива мушког и средњег рода *négo* објашњава се као уопштени акузативни облик некадашње анафорске заменице *jego, која је у старијем језику уз предлоге добивала протезу **n-* (ова је протеза по аналогiji уопштена по узору на случајеве типа *sai jímь > *sъ nímь, *kai jemu > *kъ nému, *vai jemь > *vъ némь), што је, опет, услед јотовања дало облик *négo. У јужнословенским језицима уопштио се облик с протезом, па је то случај и у нестрамском говору. Овде је секундарно дошло до депалатализације назалне протезе преласком палаталног фонема /n/ у алвеоларни фонем /n/, што је у нестрамском говору сасвим редован развој (в. 3.3.3.6), дакле, имамо *négo > *negó.

Šú tu napravíle na n íe yu síeá? 'Шта су сада њему урадили?'
Na n é yu tu dávum ena kníga. 'Њему дајем књигу.'
Na n é yu né tu stávee da zšórví, ní na tákka tu. 'Њему нису давали да говори, нити његовом оцу.'

I yújka síeá si nšóšše, put n íe yu si nšóšše perístrufu. 'И сад је ујак носио, под собом је носио револвер.'
Naššé vréme, šu véliš, púl'a, se yšrna táš žúpta su n íe yu. 'Једно време, овај, видим, вратила се та девојка с њим.'
Za tu e yrésna sikivícata í ut n íe yu í ut miéne. 'Ударићу га секиром, и њега, и себе.'

Дуги облик датива/акузатива женског рода *néa* добијен је, према мишљењу Конеског,⁶⁸ од старог генитивног облика анафорске заменице **-n-jeje* > **neje* у акузативној служби. Морамо, међутим, претпоставити овде међуступањ у развоју, облик с назалним вокалом задњег реда у финалној позицији **neje* (ту долази у обзир познато мешање назалних вокала у великом делу источно-јужнословенског подручја и аналогни утицај првобитног акузативног облика **je*, односно **he* и акузативног наставка именица из *ā-* и *jā-*деклинације), што у нашем говору сасвим доследно даје *néa*:

Na_n é i a tu_dávum ena_kniȳa. 'Њој дајем књигу.'

Кратки дативни облик *tu* потиче од старе анафорске заменице у дативу **jetu*, која је у многим словенским језицима могла изгубити елемент **je-*, па је на тај начин постала клитиком. Она је уопштена као јединствена дативна форма и у свим лицима јединине и множине (в. 4.3.1.2.6). То, свакако, треба схватити као општебалканску карактеристику (упореди постојање само једног кратког заменичког дативног облика у 3. лицу *i* у албанском језику и уопштавање једног клитичког облика у свим лицима множине истог падежа *τοῖς* код личних заменица у новогрчком језику):

Pótn paezine dvójde, táka šu tu_ime sargánu. 'Дошао је пун паучина, тако, као што су му их бациле.'

Óku víde za tu_yu zéve. 'Да сам видела, узела бих му га.'

Púšči túva áber da tu_púšča bí'k'e. 'Послао је поруку да му пошаљем биљке.'

Mu_dávum ena_kniȳa. 'Дајем му књигу.'

I tu_vik'e na_májka: ... 'Те сам викала мајци: ...'

Mu_yu íska na_májka. 'Саткала сам га мајци.'

Mu_véliše, da ni_kújš, bábo, udleka se zéva vóȳa. 'Говорио јој је: Да нам кажеш, баба, одакле се узима вода.'

Кратки акузативни облик мушког и средњег рода *go* настао је на исти начин, отпадањем елемента **je-* од старог генитивног/акузативног облика анафорске заменице **jego*, што, опет, има многе паралеле у словенским језицима:

I gu_yarnáe ká si dvójde na_usunájetu. 'И вратили су га, кад је дошао у свануће.'

Gárcii yu_čúvee. 'Грци су га чували.'

Óg gu_imaš pusipánu, áj, nájdi_yu! 'Ако си га расуо, хајде, нађи га!'

Jás né yu_vídu. 'Ја га нисам видела.'

⁶⁸ Конески 1981 б: 146.

Óku víde za mu yu zéve. 'Да сам видела, узела бих му га.'
Tvós níva biéše málu, jáska yu cíce. 'Ово је било мало, ја сам га дојила.'
Báz za ródenuđ dién mi yu dunisóte. 'Баш за рођендан сте ми га донели.'
G u izedóte gumárcii. 'Појели су га комарци.'

Кратки акузативни облик женског рода *e* наслеђује или стари акузативни облик анафорске заменице **jə* (при чему је дошло до мешања некадашњих назалних вокала, дакле, прелазак **jə > *jɛ > *je*, а услед правила по ком се фонем /j/ губи испред вокала предњег реда добијен је данашњи облик *e*), или пак облик *e* добијен од старог генитивног облика **jeje* (уп. рус. *ее*) опадањем почетног елемента **je-* (исто као и у случајевима *go* и *mi*, в. горе):

... *pšenica, za e istrébee lípu-lépo i za e izmúee i za e ostávee da se isúši.*
 '... пшеница, истребе је добро, те је омију и оставе је да се осуши.'
Uz góra čerlepna za e kláeme, za e góreme ozdóta. 'Одозго ставимо црепуљу, горимо је одоздо.'
Da jáne, tu véli, ena móska, da e naránite éčmen, tu véli, i da e púšte móska, tu véli. 'Ухватите, каже им, једну мазгу, нахраните је јечмом, каже им, те пустите мазгу, каже им.'

4.3.1.2.4. Облици 1. лица множине

Номинативни облик *tá* развио се од првобитног номинатива личне заменице 1. лица множине **mυ* под утицајем косих падежних облика, који су увек почињали с **n-* (особито под утицајем веома сличног акузативног облика **ny*), па се тај почетни сонант и уопштио. Завршни вокал *-a* Видоески објашњава као аналогу творбу према демонстративном облику *n(i)a*,⁶⁹ указујући на Мазопа и Вајана, који постулирају паралелну аналогују за облике *nie* односно *nije* и *n(i)e*.⁷⁰ То је у нашем говору не само демонстративни, него и лично-заменички облик (у облику *tá*, в. 4.3.1.2.6), па је прелаз завршног *-a* на облик 1. лица разумљив:

Na zimá né vóđeme náđu n íá da kúpfime. 'Зими ми нисмо ишли напоље да купујемо.'
N íá ímete gúmnu níva. 'Ми смо ту имали гумно.'
Tákvá imenišča ímete n íá. 'Таква имена смо ми имали.'
N íá si béme dléčke. 'Ми смо били дечица.'
Ína sófra ímete n íá. 'Једну софру смо имали.'

⁶⁹ Видоески 1965: 37.

⁷⁰ Мазоп/Вајан 1938: 141.

I ustanáme n i i a žénete. 'И остале смо ми жене.'
Ká dujdúóme n i i a iúúā estínu béše. 'Кад смо ми дошли овамо, било је јефтино.'
N i i a né yriéjme za zémata da vi e zéjme. 'Ми не долазимо да бисмо вам узели земљу.'
N i i a sme Júrci nasprut ní. 'Ми смо у односу на њих Цигани.'

У дугом дативном/акузативном облику *nám* уопштио се облик прасловенског датива дотичне личне заменице *namъ:

Šú ni íme pravénu n i a na nám! 'Шта су они има радили!
Na nám da ni ríčíte! 'Реците нама!'

Put nám sédee iúā. 'Испод нас су они становали.'
Débarca izgurléna kaj nám. 'Дebarца је изгорела као ми.'
Túój iúā puzádi nám. 'Овај иза нас.'
Na nám na Néstram ni vél'ee pužāčéni. 'Нас у Нестраму су називали погрченим.'
Na nám ni púlite? 'Видите ли нас?'
Na nám za ni kréne. 'Нас ће одпети.'

Кратки облик за датив и акузатив гласи подједнако *ni*. Он је одраз старе клитике за исте те падеже *ny:

Mu véliše, da ni kážiš, bábo, udiéka se zéva úóata. 'Говорио јој је: Да нам кажеш, баба, одакле се узима вода.'
Báreme za gušerické, ni išje:úóe znié yulémi. 'Тражили смо гуштере, изишле су нам велике змије.'
úóy:mit na kóšta ni e jópul mnó;u. 'Ватра у кући нам је веома топла.'
Za ni kážite šú e úós? 'Хоћете ли нам рећи шта је то?'
Enóš ni cknáe trí miséci. 'Једном су нам [паре] закаспиле три месеца.'

Za ni yšrne nážad! Enóš ni yšrne nážad, ... 'Вратиће нас патраг! Једном су нас вратили патраг, ...'
Nikuj né ni šépnā na Išrcja. 'Нико нас није дирнуо у Грчкој.'
Áta néka ni vél'e Gšrci. 'Али нека нас зову Грцима.'
Ni púlite? 'Видите ли нас?'
Túóje onóri vrátta da ni ví. 'Он је отворио врата да нас види.'
Ni vīknā ut cšrkvaā. 'Позвао нас је из цркве.'
Ká dujdúóe da ni zéve na zátvur, jáš se ižrádva. 'Кад су дошли да нас одведу у затвор, ја сам се обрадовала.'
I támu ni sóbra Albánja. 'И тамо нас је Албанија прихватила.'

4.3.1.2.5. Облици 2. лица множине

Номинатив 2. лица множине *vía* потиче од старог облика *vy, опет с вокалским додатком *-a* као и у 1. лицу множине (в. 4.3.1.2.4), што се, према мишљењу Видоеског, Мазона и Вајана (уп. фусноту у тачки 4.3.1.2.4), објашњава аналогним утицајем демонстративног и лично-заменичког облика *tiá* (в. 4.3.1.2.6):

Né znám, ká i vělite v íi a. 'Не знам како ви то кажете.'
V íi a da né ste lúdi? 'Јесте ли ви луди?'
Prájte v íi a traďa? 'Правите ли ви тарану?'
Né znám óku ímete v íi a. 'Не знам да ли сте ви имали.'
Su kŕóni za vřšete v íi a. 'Ви вероватно вршете коњима.'
Šŭ vidŕóme na nášjud řivud da né víte v íi a, děce! 'То што смо ми у нашем животу видели, да не видите ви, децо!'

И овде је у дугом облику датива/акузатива, као и код личне заменице 1. лица множине, уопштен стари дативни облик *vám* < *vamъ, а у кратком облику стари клитички облик за датив/акузатив *vy:

Na v á m vi i věl' a. 'Кажемо то вама.'
Na v á m vi pŭl' a. 'Вас видим.'
É, šŭ drŭŕo da v i řeč a, řiv e děce? 'Ех, шта друго да вам кажемо, бре децо?'
Nŕi a né vřlějme za zé m a ř a da v i e zéjme. 'Ми не долазимо да бисмо вам узели земљу.'
Jás su mŕó j a ŭ st a né v i e k á ř v um, tu ři e ř e. 'Ја вам својим устима не казујем, рекла им је.'
Jás v i k á ř v um mnŕo yu nŕóvi. 'Ја вам кажемо много новости.'
Nŕi řu né za v i ŭ st á ni. 'Ништа вам неће остати.'
V i pŭl' a. 'Видим вас.'
Na v á m v i pŭl' a. 'Вас видим.'

4.3.1.2.6. Облици 3. лица множине

Овде важи иста напомена о двојакном пореклу флексивних облика коју смо већ дали кад смо говорили о 3. лицу јединице (в. 4.3.1.2.3).

Номинатив *tiá* несумњиво је грађен од старог показно-заменичког облика за мушки, односно женски род множине *ti / *ty. По подацима о гласовном развоју није могуће

утврдити који од ових двају облика претходи данашњој форми јер су се и старо /i/, и некадашње /y/ развили у /i/. Завршни вокал -a Видоески тумачи као додатну честицу -(j)a:⁷¹

Tíiā né vidúóie. 'Они нису видели.'

É, siétni tíiā ká se fúúie, i kladúóe na zátvur. 'Еј, после, кад су они били ухваћени, ставили су их у затвор.'

U tíiā izbi;óe za Bul;áriā. 'И они су побегли за Бугарску.'

Tíiā i zvée. 'Они су их узели.'

Tíiā ujdúóe. 'Они су отишли.'

Tíiā e kráde vúóáa, hré! 'Они краду воду, бре!'

Дуги облик за датив/акузатив *ní* потиче од првобитног генитивног облика некадашње анафорске заменице **n̄* с додатим *n- предлошког порекла (в. 4.3.1.2.3). Као што је познато, овај облик анафорске заменице уопштио се у многим словенским језицима и у акузативу множине, тако да његова појава овде није зачуђујућа. Имамо сасвим редован гласовни развој: **n-j̄n̄* > **n̄n̄* > *ní*:

Mu vél'a níéš;u na n í. 'Њима кажем нешто.'

Múólivut ésti témen, na n í. 'Оловка је њихова, њихова.'

I se nauikum da jám bór;u ut n í. 'Те сам се навикла да једем брже од њих.'

Amá bábo, véli, tí púveke zbúórvíš ud n í ;órkki! 'Ма баба, каже, ти више говориш грчки него они.'

Na n í i púl'a. 'Њих видим.'

Ut n í né za ustáni pól'ka. 'Од њих комад неће остати.'

Níā sme Júpx'i nasprut n í. 'Ми смо према њима Цигани.'

Занимљиво је питање зашто се у 1. и 2. лицу множине уопштио дуги облик настао од старог датива (в. 4.3.1.2.4, 4.3.1.2.5), док се у 3. лицу појављује рефлекс старог генитивно-акузативног облика. То само још једном указује на различиту нарав 3. лица у оквиру заменичког система у поређењу с 1. и 2. лицем. Ту вреди напоменути да сличну неусаглашеност налазимо и у грчком језику у систему кратких (клитичких) заменичких облика за датив. Док у већини случајева преовлађује облик који потиче од старијих генитивних форми, управо у 3. лицу множине срећемо у савременом народном језику (δῆμοις) облик *τῶν*, који је првобитно био акузативни.

⁷¹ Видоески 1965: 52.

Кратки дативни облик *ти* потиче од старог јединског облика за мушки и средњи род (в. 4.3.1.2.3), који се уопштио и у множини. То је одлика посебно југозападних македонских говора:

I kóšete ítmni t u j zvéé. 'И њихове куће су им узели.'

Jás t u vél'a, šú zborvite pu yǎrcki? 'Ја им кажем: Зашто говорите грчки?'

Tiǎ Turcti, véli, né izǎve ud zémata, t u dáve pénzja. 'Они Турци, каже, не излазе из земље, дају им пензију.'

Jás su mǎǎǎǎ ústa né vi e kǎzvum, t u riǎǎǎ. 'Ја вам својим устима не казујем, рекла им је.'

Кратки акузативни облик представља континуитет старог генитивног облика анафорске заменице *ǎǎǎ, исто као и у дугом дативном/акузативном облику *ни*, само овде без назалног елемента. Гласовни развој је сасвим регуларан: *ǎǎǎ > *í*:

I tǎǎǎǎ i fatǎe, na partizǎnckuto. 'И онда су их ухватили, у партизанском рату.'

I i izvadǎe da i súde. 'Те су их извадили да би их судили.'

Vǎrnǎǎǎ i vél'ee. 'Врновци су се звали.'

Pa ti céli i pumétviš, šó! 'Па ти се свега сећаш, шта!'

Áma jás né vléyum za da i aramísun. 'Нисам ушла да бих их покрала.'

Kúǎ za ni i dáǎ? 'Ко ће ти их дати?'

Cútja i vélime níǎ. '„Цвеће“ их зовемо.'

4.3.2. Лична заменица сваког лица

Лична заменица сваког лица припада систему личних заменица, а од њих се разликује по томе што не означава одређено граматичко лице, ни род, ни број, него може да значи свако лице у саодносу с лицем које наступа као субјекат дотичне реченице. То може да се објасни редунданцијом, јер су сви параметри разјашњени тиме што се односе на субјекат дотичне реченице.

4.3.2.1. Граматичке категорије личне заменице сваког лица

Према томе, једина граматичка категорија коју поседује лична заменица сваког лица је падеж:

Категорија падежа је у поређењу с истом категоријом код личних заменица у ужем смислу такође окрњена јер се лична заменица сваког лица односи на субјекат исте

реченице, па је место субјекта (дакле, место номинатива) већ заузето. Због тога су грамеми категорије падежа код ове заменице следећи:

- 1) датив (падеж индиректног објекта);
- 2) акузатив (падеж директног објекта).

4.3.2.2. Историјско објашњење деклинационих облика

Као и у свим словенским језицима, лична заменица сваког лица не познаје номинативни облик. То је и сасвим разумљиво с обзиром на њено повратно значење у односу на субјекат.

Њен дуги облик за датив/акузатив *sébesi* представља, по нашем мишљењу, рефлекс генитивно-акузативног облика старе повратне заменице **sebe* (мање вероватно би то могао бити и дативни облик **sebě*), који је проширен кратком дативном формом исте повратне заменице **si*. Према нашем мишљењу то стоји у вези с грчком конструкцијом *στον εαυτό του* (датив) односно *τον εαυτό του* (акузатив), с турским еквивалентима *kendisine* (датив) односно *kendisini* (акузатив) и с албанским изразима *vetes së tij* (датив) односно *veten e tij* (акузатив). И ту се појављује кратак заменички облик у служби присвојне заменице (в. 4.3.3). Дакле, ова конструкција би имала првобитно значење 'свој себе' односно 'своје себе'. Било би, међутим, могуће претпоставити и да елемент *si* потиче од удвајања објекта одговарајућим кратким заменичким облицима, што је редовна појава у нашем говору, као и у већини западних и јужних македонских дијалеката (уп. 6.1.3.2)⁷². Ипак, ми сматрамо да је прво објашњење вероватније, јер би се очекивало да се услед удвајања објекта добије облик **sébesese*, будући да се ту заправо ради о уопштеином акузативним облику (на што указује употреба уз предлог *na*, в. 4.3.1.2). Постојање паралелних конструкција у несловенским балканским језицима (уп. горе наведене примере из грчког, турског и албанског језика) још више поткрепљује нашу хипотезу о постанку овог облика:⁷³

Svíti kvoj ză síébesi. 'Сви, сваки за себе.'

Brát su brád ză síébesi. 'Брат с братом за себе.'

⁷² В. Илијевски 1988: 167-190.

⁷³ О овим историјским аспектима в. Илијевски 1988: 182.

Кратки дативни облик *si* рефлектује непосредно стару дативну клитику *si, а кратки акузативни облик *se* стару акузативну клитику *se:

Brátja i síestre si béme. 'Браћа и сестре смо били.'

Céli za vóðvee, kumšiti, da si pumvóžve. 'Сви су суседи ишли да помажу једни другима.'

Né preftása da si ju zéva prikitó. 'Нисам стигла да узмем своју прхију.'

Svekrva mi za si e púliše témnaja, za si zyvóviše. Jáz za si e púl'e mójaja rapvóta. 'Моја свекрва је гледала свој [посао], кувала је. Ја сам гледала свој посао.'

Niža se sturíme samuvíl'e síeá. 'Ми смо сада постале виле.'

Vújka se prájše Gírk. 'Ујак се правио Грк.'

Sétne ká gu zvé K'iru, se vél'e Kalapúti. 'Пошто сам се удала за Киру, презивала сам се Калапути.'

Síestra mi se omóži, jáz ostána na kóšča. 'Сестра ми се удала, ја сам остала у кући.'

Da ju mésiš vój, jág da ési, da se umvóriš ud gmečénje. 'Да би то месно, треба да будеш јак, да се убијеш од гњечења.'

I vój žélnjut se píkna na múnštu. 'И он, јадан, увукао се у огњиште.'

Se pužčúe. 'Погрчили су се.'

I pusvé se bíle, mvor kvóri mu, pusvé. 'И свугде се бију, бре ћерко, свугде.'

Међутим, уместо дугог облика личне заменице сваког лица може се употребљавати и облик личне заменице, усклађен с речју на коју се односи, према правилима конгруенције. То је сигурно повезано с потпуним нестанком присвојне повратне заменице, о чему ћемо још говорити у тачки 4.3.3.2:

Za mu e vrésna sikuvica ut nle;u i ut mien e. 'Ударићу га секиром, и њега, и себе.'

I vújka síeá si nvóšše, put n lé ju si nvósiše peristrufu. 'И сад је ујак носио, под собом је носио револвер.'

4.3.3. Присвојне заменице

Унапред упозоравамо на могућност да се уз именице које означавају неког блиског рођака или супруга, односно супругу уместо правих присвојних заменица употребљава и дотични кратки дативни облик личне заменице која изражава „власника“. У тим случајевима кратки заменички облик долази у постпозитивну, дакле, епклитичку позицију иза именице која се ближе одређује:

mójut táika   поред: *táika mi*   'мој отац'

Међутим, праве присвојне заменице понашају се на формалном плану као придеви, те и по својој функцији припадају придевским заменицама.

4.3.3.1. Граматичке категорије присвојних заменица

Према томе, присвојне заменице поседују исте граматичке категорије као и придеви (осим категорију степена поређења, коју нисмо приметили у нашем материјалу), а и ону која их одликује као присвојне заменице, наиме, њихову корелираност према граматичком лицу личних заменица:

- а) лице;
- б) род;
- в) број;
- г) одређеност.

4.3.3.1.1. Категорија лица

Код присвојних заменица категорија лица означава којем граматичком лицу припада, односно се приписује именица која се ближе одређује. Она има исте грамеме као категорија лица код личних заменица:

- 1) 1. лице;
- 2) 2. лице;
- 3) 3. лице.

4.3.3.1.2. Категорија рода

У нестрамском говору категорија рода код присвојних заменица постоји само у том смислу да се оне по признаку рода прилагођавају именицама које ближе одређују. Међутим, оне не изражавају род „власника“. То представља веома карактеристичну особину нестрамског говора у оквиру македонских дијалеката и уопште словенских језичких система. Не разликују се, дакле, облици као 'његов' и 'њен', него се ту уопштила једна заједничка заменица за сва три рода.

Као категорија конгруенције с именицом која се присвојпом заменицом ближе одређује категорија рода поседује исте грамеме као и именице:

- 1) мушки род;
- 2) женски род;
- 3) средњи род.

4.3.3.1.3. Категорија броја

Категорија броја изражава се код присвојних заменица на два плана. С једне стране означава се број „власникā“, а с друге стране број објеката „власништвa“. Ово последње је категорија конгруенције с именицом која се ближе одређује.

Занимљиво је да се код категорије броја која означава број „власникā“ не прави разлика у трећем лицу, дакле, између 'његов'/'њен', с једне стране, и 'њихов', с друге стране. И то представља особину која нестрамском говору даје посебно место у оквиру македонске дијалектологије и словенске упоредне граматике уопште.

Категорија броја обухвата иста два грамема као и код свих осталих променљивих врста речи:

- 1) једнина;
- 2) множина.

4.3.3.1.4. Категорија одређености

Категорија одређености је својствена присвојним заменицама, што стоји у вези с њиховом припадношћу придевским заменицама. Као што смо видели код придевā, категорија одређености именицā изражава се на формалном плану придевским речима кад оне стоје уз именицу коју ближе одређују. Дакле, кад уз именицу која носи признак одређености стоји присвојна заменица, она преузима формални знак одређености, тј. одређени члан.

Према томе, и присвојне заменице на формалиом плану поседују категорију одређености са следећа два грамема:

- 1) одређеност;
- 2) неодређеност.

4.3.3.2. Историјско објашњење деклинационих облика

Лексичке основе присвојно-заменичких облика 1. и 2. лица непосредно наслеђују одговарајуће облике из старијег језика:

<i>mój</i>	<	* <i>mojь</i>	'мој'
<i>voj</i>	<	* <i>vojь</i>	'твој'
<i>náš</i>	<	* <i>našь</i>	'наш'
<i>váš</i>	<	* <i>vašь</i>	'ваш'

За разлику од тога, лексички облик присвојне заменице 3. лица (без разлике у односу на род и број „власника“, као што смо већ рекли у тачкама 4.3.3.1.2. и 4.3.3.1.3) нема старијег претходника. Она представља облик успостављен аналогично од старог падежног облика показне заменице *ta, *ta, *to са суфиксом за творбу придевских речи *-(e)n*. Видоески објашњава овај облик старим генитивним обликом *těva, коме се додао поменути суфикс за адјективизацију, што подразумева историјски развој *těva > *tevna, па асимилацијом по назалности добијамо *těmna*. Овај би се облик, према томе, ширио и на м. р. једн. неодр. вида са задржаним *-m*.⁷⁴ Међутим, иако је та аргументација веродостојна за друге македонске говоре, овде због другачијег гласовног развоја некадашњег фонема /x/ (в. 3.3.4.17) не можемо претпоставити међуступањ *těva > *tevna, јер је развој ту требало да иде овако: *těva > *teva, па би и облик мушког рода гласно *tēen. Зато смо склони да схватимо данашњи облик *tēmen* као изведеницу из некадашњег дативног облика *těmъ истим суфиксом *-(e)n*. То се чини сасвим вероватним и с обзиром на егзистенцију остатака дативног чланског облика за изражавање посесивности (уп. 4.1.1: *Pándetómu kólu* 'Пацдетов ауто', *cárotómu ščérka* 'царева кћи'), и на употребу кратких дативних заменичких облика за исту функцију код именица које означавају неког блиског рођака или супруга, односно супругу (уп. 4.3.3: *tátka mi*).

⁷⁴ Видоески 1965: 60.

Видоески наводи облике *négof, negóna, negóvo* 'његов, његова, његово' и *néjn, néjna, néjno* 'њен, њепа, њепо'.⁷⁵ То је у потпуној супротности с нашим налазима. И поред многократних покушаја да испровоцирамо употребу тих облика (укључујући директна питања), нисмо добили потврду за постојање таквих облика. Због тога сматрамо да они у нестрамском говору не постоје и да су код информатора којим се служио Видоески резултат утицаја језичке средине. Исто тако, није се потврдио одређени облик *témenut* 'њихов' који даје Видоески. Према нашим опажањима, он гласи *témnjut*.

Настанци за три рода у јединини и множини потпуно се подударају с придевским наставцима. При том важи иста напомена коју смо дали и у тачки 4.2.4.4. у вези с уопштавањем облика за средњи род од некадашњих тврдих и меких основа. Имамо, дакле:

<i>mójo</i>	а не:	* <i>moje</i>	'моје'
<i>tvójo</i>	а не:	* <i>tvoje</i>	'твоје'
<i>nášo</i>	а не:	* <i>naše</i>	'наше'
<i>vášo</i>	а не:	* <i>vaše</i>	'ваше'

Видоески наводи облике *móje* 'моје' и *tvóje* 'твоје' и тврди да паралелно постоје облици *náše* и *nášo* 'наше' односно *váše* и *vášo* 'ваше'.⁷⁶ Ми се не слажемо с тим изводима јер наш материјал не потврђује постојање таквих старијих облика са сачуваним завршетком *-e*.

Облик за сва три рода и оба броја („власника“) од присвојне заменице за 3. лице *témen* има непостојано *e* (в. 3.4.1) само у м. р. једп. неодр. вида, док тај глас отпада у свим осталим облицима. То је исто понашање као и код придева (в. 4.2.2).

Примери:

Tvoj mvolifésti m # ó j. 'Ова оловка је моја.'

Tiŕa šu se támu síeŕa ud m # ó j a strána. 'Они који су сада тамо с моје стране.'

T # ó z diete e m # ó j o. 'Ово дете је моје.'

Ujd # áde eni hrutčéndi m # ó j i mu gu supnáe dúk # nut. 'Отишли су пеки моји братучеди, те су им опљачкали дућан.'

⁷⁵ Видоески 1989 а: 62.

⁷⁶ Видоески 1989 а: 62.

Mvólivut e tvóju. 'Оловка је твоја.'
I kníγata e tvója. 'И књига је твоја.'
Diéteu e tvóju. 'Дете је твоје.'

Tvójmólif e témen. 'Та оловка је његова.'
Kníγata e téma. 'Књига је његова.'
Brát mi ímaše kvóla téma. 'Мој брат је имао свој ауто.'
I diéno e tému. 'И дете је његово.'

Tvójmólifésti témen, na néia. 'Та оловка је њена, њена.'
Kníγata e téma. 'Књига је њена.'
I diéno e tému. 'И дете је њено.'

Tvójmólif e náš. 'Ова оловка је наша.'
I kníγata e náša. 'И књига је наша.'
Na siéhu nášu ímaše en Gírk. 'У нашем селу је био један Грк.'
Náši l'údi si béme. 'Своји људи смо си били.'

Mvólivut e ráš. 'Оловка је ваша.'
I kníγata e ráša. 'И књига је ваша.'
I diénu e rášu. 'И дете је ваше.'
Óku né béme ráši, zašó se píša Kalapútuva jáska? 'Кад не бисмо били ваша, зашто бих се ја писала Калапутова?'

Mvólivut ésti témen, na ní. 'Оловка је њихова, њихова.'
Kníγata e téma. 'Књига је њихова.'
I diéno e tému. 'И дете је њихово.'
I kóšče témi tu jzée. 'И њихове куће су им узеле.'

Члански морфеми који се у одређеном облику додају заменичким облицима исти су као и код придева (в. 4.2.4.6, 4.2.4.7).

Примери:

Mvóju t móš se íma piknátō ozdólā put ... u; níšče. 'Мој муж се увукао под огњиште.'
Mvóju t žívuť ésti mnóyu móčen. 'Мој живот је веома мучан.'
Jáz za si e púl'e tvójata rāvóta. 'Ја сам гледала свој посао.'
Mvója májka né znáše grcki, sámī māj'edónski. 'Моја мајка није знала грчки, само македонски.'
Se zasméte su tvójata pínzja. 'Насмејали смо се мојој пензији.'
Mvóju diéte. 'Моје дете.'

Tvóju t móš. 'Твој муж.'
Tvója žéna. 'Твоја жена.'
Tvóju diéte. 'Твоје дете.'

Témnjut táka. 'Његов отац.'

Témnata žena. 'Његова жена.'

Svekrva mi za si e púliše témnata. 'Моја свекрва је гледала свој [посао].'

Témnutu diete. 'Његово дете.'

Témnjut táka. 'Њен отац.'

Témnjut móš. 'Њен муж.'

Témnata májka. 'Њена мајка.'

Témnutu diete. 'Њено дете.'

Šú vidvóme na nášju d živud da né vite vña, diete! 'То што смо ми у нашем животу видели, да не видите ви, децо!'

Nášjut kumšja ima dvá vulvóvi. 'Наш сусед има два вола.'

Nášča kóšča esti udónde carkva. 'Наша кућа је с оне стране цркве.'

Nášča kóšča béše mnóju puléva. 'Наша кућа је била врло велика.'

Na nášču méstu imaše mnóju hujvóvi šu se hñee. 'У нашем селу се пуно ратовало.'

Na nášču síelu imaše dvá vudničeri. 'У нашем селу су била два воденичара.'

Némaše kavñā niščā na nášču síelo. 'Није било таквих ствари у нашем селу.'

Nášči se unúva. 'Наши су одавде.'

Céli nášči l'údi, sirumási se. 'Сви наши људи су сиромашни.'

Vášjut táka. 'Ваш отац.'

Vášča májka. 'Ваша мајка.'

Vášču diete. 'Ваше дете.'

Témnjut táka. 'Њихов отац.'

Jás súrva ut témnata kvóla i vliéva na Pandetómu kvóla. 'Ја излазим из њиховог аута и улазим у Пандетов ауто.'

Óku bé na témnata jáz, za se vñne. 'Да сам била у њиховом [ауту], вратила бих се.'

Témnutu diete. 'Њихово дете.'

Занимљива је констатација да нестрамски говор, за разлику од већине македонских говора, не поседује присвојну повратну заменицу *svój. То смо бар закључили на основу нашег материјала, иако Видоески наводи да се ређе чује и заменица *svój, svóju, svóje/svójo* 'свој, своја, своје'.⁷⁷

⁷⁷ Видоески 1989 а: 62.

На месту присвојне повратне заменице *svój појављује се увек присвојца заменица одговарајућег лица, док повратност не долази до изражаја. Сматрамо да је то последица грчког утицаја, јер у грчком језику такође не постоји таква заменица. Према томе, не може се казати:

**Tój je víde srójata kôšča.* 'Он је видео своју кућу.'

У нестрамском говору постоји само следећа конструкција:

Tój je víde témata kôšča. (дословно: 'Он је видео његову кућу.')

То одговара потпуно грчкој конструкцији у преводу ове реченице:

Αυτός είδε το σπίτι του. (дословно: 'Он је видео његову кућу.')

Исто тако није могуће да се повратност изражава постпозицијом кратке дативне форме личне заменице сваког лица *si* уз именице које означавају неког блиског рођака или супруга, односно супругу (в. 4.3.3). Дакле, није могућа следећа реченица:

**Tój mu dáde na tátkā si páre.* 'Он је дао свом оцу новац.'

Него је и овде потребно да се употреби заменички облик који је одређен по признаку лица:

Tój mu dáde na tátkā mu páre. (дословно: 'Он је дао његовом оцу новац.')

Ово је опет сасвим паралелна конструкција оној из грчког језика:

Αυτός έδωκε στον πατέρα του λεφτα. (дословно: 'Он је дао његовом оцу новац.')

Други примери:

Jáz za si e púl'e m'ójata raj'vóla. 'Ја сам гледала свој посао.'

Jás su m'ójata ústā né vi e káľva, mu ríeče. 'Ја нам је својим устима не казујем, рекла им је.'

Brát mi imaše k'vóla té m n a . 'Мож брат је имао свој ауто.'

K'vój imaše nádru l'údi té m n i , béše č'rvēn, kumunistís. 'Ко је имао ваши својих људи, био је црвеп, комуниста.'

Svek'rvā mi za si e púliše té m n a t a . 'Моја свекрва је гледала свој [посао].'

N á š i sme. 'Своји смо.'

N á š i l'údi si béme. 'Своји људи смо си били.'

4.3.4. Показне заменице

Систем показних заменица у поређењу с осталим македонским говорима показује знатно смањен инвентар. За разлику од већине дијалеката, очигледно се губе различите заменичке основе за изражавање већег или мањег ступња блискости. Та се значењска разлика може изражавати у нестрамском говору само описним путем, наиме додавањем прилога за место:

tój nía : *tój támu* 'овај' : 'тај, онај'
или: *tój túačkina*

Примери:

T'ó j tú ŋ a né e liép. 'Ово није хлеб.'

Siéa, ká da ŋ riéča, né e žŋut t'ó j tú ŋ a , áma šú da práš?! 'Сада, како да ти кажем, ово није живот, али шта ћеш?!'

T'ó j tú ŋ a e pótud za Solun i za Aŋina. 'Ово је пут за Солун и за Атину.'

Óku mi ŋ riéj na mléne kao dléna, da mi véli, ká šu ŋ réj tá s tú ŋ a pénzja... 'Ако мени долази сваки дан, да ми каже, као што долази ова пензија ...'

T'ó s tú ŋ a e grcka zéma. 'Ово је грчка земља.'

T'ó s tú ŋ a si ŋu báreme nía. 'Ово смо ми тражили.'

I t'ó j siéa pu támu pu trápud za da pumini, i t'í ŋ a tú ŋ a samvilete gu zvéie. 'И сада хода тамо по јарку да би прошао, а ове виле су га узеле.'

I t'í ŋ a tú ŋ a i puščime na škóla. 'И ове смо послали у школу.'

I t'ó j tú čkina ká idee nía ... kurfilka, šu véliš, i zat penžerta se fáti i vjána góre. 'И овај, кад су долазили они ... из жапдармерије, овај, ухватно се иза прозора, те се попео горе.'

I tá s tú čkina gu vardi siéa. 'И ова га пази сада.'

I t'í ŋ a tú ŋ a čkina séa krádi pu dukánti, krádi! 'И ови сада краду ли по дућанима, краду!'

É, d'ósta, mu véli tá s támu, mi e strá. 'Е, доста, каже им она, страх ме је.'

T'ó s támu, nía se planincki siéa, néma. 'Оно, то су планинска села, нема.'

I šu véliš, t'í ŋ a támu fáme ena bába stára. 'И, овај, они су ухватили једну стару бабу.'

Vidi, čpári, mu vél'a, da mu s iskurení siémkata, mu vél'a, siéa ut t'í ŋ a čpáriti támu. 'Види, жандари, кажем му, затрло им се семе, кажем му, тим жандарима.'

Занимљиво је да за овај начин творбе постоји паралела у западно-севернословенским језицима, уп.: чеш. (obecná čeština) *tuten* : *tamten*, пољ. *tamten*, а у супстандарду такође и *tuten*, г.-луж.-срп. *tutón*.

Показне заменице су грађене од старог показног корена **t-*, који је познат у свим словенским језицима.

У веома ретким случајевима, и то углавном у несигурним примерима, констатовали смо показне заменице за означавање мањег или већег ступња блискости. Ти облици су грађени од старих демонстративних основа **v-*, односно **on-* (у овом последњем случају уз отпадање почетног вокала *o-*), дакле, слично као и у македонском књижевном језику (уп. тамо *овој, тој, оној*):

Né, né. Za r ó s něšću né. 'Не, не. За овакво нешто не.'

Siéne za skvók'eme na n í ĩ ĩ ĩ , šu v ě li š , grénde. 'Затим смо скакали на оне, овај, на греде.'

Tí ĩ ĩ ĩ práve céli n í ĩ ĩ ĩ r á b ĩ ĩ ĩ ĩ ĩ . 'Ти раде све оне ствари.'

Међутим, ова три примера нису довољна да бисмо са сигурношћу доказали постојање таквих показних заменица у систему. Сва три примера се односе на идентификационе показне заменице, али немамо ниједан пример таквог троструког степеновања код квалитативних или код квантитативних показних заменица (као нпр. мак. књиж. јез.: *ваков, таков, онаков, олакв, толкав, онолакв*).

Постоје три врсте показних заменица. Идентификационе показне заменице указују на неко биће/предмет/појам, идентификујући га, дакле, одговарају на питање 'који?'; квалитативне показне заменице указују на неку особину тога бића/предмета/појма и одговарају на питање 'какав?'; док квантитативне указују на количину односно величину тога бића/предмета/појма и одговарају на питање 'колик?'

Идентификационе заменице потичу од старе показне заменице *īz-jā; квалитативне заменице воде порекло од старог показног придева *takwā; док је квантитативна заменица аналогна творба са суфиксом *-uf* (< **-ovā*) од количинског прилога *téku* (в. 4.5.3.4).

4.3.4.1. Граматичке категорије показних заменица

Показне заменице су по својој функцији у реченици придевске заменице. Оне поседују следеће граматичке категорије:

- а) род;
- б) број.

Будући да су показне заменице већ по свом значењу одређене, те не могу ући у опозицију по том критеријуму, код њих не постоји категорија одређености. Као придевске заменице оне не изражавају ни падеж, ни апел. Оне се прилагођавају именицама које ближе одређују једино по роду и по броју.

4.3.4.2. Историјско објашњење деклинационих облика

Идентификационе показне заменице се подударају с номинативним облицима личних заменица 3. лица једине и множине, те су и истог историјског порекла као и оне. Зато овде нећемо разматрати настањак њихових облика (в. 4.3.1.2.3, 4.3.1.2.6):

I t#ój željnji se r#kna na uynišu. 'И овај јадник се увукао у огњиште.'
Né tás kušul'a, pá tás, né t#ój fústan, pá t#ój, šó ésti? 'Не ова кошуља, него она, не ова хаљина, него она, шта је то?'
T#ój brutčei šu _yu_ sp#ózna š#éra né béši tiéku dóh#. 'Тaj братучед кога си јуче упознао није био тако добар.'
Tréba da se naviknime na t#ój život. 'Морамо се навикнути на овај живот.'
Né, žetvar_e t#ój šu žiži na dšrvata. 'Не, "жетвар" је онај, који цврчи у дрвећу.'
Háj, ká yu vél'e t#ój. t#ój šu zb#órví, ká yu vél'e, šu ... Ante Márkovič. 'Хајде, како се зове онај, онај што говори, како се зове тај што ... Анте Марковић.'

I tá z žen#aléynaj fád da r#épi: ... 'И та жена је легла, те је стала врискати: ...'
Préd da úmhri tátka ti, vél'a, tá z yudin# béme. 'Пре него што је умро твој отац, кажем, оне године смо били.'
I tá z yudin# šu punún# sák'eme da v#ódme. 'И прошле године смо хтели ићи.'
Se yšrn# tá š čipt# su n#éyu. 'Вратила се она девојка с њиме.'
Tá s vičéra mi bendisvi mnóyu. 'Ово вече ми се јако свиђа.'
Šú da prájme, ká táka_e tá s r#h#óta! 'Шта да радимо, кад та ствар стоји тако!'

T^uó z vréme d^uópru e. 'То време је добро.'
 .viki^uó^r béši tátku mu na t^o z déte. 'Отац тога детета био је адвокат.'
 I pumína t^uó s kúče. 'И прошао је тај пас.'
 Dáj mi yu t^uó s niéšču! 'Дай ми то!'
 Istina bléše t^uó s. 'То је било истина.'
 T^uó s e skópo. 'То је скупо.'
 Čúdna bléše t^uó s. 'Дивно је то било.'
 T^uó š šu báraše, né yu nájde. 'Оно што си тражио, ниси нашао.'
 T^uó š šu gu púl'a, t^uó z yu vél'a. 'То што видим, то говорим.'

I ^uój síe^a pu jámu pu trápud za da pumíni, i t^ll^a tú^ua samuvíte^e gu zvéle. 'И сада
 хода тамо по јарку да би прошао, а ове виле су га узеле.'
 Da mu s iskuriéni síemk^aa, mu vél'a, síe^a ut t^ll^a čarúriti támu. 'Затрло им се се-
 ме, кажем му, тим жапцарима.'
 T^ll^a díe^e ése své maléčki. 'Ова деца су сва малешна.'
 Šú da i zborvime t^ll^a rab^uóte^e? T^ll^a šu se pumináti. 'Зашто да говоримо о тим
 стварима? О ономе што је прошло.'
 T^ll^a Túrcti, véli, né i^léve ud zém^aa. 'Ови Турци, каже, не излазе из земље.'
 Su t^ll^a páre ojd^uóe síe^a. 'С тим су новцем сада отишли.'
 T^ll^a dn^uóvi šu i pumína na Néstram bée mnóyu lépi. 'Они дани, које сам провео у
 Нестраму, били су врло лепо.'
 T^ll^a rab^uóte i znám. 'Те ствари знам.'
 Vi i zvéme t^ll^a čípke. 'Узели смо вам те девојчице.'
 I t^ll^a péd dlén^ai pumináme i si dujd^uóme ndz^a. 'И провели смо оних пет дана
 и вратили смо се натраг.'
 Pa t^ll^a šu vid^uóe z^uó^r, t^ll^a znáe. 'Па они који су видели потешкоће, они
 знају.'

Квалитативне заменице потичу, као што смо већ рекли, од старог показног приде-
 ва *takъ-въ (на супрот старословенском *такоѡъ* док дапацки српскохрватски, маке-
 допски и бугарски облици потичу, сасвим јасно, од варијанте с **-ъ*).

Облик мушког рода, према гласовним правилима, требало би да гласи *takof 'такав'.
 Међутим, њему је додат наставак *-i*. Он највероватније представља аналогии дода-
 так некадашње анафорске заменице *јь облику *takъ-въ по угледу на одређену (тј.
 именичко-заменичку) деклинацију придева. На тај начин је настао облик *takóvi*. У
 даљем развоју ова заменичка форма претрпела је још и метатезу, чиме је добијен
 дублетни облик *katóvi*:

Káza k a t^uó r i čovek. 'Такав човек је рекао.'
 T a k ó r i žvut imete n^la. 'Такав нам је био живот.'

Облик женског рода потиче од истог корена. Њему је додата честица *-z (в. наше објашњење лично-заменичких облика *tás* и *tás* у тачки 4.3.1.2.3), што је довело до облика *takvás* 'таква'. Поред овог облика постоји још и уобичајенија форма с метатезом *katvás*:

T akvás e vél'ee sójka. 'Онакво нешто се зове "сојка".'

K atráz žéna. 'Онаква жена.'

Jáz hé t akvás ... kú dá n riéča, bístra žéna. 'Ја сам била таква ... како да ти кажем, бистра жена.'

На исти начин објашњавају се два облика за средњи род *takvós* и *katvós* 'такво':

I k atrvóz diéte. 'И такво дете.'

Imete eno ... t akvós šu sídee. 'Имали смо једно ... такво, где су судили.'

Da dvójeno ... t akvós , kó ju vél'e, amnistáa. 'Да дође једно такво, како се зове, амнестија.'

Táka, gútmče su upášče, áma tvós ésti t akvós , bakareno, i kalajsánu i bí imeto pí-sáno. 'Онако, ђугумчић с дршком, али он је такав, бакрен, и калајисан, па је имао написано име.'

Множински облик показује проширивање некадашње форме *takwi, односно *takwu честицом -(j)a, исто као и код личних заменица 3. л. мн. (в. 4.3.1.2.6) и код идентификационих показних заменица (в. горе). На тај начин је добијен данашњи облик *takvta* 'такви/такве/таква', па даље метатезом и дублетни облик *katvta*:

Své k atrvta imeníšča imete, némete γαrcki imeníšča nía. 'Имали смо све таква имена, писмо имали грчких имена.'

É. t akrvta l'údi béie. 'Е, такви људи су били.'

T akrvta néšča imec. 'Такве ствари су имали.'

Némašče k atrvta néšča na nášču síelo. 'Није било таквих ствари у нашем селу.'

Á. ní. k atrvta némašče! 'А, не, таквих ствари није било!'

Сасвим је очевидна паралелност у наставцима између идентификационих и квалитативних показних заменица. Занимљива је метатеза до које је дошло у неким облицима квалитативних показних заменица.

Облици квалитативне показне заменице одступају од општих правила акцентуације у нестрамском говору (в. 3.5). То се, према нашем мишљењу, објашњава тежњом да се акценат задржи на истом слогу (у овом случају на другом слогу од почетка речи) у парадигми речи и аналогичном ових облика с одговарајућим облицима идентификационих показних заменица, који су у јединици једносложни, те се зато

не могу друкчије акцентовати. Осим тога може се претпоставити и да се ту ради о остатку некадашњег прозодијског система, у којем још није постојао механички систем акцентуације као у данашњем нестрамском говору. Поређење с рус. *такóв*, *тако́ва* и буг. *такѓ*, *такáва* указује на такву могућност. Ми претпостављамо да је комбинација свих наведених чињеница довела до данашње акцентуације ових облика.

Квантитативна показна заменица *tékuf* 'толик' добија деклинационе наставке из придевске деклинације. У овој заменици глас /u/ није непостојан, дакле, он се чува у свим облицима, па, према томе, очигледно потиче од старог суфикса *-ov-. Видоески уопште не помиње овај облик,⁷⁸ па не располажемо никаквим подацима о његовој етимологији. Судаћи по његовом значењу, очекивало би се да је он изведен на некакав начин од старог квантитативног упитног придева *kolikъ. Не видимо, међутим, како би се констатовани облик могао извести из дотичног придева (в. 4.3.4.2, 4.5.3.4).

4.3.5. Упитне заменице

Упитне заменице деле се по функцији коју обављају у реченици на именичке и придевске.

4.3.5.1. Именичке упитне заменице

Именичке упитне заменице граде се од различитих основа, већ према томе да ли се пита о лицу или о предмету/појму.

Некадашња личпа упитна заменица *kъ-to престала је постојати у источно-јужнословенским језицима. Њено место је заузео облик мушког рода некадашње упитне заменице *kъ-jъ, који је грађен од истог корена, али без елемента *-to, већ с анафорском заменицом *jъ, вероватно по угледу на одређену (именичко-заменичку) промену придева. Облик *kъ-jъ је према гласовним правилима довео до данашњег облика *kój* 'ко'. По традиционалном начину читања та стара заменица гласи *kyjъ. Ако при-

⁷⁸ Видоески 1965.

хватимо такав облик, онда би се вокал /o/ у нестрамском облику могао објаснити изједначавањем с косим падежним облицима у старијем језику:⁷⁹

Áþre síeá, k #ó j i pumétvi tǐa? 'Хајде сада, ко памти те ствари?'
Áma k #ó j zná ká se stóri. 'Али ко зна како се десило.'
Síeá k #ó j za #ójše? 'Ко је сада требало да иде?'
K #ó j da se nasíti? 'Ко ће се наситити?'
K #ó j za stása, #ój za yrábni. 'Ко стигне, гај уграби.'
K #ó j zná ká mu se púl'e! 'Ко зна како сам им изгледала!'
I k #ó j znáj ká i vide tapúete brát mi. 'И ко зна како је мој брат видео тапије.'
Síeá k #ó j zná ká ésti, né známe nǐa. 'Сада ко зна како је, не знамо ми.'
K #ó j ti réče? 'Ко ти је рекао?'
Já, mu vél'a, k #ó j si tí, mu vél'a. 'Ево, кажем, ко си ти, кажем му.'

У косим падежима чува се некадашњи генитивно-акузативни облик упитне заменице *kogo у облику kógu 'кога', дакле, с квалитативном редукцијом неакцентованог *-o:

K #ó yu vide, né sp#ózna nǐekuj? 'Кога си видео, ниси ли упознао некога?'

Предметна упитна заменица *šá* односно *šú* 'шта' (ради се о дублетима, јер нисмо успели да констатујемо некакву функционалну расподелу) наслеђује стару предметну упитну заменицу *čъ-lo. Развој је, као и у већини јужнословенских говора, ишао путем *čъ-lo > *člo > *šlo, па даље према правилу из тачке 3.2.4.10. *šlo > *š'lo (овај је облик сачуван у заменицама *něš'lo* 'нешто' и *níš'lo* 'ништа', в. 4.3.6.1, 4.3.8.1), а асимилацијом по начину изговора (према критеријуму фрикативност : африкативност) *š'lo > *šó*. Дублетни облик *šú* представља вероватно паралелу с везником *šu* (в. 4.8), који је због своје проклитичке употребе подлегао квалитативној редукцији.

Síeá š ó práviš? 'Шта сада радиш?'
Š ó za dušákaj drúgo? 'Шта ће ти друго пасти на памет?'
I síeá š ó da n káži? 'И сад шта да ти кажем?'
Áma š ó da mu práva jáš? 'Али шта да му ја радим?'
Š ó da prájme! 'Шта да радимо?'

⁷⁹ Видооски 1965: 55.

Š ú da prájme níā? 'Шта да радимо?'

I š ú da ti káža? 'И шта да ти кажем?'

É, š ú drúyo da vi réča, bre déce? 'Е, шта друго да вам кажем, бре децо?'

Š ú da mi tékni na méne za kavŕā imenišča? 'Како ћу се ја сетити таквих имена?'

Brát mi znáše š ú za vrédee. 'Брат ми је знао, колико ће вредети.'

Š ú me nájde, si vél'a! 'Шта ме је снашло, кажем себи!'

4.3.5.2. Придевске упитне заменице

Придевске упитне заменице деле се, као и показне заменице, на идентификационе, квалитативне и квантитативне (в. 4.3.4.2). Оне такође познају само граматичке категорије рода и броја, по којима се прилагођавају именици коју ближе одређују.

Идентификациона придевска упитна заменица *kój/kója/kóe* 'који/која/које' потиче, као и именичка лична упитна заменица (в. 4.3.5.1), од некадашње упитне заменице *kъ-јь (односно, према традиционалном начину читања: *кујь, *каја, *које). Очигледно је овде проширивање основног вокала -*о*- из средњег рода и некадашњих косих падежних облика старе заменице на остале номинативне облике.⁸⁰ Деклинација је у данашњем нестрамском дијалекту прилагођена придевској, те и наставци за разне облике за род и број одговарају углавном онима код придева, само што се у ср. р. једн. чува првобитни вокал -*е*. То указује на већу конзервативност заменица у поређењу с другим врстама речи:

Já, da je vída k kója si! 'Даж да те видим, која си!'

Su k kóje právo vléze nótre, tu vél'a jáska. 'С којим нравом си ушао унутра, кажем му ја.'

É, k kój imenišča, šú da káža? 'Е, каква имена, шта да кажем?'

Гвоје отвори vrátta da ni ví, k kój ése nótre. 'Он је отворио врата да нас види, који су унутра.'

За разлику од Видоеског,⁸¹ нисмо нашли примера с упитно-посесивном заменицом **č'* 'чији'. У нашем материјалу употребљава се само перифрастична конструкција *na kój*, односно *na kógu* 'чији'.

⁸⁰ Видоески 1965: 55.

⁸¹ Видоески 1989 а: 61.

Квалитативна придевска упитна заменица *kákuf* 'какав' представља континуитет старе придевске упитне заменице *kakъ-vъ с правилном заменом јера. Наставци за род и број одговарају онима у придевској деклинацији. За разлику од квалитативне показне заменице *karóvi*, одговарајућа упитна заменица *kákuf* уклопила се потпуно у уопштени акценатски систем нестрамског говора и не представља у том погледу никакав изузетак:

K á k u r vópir? 'Какав вампир?'

K á k u f partizán biéši tšóz diéte! 'Какав партизан је био тај дечак!'

Ájde k á k u r žvud žve Germáncti, véli, své jáde, véli. 'Хајде, какав живот воде Немци, каже, све једу, каже.'

Májka mi béše móš, da_e víšes, k á k r a žena béše! 'Мајка ми је била мушкарац, да си је видео, каква је жена била!'

Ká da_vršeme, k á k r u spánje spéme! 'Кад смо врхли, како смо спавали!'

K á k r i da_sákaš. 'Каквих хоћеш.'

Na_k á k f i udmóri, tšai_zve, tšajudžóe na_ódmur. 'На какве одморе, они су их узели, они су отишли на одмор.'

Осим тога у служби квалитативне придевске упитне заменице употребљава се и именичка заменица *šó/šú* (в. 4.3.5.1), која се не деклинира:

Š ó imeniš'a da_káža? 'Каква имена да кажем?'

Jás i_pil'a, si_vél'a, š ú ludi l'údi, si_vél'e. 'Ја их гледам, кажем самој себи, какви луди људи, рекла сам.'

Š ú žvut_e! 'Какав живот је [ово]?'

Š ú sdat ésti? 'Колико је сати?' (Ово је дословни калк од грч.: *Ti óxci einai*.)

Š á lípu síke! 'Какав леп цвет!'

Квантитативна придевска упитна заменица *kékuf* 'колик' изведена је суфиксом *-uf* (< *-ovъ) од упитног квантитативног прилога *kéku* (в. 4.5.3.4). Он се деклинира као квантитативна придевска показна заменица *tékuf*. Овде се појављују исти проблеми при објашњавању етимологије као и код облика *tékuf* (в. 4.3.4.2, 4.5.3.4).

4.3.6. Неодређене заменице

Као и упитне, тако се и неодређене заменице деле према функцији коју у реченици обављају па именичке и придевске.

4.3.6.1. Именичке неодређене заменице

Именичке неодређене заменице граде се од именичких упитних заменица додавањем препозитивног елемента *né-*. Тај елемент за изражавање неодређености познат је свим словенским језицима и потиче од старијег **ně-*. Он је увек акцентован, што представља одступање од механичких правила акцентуације.

У вези с овим елементом деклинација неодређених заменица остаје непромењена, само што код личне неодређене заменице долази до квалитативне редукције заменичке основе услед њеног положаја у неакцентованом слогу, па се добијају облици *nékuj* 'неко' и *nékugi* 'некога' (међутим, употреба косог падежног облика *nékugi* очигледно није више обавезна, те се уместо њега може употребљавати и номинативни облик):

N é k o j s á k a d a n a p r á j , r i e č e , V e l í d e n . 'Неко хоће провести Ускрс, рекао је.'
I j á s s e k u v í c ĩ ť a , v é l ' a , ó k u d ť ó j n í é k u j s i é a d a u t v ó r i v r á t a , z a m u e v r é s n a s i k u v í c a ĩ a i u t n i é y u f u t m i é n e , s i v é l ' a j á s . 'И ја са секиром, кажем, ако дође сада неко да отвори врата, ударићу секиром по њему и по себи, кажем ја самој себи.'

K ų ó y u v i d e , n é s p ų ó z n u n í é k u j ? 'Кога си видео, ниси ли упознао некога?'

Код предметне неодређене заменице долази облик са *-ščo* (*néščo* 'нешто') без даље асимилације с упрошћавањем у **-šo* односно **-šu* (за разлику од одговарајуће упитне заменице, в. 4.3.5.1):

K á s e b ų e š e , v i d e n é š č o ? 'Кад си ратовао, јеси ли нешто видео?'
M u v é l ' a n í é š č u n a n í . 'Кажем нешто њима.'
N í ĩ a v i d ų o m e n í é š č o . 'Ми смо нешто видели.'
S i é ĩ a ó k u d ť ó j n í k u j , s i v é l ' a , z a d a m i n a p r á j n í é š č u ... 'Ако сада дође неко, кажем самој себи, да ми учини нешто ...'
I ó k u í m a š n í é š č o d a o p í t a š , d a o p í t a ž b e s s t r á ! 'И ако имаш нешто да упиташ, упитај без страха!'
M i t é k n a n í é š č u . 'Нешто ми је пало на памет.'

Специфика источно-јужнословенских језика се састоји у томе што се предметна неодређена заменица може употребљавати и у именичкој служби (са значењем 'ствар'), те се у таквој функцији среће и у множинском облику:

D á j m i y u t ų o s n í é š č u ! 'Дай ми то!'

N í e m a š e k a n ĩ ĩ a n í é š č a n a n á š č u s i é ĩ o . 'Није било таквих ствари у нашем селу.'

4.3.6.2. Придевске неодређене заменице

И ове заменице деле се на идентификационе и квалитативне (в. 4.3.4.2, 4.3.5.2). Оне се граде од придевских упитних заменица. При томе се идентификационим неодређеним заменицама додаје препозитивни елемент *na-*, а акценат остаје на првом слогу заменичког облика као код упитних заменица (*nakój/nakója/nakóje* 'неки/нека/неко'). Тај формални елемент за изражавање неодређености *na-* највероватније, као и у осталим неодређеним заменичким облицима (и то, и именичким, и придевским), води порекло од старијег **ně-*. Није нам јасно како долази до гласовног облика с вокалом *a*. Видоески у свом опсежном раду о заменичким облицима у македонским дијалектима уопште не помиње овај лик.⁸² Нисмо нашли у литератури обавештења о могућем објашњењу ове нередовне замене:

Siéa za pumínte túŕa mésez, za ŕój n a k u j drúk na ódmur, za i zéj pá. 'Сад ћете овде провести један месец, или ће неки други на одмор, опет ће их узети.'

Jáz za e zéva Nína, i síestra mu za yu zéj ... n a k u j drúk. 'Ја ћу се оженити Нином, а њеном сестром ће се оженити ... неки други.'

I n a k ŕ ó e vréme gu ispíle vínutu. 'И једно време су попили вино.'

N a k ŕ ó e vréme táš pá pumínvi. 'Једно време она опет пролази.'

Siéya íma n a k u j péd yuŕne šu i báre. 'Сада већ око пет година траже.'

Píle n a k u j dvé karámbe. 'Пије око две флаше.'

Квалитативне неодређене заменице творе се од одговарајућих упитних додавањем препозитивног елемента *ne-* (од старијег **ně-*, в. 4.3.6.1), који је увек акцензован: *né-kakuf/né-kakva/né-kakvo* 'некакав/некаква/некакво'.

Деклинација свих придевских неодређених заменица одговара потпуно промени одговарајућих упитних заменица (в. 4.3.5.2).

4.3.7. Опште заменице

И опште заменице, према њиховој функцији у реченици, делимо на именичке и придевске.

Занимљива је разноврсност основа од којих се граде поједини облици општих заменица. Поред наслеђеног корена **vъs-* (који је у нестрамском говору претрпео мета-

⁸² Видоески 1965.

тезу у *sv-*, в. 3.3.11.1), у овој функцији појављују се још (упоредо с поменутиим кореном, али не увек) и рефлекс старог придева *cělъ (само у множинским облицима: *céli* 'сви/све/сва', вероватно као калк из новогрчког, где придев у множини *όλοι* значи и 'цели' и 'сви'), и посуђеница *káto* < грч. *καθε* (само у придевској функцији).

4.3.7.1. Именичке опште заменице

Именичка предметна општа заменица рефлектује непосредно стару општу заменицу средњег рода *vъse (што је метатезом довело до данашњег *svě*):

Ká da fáti da se péči, s r é m e r í š š i. 'Кад је почело да се пече, све је мирисало.'
Šú da kázhvime drúyo? S r é ti k á ž v e ... 'Шта друго да говоримо? Све сам ти казивала.'
Jás im tkajénu s r é. 'Ја сам ткала све.'
S r é tu zvéle. 'Све су му узели.'
S r é pumétvi. 'Све памти.'
S r é ima. 'Све има.'
Kákuv žud žve Germáncti, véli, s r é jáde. 'Какав живот воде Немци, каже, све једу.'

У нашем материјалу не среће се облик *sféš'o* који наводи Видоески.⁸³

За разлику од већине источно-јужнословенских говора, у нестрамском дијалекту постоји и множински облик именичке предметне опште заменице. Он је највероватније резултат утицаја грчког језика у ком се облици средњег рода множине често употребљавају са значењем јединине, као што показује и превод наведених примера на повогрчки језик:

I c é l i i Ń a t u i k á ž v e. 'И све то сам им казивала.' (*Και όλα αυτά μου τα έλεγα.*)
P a n c é l i i p u m é t v i š ! 'Па ти све памтиш!' (*Μα και τα θυμασαι όλα !*)
I Ń o j i s ó β r a c é l i . 'И он их је све скупно.' (*Και αυτοξ τα μιζεις όλα .*)
T i z a j p i š i š c i é l i i Ń a . 'Ти ћеш све то писати.' (*Επι θα τα γράφεις όλα αυτά.*)

⁸³ Видоески 1989 а: 61.

Поред тога смо, међутим, чули и облик *svički* (добијен од корена **vьs-* метатезом и суфиксацијом, уп. бут. *всички*, употребљава се без чланског морфема).⁸⁴

Utsfički si prđeme ud d'óma. 'Све смо правили код куће.'

Именичка лична општа заменица грађена је од старог *vьsěkъ додавањем некадашње анафорске заменице *јь по угледу на одређену (именичко-заменичку) деklinацију придева. Од *vьsěkъјь је правилима о замени јерова и метатезом корена **vьs-* > *sv* добијен облик *svékoj, а квалитативном редукцијом услед положаја у неакцентованом слогу дошло је до данашњег облика *svékuj* 'свако'.

Дативно-акузативни облик *svékuju* 'свакога' добијен је по угледу на именичку личну упитну заменицу у дативу/акузативу *kóju* (в. 4.3.5.1).

У множини је овде у употреби облик *svíti* (добијен од *vьsi, опет метатезом) којем се обавезно додаје одређени члан мушкога рода множине (као и мак. књиж. јез. *cime*): *svíti* 'сви/све/сва'. Исто као и код именичке предметне опште заменице, и овде се алтернативно употребљава калкирани облик *céli* 'сви/све/сва' (по угледу на грчки оригинал без члана):

S ríti ut távta jádee. 'Сви су јели из таве.'

S ríti k'ój za sléhesi. 'Сви, сваки за себе.'

Náši, celi ésmé naši. S ríti sme naši, šóm se subráme túva, sme celi naši, né? 'Своји, сви смо своји. Сви смо своји, чим смо се скупили овде, сви смо своји, је ли тако?.'

Í si sléjme táka, si z'horvime, s ríti sléva, móž imaše ... péť šež žéne imaše. 'И онако седимо, причамо, сви сада, мушкараца је било ... пет-шест жена је било.'

Móre, da se sréde s ríti, idén da né ustáne. 'Бре, сви да се удесе, ниједног да не остане.'

⁸⁴ Писмо сигурни да ли облик *svički* стварно припада нестрамском говору. Он се у нашем корпусу среће само у једном једином случају. Иначе се редовно употребљавају облици *svíti* и *céli*, као што показују и наведени примери. Не искључујемо могућност да је облик *svički* овде продро из суседних говора, лоцираних источно од Нестрама. Током теренских истраживања у селу Сничене (Костово-цито) код Рупишта (Αρως (Ρεοτικό)) констатовали смо да тамо уобичајени облик опште заменице гласи *svički*. Међутим, остаје отворено питање, како се тај облик среће код нашег информатора који није имао никаквих веза са селима у околини Рупишта.

Ká da vǎršše tás, c é li nǎa. 'Кад је она врхла, ми сви [исто].'

Ká da práeme rabǎóta, c é li za vǎódvee, kumšǎiti, da si pumǎóžve. 'Кад смо радили, сви су суседи ишли да помажу једни другима.'

Tǎa, c é li pu yǎrcki zbǎórvе. 'Они сви говоре грчки.'

Nǎši, c é li é sme nǎši. Svǎiti sme nǎši, šóm se subráme tǎa, sme cǎeli nǎši, né? 'Своји, сви смо своји. Сви смо своји, чим смо се скупили овде, сви смо своји, је ли тако?'

I nǎa mnóyu lépu se zapéme c é li. 'И ми смо се сви лепо распевали.'

Tǎa se c é li dǎbri. 'Они су сви добри.'

4.3.7.2. Придевске опште заменице

Придевске опште заменице деле се на идентификационе и квалитативне.

Као идентификациона заменица (аналогно именичкој личној заменици) служи облик *svékuj* 'сваки' (у вези с етимологијом творбеног елемента *-kuj* в. 4.3.6.1), који се деклинира као придевска упитна идентификациона заменица *kój* (в. 4.3.5.2):

S r é k u j čǎvek si e znáe témnata rabóta. 'Сваки човек зна свој посао.'

Наш материјал није потврдио облик *sfíkuj* 'сваки' наведен код Видоеског. Исто тако, писмо успели да нађемо облике *erkój/erkója/erkóe* које он даје.⁸⁵

Искључиво у једнини појављује се посуђеница из грчког језика *káto* (о етимологији в. 4.3.7), која је индеклинабилна, као и у грчком оригиналу.⁸⁶

K á t u vǎdína se práj. 'Сваке године се одржава.'

Jás k á t u dǎena píše pu nu písmu. 'Ја сам сваки дан писала по једно писмо.'

K á t u dǎena vǎój. 'Сваки дан иде.'

I vǎój vǎriéjše k á t u dǎena. 'И он је сваки дан долазио.'

⁸⁵ Видоески 1989 а: 61.

⁸⁶ Међутим, занимљиво је констатовати да се именица *dén* 'дан' уз заменицу *káto* појављује у бројном облику, који води своје порекло од некадашње двојине (в. 4.1.4.5.2):

Katu dǎena vǎój. 'Сваки дан саобраћа.'

Óku mi vǎrǎj na mǎene kǎto dǎena. ... 'Ако мени долази сваки дан, ...'

Jáska kǎu dǎena píše. 'Ја сам сваки дан певао.'

Tǎ vǎrǎjšǎ kǎu dǎena. 'Ти си долазио сваки дан.'

Jás kátu dǎena píše pu nu písmu. 'Ја сам сваки дан писао по једно писмо.'

У множини се опет среће калкирани придев *céli* 'сви/све/сва' (в. 4.3.7, 4.3.7.1), који добија уобичајене придевске наставке:

C é li nášči l'údi, sirumási se. 'Сви су наши људи сиромаси.'

C é li Gárci da j umvóriš, da j obūeš, edién dósta da ju kláš na šíše, i pá za se má-va. 'И да убијеш све Грке, да их убијеш, доста је једног да ставиш у флашу, опет ће правити белај.'

Tiña duláriti c é li da vój na ódmor. 'Све оне доларе да иде на одмор.'

C é li páre. 'Сав новац.'

Šiěa pu c é li dāžáve. 'Сада у свим државама.'

У једном једином примеру констатовали смо и општу заменицу *svíti* (в. 4.3.7.1) у придевској служби:

Jáskā siédum su s r í ti trí díce trí meséci na zátvor. 'Ја сам са све троје деце три месеца лежала у затвору.'

Као придевска квалитативна општа заменица служи реч *svékakuf* 'свакакав'. Она је састављена од форманта за опште заменице *svě-* (који увек носи акценат и на тај начин одступа од механичког акцената, в. 3.5) и од квалитативне упитне заменице *kákuf* (уп. 4.3.5.2). Облик *svékakuf* деклинира се по истом обрасцу као *kákuf*.

4.3.8. Одричне заменице

И одричне заменице деле се према својој синтаксичкој функцији на именичке и придевске.

4.3.8.1. Именичке одричне заменице

Именичке одричне заменице граде се од наслеђеног старог форманта за негацију *ni-* (који увек носи акценат и тиме представља изузетак од механичких правила акцентуације приказаних у тачки 3.5) и именичких упитних заменица *kój* (услед положаја у неакцентованом слогу, после квалитативне редукације *ku*): *níkuj* 'нико' и *šó* (овде у конзервативпијем облику *š'o*, као што смо рекли већ у тачки 4.3.5.1): *niščo* 'ништа'. Деклинација следи образац из тачака 4.3.5.1. и 4.3.6.1. (треба претпоставити да дативно-акузативни облик заменице *níkuj* гласи *níkugu*, али у нашем материјалу је посведочен само номинативни облик у служби акузативнога):

N í k u j n é d ě p n a n a l ě c j a. 'Нико нас није дирнуо у Грчкој.'

V l e y ť o m e n o t r e, n í k u j n é t i r ě č e: U d ě k a ě s i? 'Ушли смо, нико ти није рекао: Одакле си?'

T ě d a d a n i k r ě n e n a n á m i n í k u j u d n á m d a s l ě v i z á j n o. 'Они да нас одведу и нико од нас да не остане заједно.'

S á m a s i p r á v a k ť o r a š. N í k u j d r ŭ k. 'Сама се храбрим. Нико други.'

N é v i d ě o m e n í k u j. 'Нисмо никога видели.'

N ě m a š e n í k u j. 'Нема никог.'

D a ž ě n i š d ě t e i d a n ě m a š n í k u j p r i t ě b e ě s t i l o š u. 'Лоше је да жениш [своје] дете и да немаш никог уза себе.'

K á d a t ě r n e m e d a v ř ě š i m e, n é z a ť o j š e s t r í n a m i n í t u d a ž n í, n í t u n í š č u. 'Кад смо полазили да вршемо, моја стрипа није ишла ни да жање, ни ништа.'

T ĥ o j n é p ŭ l' ě š e n í š č u. 'Он није ништа видео.'

P ó p u t n é v ě l i n í š č u. 'Поп не каже ништа.'

N í š č u n é p r á v i i č. 'Апсолутно ништа не ради.'

K á t i b ě š e, t í n é z v ě n í š č o! 'Како ти је било, ти ништа ниси узео!'

N í š č u n é v i d ě o m e n ě a. 'Ми ништа нисмо видели.'

N í š č u n é v í d e! 'Ништа ниси видео.'

B u d a l a n é z n á e n í š č u. 'Будала не зна ништа.'

4.3.8.2. Придевске одричне заменице

Придевске одричне заменице такође се граде од негацијског форманта *ni-* (који је и овде увек наглашен) и од придевских упитних заменица *kój* (овде опет у свом редукваном облику *-kuj*): *níkuj/níkuja/níkue* 'ниједан/ниједна/ниједио' и *kákuf: níkakuf/ní-kakva/níkakvo* 'никакав/никаква/никакво'. Деклинација ових заменица одвија се на исти начин као и код поменутих упитних заменица (в. 4.3.5.2):

N í k u j p o t n é m ť o ž d a s e s t ĥ o r a B u l ĥ a r k a j á s. 'Ја никад не могу постати Бугарка.'

4.4. БРОЈЕВИ

У односу на већину осталих македонских дијалеката систем различитих врста бројева у нестрамском говору прилично је сужен. То се, између осталог, може објаснити последицом грчког утицаја, јер тај језик поседује мањи инвентар облика бројева.

4.4.1. Основни бројеви

Бројеви су, по својој припадности деклинационим типовима, већ у прасловенском језику (мада тада још нису постојали као засебна врста речи) представљали нехомогену скупину. Та се разноликост наставља и у данашњем словенском језичком свету, у неким језицима више, у неким пак мање.

4.4.1.1. Граматичке категорије основних бројева

У нестрамском говору, као и у већини македонских дијалеката уопште, примећујемо у првом реду да је некадашња морфолошка променљивост бројева знатно сужена и ограничена на само неколико њих. Једина граматичка категорија која је свим бројенима заједничка је категорија одређености. Дакле, сви они могу улазити у опозицију по признаку неодређености/одређености, па, према томе, могу да се појаве с чланским морфемом или без њега.

Број *edén* 'један' поседује највећи инвентар граматичких категорија од свих основних бројева. Осим категорије одређености, он поседује и категорију рода:

I stávaná sáutut e d i é n d a vó j n a K v ó s t u r. 'И устаје у један сат да иде у Костур.'

E d i é n d a i z v á j š e n a s t e h u t o l i e p, c i e t a m á l a m e r i š š e. 'Кад је један у селу правно хлеб, цела махала је мирисала.'

D v á j s e t d a i m a š f u s t á n i, e d é n z a k l á š. 'И да имаш двадесет хаљина, једну ћеш обући.'

D v ó m a r é d e e. E d é n u t S k ó p j a b i e š e. 'Долазили су кући. Један је био из Скопља.'

N é i ž l e z e e d i é n d a r i e č i: U d i é s t e? 'Ниједан није изишао да каже: Одакле сте?'

E d é n d i é n s i u j d v ó m e n a N i é s t r a m , n a g v ó r n a m á l a , e d é n d i é n n a d v ó t n a m , e d é n d i é n n a S v ó t u n , e d é n d i é n n a J a n i c á , é , t i ě a b é e d n v ó v i i . 'Један дан отишли смо у Нестрам, у горњу махалу, један дан у доњу, један дан у Солун, један дан у Енице Вардарско, е, то су били ти дани.'

T i ě a e n á o l d i c a j á d e , j á z d v é . 'Они једу једну кашику, ја две.'

N é r í p n a , á j d e R ó b a t i , z é j e n ó ! 'Хајде, Роланде, узми једно!'

Занимљиво је да број *edén* 'један' има и формалну категорију броја, иако не у правом смислу који та категорија има. Множина *ení* употребљава се за изражавање једнине уз *pluralia tantum*. Осим тога, множински облик *ení* може имати и значење супротстављања једне скупине бића/предмета/појмова другој таквој скупини. Овде се ради о значењу субјективне неодређености. Тај последњи случај (у којем множински облик *ení* има значење 'неки'), заправо, представља прелазни облик ка врсти заменица:

E n í l ' ú d i v é l e t á k a , a d r ú g i p á t á k a . 'Једни људи кажу овако, а други пак онако.'

На овом месту треба напоменути да у нестрамском говору постоји и употреба неких модификованих облика броја '1' у служби неодређеног члана.⁸⁷ Међутим, будући да се та употреба још није укоренила као обавезна категорија, ми о њој писмо досад говорили у поглављима о именичким врстама речи. Као што смо већ рекли у поглављу о прозодији (в. 3.5), облик броја '1' у служби неодређеног члана разликује се од истог облика у правој бројној употреби својим акцентом, јер се у овом другом случају наглашава иницијални слог или пак облик улази у акценатску целину с именицом или именичком речју на коју се односи:

J á s k a p i é ě a e n a j á p a p i é s n a . 'Ја певам једну лепу песму.'

E n o v r é m e v ó d e m e t á m u . 'Једно време смо ишли тамо.'

Š t ě r a t i p í s a e n u p í s m u . 'Јуче си ти писао једно писмо.'

Í m a š e e n i n i š ě e s u č i t i r i n i š ě ě l k e . 'Било је копаца с четири нити.'

P u m é t v a š i m i v ě l i d ě k a p r á c e n i k n i ě , p r á c e n i k n i ě z a n a ... B u l g á r i ě a .

'Сећам се шта ми је рекла да праве пеке књиге, праве неке књиге за Бугарску.'

Број *dvá* 'два', осим споменутог, познаје још и граматичку категорију рода и разликује мушки род, с једне, насупрот женском и средњем роду, с друге стране. Тако он наслеђује старе двојинске облике *dъva/*dъvě/*dъvě (в. 4.4.1.2).

⁸⁷ В. Тополинска 1983.

Примери:

D r á v u l ŋ ó v i s i í m e m e . 'Имали смо два вола.'
K u m š i ĩ a t a í m a d r á k ŋ ó n i . 'Комшија има два коња.'
Z a ŋ ó a d r á p ó t a . 'Ићи ћу два пута.'
D r á k r a j ŋ ó v i . 'Два краја.'
Z a ŋ ó j m e n a k ŋ r ĉ m a j i z a p u r ó ĉ e m e d r á ĉ a j ŋ ó v i . 'Одемо у крчму и поручимо два чаја.'

D r í é ž í e n e í m e d v á s v i k ŋ ó r i . 'Две жене имају два свекра.'
Ā o v e k u t í m a d r é n ó z e . 'Човек има две ноге.'
D r í é s í e s t r e . 'Две сестре.'

D r í é s í e l a . 'Два села.'
D r í é p o l e n í š ĉ a . 'Два поља.'
J á s í m a m d r é d ě t e . 'Ја имам двоје деце.'

Исто важи и за сложене бројеве у којима се број *dvá* појављује као последњи члан.

Код осталих бројева је сасвим изгубљена некадашња деклинација:

U t í ĩ a z a ĩ ĉ k n e e d v á - t r í d ě n a , ĉ e t í r i , p ě t . 'Одавде ће ти закасинити два-три дана, четири, пет.'
Ā i t t r i s a t i é s t i s u n ĥ ó z e t e . 'Било је четири сата пешнице.'
N a n á š ĉ u s í e l u í m a š e p ě t k a f a n a . 'У нашем селу било је пет кафана.'
J á š ĉ e k ' e p ě t s a t i . 'Ја сам чекао пет сати.'
N á š ĉ u s í e l u í m a p ě t v r ŋ ó v i . 'Наше село има пет [планинских] врхова.'
Š í e s t v i ĉ ě r e s p á n á ě r u u t k ó š t a . 'Спавала сам шест вечери изван куће.'
S í e d u m - ŋ ó s u m d ŋ š e b ě e z a ŋ m o r ě n j e . 'Седморо-осморо их је било за погубљење.'
T ĩ ĩ a b ě e ŋ ó s u m , j á z - d ě v e t . 'Њих је било осморо, ја - девет.'
J á s í m e ŋ ó s u m p e r n í c e b ě l i . 'Ја сам имала осам белих јастука.'
Ó s u m g u d í n e p u m í n a s u K ' í r u j á s . 'Ја сам провела осам година с Киром.'
D ě v e d d ŋ š e s e s t u r í m e . 'Постало нас је деветоро.'
Ó s t a v i j , v ě l i , d ě s e d d ě n a . 'Остави их, каже, десет дана.'
J á s í m a m d ě s e t p ě r s t i . 'Ја имам десет прстију.'

Уз основне бројеве долазе чланске форме кад постоји потреба да се изрази грамом одређености. Уз бројеве '1' и '2' то су следећи члански морфеми:

<i>edén</i>	:	<i>edénjut</i>	
<i>ená</i>	:	<i>enáta</i>	
<i>enó</i>	:	<i>enóto</i>	
<i>ení</i>	:	<i>eníte</i>	
<i>dvá</i>	:	<i>dváta</i>	'оба' (м. р.)
<i>dvé</i>	:	<i>dvéte</i>	'обе' (ж. р.), 'оба' (ср. р.)

Примери:

E d i é n j u t t á k a v é l i , d r ú j u t t á k a , p á t á k a , p á t á k a . 'Један вели онако, други онако, па тако, па тако.'

N a S v e t i l ō a b e ŷ e e d i é n j u t c á r . 'На Светом Илији био је један цар [док је други био на другом врху].'

K ó j í m a d v é ŷ i t ō n e , d a e d á v a e n á t a . 'Ко има две кошуље, пека да једну од њих.'

N a d r á t a k r a j ō v i . 'На оба краја.'

D r á t a s e b u d á l i . 'Обојица су будале.'

Í m e j á s d v á b r á t j a . I d r á t a r a b ō t e e n a K ō s t u r . 'Имала сам ја двојицу браће. Обојица су радила у Костуру.'

I n ĩ a n i ŷ k i n i d r á t a b r á t j a z a d a n e e p u t ū r ė i ... 'И ова двојица браће, да је не би потурчили ...'

N a d r é t e o d ů e i m u m e v o j a n . 'У обема собама имамо натру.'

Исто важи и за састављене бројеве чији је јединични члан '1' или '2':

N a d r á j s i d v i é t e j u r v ō d i K a l ' u . 'Кад сам имала двадесет две године, родила сам Каља.'

У нашем корпусу писмо нашли облика с одређеним чланом од осталих бројева. Међутим, претпостављамо да и бројеви виши од '2' могу добијати одређени члан.

Видоески наводи облик *j í b a t a* 'оба'.⁸⁸ Ми га нисмо успели коистатовати.

⁸⁸ Видоески 1989 а: 69.

4.4.1.2. Историјско порекло основних бројева

Осповни прости бројеви у нестрамском дијалекту непосредно рефлектују одговарајуће прасловенске лексеме. Облик мушког рода броја '1' потиче од прасловенске варијанте **(j)edъnъ*, а не од другог облика **(j)edinъ*, који се среће у неким другим македонским дијалектима, углавном у источном наречју; а и у бугарском језику. Код бројева '3' и '4' уопштио се прасловенски облик за женски и средњи род:

<i>edén / ená / enó / ení</i>	<	<i>*(j)edъnъ / *(j)edъna / *(j)edъno / *(j)edъni</i>
<i>dvá / dvě / dvě</i>	<	<i>*dъva / *dъvě / *dъvě</i>
<i>trí</i>	<	<i>*tri</i>
<i>čelíri</i>	<	<i>*četyri</i>
<i>pět</i>	<	<i>*pětъ</i>
<i>šest</i>	<	<i>*šestъ</i>
<i>sédom</i>	<	<i>*sedmъ</i>
<i>ósom</i>	<	<i>*asmъ</i>
<i>děvêt</i>	<	<i>*devětъ</i>
<i>děsêt</i>	<	<i>*desětъ</i>

Бројеви од '11' до '19' развили су се од прасловенског модела предлошке конструкције **(j)edinъ na desęte*. Међутим, као и у словенском језичком свету уопште, током историјског развоја изгубио се коси падежни облик члана **desętъ*. Даље је дошло још и до отпадања консонанта *d* у интервокалској позицији (в. 3.3.8) и до губљења слоговне вредности другог вокала *e* у скупини двају истих вокала. Тако су добијени данашњи облици, сви непроменљиви (за разлику од прасловенских), али с могућношћу изражавања нове категорије - категорије одређености:

<i>*(j)edinъ na desęte</i>	>	<i>edinájsêt</i>
<i>*dъva na desęte</i>	>	<i>dvanájsêt</i>
<i>*tri na desęte</i>	>	<i>trinájsêt</i>
<i>*četyri na desęte</i>	>	<i>četirinájsêt</i>
<i>*pětъ na desęte</i>	>	<i>pětnájsêt</i>
<i>*šestъ na desęte</i>	>	<i>šesnájsêt</i>
<i>*sedmъ na desęte</i>	>	<i>sedomnájsêt</i>
<i>*osmъ na desęte</i>	>	<i>osomnájsêt</i>
<i>*devětъ na desęte</i>	>	<i>devětnájsêt</i>

Занимљиво је истаћи да се број '11' гради од прасловенског облика **(j)edinъ*, а не од **(j)edъnъ* (за разлику од простог броја *edén*). Исто ово важи и за облик *единаесет* (наспрам *еден*) из македонског књижевног језика:

Du d r a n á j s s á a t u d b é š e , d r a n á j s s á a t u t p u g r ç k u . 'Било је до дваесет сати, дванаест сати по грчком времену.'

K á m i d u ó j d e ç ú p k a , t r i n á j s e d ; u d í n e m i d u ó j d e , t á s m e s p u ó z n a , j á s n é e s p u ó z n a í ç . 'Кад је девојчица дошла к мени, трипедесетогодишња је дошла к мени, она ме је препознала, ја је уопште нисам препознала.'

S l é a p e t n á j s e d d i é n a k á s n i . 'Сада касни петнаест дана.'

Десетични бројеви граде се као и у прасловенском узорку, односно као и у свим савременим словенским језицима од дотичног простог броја и првобитне бројне именице **desęť*. Међутим, за разлику од прасловенског модела, ту је укинута првобитна деklinација елемента **desęť*, па се уопштио облик *desět*, вероватно из десетичних бројева код којих је први елемент један од бројева већих од '5':

<i>*dwa desęti</i>	>	<i>*dva desět</i>
	↑	
<i>*pęć desęć</i>	>	<i>*pět desět</i>

Код већине десетичних бројева дошло је секундарно до различитих гласовних упрошћавања. Акцент код ових бројева стоји увек на последњем слогу дотичног јединичног броја, што представља одступање од општих правила акцентуације:

<i>*dva desět</i>	>	<i>dvájsět</i>
<i>*tri desět</i>	>	<i>tridesět</i>
<i>*četiri desět</i>	>	<i>četrdesět</i>
<i>*pět desět</i>	>	<i>pědesět</i> <i>péndeset</i>
<i>*šest desět</i>	>	<i>šějsět</i> (изоован случај упрошћавања)
<i>*sedom desět</i>	>	<i>sedómdesět</i>
<i>*osom desět</i>	>	<i>osómdesět</i>
<i>*devět desět</i>	>	<i>devědesět</i> <i>devéndeset</i>

Примери:

Jás imum drájs ed zómbi. 'Ја имам двадесет зуба.'

Drájs et da imaš fustáni, edén za kláš. 'И да имаш двадесет хаљина, једну ћеш обући.'

Šíede na Néstram dúr ká se sívóri jas drájs ed ;udíne. 'Живела сам у Нестраму све док писам напунила двадесет година.'

Šúima, četírdeset ;udíne, péndest? 'Колико је прошло, четрдесет година, педесет?'

Péndes ed zél'ke. 'Педесет глава купуса.'

Péndeset kila - šéjs et #óšca. 'Овца од педесет-шездесет килограма.'

Бројеви сложени од десетичног и јединичног члана творе се тако што на првом месту стоји десетични број, а на другом јединични. При томе се, обично, међу две компоненте умеће везник *i*: *dvájsê i edén, tríesê i pêt*. Међутим, могућа је и употреба облика без уметпутог везника: *dvájsê edén, tríesê pêt*.

Na drájs i ená ;udína se armása. 'Кад сам имала двадесет једну годину, заручила сам се.'

Drájs et i pêt ;udíne imaše - kurísta pénzja. 'Двадесет пет година има откад користим пензију.'

Drájs et i trí ;udíne sedvóme támu. 'Двадесет три године боравили смо тамо.'

Trídeset i dríe ;udíne nivlésta bé. 'Била сам 32-годишња невеста.'

Na péndest i trí ;udíne zéva pénzja. 'Кад сам имала педесет три године, добила сам пензију.'

Sedómdeset i četíri imum. 'Имам седамдесет четири (године).'

Na četírdeset i síédum, ná béme na Albánja. 'Четрдесет седме ми смо били у Албанији.'

Tróesti sedómdeset četíri ;udíne. 'Мало је седамдесет четири године.'

Основни број '100' гласи *stó*, што потиче непосредно од прасловенског *stom. Сложени стотички бројеви граде се од дотичног простог броја и бројне именице женског рода *stutína* 'стотина', која је изведена од редног броја *stóii* суфиксом *-ina*: *dvé stutíne, trí stutíne, pêt stutíne* итд:

Péstutíne i dráez draxmíe. 'Пет стотина двадесет драхми.'

Né, síédom stutíne karámbata, alá mnó;u dóbro. 'Не, седам стотина за флашу.'

Међутим, у нашем корпусу се срећу и облици *dvéste* и *trísta*:

Prás za zéveme, dríéste gláve, trísta gláve, i za i kládeme na zléma. 'Узимали смо празилук, двеста глава, триста глава, те смо их стављали у земљу.'

Стотични бројеви повезују се с десетичним и јединичним бројевима помоћу везника *i*:

Stó i trideset diše na ená odája béme. 'Било нас је сто и тридесет људи у једној соби.'

Sléa, ájtámu kúpi u sléa trista i pét kíleto! 'Сада, хајде тамо купи га сада за триста и пет по килограму!'

Број '1000' гласи *iláda*. Као и реч *stutína*, тако и *iláda* представља број само у функционалном смислу. По формалним критеријумима она је именица женског рода, те се и мења као именице деклинационог типа f 2.a. (в. 4.1.2). Она потиче од грчке бројне именице *χιλιάδα*:

Kój zná kléku i l'áde uníva ime ujdénu da rabvóte. 'Ко зна колико хиљада људи је отишло да ради.'

I se bhére, znáesh, diés et iláde l'údi dólu. 'И скупља се, знаш, десет хиљада људи доле.'

Pét i l'áde vófce imaše. 'Имао је пет хиљада оваца.'

Nestramári úva óku se bhére sléva, da rlečume, úva šu ése nádru, se prájme pet-nájs et su osomnájs et i l'áde. 'Ако се сад овде скупе Нестрамљани, рецимо, они који су ваи, биће нас петнаест до осамнаест хиљада.'

Pét mína, mu dadvóme osómdes i l'áde. 'Петорица, дали смо им осамдесет хиљада.'

Kój ima dvé zitóne, da e dáva enáta. Vía, mu vél'a, imate pu stó zitóne i sákate da i napravíte i l'áde. 'Ко има две кошуље, нека да једну од њих. Ви, кажем му, имате по сто кошуља и хоћете да направите од њих хиљаде.'

За више бројеве у нашем материјалу немамо никаквих потврда. Приметили смо да су становници употребљавали у тим случајевима искључиво грчке бројеве у пеадантираном облику. Међутим, ми сматрамо да то не представља никакву особитост нестрамског говора. Према нашем мишљењу, у првобитном народном животу уопште није постојао појам о тако великим бројевима, те они одговарају свакодневной употреби тек у најрецентније време. У том светлу треба схватити и факт да су поменути виши бројеви у већини европских језика грађени од туђе основе, најчешће латинског порекла; међутим, на вештачки начин. Сасвим је разумљиво да се у нестрамском говору за позајмљивање тих облика користи грчки језик као доминантан и престижан језик средине, који врши и све функције просветног, културног и привредног живота.

4.4.1.3. Посебни облици за особе мушког пола

Посебни облици бројева за означавање скупина људи мушког пола или група са бар једним мушким представником (уп. мак. књиж. јез.: *двајца, тројца, четворица, петмина* итд.) гласе: *dvá mína, trí mína, četíri mína, pět mína* итд. Међутим, у поређењу с већином македонских говора, њихова употреба је сужена. Они се употребљавају само у именичкој служби, и то само у неодређеном облику, док се у придевској служби и у одређеном облику именичке службе користе основни бројеви типа *dvá, trí, četíri, pět*:

- Da sme dvá mína, véli.* 'Како би нас било двојица, каже.'
- Dvá žovéci, dvá l'údi, dvá mína.* 'Двојица људи, двојица људи, двојица.'
- Dvá sin'óvi.* 'Двојица синова.'
- Dvá divéri.* 'Двојица девера.'
- Dvá máži sirumási.* 'Двојица мушкараца сиромаша.'
- Jás ímum dvá vujk'óvi.* 'Ја имам двојицу ујака.'
- Jás ímum dvá deđ'óvi.* 'Ја имам двојицу деда.'
- Na nášču síetu imašče dvá vudničéri.* 'У нашем селу била су двојица воденичара.'
- Íme jás dvá brátja. I dvá ta raž'ótee na K'óstur.* 'Имала сам ја двојицу браће. Обојица су радила у Костуру.'
- I ná tučkini dvá ta brátja za da ne e putúrči ...* 'И ова двојица браће, да је не би потурчили ...'
- Dvá ta se budáli.* 'Обојица су будале.'
- Dvé žéne íme dvá svik'óri.* 'Две жене имају двојицу свекара.'
- Na nášču síetu imašče dvá vudničéri.* 'У нашем селу била је двојица воденичара.'
- Dvá divéri.* 'Двојица девера.'
- Dvé žéne íme dvá svik'óri.* 'Две жене имају двојицу свекара.'
- Jás ímum trí brutčéndi.* 'Ја имам тројицу братучеда.'
- Trí zet'óvi ímum.* 'Имам тројицу зетова.'
- Trí mína, trí dléna na red grédee dóma.* 'Тројица, три дана су редом долазили.'
- Trí žovéci, trí l'údi, trí mína, trí žuv'éci.* 'Тројица људи, тројица људи, тројица, тројица људи.'
- Sjá ne se sama, trí l'údi sme. Trí l'údi sme sjá tuša. Trí mína sme, možj.* 'Сад нисам сама, троје нас је. Троје нас је сад овде. Троје нас је, може.'
- Trí brátja.* 'Тројица браће.'
- Trí zet'óvi ímum.* 'Имам тројицу зетова.'
- Jás ímum trí brutčéndi.* 'Ја имам тројицу братучеда.'
- Četíri l'údi, četíri mína.* 'Четворо људи, четворица.'
- Pét mína, šlést mína, síedom mína, šósom mína, dévet mína, déset mína, stó l'údi, stó mína.* 'Петорица, шесторица, седморица, осморица, деветорица, десеторица, сто људи, стотница.'

Ипак, и у именичкој служби у неодређеном облику употреба поменутих облика није обавезна, те је исто тако могућа употреба облика основних бројева:

Nakuj_ drá - trí, táka kaj_ ... táka, i_ nãá ímee víno, l'úji. 'Једно двојица-тројица, тако као ..., тако, и они су имали вино, људи.'

Sãã trí ésmé. 'Сад нас је троје.'

Nãã smé četiri. 'Четворица смо.'

Ту може имати утицај и ситуација у грчком језику, у којем уопште не постоје посебни облици за особе мушког пола, већ се у свим случајевима употребљавају облици основних бројева.

4.4.1.4. Синтаксичко везивање именица уз основне бројеве

Особитост нестрамског говора у вези с бројевима представља и њихово везивање уз именичке речи на које се односе. За разлику од већине македонских говора, овде не постоји „*pluralis numerativus*“ (у македонској граматичарској терминологији „избрсја-па множина“), него уз све основне бројеве (осим '1') долази именица у обичној множини. Уз број '1' она се појављује у јединици:

<i>dvá mǎži</i>	'два мушкарца'	<i>dvá lebóvi</i>	'два хлеба'
<i>trí mǎži</i>	'тројица мушкарца'	<i>trí lebóvi</i>	'три хлеба'
<i>četiri mǎži</i>	'четворица мушкарца'	<i>četiri lebóvi</i>	'четири хлеба'
<i>pět mǎži</i>	'петорица мушкараца'	<i>pět lebóvi</i>	'пет хлебова'
<i>ená žéna</i>	'једна жена'	<i>ená kóšča</i>	'два хлеба'
<i>dvé žéne</i>	'две жене'	<i>dvé kóšče</i>	'два хлеба'
<i>trí žéne</i>	'три жене'	<i>trí kóšče</i>	'два хлеба'
<i>četiri žéne</i>	'четири жене'	<i>četiri kóšče</i>	'два хлеба'
<i>pět žéne</i>	'пет жена'	<i>pět kóšče</i>	'два хлеба'
<i>enó sělo</i>	'једно село'	<i>enó kuče</i>	'један пас'
<i>dvé sěla</i>	'два села'	<i>dvé kučenišča</i>	'два пса'
<i>trí sěla</i>	'три села'	<i>trí kučenišča</i>	'три пса'
<i>četiri sěla</i>	'четири села'	<i>četiri kučenišča</i>	'четири пса'
<i>pět sěla</i>	'пет села'	<i>pět kučenišča</i>	'пет паса'

Ово исто важи и за сложене бројеве. Кад је јединични број у њиховом склопу '1', именица коју број одређује количински стоји у једнини, док уз све остале јединичне бројеве она долази у множини:

Na drájs i ená yudína se armása. 'Кад сам имала двадесет једну годину, заручила сам се.'

Na péndest i trí yudíne zévarénzja. 'Кад сам имала педесет три године, добила сам пензију.'

Постоје само два изузетка у том погледу. То су именице мушког рода *dén* 'дан' и *pôt* 'пут' (са значењем нем. 'Mal'), као што смо већ поменули у поглављу о именичком систему (уп. 4.1.4.5.1). Ту се уз бројеве (и уз количинске прилоге) једино употребљава остатак некадашње двојине *o*-основâ с наставком *-a* (иако ниједна од ових именица првобитно није припадала *o*-основама):

<i>dvá déna</i>	'два дана'
<i>trí déna</i>	'три дана'
<i>četiri déna</i>	'четири дана'
<i>pět déna</i>	'пет дана'
<i>dvá pōta</i>	'два пута'
<i>trí pōta</i>	'три пута'
<i>četiri pōta</i>	'четири пута'
<i>pět pōta</i>	'пет пута'

Интересантно је да се та бројна множина именице употребљава и уз прилог *káti* 'сваки':

Kati diéna voj. 'Сваки дан иде.'

4.4.2. Редни бројеви

За редне бројеве, нажалост, имамо у нашем материјалу само веома оскудне потврде. То се објашњава њиховом изванредно ниском фреквенцијом у говору и навиком говорника да уместо редних бројева употребљавају основне. Један од случајева у којима би се можда могла очекивати употреба редних бројева, дан и година у датуму, отпада као могућ извор за проналажење дотичних облика јер се ове конструкције по грчком узору граде од основних бројева:

Na petnájset ávγuz Βυγυrdica_e. 'Петнаестог августа је Богородица.'

(уп. грч.: Στις δεκαπέντε Αυγούστου είναι η Παναγία.)

Na dévet ávγust se práj. 'Одржава се деветог августа.'

(уп. грч.: Στις εννεα Αυγούστου γίνεται.)

Áma se píše na diés et jás, za da zéva pénzja rú-bóγu. 'Али ја сам се водила као десета [година], да бих раније добила пензију.'

(уп. грч.: Άλλα εγω χηαιριόμουv στο δεκα, για να πάω σύνταξη συντομότερα.)

Али и:

Na sedómdes t pétø t ávγus kinísa. 'У августу сам ушла у седамдесет пету [годину].'

Установили смо само редне бројеве од '1.' до '10.'. Они етимолошки одговарају прасловенском систему и деклинирају се као придеви (в. 4.2), укључујући и употребу одређеног члана уз њих. Облици које смо успели утврдити гласе:

<i>p.ɔf</i>	:	<i>p.ɔrvjut</i>	'први'
<i>stór</i>	:	<i>stórvjut</i>	'други'
<i>trét(i)</i>	:	<i>trétjut</i>	'трећи'
<i>četv.ɔrti</i>	:	<i>četv.ɔrtjut</i>	'четврти'
<i>péti</i>	:	<i>pétjut</i>	'пети'
<i>šesti</i>	:	<i>šestjut</i>	'шести'
<i>sédmi</i>	:	<i>sédmjut</i>	'седми'
<i>ósmi</i>	:	<i>ósmjut</i>	'осми'
<i>devéti</i>	:	<i>devétjut</i>	'девети'
<i>deséti</i>	:	<i>desétjut</i>	'десети'

Пример:

Tri diéna se prájše tós. P.ɔrvjut d.én, stórvju d.én i trétju d.én. 'То је трајало три дана. Први дан, други дан и трећи дан.'

4.4.3. Друге врсте бројева

Осим основних и редних писмо могли да утврдимо друге врсте бројева, тј. ни збирне, ни приближне. У том погледу нестрамски говор показује знатно сужен инвентар облика у поређењу с осталим македонским дијалектима. Ми то у првом реду повезујемо с грчким језичким утицајем јер је и у том језику систем облика тог типа знатно мањи од оног који је карактеристичан за већину македонских дијалеката.

4.5. ПРИЛОЗИ

4.5.1. Граматичке категорије прилогā

Прилози у словенским језицима, па тако и у нестрамском говору, представљају прелазну врсту речи од променљивих ка непроменљивим, при чему они, заправо, стоје ближе непроменљивим врстама. Већи део прилогā уопште нема никакву промену, док се мањи број мења (међу овима су најчешћи прилози грађени од описних придева). Међутим, и ови променљиви прилози познају само једну једину граматичку категорију, категорију степена поређења.

Категорија степена поређења одговара истој категорији код придевā, те обухвата и иста три грамема:

- 1) позитив;
- 2) компаратив;
- 3) суперлатив.

Начин грађења тих степена је идентичан обрасцу код придевā, он је, дакле, аналитичан. Прилозима се и овде у компаративу додаје препозитивни формант *pu-*, а у суперлативу *naj-* (в. 4.2.1.4).

Категорију ступња поређења поседују углавном следеће скупине прилогā:

- а) прилози грађени од описних придева, нпр.: *pú-lépo* 'лепше', *náj-dólgo* 'најдуже';
- б) неки прилози за место, нпр.: *pú-uzdóla* 'више одоздо' *náj-góre* 'највише горе';
- в) неки прилози за време, нпр.: *pú-ráno* 'раније', *pú-kásno* 'касније';
- г) неки прилози за количину, нпр.: *pú-tró* 'мање', *pú-véke* 'више'.

Нерегуларни начин творбе компаратива констатовали смо једино код прилога за количину *mnógu* 'много, пуно'. Од њега компаративни облик не гласи **pú-mnógu*, него *pú-véke* 'више'. То је суплетивна творба настала од прасловенског компаратива **vri'njь* и компаративног форманта *pu-* (на историјском плану, дакле, компаративност је двојачко изражена).

У малом броју случајева среће се још један специфичан балкански начин изражавања елатива. Ради се о наглашавању значења прилога понављањем. Тај је начин сте-

пеновања дошао на Балкан преко турског језика, а у нестрамском говору вероватно је резултат грчког утицаја:

Za e zbrišiš liépu - liépo. 'Обришеш је лепо.'
(уп. грч.: *θα τη στυγνότης καλᾶ - καλᾶ*.)

4.5.2. Грађење прилогā од придевā

Прилози се могу парадигматски творити од описних придевā додавањем прилошког наставка *-o* на придевску основу. Кад се ради о придеву с непостојаним вокалом (деклинациони типови 2, 3. и 4), у творби прилогā полази се од аломорфа основе без тог непостојаног вокала. Према томе, прилози грађени од придевā формално се подударају с обликом ср. р. једн. неодр. вида тих истих придева:

<i>lép</i>	→	<i>lépo</i>	'лепо'
<i>skôp</i>	→	<i>skôpo</i>	'скупо'
<i>dólk</i>	→	<i>dólgo</i>	'дуго'
<i>môdar</i> [<i>móndar</i>]	→	<i>môdro</i> [<i>móndro</i>]	'ваљано'

Изузетак од овог правила представљају прилози који се граде од придевā додавањем суфикса *-cki* и *-ški* (примере са суфиксом *-cki* нисмо могли утврдити у нашем материјалу). Ту се као прилошки наставак појављује *-i*, добијени прилошки облици подударају се, дакле, с обликом м. р. једн. неодр. вида дотичног придева:

<i>g.ŕcki</i>	→	<i>g.ŕcki</i>	'грчки'
<i>makedóncki</i>	→	<i>makedóncki</i>	'македонски'
<i>túrcki</i>	→	<i>túrcki</i>	'турски'
<i>vláški</i>	→	<i>vláški</i>	'влашки'

4.5.3. Функционалне групе прилогā

Према томе какву одредбу дају прилози глаголу, имепској речи или целој реченици коју ближе одређују, прилози се деле на неколико скупина. Будући да прилози и на формалном и на функционалном плану (па и својим етимолошким пореклом) не одступају од прилошког система македонског књижевног језика и македонских дијалеката у целини, ми ћемо овде дати само списак неких од прилогā из нестрамског дијалекта разврстан по њиховим значењским врстама.

4.5.3.1. Прилози за место

Место изражавају следећи прилози: *ozdóla* 'одоздо', *ozgóra* 'одозго', *dólu* 'доле', *góre* 'горе', *túa* 'овде, ту', *támu* 'тамо', *utúa* 'одавде, овде', *utámu* 'одатле, тамо', *názai* 'назад, натраг', *nápre* 'спреда, напред', *ozádi* 'остраг, натраг, одостраг, позади', *osprédi* 'спреда', *nasréde* 'у средини', *nakšři*, 'преко пута', *udónde* 'оданде, преко', *nótre* 'унутра, náдру 'напоље, напољу', *pusvé* 'свугде', *pusvému* 'свугде', *nasvé* 'свугде', *blísku* 'близу', *blízu* 'близу', *diléku* 'далеко', *dóma* 'код куће, кући', *ókul-zákul* 'уоколо, наоколо', *néjde* 'негде', *drúži* 'другде, на другом месту', *nigde* 'нигде', те упитни прилози за место: *dé* 'где, камо, куда', *déka* 'где, камо, куда', *udé* 'одакле', *udéka* 'одакле':

U z g # ó r a čerlérnaja za e kláeme. za e g # óreme o z d ó l a. 'Одозго смо стављали црепњу, одоздо смо је пекли.'

I dvié žéne se káree tú # a o z d # ó l a put pinžérta. 'И две су се жене свађале ту доле испод прозора.'

Sáčud da pučrvéni, tiéku piéplá da ima u z g # ó r a. 'Сач да поцрвени, толико пепела треба да има одозго.'

Pá d ó l u na d # ó l n a m á l a imaše eni útri. 'Па доле у доњој махали били су пеки хитри људи.'

Ojdúde d ó l u ni # a na kóšča. 'Они су отишли доле у кућу.'

I za # penžérta se súi i y # a n a g # ó r e. 'И иза прозора се ухватио, те се попео горе.'

Za # u kláš t ú # a na krájut. 'Ставићеш га ту на крај.'

T ú # a , zašú né un # ó rve t ú # a ? 'Овде, зашто не отварају овде?'

I za # óde tá m u da pi # a # óda, já s tá m u za # ustáne. 'И ишла сам тамо да пијем воду, ја сам тамо остајала.'

T á m u máslu ž # u smérdeše. 'Тамо је смрдело на живо масло.'

Se skrúe tá m u. 'Сакрили су се тамо.'

Déka e panelínjutu šu # u vél'ee. Tá m u , tá m u béše kóšta. [Тамо.] Где је тако звано "Панелинијо". Тамо, тамо је била кућа?'

U t ú # a béše gúmnø, t ú # a nastréde pá e gúmnø. 'Одавде је било гупно, а ту у средини опет је било гупно.'

Nášči se # u t ú # a. 'Наши су људи одавде.'

Ni # a né sme u t ú # a. 'Ми нисмо одавде.'

U tá m u bée partizánti, u t ú # a bée ni # a. 'Тамо су били партизани, овде су били ови.'

Grkáj čir # a u t á m u. 'Долази девојка одатле.'

Né se y # r n áe n á z a t. 'Нису се вратили натраг!'

I n óš ni y # r n áe n á z a t. 'Једном су нас вратили натраг.'

N á p r e da # ódi, né u z á di. 'Напред да иде, не натраг.'

Imaše en # únar nastréde. 'У средини је био бунар.'

Ojdóme tá m u i za # a n a k # ó l a t á k a na k š r ši i utídum já s na kóšta. 'Отишли смо тамо, те се ауто зауставио онако преко пута, и ја сам отишла у кућу.'

Mit # a l é # i i n # óse u d ó n d e da se bráne ut partizánti. 'Носили су митраљезе на другу страну, да би се бранили од партизана.'

Kladivo ena táva i ut n ó t r e si jáde. 'Поставили су једну таву, те су из ње јели.'

Né se yllévaše n ó t r e. 'Није се могло улазити унутра.'

N ó t r e na húdrumut smukóvi vlévee ut izlértu. 'Смукови су из језера улазили унутра у подрум.'

I táz go ostávi rúzhujut, šu véliš, n á d r u. 'И она је оставила разбој, овај, напољу.'

Na zimané vóde me n á d r u niđ da kúpsime. 'Зими ми нисмо ишли ванн да купјемо.'

I p u s r é se bíle, mvor kvóri mu, p u s r é. 'И свугде се бију, ћерко моја, свугде.'

P u s r é m u e Tina. 'Типа је свугде.'

Na s r é se napisána jás. 'Свугде пише о мени.'

Jás meraklika bé, n a s r é se jk'e. 'Ја сам била мераклијка, у све сам забадала нос.'

P ú - blís ku béši tós. 'То је било ближе.'

Tás šu ésti blís ku pri siéto naj-visóka ésti. 'Она која је близу села, највиша је.'

Niđ beme blís ku pri pázart. 'Ми смо били близу пијаце.'

Né beme dilíeku. 'Нисмо били далеко.'

Mésu si ímete ud d # ó m a. 'Месо смо имали код куће.'

D # ó m a r éde. 'Долазили су кући.'

Tiđ se d ó m a mu. 'Они су у својој кући.'

Šféra žilé:um ud d # ó m a. 'Јуче сам изишла из куће.'

 # Ó k u l - z á k u l za e vulósaš plóča. 'Унаоколо затвориш херметички плочу.'

Partizáni bé # ó k u l u - z á k u l u. 'Унаоколо су били партизани.'

Tvoj báraše za kumunizmu, áta né :u nájde, né vide né j đ e kumunizmu. 'Он је тражио комунизам, али га није нашао, није видео негде комунизам.'

Sámu támu vidvóme, drúži n í y đ e. 'Само тамо смо видели, нигде на другом месту.'

Šu zám jáz díe i íme? 'Како ћу ја знати где их имају?'

Áta dé da :u náš siéatíva? 'Али где ћеш га сада овде паћи?'

Ut kúj zná díe k a e dvójen. 'Ко зна одакле је дошао.'

Né zám u dé ni e. 'Не знам одакле нам је.'

U díe znáeš? 'Одакле знаш?'

U díe k a si ti? 'Одакле си ти?'

Mu véliše, da ni kážiš, báho, u díe k a se zéva vóda. 'Говорио јој је: Реци нам, баба, одакле се узима вода.'

4.5.3.2. Прилози за време

Време изражавају следећи прилози: *ráno* 'рано', *ránoto* 'ујутро', *kásno* 'касно', *šféra* 'јуче', *dénes(ka)* 'данас', *útre* 'сутра', *nékni* 'малопре', *vičérata* 'увече', *nóšjata* 'ноћу', *snóšči* 'синоћ', *tógas* 'тада', *nápre* 'раније', *séga* 'сада', *pǎrvu* 'прво', *sétne* 'касније, затим', *pósle* 'касније, затим', *enóš* 'једном', *kučerína* 'у предвечерје', *gudinása* 'ове године', *láni* 'прошле године', *često* 'често', *tepǎrvo* 'тепрва', *bǎrgu* 'скоро, недавно', *pú-bǎrgu* 'скорије, брже, раније', *ésenta* 'у јесен', *zimata* 'у зиму', те упитни прилози за време: *kóga* 'када', *utkóga* 'откада':

Ámá tǔój úmbre pú - ránu ut méne. 'Али он је умро пре мене.'

Stávum na ránu táka. 'Устајем онако рано ујутро.'

Kásno ti tékna, diédu, mu vél'a jás. Kásnu se smišli. 'Касно ти је пало на памет, деда, кажем му ја. Касно си се сетио.'

Vǎdujdǔóie šfiéra. 'Ви сте јуче дошли.'

Šfiéra izliǔum ud dǔóma. 'Јуче сам изишла из куће.'

Diéneska e, diénes ése rudléna. 'Данас је, данас сам рођена.'

Diénes vǎršiš tí, za spumǔóiš tí, útre za vǎrša jás, da spumǔóža jás. 'Данас вршеш ти, помоћи ћеш ти, сутра ћу ја врћи, помоћи ћу ја.'

Jás útre za dǔójda. 'Ја ћу доћи сутра.'

Mu kǔza nékni. 'Рекла сам му малопре.'

Snǔóšči biéše stúdno. 'Синоћ је било хладно.'

I tǔóga s i satǔe, na partizánckuto. 'И тада су их ухватили, у партизанском рату.'

Nápre nǐa nímeteme, tǔós, nímaše leofurǐo. 'Раније ми писмо имали, овај, пије било аутобуса.'

Nǐa se sturíme smuvil'e síe a. 'Ми смо сада постале виле.'

Imaše tǔóž vréme, síe a níma. 'У оно време их је било, сада нема.'

Pǎrvu jás sǎka da se nasǐta, síetne da tǔóm támu. 'Прво хоћу да се наситим, а затим да идем тамо.'

Síetne ujdǔóie da kráde žito. 'Затим су отишли да краду жито.'

Síe ga se nápi, pǔóste óku mǔóž, síe a se nápi. 'Сад сам попила, касније ако може, сад сам попила.'

Enóš ni vǎrnáe náza. 'Једном су нас вратили натраг.'

E izgurée enóš Itǎlǎnci, síetne se vǎrnáe, dujdǔóie náza d Germǎnkiti, íe napǎvǐe pépa. 'Једном су је Италијани изгорели, затим су се вратили, Немци су дошли опет, те су је претворили у пепео.'

I kučerína, kumu sǎatud diévet, i nǐa tǔa, mu víkum. 'И у предвечерје, око девет часова, и ови, кажем им.'

Si tǔóde me često. 'Ишли смо често.'

E, tǔós, tǔós tepǎrvo se napǎdvi. 'Е, то, то је тепрва направљено.'

Síe ga bǎrgu im písǎnu inu písmu. 'Сад сам недавно написала писмо.'

Áma se píshe na dléset jás, za da zéva pénzja pú - bǎrgu. 'Али ја сам се водила као десета [година], како би раније добила пензију.'

J é s e n t a z a ʋóʋme na Ǧrcja. 'У јесен ћемо ићи у Грчку.'
Z í m a t a z a ʋóʋme na Ǧrcja. 'У зиму ћемо ићи у Грчку.'
K ʋó ʋa z a j púšče, tu ʋél'a. 'Кад ће их послати, кажем му.'
Tás kʋój zná utk ʋó ʋa e faplena. 'Ко зна, откад је она започета!'
Eden kunéktur tíʋa šu ʋu práve, utk ʋó ʋa ʋu práve? 'Један колектор, што га овде граде, откад га граде?'

4.5.3.3. Прилози за начин

Ту спадају сви прилози који су на парадигматски начин (в. 4.5.2) грађени од придевâ. Међутим, осим њих има и других неизведених или непарадигматски изведених прилога који такође изражавају начин глаголске радње: *bǧru* 'брзо', *bǧzo* 'брзо', *zájno* 'заједно', *táka* 'тако, овако, онако', *inak* 'друкчије', *kajnáka* 'друкчије', те упитни прилози за начин: *ká* 'како', *šó/šú* 'како' и *dé* 'како':

I se naukum da jám bǧru iní. 'Те сам се навикла да једем брже од њих.'
Ājde, mor bǧru, tókni se da ʋóʋme na Ǧrcja! 'Хајде бре, брзо, спремај се да идемо у Грчку!'
Ká se isúši, za e sumel'ee éndro. 'Кад се исуши, мтели су је крупно.'
Za e zbríšiš líepu-líepo. 'Обришеш је лепо.'
Dǧoru béši, moré, ká! 'Добро је било, бре, и те како!'
Gǧrcki si zbǧovime pú-kulájnu. 'Грчки говоримо лакше.'
Jás né znám kǧku dǧoru i zbǧova, pu tak' edónski. 'Ја не знам колико добро говорим македонски.'
Šóm me pǧliš na pǧva, dǧro se. 'Чим ме видиш на погама, добро сам.'
Té šku žive. 'Тешко живе.'
Í da si gláden i da si živen tǧó šu ésti. 'И да будеш гладан, и да будеш жедан, лоше је.'
Ká utǧum támu jáskǧ, béši i móš mi zájnu su mlénu. 'Кад сам ја отишла тамо, био је и мој муж заједно са мном.'
Šu se fǧti táka? 'Шта си се ухватио тако?'
Táka né se živi dé! 'Овако се не живи, бре!'
Āma tǧj inǧ opǧiše. 'Али он је друкчије питао.'
Né znám pú-kajnáka, šu sǧ'e, néka práve. 'Не знам друкчије, шта хоће нека раде.'
Né znám, ká i yélite vía. 'Не знам како их ви зовете.'
Āmakǧój zná ká se stóri. 'Али ко зна како се десило.'
Ká za ínum vidǧnu? 'Како да сам видела?'
Ká se nájde ti na Skǧpja? 'Како си се ти нашла у Скопљу?'
Kǧój zná ká tu se pǧl'e! 'Ко зна како сам им изгледала!'

Š ú da mi tékni na méne za kajmíja imenišča? 'Како да ми падну на памет таква имена?'

Š ú znám jáz dié i ime? 'Како ћу ја знати где их имају?'

Jás š ú za pumétva? 'Како ћу ја да се сетим?'

Dié ti ju dávam jás, iéku niéšča, ostáj, kúj za ti i dáj, budáta? 'Како ћу ти га ја дати, толико ствари, остави, ко ће ти их дати, будало?'

4.5.3.4. Прилози за количину

Количину или меру изражавају следећи прилози: *dósta* 'доста, довољно', *téku* 'толико', *mnógu* 'много, пуно, врло', *pú-véke* (често се изговара и: *pójke*) 'више', *pré-mnógu* 'превише, сувише', *tró* 'мало', *málo* 'мало', те упитни прилози за количину: *kéku* 'колико', *šó/šú* 'колико':

I k i é k u ím puminátu jás, sámú Góspud znáe, t i é k u béli ím pumináto. 'И колико сам се напатила, само Господ зна, кроз толико сам белаја прошла.'

T i é k u móke ímee vidíenu. 'Толико мука су видели тамо.'

M n ó y u dójru ješ. 'Било је јако добро.'

T á m u m n ó y u yu fál'e. 'Тамо га много хвале.'

Do Kvoštur ima m n ó y u putišča. 'За Костур има много путева.'

Mvojut živut ésti m n ó y u móčen. Pré-m n ó y u. 'Мој живот је врло мучан. Превише.'

T i p ó j k e dušikviš ut miéne. 'Ти се више сећаш, него ја.'

Ámabábo, véli, ti p ú r e k e zborviš ud ní grcki! 'Али баба, каже, ти више говориш грчки него они!'

Ká dujdóme, voda na jzerutu p ú - r é k e níva bliše. 'Кад смо дошли, вода у језеру била је ближе овамо.'

T r ó ésti sedámdeset četiri yudine. 'Мало је седамдесет четири године.'

Albáncki m d l o znám. 'Албански знам мало.'

K i é k u brátja éste? 'Колико вас је браће?'

Imakvoj zná k i é k u gudine šu e fáléna, i síeja e bitsáe. 'Ко зна колико година има откад је започета, и сада су је довршили.'

Vidiš k i é k u ímum učénu. 'Видиш колико сам учила.'

Si pláti jáskakvoj znáj k i é k u páre vógas i si ižie yut ud zátvurui. 'Платила сам тада ко зна колико пара, те сам изишла из затвора.'

Brát mi znáše š ú za yrédee. 'Брат ми је знао, колико ће вредећи.'

4.5.3.5. Прилози за узрок

Узрок изражава прилог *zatos* 'зато, због тога' и упитни прилози за узрок: *zashú* 'зашто', *šó/šú* 'што, зашто' и *ká* 'како, зашто':

Za tšó z ;riéje. 'Ради тога долазите.'

Za šó se ;piša Kulapítuva jáska? 'Зашто се водим као Калапутова?'

Za šú ni ;dunishóte túva? 'Зашто сте нас довели овамо?'

Šú da ;j ;bórvime tíva rabhóte? 'Што да говоримо о тим стварима?'

Áma šú jáje táka, mu ;vél'a, vñá da ;né ;ste lídi? 'Зашто једете тако, кажем му, јесте ли ви луди?'

Jás mu ;vél'a, šú ;bórvite pu ; ;srcki, níva né ;sme ;šrci túva! 'Ја им кажем, што говорите грчки, ми нисмо Грци овде!'

Áma tíva túva ; ;kñá ése, šú si ; ;bhóli ; ;lávva? 'Али ово је тако, што те боли глава?'

Šú ni ;duneshóte túva? 'Што сте нас довели овамо?'

Šú né ni ;ustávi támu? 'Зашто нас ниси оставила тамо?'

Lñá ká za ;rabhóte? 'И ови зашто би радили?'

4.6. ГЛАГОЛИ

Глаголи су у нестрамском говору, па и уопште у источно-јужнословенским језицима, најразвијенија врста речи у морфолошком смислу. Међутим, треба напоменути да је систем различитих глаголских облика у овом дијалекту, у поређењу с већином македонских и бугарских дијалеката, ипак, сужен. То пре свега стоји у вези с губљењем старог л-партиципа (прасловенског *part. praet. act. II*) у крајњим југозападним говорима. На тај начин отпао је цео систем глаголских облика и једна граматичка категорија која је заступљена у већини источно-јужнословенских говора - категорија наративности (засведочености, конфирмативности итд., већ према разлици у терминологији). О томе ћемо детаљније говорити у поглављу о морфолошком систему глаголских облика и њиховом историјском пореклу (в. 4.6.5, 4.6.6).

4.6.1. Граматичке категорије глагола

Глагол у нестрамском говору поседује следеће граматичке категорије (што, као што ћемо видети, не значи да сваки глаголски облик обавезно изражава те категорије):

- а) лице;
- б) број;
- в) резултативност;⁸⁹
- г) време;
- д) перспективност;⁹⁰
- ђ) начин;
- е) рефлексивност;⁹¹
- ж) род;
- з) вид;

⁸⁹ Као у случају категорије одређености код већине именичких речи, тако и овде под „категијом резултативности“ подразумевамо категорију која обухвата два грамема „нерезултативност“ и „резултативност“.

⁹⁰ Термин „перспективност“ обухвата исто тако два грамема „неперспективност“ и „перспективност“. Образложење за увођење овог новог термина даћемо у тачки 4.6.1.5.

⁹¹ И термин „категија рефлексивности“ подразумева категорију с два грамема: „нерефлексивношћу“ и „рефлексивношћу“.

Као што смо рекли у тачки 4.6, у поређењу с већином македонских дијалеката, не-страмски глаголски систем одликује се одсуством граматичке категорије наративности (уколико се она не сматра грамемом категорије начина).

Категорије лица, резултативности, времена, начина и рефлексивности изражавају се само код тзв. финитних глаголских облика, док категорија рода постоји само код инфинитних облика.

4.6.1.1. Категорија лица

Као и код личних и присвојних заменица (в. 4.3.1, 4.3.3), тако и код глагола категорија граматичког лица обухвата следећа три грамема:

- 1) 1. лице;
- 2) 2. лице;
- 3) 3. лице.

Значење тих грамема и њихова употреба познати су из словенских језика у целини, па их зато нећемо коментарисати.

Примери:

1. лице	2. лице	3. лице
<i>Jásku p é a .</i> 'Ја певам.'	<i>Tí p é e š .</i> 'Ти певаш.'	<i>Tój p é e .</i> 'Он пева.'
<i>Mi p é e m e .</i> 'Ми певамо.'	<i>Vi p é e t e .</i> 'Ви певате.'	<i>Tiú p é e .</i> 'Они певају.'

4.6.1.2. Категорија броја

Категорија броја обухвата исте грамеме као и у систему именичких речи:

- 1) једнина;
- 2) множина.

На овом месту желимо још једном упозорити на факт да се у нестрамском дијалекту облици 2. лица множине не употребљавају за учтиво обраћање појединцу (в. 4.3.1.1.3), него да се увек употребљава 2. лице једнине, дакле, диференцијација између интимног и формалног, односно учтивног обраћања не постоји.

Примери:

Једнина	Множина
<i>Jáska píš a eno písmo.</i> 'Ја пишем писмо.'	<i>Nía píš i me eno písmo.</i> 'Ми пишемо писмо.'
<i>Tí píš i š eno písmo.</i> 'Ти пишеш писмо.'	<i>Vía píš i te eno písmo.</i> 'Ви пишете писмо.'
<i>Tój píš i eno písmo.</i> 'Он пише писмо.'	<i>Tía píš e eno písmo.</i> 'Они пишу писмо.'
<i>Tás píš i eno písmo.</i> 'Она пише писмо.'	

4.6.1.3. Категорија резултативности

Критеријум резултативности за успостављање засебне граматичке категорије одговара заправо стању у прасловенском, односно старом словенском језичком развојном стадијуму, у којем су перфекат и плусквамперфекат имали управо такво значење (мада данашњи облици с признаком резултативности не рефлектују стари перфекат одн. плусквамперфекат). Он приказује резултат глаголске радње као фактичко стање у саопштеном времену.⁹²

Постанак ове нове категорије је повезан с постанком и парадигматским ширењем целог низа глаголских облика из фипитних облика помоћног глагола 'имати' и облика ср. р. једн. партиципа пунозначног глагола. Овде морамо рачунати с балканороманским, грчким и евентуално албанским утицајем.⁹³

Будући да су постанком таквих конструкција с помоћним глаголом 'имати' одједном настале две серије глаголских облика са сличним резултативним значењем и

⁹² Ова категорија у хрватској граматици назива се „готовоноћу“. В. Барић и др. 1995: 406 и следеће.

⁹³ В. Илијевски 1988: 226-243.

будући да се у крајњим југозападним македонским говорима вероватно никада није развило значење паративности код наслеђених перфекатских облика, током даљег језичког развоја морало је да дође до отклањања ове коегзистенције скоро истозначних облика. Ово привремено двојство резултативних конструкција разрешено је управо потискивањем наслеђених словенских резултативних облика с помоћним глаголом 'бити' ('*esse*'), а не обротно; а разлоге томе свакако треба тражити у утицају суседних несловенских балканских језика (у случају нестрамског говора ту на првом месту, без сумње, стоји новогрчки језик), који нису познавали начин творбе глаголских облика по моделу наслеђених словенских резултативних облика.⁹⁴

Од конструкција типа 'имам видено' изградио се постепено цео систем сложених облика, паралелно са системом простих облика. Будући да сви ти новонастали облици изражавају резултативност глаголске радње у односу на саопштено време, ми сматрамо да је умесно да се говори о граматичкој категорији резултативности, која се не подудара ни с категоријом вида, ни с категоријом времена.

Категорија резултативности поседује два грамема:

- 1) нерезултативност;
- 2) резултативност.

Примери:

Нерезултативност	Резултативност
<i>Ti pišiš eno pismo.</i> 'Ти пишеш писмо.'	<i>Ti imaš pisano.</i> 'Ти си написао.'
<i>I taj pišeše katu dena pu eno pismo.</i> 'И он сваки дан писаше по једно писмо.'	<i>I taj imaše pisano eno pismo.</i> 'И он је био написао писмо.'
<i>Ti za j pišiš čeli tva.</i> 'Ти ћеш све то писати.'	<i>I ti za imaš pisano za útre eno pismo.</i> 'И ти ћеш написати писмо до сутра.' (Или: 'И ти ћеш имати написано писмо до сутра.')

⁹⁴ У нестрамском говору нема ни облика типа 'е дојден'.

4.6.1.4. Категорија времена

Категорија времена постоји у свим индоевропским језицима. Обично се врши подела на прошлост, садашњост и будућност. Ми чланове ове опозиције убрајамо у само прва два појма, дакле, према традиционалној терминологији: „садашњост“ и „прошлост“. Међутим, као што је познато, граматички облици који изражавају такозвану „садашњост“, углавном су неутрални у погледу временске диференцијације, што показује њихова честа употреба презента као историјског, футурског или гномског. Зато сматрамо да традиционална ознака „садашњост“ не одговара стварној функцији дотичних облика, него да је њихова права одлика баш временска неутралност или „безвременост“.

Појам „будућност“, према нашем мишљењу, није члан исте граматичке опозиције као појмови „садашњост“ и „прошлост“, већ у значењском смислу носи различит карактер. Осим тога, показује се да је опозиција између традиционалних појмова „будућност“ и „прошлост“ независна од опозиције „садашњост“ : „прошлост“, те се понекад чак и укршта с њом. Детаљније објашњење за то дајемо у тачки 4.6.1.5.

Дакле, ми сматрамо временску опозицију класичном једностепеном опозицијом с једним маркираним и једним немаркираним чланом. Маркирани члан опозиције је „прошлост“ јер се њиме радња/процес/стање локализује у прошлости, док је „безвременост“ немаркирани члан којим се ништа не каже о временској локализованости радње/процеса/стања (који могу бити у садашњости, али и не морају).

Ова категорија у данашњем нестрамском говору обухвата следеће грамеме:

- 1) безвременост;
- 2) прошлост.

Примери:

Безвременост

Tóј p é e .
'Он пева.'

(Ово може значити да он пева баш у тренутку комуникацијског акта, али и то да уопште пева, дакле, зна да пева, док нека друга особа можда не пева; или у приповедачком стилу може означити и прошлу радњу.)

Прошлост

Tóј p é e š e .
'Он певаше.'

(Ово може бити опис конкретне прошле ситуације у којој је неко певао или констатација да је неко у прошлости обично или радо певао, или знао певати. Сигурно је, међутим, да је то радња из прошлости.)

4.6.1.5. Категорија перспективности

Појам „категорија перспективности“ употребљавамо у класификацији глаголског морфолошког система и разликујемо га од категорије времена као другу димензију, независну од категорије времена.

Полазимо од претпоставке да појмови „прошлост“, „садашњост“ и „будућност“ не представљају једноставно три одсека на временској оси с моментом саопштавања као оријентационом тачком. Ми сматрамо да је прошлим и садашњим радњама/ процесима/стањима заједничко да су они пама позпати, да се ради о конкретним фактима. Ово нема везе с појмом „засведочености“ односно „незасведочености“ у македонској граматичарској терминологији у вези с наративом. Ми знамо о прошлим и садашњим радњама/ процесима/стањима у смислу да нам је познато њихово постојање, независно од тога да ли смо ми (били) сведоци те радње/процеса/стања или не.

За разлику од овога, кад говоримо о будућим радњама/ процесима/стањима, ми такво знање не поседујемо јер се не може знати нешто о нечему што (још) не постоји. Дакле, ради се о очекивању дотичне радње/процеса/стања после времена саопштавања. То очекивање може укључивати већу или мању сигурност или вероватност, међутим, ни у којем случају оно није „знање“. Због тога сматрамо да ову појаву морамо класификовати не линеарно појмовима „прошлост“ и „садашњост“, него као другу димензију. Ми смо то очекивање пеке радње/процеса/стања назвали „пер-

спективношћу“, будући да радња/процес/стање наступа као могућа/вероватна/сигурпа перспектива с гледишта времена саопштавања.

Имамо више разлога за увођење ове категорије у класификацију глаголског система.⁹⁵

Разликовање категорија времена и перспективности омогућује да се лакше објасне извесне појаве у формалном изразу граматичких категорија у језичком систему, и то не само у нестрамском говору или македонском језику, него много шире, у другим словенским и несловенским језицима.

Треба напоменути и то да футур као глаголски облик не стоји на једној линији с прошлим и садашњим временским облицима. О томе, између осталог, сведочи и факт да прасловенски, па чак и старословенски језик нису поседовали сасвим изграђен облик за изражавање будућних радњи/процеса/стања. Кад би будућност као језички појам заиста стајала у линеарној релацији „прошлост → садашњост → будућност“, било би тешко разумљиво зашто није било могуће да се изражава трећи степен тако логичне линеарности. Та непотпуна уграђеност футура у прасловенски језички систем одражава се у коегзистенцији неколико могућих перифрастичних облика за изражавање будућности у старим језичким системима и у нехомогености начина творбе тзв. „будућих времена“ у појединим словенским језицима. Опште је познато да футур као глаголски облик у индоевропским језицима нема заједничког порекла, већ да представља иновацију у појединим језицима односно језичким скупинама.

Осим тога, разликовање категорије времена од категорије перспективности омогућује сасвим логично објашњавање паралелности у грађењу облика „футура I“ и „кондиционала I“ (према нашој терминологији, в. 4.6.5.5). Схватање „кондиционала I“ као прошлог времена „футура I“, или пак обратно као будућег времена „имперфекта“ на плану формалног изражавања тих сложених облика не само у нестрамском дијалекту, него и у свим балканским језицима, а и шире: у енглеском, немачком (с извесним модификацијама), у романским језицима итд. - јасно упућује на постојање двеју граматичких категорија, према којима се следећа четири глаголска облика понашају симетрично:

⁹⁵ Желимо указати на чињеницу да ни Бухолц/Фидлер у својој граматици албанског језика не убрајају „будућност“ у опозицију времена, него је разматрају као део модалног система, те су тиме веома близу нашој дефиницији. Тамо се традиционални термин „футур“ замењује термином „волитив“. В. Бухолц/Фидлер 1987: 143.

1) према критеријуму времена:

Безвременост	Презент	Перспективност →	Футур I
Прошлост	Имперфекат / Аорист	→ Перспективност	Кондиционал I

2) према критеријуму перспективности:

Неперспективност	Перспективност
Презент	Футур I
↓ Време	↓ Време
Имперфекат / Аорист	Кондиционал I

То јасно показује паралелни формални устрој дотичних глаголских облика:

<i>bégu</i>	→	<i>za_bégu</i>
↓		↓
<i>bége</i>	→	<i>za_bége</i>

Дакле, „футур I“ изражава постојање перспективе да се нека радња/процес/стање врши с гледи тачке садашњости, а „кондиционал I“ изражава постојање такве перспективе с гледи тачке прошлости.

Сасвим паралелно оное изгледају односи између следећа четири облика:

1) према критеријуму времена:

Безвременост	Перфекат	Перспективност →	Футур II
Прошлост	Плусквамперфекат	→ Перспективност	Кондиционал II

2) према критеријуму перспективности:

Неперспективност	Перспективност
Перфекат	Футур II
↓ Време	↓ Време
Плусквамперфекат	Кондиционал II

Према томе, добијамо следећи четвороугао односа:

<i>ím begáno</i>	→	<i>za_ím begáno</i>
↓		↓
<i>íme begáno</i>	→	<i>za_íme begáno</i>

У прилог оваквом схватању иде и следећа констатација. Наиме, из нашег материјала проистиче да се футур I, кондиционал I, футур II и кондиционал II (дакле, облици који су маркирани знаком перспективности) не употребљавају у зависној служби (односно као глаголски облици подређени неком другом глаголу; в. 6.1.2.2.1, 6.1.2.2.2, 6.1.2.2.3, 6.1.2.2), него се тамо замењују презентом, имперфектом, перфектом или плусквамперфектом (дакле, одговарајућим облицима без признака перспективности). Ако прихватимо постојање засебне категорије перспективности, ова појава објашњава се веома лако неутрализацијом опозиције по категорији перспективности у корист немаркираног (тј. неперспективног члана) у одређеним синтаксичким условима (в. 6.1.2.2.1, 6.1.2.2.2, 6.1.2.2.3, 6.1.2.2). У тим ситуацијама перспективни глаголски облици прелазе у одговарајуће неперспективне парњаке. Ову појаву је знатно теже објаснити само уз помоћ досад уобичајене поделе на временске и начинске релације.

Према томе, постулирамо граматичку категорију перспективности са следећа два грамема:

- 1) неперспективност;
- 2) перспективност.

Примери:

Неперспективност

Jáska píš a eno pismo.

'Ја пишем писмо.'

Séga bǎrgu ím pisáno eno pismo.

'Недавно сам написао писмо.'

Jás káto déna píš e pu eno pismo.

'Ја сам сваки дан писао по једно писмо.'

Перспективност

Jás za píš a eno pismo.

'Ја ћу писати писмо.'

Za ím pisáno eno pismo za útre.

'До сутра ћу написати писмо.'

(Или: 'До сутра ћу имати написано писмо.'

Jás za píš e eno pismo óku ime molif.

'Ја бих писао писмо, кад бих имао оловку.'

У овом последњем примеру суштина резултативности је замагљена допекле преводом па српскохрватски језик, јер се у њему у овом случају истиче потенцијални аспект ситуације, док је у нестрамском дијалекту у предњем плану аспект перспективности. То постаје разумљивије, ако пођемо од следеће реченице:

Jás za píš a eno pismo óku imum molif.

'Писаћу писмо, ако будем имао оловку.'

Ту се превод поклапа с конструкцијом у нестрамском дијалекту. Писање писма (које представља могућу, али не сигурну перспективу) је условљено расположивошћу оловке.

Ако се исти однос ствари транспонује у прошлост, онда се добија наредни пример:

Jás za píš e eno pismo óku ime molif.

'Ја бих писао писмо, кад бих имао оловку.'

Однос ствари с тачке гледишта саопштеног тренутка је исти као и у првом примеру, међутим, самим тим што се ситуација саопштава као прошла с тачке гледишта каснијег момента, у међувремену се може судити и о питању расположивости оловке, које је у саопштеном тренутку још било отворено, што фактички уноси елемент потенцијалности односно иреалности у цео израз. Међутим, тај елемент је у нестрамском говору секундаран и мање битан, па реченична конструкција ипак изражава транспонованост прве ситуације у прошлост. То је, између осталог, иста ситуација као и у новогрчком и у албанском језику, те претпостављамо да је оно ста-

ње највероватније резултат новогрчког утицаја. Исти пример у новогрчком, односно у албанском језику гласи:

грч.:

Εγώ θα έγραφα γράμμα, αν είχα ολολύκι.

'Ја бих писао писмо, кад бих имао оловку.'

алб.:

Unë do të shkruaja letër, në kisha laps.

'Ја бих писао писмо, кад бих имао оловку.'

Конструкција дотичног глаголског облика у нестрамском говору морфолошки се подудару с такозваним "минато-идно време" у македонском књижевном језику односно с "бъдеще време в миналото" у бугарском књижевном језику. Међутим, треба истаћи да тај глаголски облик у овим двама књижевним језицима има искључиво иреалну нијансу значења, док се неутрална потенцијалност у њима изражава облицима потенцијала ("можен начин" у македонском књижевном језику, односно "условно наклонение" у бугарском књижевном језику, дакле, "би"-облицима). За разлику од тога, у нестрамском говору се свака нереална нијанса значења изражава овим обликом, док наслеђени потенцијал не постоји више у данашњем глаголском систему. То представља удаљавање од словенских језика и приближивање несловенским балканским језицима (новогрчком и албанском), као што се види из горе наведених примера (в. и 4.6.1.6, 4.6.5.5. и 4.6.5.9).

4.6.1.6. Категорија начина

Категорија начина у нестрамском говору показује мањи број грамема него у већини македонских говора. То је последица губљења потенцијала (у македонској граматичарској терминологији: "можен начин") као глаголског облика, па тиме и као грамема категорије начина. Познато је да се потенцијал у говорима у којима постоји гради од честице *bi* (по свом историјском пореклу заправо скамењеног облика 2./3. л. једн. помоћног глагола *himь, *bi, *bi, ...) и л-партиципа. Непостојање тог потенцијала у нестрамском говору могло би се објаснити губљењем л-партиципа услед одумирања наслеђеног типа резултативних глаголских облика по моделу *nesъ jestь као облика у којем се тај партицип најфреквентније употребљавао, с једне стране, и грчким, и можда албанским утицајем, с друге стране, будући да се у тим језицима у служби потенцијала употребљавана „кондиционал“ (према нашој тер-

минологији; еквивалент, дакле, онога што се у македонској граматичарској традицији означава као "минато-идно време"). Уместо *bi dóšot 'дошао бих' каже се, дакле, у нестрамском говору *za dójde*. О историјском пореклу појединих наведених облика в. 4.6.6.2.2, 4.6.6.2.5.

Према томе, у нестрамском говору данас постоје следећи грамеми категорије зачина:

- 1) индикатив;
- 2) императив.

Примери:

Индикатив (одн. конјунктив)

Né ostavie da_ z é j š nišči.

'Ништа нису дозволили да узмеш.'

Sáka da_ séž gláden ... za_ da_ k ú - p i š en_ nameštáj.

'Треба да гладујеш ... како би купио намештај.'

Ká da_ n á š .

'Како да паћеш.'

Tój recína né móžeše da_ e _ p i e mnógu.

'Он пије могао пити много речнице.'

Áma šú j á j t e táka, tu_ yéla.

'Али зашто једете тако, кажем му.'

Via Germáncite p i e t e bira.

'Ви, Немци, пијете пиво.'

Императив

Ájde Róland, z é j enó!

'Хајде Роланде, узми једно!'

Séga, áj támu k ú p i _ go séga tristu i_ pét kiloto!

'Сада, хајде тамо, купи га сада за триста и пет по килограму!'

Óg go_ ímaš pusipáno, áj, n á j d i _ go!

'Ако си га расуо, хајде паћи га!'

Da_ j á j , da_ p i e , da_ j á j , da_ p i e .

'Да једе, да пије, да једе, да пије.'

Da_ j á j e , da_ p i e t e .

'Да једете, да пијете.'

4.6.1.7. Категорија рефлексивности

Категорија рефлексивности постоји у свим словенским језицима, па је зато нећемо коментарисати. Она поседује следеће грамеме:

- 1) нерефлексивност;
- 2) рефлексивност.

Као и свугде у словенским језицима, тако и у нестрамском дијалекту постоји разлика између правих повратних глагола, узајамно повратних или реципрочних глагола и неправих повратних глагола.

Прави повратни глаголи казују радњу која се врши на вршиоцу радње, тј. субјекат је уједио и објекат:

Нерефлексивност

Drúgo_e da_ni_báre, drúgo da_te_mó_če.

'Једно је да ти траже, а друго је да те муче.'

Kiro si_go_tm piknáto na_óžakud_željut.

'Киру сам увукла у оцак, јадног!'

Néka te_o mó_re na_tébe, jáš děč_kete za_j_píla.

'Нека убију тебе, ја ћу гледати дечицу.'

Рефлексивност

Žélni déce, tía se_mó_če. Su_slavjanskíti se_mó_če.

'Јадна деца, она се муче. Муче се словенским [језиком].'

Táka se_píkna ozdóla na_ogniščeto.

'Тако се увукао одоздо у огњиште.'

Da_go_méšiš tój, ják da_ési, da_se_o máriš ut_gmečénje.

'Да би га месно, треба да будеш јак, да се убијеш од гњечења.'

Код узајамно повратних или реципрочних глагола ради се о радњи која се врши од стране двају вршилаца, један на другом, односно један према другом:

Нерефлексивност

Tós šu_háraše, né go_nájde.

'Оно што си тражио, ниси нашао.'

Da_né se_činiš píšman šu_me_zrě, véli.

'Да се не кајеш што си се удала за мене, каже.'

Рефлексивност

Né se_baráme.

'Не тражимо се.'

Ká se_zéve su_Kiro, mu_véla jáš: ...

'Кад сам се удавала за Киру, кажем му ја: ...'

Код неправих повратних глагола рефлексивност је чисто морфолошко обележје и нема никакве везе са значењем дотичних глагола јер оно није ни повратно, ни реципрочо, већ је већина тих глагола с медијалним значењем:

Нереклексивност	Рефлексивност
<i>I_ga_rərnáe ká si_dójde na_ osunátjeto.</i> 'И вратили су га кад је дошао у свануће.'	<i>Si_izbe;áe za_Bulgária, né se_rərnáe názat.</i> 'Побегли су у Бугарску, пису се вратили натраг.'
<i>E_púle tás čípkatu na_televízjeto.</i> 'Видела сам ту девојчицу на телевизији.'	<i>Kój zná ká mu_se_púle!</i> 'Ко зна како сам им изгледала!'

Осим тога рефлексивни облици често изражавају и пасив:

Móre, da_se_sréde sviti, idien da_né ustáne! 'Бре, сви да се удесе, ниједан да не остане!'
Čípkata béše četiri ;udine, tvoj túva béše devet ;udine ká se_pudélie. 'Девојчица је имала четири године, овај је имао девет година кад су били раздвојени.'
Na_nášču mestu imaše mnó;u bujčóvi šu_se_bíle e. 'У нашем месту било је пуно ратова који су се водили.'
Ajú se_ru díle támu, Germánri_se. 'Чим су се родили тамо, Немци су.'

Рефлексивним облицима граде се и безличне конструкције. У оквиру ових безличних конструкција истичу се оне које изричу вољу или жељу да се нека радња изврши:

Da_e_izéš rəpkata za_da_ni_se_píle včóda. 'Да поједеш слех, да би ти се пило воде.'

Другим безличним конструкцијама изражавају се неке радње, без икакве ознаке која би нам указала на то ко их врши, нити на кога се односе:

Na_budrumiti né se_rlíeváše ut_včóda. 'У подруме се није улазило због воде.'
Tvós ká se_réli? 'Како се то зове?'

4.6.1.8. Категорија рода (*genus nominale*)

Грамматички род изражава се само у нефинитним глаголским облицима у смислу конгруенције с имепичким речима. Као што ћемо видети (в. 4.6.5.6, 4.6.5.7, 4.6.5.8, 4.6.5.9), у нестрамском говору не постоје глаголски облици творени од такозваног "л-партиципа". Зато је граматичка категорија рода потиснута из финитних сложених глаголских облика, те се среће још само у једином партиципу који је сачуван у овом говору, "н-/т-партиципу" (в. 4.6.5.11). Овај последњи додуше учествује у грађењу сложених глаголских облика, али само у скамењеном облику ср. р. једн., дакле, ни у тим облицима нема опозиције према категорији рода (в. 4.6.5.6, 4.6.5.7, 4.6.5.8, 4.6.5.9). Уместо сложених облика творених "л-партиципом" (који се мењају у зависности од именичког рода субјекта) у македонском књижевном језику (те, уосталом, и у бугарском), у нестрамском говору постоје само сложени облици формирани на основу тих скамењених партиципских облика:

мак. књиж. јез.

нестрамски говор

тој направил
таа направила
тоа правило

tóј íma napravéno
tás íma napravéno
tós íma napravéno

"Н-/т-партицип" у нестрамском дијалекту адаптира се према роду само у девербативној придевској употреби, дакле, ван правих глаголских облика. Према томе, ова категорија и код глаголских облика поседује следећа три грамема:

- 1) мушки род;
- 2) женски род;
- 3) средњи род.

Примери:

Мушки род

Женски род

Средњи род

Kámenut_e pána t.
'Камени је пао.'

Débarca izgoréna
kaj nám.
'Дебарца изгорела као ми.'

Mu_béše dupéno
vréščito.
'Врећа им је била пробушена.'

4.6.1.9. Категорија вида

Грамматичка категорија глаголског вида је исто тако позната свим словенским језицима и у вези с њом нема великих принципијелних разлика (осим неких огреничења у погледу биаспектуалности у оба лужичко-српска језика и у македонском књижевном језику), па је зато овде нећемо детаљније разматрати. Она има следећа два грамема:

- 1) свршени вид;
- 2) несвршени вид.

Као што ћемо видети и у тачки 5.1, систем извођења видских парњака у нестрамском говору је сужен тиме што нема више продуктивних механизма имперфектизације несвршених глагола. Они видски парови у којима је свршени глагол изведеница несвршеног парњака (путем префиксалне творбе), наслеђени су из неке претходне развојне фазе:

несвршени вид		свршени вид			
<i>právi</i>	:	<i>naprávi</i>	'ради'	:	'уради'
<i>tkáe</i>	:	<i>iskáe</i>	'тка'	:	'сатка'
<i>pée</i>	:	<i>se zapée</i>	'пева'	:	'распева се'
<i>kóli</i>	:	<i>zakóli</i>	'коље'	:	'закоље'
<i>jáj</i>	:	<i>izéj</i>	'једе'	:	'поједе'
<i>góri</i>	:	<i>izgóri</i>	'гори'	:	'изгори'
<i>se smée</i>	:	<i>se zasmée</i>	'смеје се'	:	'насмеје се'

Међутим, према нашим сазнањима, данас се више не врши тај пачни извођења, док је, напротив, механизам имперфектизације свршених глагола веома продуктиван. То се може закључити на основу копстатације да се код новостворених глагола (данас углавном путем посуђивања из новогрчког језика) не примењује имперфектизација несвршених глагола, већ се у свим случајевима посуђивањем прво добија свршени глагол као основи, те се као следећи корак од њега путем имперфектизације гради несвршени парњак:

несвршени вид   свршени вид

<i>prépsa</i>	:	<i>prépsvi</i>	'устреба'	:	'треба'
<i>spuđása</i>	:	<i>spuđásvi</i>	'студира'	:	'студира'
<i>γlendása</i>	:	<i>γlendásvi</i>	'прослави'	:	'слави'
<i>ipovivása</i>	:	<i>ipovivásvi</i>	'попизи'	:	'понизује'
<i>terjása</i>	:	<i>terjásvi</i>	'заличи'	:	'личи'
<i>opikása</i>	:	<i>opikásvi</i>	'разуме'	:	'разуме(ва)'

Исти творбени узорак преовлађује веома јасно и код глагола словенског порекла:

несвршени вид   свршени вид

<i>izgíni</i>	:	<i>izgínavi</i>	'изгуби'	:	'губи'
<i>nájdi</i>	:	<i>nájdivi</i>	'нађе'	:	'налази'
<i>fáti</i>	:	<i>fátvi</i>	'ухвати'	:	'хвата'
<i>kúpi</i>	:	<i>kúpvi</i>	'купи'	:	'купује'
<i>opíta</i>	:	<i>opítvi</i>	'упита'	:	'пита'
<i>vlézi / vléj</i>	:	<i>vléva</i>	'уђе'	:	'улази'
<i>zêvi / zêj</i>	:	<i>zêva</i>	'узме'	:	'узима'

Као што се види, та имперфектизација је у великој мери морфологизирана, примењују се, дакле, унификовани творбени узорци, тако да се са синхробијског становишта поставља питање, да ли та имперфектизација спада још у област творбе речи или је већ прешла у морфолошку парадигму, као што је то, на пример, случај с третманом грађења перфекатске и аористне основе глагола у новогрчком језику.

4.6.2. Расподела финитних глаголских облика према граматичким категоријама

Због бољег прегледа међусобних односа појединих глаголских облика по граматичким категоријама, даћемо табеларни приказ. Будући да све граматичке категорије које су потребне за одређивање финитних глаголских облика имају по два грамема, служићемо се бинарним начином бележења појединих грамема.

	[∅ res]		[+res]	
	[∅ persp]	[+persp]	[∅ persp]	[+persp]
[∅ praet]	<i>през.</i>	<i>фут. I</i>	<i>перф.</i>	<i>фут. II</i>
	[∅ pf] [+pf]	[∅ pf] [+pf]	[∅ pf] [+pf]	[∅ pf] [+pf]
[+praet]	<i>импф. / аор.</i>	<i>конд. I</i>	<i>пкпф.</i>	<i>конд. II</i>
	[∅ pf] [+pf]	[∅ pf] [+pf]	[∅ pf] [+pf]	[∅ pf] [+pf]

Објашњење скраћеница:

[res]	результативност
[persp]	перспективност
[praet]	прошлост
[pf]	перфективност
<i>през.</i>	презент
<i>фут. I</i>	футур I
<i>импф.</i>	имперфекат
<i>аор.</i>	аорист
<i>конд. I</i>	кондиционал I
<i>перф.</i>	перфекат
<i>фут. II</i>	футур II
<i>пкпф.</i>	плусквамперфекат
<i>конд. II</i>	кондиционал II

Ово су индикативни облици. Императив има знатно сужен систем глаголских облика, као што ћемо видети у тачки 4.6.5.10. Сви ови облици могу се појавити код рефлексивних и код перифлексивних глагола. Граматичке категорије лица и броја изражавају се унутар сваког од наведених глаголских облика у складу с његовом парадигмом.

4.6.3. Глаголске основе и тематски вокали

Глаголски облици могу се поделити на просте (синтетичке) и сложене (перифрастичне), већ према томе да ли се састоје од једне или од више речи.

Прости глаголски облици су:

а) презент:	<i>píšiš</i> ; ⁹⁶
б) имперфекат:	<i>píšešeš</i> ;
в) аорист:	<i>písa</i> ;
г) императив:	<i>píši</i> ;
д) партицип:	<i>písan</i> ;
ђ) глаголска именица:	<i>pisánje</i> .

Сложени глаголски облици су:

а) футур I:	<i>za píšiš</i> ;
б) кондиционал I:	<i>za píšešeš</i> ;
в) перфекат:	<i>ímaš pisáno</i> ;
г) плусквамперфекат:	<i>ímašeš pisáno</i> ;
д) футур II:	<i>za ímaš pisáno</i> ;
ђ) кондиционал II:	<i>za ímašeš pisáno</i> .

Несложени финитни глаголски облици и инфинитни глаголски облици (који су и творбени елементи сложених глаголских облика) граде се од двеју глаголских основа (презентске и аористне) и тематских вокала.⁹⁷

Презентска основа добија се тако што се од 3. л. једн. презента дотичног глагола одбаци завршни вокал *-a*, *-e*, односно *-i*: *be g -a*, *pi -e*, *pi š -i*.

Тематски вокал за облике који се граде од презентске основе је вокал на који завршава 3. л. једн. презента:

be g - a

pi - e

pi š - i

⁹⁶ Због максималне формалне издиференцираности, облике овде дајемо у 2. л. једн.

⁹⁷ Обрађујући питање глаголских основа и тематских вокала, држаћемо се синхронијског стања, како би приказ глаголске флексије постао максимално прегледан. При томе се дефиниција основа и тематских вокала не мора у сваком случају поклапати с историјским пореклом елемената појединих облика.

Од презентске основе граде се:

- а) презент;
- б) имперфекат;
- в) императив.

Аористна основа добија се од партиципа одбацивањем суфикса *-n/-t* и вокала пред њим: *beg-a-n*, *pis-a-n*, *sen-a-t*, *zakl-a-n*, *sobr-a-n*, *zv-ê-t*, *umbr-e-n*, *reč-e-n*, *vleg-e-n*, *fat-e-n*, *pi-e-n*.

Тематски вокал за облике који се творе од аористне основе је вокал који у облицима аориста стоји између основе и појединих завршетака:

1. л. једн.	<i>beg-a-∅</i>	<i>pis-a-∅</i>	<i>sen-a-∅</i>	<i>zakl-a-∅</i>	<i>sobr-a-∅</i>
3. л. једн.	<i>beg-a-∅</i>	<i>pis-a-∅</i>	<i>sen-a-∅</i>	<i>zakl-a-∅</i>	<i>sobr-a-∅</i>
1. л. мн.	<i>beg-a-me</i>	<i>pis-a-me</i>	<i>sen-a-me</i>	<i>zakl-a-me</i>	<i>sobr-a-me</i>

1. л. једн.	<i>umbr-e-∅</i>
3. л. једн.	<i>umbr-e-∅</i>
1. л. мн.	<i>umbr-e-me</i>

1. л. једн.	<i>zv-ê-∅</i>
3. л. једн.	<i>zv-ê-∅</i>
1. л. мн.	<i>zv-ê-me</i>

1. л. једн.	<i>rek-u-(m)</i>	<i>vleg-u-(m)</i>
3. л. једн.	<i>reč-e-∅</i>	<i>vleg-e-∅</i>
1. л. мн.	<i>rek-o-me</i>	<i>vleg-o-me</i>

1. л. једн.	<i>fat-i-∅</i>
3. л. једн.	<i>fat-i-∅</i>
1. л. мн.	<i>fat-i-me</i>

1. л. једн.	<i>pi-∅-∅</i>
3. л. једн.	<i>pi-∅-∅</i>
1. л. мн.	<i>pi-∅-me</i>

Као што се види на примеру глагола *reči* и *vleči*, овде долази до алтерпације унутар аористне основе (в. 3.4.5, 3.4.6). Осим тога, у овим скупинама тематски вокал није јединствен, него се алтернира унутар парадигме аориста.

Пример *pié* показује да има и глагола који немају тематског вокала.

Од аористне основе граде се:

- а) аорист;
- б) партицип.

4.6.4. Конјугационе скупине

На основу горе поменутих подела, према глаголским основама и тематским вокалима, из нашег се дијалекатског материјала може извући класификација глагола по конјугационим типовима. Применили смо неколико критеријума.

Први критеријум је тематски вокал појединих глагола у 2. и 3. л. једн. и 1. и 2. л. мн. у презенту. Ту пада у очи знатна прерасподела тематских вокала у односу на македонски књижевни језик и на већину македонских дијалеката. При поређењу данашњих глаголских скупина полазимо од Миклошичеве поделе старословенских глагола, претпостављајући да она у главним цртама важи и за прасловенско стање које морамо претпоставити као полазну тачку за нестрамски говор. Према тој подели глаголи старе III. скупине с основом на завршни вокал **-a* прешли су углавном у данашњу A-врсту.

Остали глаголи, који су некада имали тематски вокал **-e/-o-* или **-i-*, стопили су се у једну једину скупину. Међутим, током даљег развитка дошло до секундарног диференцирања по критеријуму завршног гласа глаголске основе испред тематског вокала. Кад у тим глаголима испред тематског вокала стоји вокал, тематски вокал добија гласовни облик *-e-* (нпр. *bró-e*, *pi-e*, *pe-e*), док се у позицији иза сонанта или консонанта на крају глаголске основе појављује у облику *-i-* (нпр. *sen-i*, *fat-i*, *umbr-i*). Међутим, ова расподела нема додирних тачака с првобитном дистрибуцијом тематских вокала **-e-* и **-i-*. У вези с тим можемо рећи да у нестрамском говору на синхронском плану тематски вокали *-e-* и *-i-* представљају само позиционе варијанте. Међутим, и поред тога глаголе сврставамо у три скупине (A-, E- и II-скупину), више из практичних разлога и због прегледности него због системских потреба.

Као други критеријум наше поделе служи тематски вокал у аористу. У целом глаголском систему постоје следећи аористни вокали: *-a-*, *-e-*, *-ê-*, *-u/-o/-e-*, *-i-*, те има и

глагола без тематског вокала, у којима се аористни наставци додају непосредно па глаголску основу.

Даља подела се врши по разним особеностима унутар поменутих скупова и подскупа. Има ту неколико појава које стављамо у основу поделе на поједине конјугационе обрасце:

1. У неким групама долази до морфолошких алтернација у основи (в. 4.6.6.1):
  - а) прва палатализација веларних консонаната у скупу И 4. (в. 3.4.5);
  - б) друга палатализација веларних консонаната у групи И 4.а. (в. 3.4.6);
  - в) јотовање у скупу И 1. (в. 3.4.8);
  - г) непостојање *e* у групи И 1.б. (в. 3.4.4);
  - д) непостојање *o* у скупу И 1.в. (в. 3.4.4);
  - ђ) непостојање *ê* у групи И 3. (в. 3.4.4).
2. Код глагола са сонантом *-n-* па завршетку основе партицип се твори наставком *-t-*, уместо наставком *-n-*, као код осталих глагола.
3. Код неких глагола долази до отпадања извесних сугласника у интервокалској позицији, што уноси перегуларности и дублетне облике у парадигму.

Осим тога, у појединим скупинама и подскупинама долази до морфолошких алтернација. Те су алтернације условљене историјским разлозима и карактеристичне су за дотичне конјугационе групе и подгрупе.

Међутим, у свим скупинама не срећу се сви критеријуми даљих подела на подскупине, тако да се у реалности не добија максималан број могућих комбинација за класификацију.

Ван ових општих мерила за класификацију глаголских група стоје глаголи 'бити' и 'имати'. Они имају дефицитарну промену и показују особености које остали глаголи не нозпају.

Применом наведених критеријума добијамо следећу поделу глагола на конјугационе скупине и подскупине:

А-скупина

1. Тематски вокал у аористној основи *-a-*

Е-скупина

1. Тематски вокал у аористној основи *-i-*
2. Тематски вокал у аористној основи *-ø-*

И-скупина

1. Тематски вокал у аористу *-a-*, алтернације *č/k*, *š/s*, *ž/z* у аористној основи (в. 3.4.8)
  - а. Партиципни формант *-i-*
  - б. Алтернација *e / ø* између презентске и аористне основе (в. 3.4.4)
  - в. Алтернације *o/ø* (в. 3.4.4) и *///* између презентске и аористне основе
2. Тематски вокал у аористној основи *-e-*
3. Тематски вокал у аористној основи *-ê-*, алтернација *ê/ø* између презентске и аористне основе (в. 3.4.4), партиципни формант *-i-*, факултативна елизија интервокалског *-v-* испред *-i-* (в. 3.3.9)
4. Тематски вокал у аористној основи *-u/-e/-o-*, алтернација *č/k* у аористној основи (в. 3.4.5)
  - а. Алтернација *z/g* у аористној основи (в. 3.4.6), факултативна елизија интервокалског *z* испред *i* (в. 3.3.10)
  - б. Факултативна елизија интервокалског *d* и *jd* испред *i* (в. 3.3.8)
  - в. Факултативна елизија интервокалског *d* испред *i* (в. 3.3.8), наставак 1. л. једн. през. *-m*
5. Тематски вокал у аористној основи *-i-*
  - а. Факултативна елизија интервокалског *v* испред *i* (в. 3.3.9)
  - б. Партиципни формант *-i-*

Као што смо већ истакли, ван ове опште класификације стоје помоћни глаголи 'имати' и 'бити'. Глагол 'имати' конјугира се као глаголи А-скупине (дакле, по конјугационом обрасцу А 1), међутим, он има дефицитарну парадигму. Овај глагол не гради: аорист, све резултативне облике и партицип. Помоћни глагол 'бити' пак има парадигму која не одговара ниједном од општих конјугационих типова. Ми га зато морамо схватити као неправилан глагол.

Овом приказу критеријума наше класификације глаголских конјугационих скупина треба додати и то да до наведених алтернација долази само код оних глагола у дотичним групама који испуњавају услове за њих; нпр. до алтернације *č/k* у основи у скупини И 4. долази само код оних глагола ове скупине којима је завршни консонант основе *č* итд.

4.6.5. Облици

4.6.5.1. Презент

Презент се твори и од невршених и од вршених глагола. Међутим, презент вршених глагола не употребљава се у независној служби (в. 6.1.2.2.1). Облици се граде од презентске основе.

Код глагола А-скупине у свим облицима, осим у 3. л. мн., презентској основи се додаје тематски вокал *-a-*, а иза њега се додају презентски наставци *-m*, *-š*, *-š*, *-me*, односно *-e*.

Само у 3. л. мн. презентској основи се не додаје тематски вокал *-a-*, већ се презентски наставак *-e* додаје директно на основу:

1. л. једн.	<i>bég-a-m</i>
2. л. једн.	<i>bég-a-š</i>
3. л. једн.	<i>bég-a-š</i>
1. л. мн.	<i>bég-a-me</i>
2. л. мн.	<i>bég-a-te</i>
3. л. мн.	<i>bég-š-e</i>

Међутим, у А-скупини у облицима 1. л. једн. и 1. л. мн. уместо тематског вокала *-a-* алтернативно може доћи и *-u-*:

1. л. једн.	<i>bég-u-m</i>
1. л. мн.	<i>bég-u-me</i>

Код глагола Е- и И-скупине у свим облицима осим 1. л. једн. и 3. л. мн. презентској основи се додаје тематски вокал *-e-* односно *-i-*, а иза њега се додају презентски наставци *-š*, *-š*, *-me*, односно *-e*.

У 1. л. једн. и 3. л. мн. презентској основи се не додаје тематски вокал *-e-* односно *-i-*, већ се презентски наставци *-a* у 1. л. једн., односно *-e* у 3. л. мн. додају директно презентској основи:

1. л. једн.	<i>pí-ø-a</i>	<i>píš-ø-a</i>
2. л. једн.	<i>pí-e-š</i>	<i>píš-i-š</i>
3. л. једн.	<i>pí-e-ø</i>	<i>píš-i-ø</i>
1. л. мн.	<i>pí-e-me</i>	<i>píš-i-me</i>
2. л. мн.	<i>pí-e-te</i>	<i>píš-i-te</i>
3. л. мн.	<i>pí-ø-e</i>	<i>píš-ø-e</i>

Код глагола из група И 3, И 4.а, И 4.б. и И 5.а. у појединим облицима долази факултативно до елизије интервокалског сонанта *-v-* (в. 3.3.9), консонаната *-d-* (в. 3.3.8) и *-z-* (уп. 3.3.10) и сугласничке скупине *-jd-* (в. 3.3.8) испред *-i-*, што доводи до контракције дотичних облика:

1. л. једн.	<i>zěva</i>		<i>napráva</i>	
2. л. једн.	<i>zěviš</i>	~	<i>zěš</i>	<i>napráviš</i> ~ <i>napráš</i>
3. л. једн.	<i>zěvi</i>	~	<i>zěj</i>	<i>naprávi</i> ~ <i>napráj</i>
1. л. мн.	<i>zěvime</i>	~	<i>zějme</i>	<i>naprávime</i> ~ <i>naprájme</i>
2. л. мн.	<i>zěvite</i>	~	<i>zějte</i>	<i>naprávite</i> ~ <i>naprájte</i>
3. л. мн.	<i>zěve</i>		<i>napráve</i>	
1. л. једн.	<i>séda</i>		<i>vléza</i>	
2. л. једн.	<i>sédiš</i>	~	<i>séš</i>	<i>vlézš</i> ~ <i>vléjš</i>
3. л. једн.	<i>sédi</i>	~	<i>sěj</i>	<i>vlézi</i> ~ <i>vléj</i>
1. л. мн.	<i>sédime</i>	~	<i>sějme</i>	<i>vlézjme</i> ~ <i>vléjme</i>
2. л. мн.	<i>sédite</i>	~	<i>sějte</i>	<i>vlézjte</i> ~ <i>vléjte</i>
3. л. мн.	<i>séde</i>		<i>vléze</i>	
1. л. једн.	<i>dójda</i>			
2. л. једн.	<i>dójdiš</i>	~	<i>dóš</i>	
3. л. једн.	<i>dójdi</i>	~	<i>dój</i>	
1. л. мн.	<i>dójdime</i>	~	<i>dójme</i>	
2. л. мн.	<i>dójдите</i>	~	<i>dójte</i>	
3. л. мн.	<i>dójde</i>			

Слично се понаша глагол скупине И 4.в. *jáj* 'једе' (то је једини глагол у тој групи), само што је, према нашим налазима, елизија консонанта *-d-* у презенту овде обавезна, те не постоје дублетни облици са сачуваним *-d-*. Занимљиво је и то да се (бар судећи по нашем корпусу) ради о једином глаголу И-скупине у нестрамском дијалекту који има наставак 1. л. једп. на *-d* (и то не као дублетни облик, него у свим случајевима) (в. 4.6.6.2.1):

1. л. једп.	<i>jám</i>
2. л. једп.	<i>jáš</i>
3. л. једп.	<i>jáj</i>
1. л. мп.	<i>jájme</i>
2. л. мп.	<i>jájte</i>
3. л. мп.	<i>jáde</i>

Акцент у презенту свих глаголских група је парадигматски, дакле, он се не мења унутар парадигме. Он стоји на претпоследњем слогу облика за једп. и за 3. л. мп., док се у облицима за 1. и 2. л. мп., који су за један слог дужи, налази на трећем слогу од краја речи:

<i>dávam / -um</i>	<i>dávaš</i>	<i>dáva</i>	<i>dávame / -ume</i>	<i>dávate</i>	<i>dáve</i>	'давати'
<i>péa</i>	<i>péeš</i>	<i>pée</i>	<i>péeme</i>	<i>péete</i>	<i>pée</i>	'певати'
<i>nósa</i>	<i>nósiš</i>	<i>nósi</i>	<i>nósime</i>	<i>nósite</i>	<i>nóse</i>	'носити'

Глагол 'бити' има у свим облицима своју засебну парадигму, која се знатно разликује од конјугације осталих глаголских скупова. У презенту постоје две паралелне парадигме тога глагола, чији су једини облици ортотони, а други енклитички. Нема значењске или функционалне разлике међу овим двама парадигмама. Оне се разликују само у погледу сиптаксичког понашања у реченици (в. 6.1.4.1).

	ортотони облици	енклитички облици
1. л. једп.	<i>é-se</i>	<i>se</i>
2. л. једп.	<i>é-si</i>	<i>si</i>
3. л. једп.	<i>é-sti</i>	<i>e</i>
1. л. мп.	<i>é-sme</i>	<i>sme</i>
2. л. мп.	<i>é-ste</i>	<i>ste</i>
3. л. мп.	<i>é-se</i>	<i>se</i>

Уз честицу за перспективност *za* и уз императивне честице *da* и *neka* отпада синтаксичко ограничење да еиклитички облици не смеју стајати у апсолутној почетној позицији у реченици (в. 6.1.4.1.).

Искључиво у зависној употреби (за дефиницију "зависне употребе" уп. објашњење у тачки 6.1.2.2.1) постоји додатна суплетивна варијанта глагола *ésti / e*, која гласи *bí-di* и конјугира се као глагол И-скупине:

1. л. једн.	<i>bída</i>
2. л. једп.	<i>bídiš</i>
3. л. једн.	<i>bídi</i>
1. л. мн.	<i>bídime</i>
2. л. мн.	<i>bídite</i>
3. л. мн.	<i>bíde</i>

Видоески наводи као одговарајући глаголски облик *bándi* (дакле, према нашој транскрипцији, *báđi*), као што би се могло очекивати на основу гласовних закона (**bq-detъ > báđi*).⁹⁸ Током наших испитивања нисмо могли потврдити постојање таквог облика.

4.6.5.2. Футур I

Футур I је сложени облик који се гради од несвршених и од свршених глагола, и то полазећи од одговарајућих облика презента (в. 4.6.5.1) и додајући проклитичку честицу *za* испред презентског облика:

1. л. једп.	<i>za_bég-a-m / za_bég-u-m</i>	<i>za_pí-ø-a</i>	<i>za_píš-ø-a</i>
2. л. једп.	<i>za_bég-a-š</i>	<i>za_pí-e-š</i>	<i>za_píš-i-š</i>
3. л. једп.	<i>za_bég-a-ø</i>	<i>za_pí-e-ø</i>	<i>za_píš-i-ø</i>
1. л. мн.	<i>za_bég-a-me / za_bég-u-me</i>	<i>za_pí-e-me</i>	<i>za_píš-i-me</i>
2. л. мн.	<i>za_bég-a-te</i>	<i>za_pí-e-te</i>	<i>za_píš-i-te</i>
3. л. мн.	<i>za_bég-ø-e</i>	<i>za_pí-ø-e</i>	<i>za_píš-ø-e</i>

⁹⁸ Видоески 1989 а: 64.

Глагол 'бити' познаје три начина творбе футура I. Прва два следе исти творбени принцип као код осталих глагола, па се испред ортотоних, односно клитичких презентских облика додаје проклитичка честица *za*:

	ортотони облици	енклитички облици
1. л. једн.	<i>za_ése</i>	<i>za_se</i>
2. л. једн.	<i>za_ési</i>	<i>za_si</i>
3. л. једн.	<i>za_ésti</i>	<i>za_e</i>
1. л. мн.	<i>za_ésme</i>	<i>za_sme</i>
2. л. мн.	<i>za_éste</i>	<i>za_ste</i>
3. л. мн.	<i>za_ése</i>	<i>za_se</i>

Трећи начин грађења футура I састоји се у томе да се иза проклитичке честице *za* употребљавају презентски облици глагола *bidi*, који постоји искључиво у зависној употреби као суплетивна варијанта глагола *ésti / e*:

1. л. једн.	<i>za_bída</i>
2. л. једн.	<i>za_bidiš</i>
3. л. једн.	<i>za_bídi</i>
1. л. мн.	<i>za_bidime</i>
2. л. мн.	<i>za_bidite</i>
3. л. мн.	<i>za_bíde</i>

За разлику од већине источно-јужнословенских говора, у нестрамском дијалекту одрични облик футура I гради се искључиво додавањем негацијске честице *ne* потврдом футурском облику. У овом говору не постоји, иначе веома распрострањени, начини творбе по моделу '*néma da* + през.':

Ne za_píša. 'Нећу писати.'

4.6.5.3. Имперфекат

Имперфекат се твори од несвршених и од свршених глагола, међутим, имперфекатски облици од свршених глагола употребљавају се само у зависној служби (в. 6.1.2.2.3). Облици се граде од презентске основе.

Код глагола А-скупине у 2. и 3. л. једн. презентској основи се додаје тематски вокал *-a-*, а иза њега долазе имперфекатски наставци *-šeš* односно *-še*. Ш клифов не поми-

ње постојање имперфекатског наставка за 2. л. једп. *-šeš* у нестрамском говору, што је у сваком случају недостатак његовог рада.⁹⁹

У свим осталим облицима тематски вокал се замењује вокалом *-e-*, те се њему додају имперфекатски наставци *-ø*, *-me*, *-te*, односно *-e*:

1. л. једн.	<i>bég-e-ø</i>
2. л. једн.	<i>bég-a-šeš</i>
3. л. једн.	<i>bég-a-še</i>
1. л. мн.	<i>bég-e-me</i>
2. л. мн.	<i>bég-e-te</i>
3. л. мн.	<i>bég-e-e</i>

Код глагола Е-скупине у свим облицима презентској основи се додаје тематски вокал *-e-*, те се њему додају имперфекатски наставци *-ø*, *-šeš*, *-še*, *-me*, *-te*, односно *-e*:

1. л. једн.	<i>pi-e-ø</i>
2. л. једн.	<i>pi-e-šeš</i>
3. л. једн.	<i>pi-e-še</i>
1. л. мн.	<i>pi-e-me</i>
2. л. мн.	<i>pi-e-te</i>
3. л. мн.	<i>pi-e-e</i>

Не слажемо се с налазом Видоеског да облици 1. и 2. л. мн. глагола Е-скупине добијају наставке *-šeme* односно *-šete*.¹⁰⁰ Та констатација не налази потврде ни у нашем материјалу скупљеном у самом Нестраму, ни у материјалу добијеном од информатора у Охриду. Шклифов такође не помиње ништа о постојању таквих облика.¹⁰¹

Код глагола И-скупине у свим облицима тематски вокал, који се додаје презентској основи, замењује се вокалом *-e-*, те се њему додају имперфекатски наставци *-ø*, *-šeš*, *-še*, *-me*, *-te*, односно *-e*:

1. л. једн.	<i>piš-e-ø</i>
2. л. једн.	<i>piš-e-šeš</i>
3. л. једн.	<i>piš-e-še</i>
1. л. мн.	<i>piš-e-me</i>
2. л. мн.	<i>piš-e-te</i>
3. л. мн.	<i>piš-e-e</i>

⁹⁹ Шклифов 1973: 93-94.

¹⁰⁰ Видоески 1989 а: 65.

¹⁰¹ Шклифов 1973: 93-94.

Код глагола скупина И 3, И 4.а, И 4.б. и И 5.а. у облицима 2. и 3. л. једн. факултативно долази до елизије интервокалског сонанта *-v-* (в. 3.3.9), консонаната *-d-* (в. 3.3.8) и *-z-* (в. 3.3.10) и сугласничке скупине *-jd-* (в. 3.3.8) испред и *-e-*, што доводи до контракције дотичних облика:

1. л. једн.	<i>zève</i>			<i>napráve</i>	
2. л. једн.	<i>zèvešeš</i>	~	<i>zějšeš</i>	<i>naprávešeš</i>	~ <i>naprájšeš</i>
3. л. једн.	<i>zèveše</i>	~	<i>zějše</i>	<i>napráveše</i>	~ <i>naprájše</i>
1. л. мн.	<i>zéveme</i>			<i>napráveme</i>	
2. л. мн.	<i>zévete</i>			<i>naprávete</i>	
3. л. мн.	<i>zèvee</i>			<i>naprávee</i>	
1. л. једн.	<i>séde</i>			<i>vléze</i>	
2. л. једн.	<i>sédešeš</i>	~	<i>sějšeš</i>	<i>vlézešeš</i>	~ <i>vléjšeš</i>
3. л. једн.	<i>sédeše</i>	~	<i>sějše</i>	<i>vlézeše</i>	~ <i>vléjše</i>
1. л. мн.	<i>sédeme</i>			<i>vlézeme</i>	
2. л. мн.	<i>sédete</i>			<i>vlézete</i>	
3. л. мн.	<i>sédee</i>			<i>vlézee</i>	
1. л. једн.	<i>dójde</i>				
2. л. једн.	<i>dójdešeš</i>	~	<i>dójšeš</i>		
3. л. једн.	<i>dójdeše</i>	~	<i>dójše</i>		
1. л. мн.	<i>dójdeme</i>				
2. л. мн.	<i>dójdete</i>				
3. л. мн.	<i>dójdee</i>				

Претпостављамо да у облицима 1. и 2. л. мн. овде не долази до такве елизије, јер би онда била ликвидирана разлика између њих и одговарајућих облика презента (шпр. *dójdeme* > *dójme, а исти облик *dójme* је добијен од презентског облика *dójdime*). За разлику од тога, имперфекатски лични наставци *-šeš* и *-še* гарантују да до тог мешања не може доћи, те је могуће вршење елизије без задирања у морфолошку јасноћу.

Глагол скупине И 4.в. *jáj* 'једе', за разлику од презента (в. 4.6.5.1), у имперфекту гради дублетне облике, као и горе помепути глаголи:

1. л. једн.	<i>jáde</i>		
2. л. једн.	<i>jádešeš</i>	~	<i>jájšeš</i>
3. л. једн.	<i>jádeše</i>	~	<i>jájše</i>
1. л. мн.	<i>jádeme</i>		
2. л. мн.	<i>jádete</i>		
3. л. мн.	<i>jádee</i>		

Као и у презенту (в. 4.6.5.1), тако је и у имперфекту акценат парадигматски. Он у 1. л. једн. стоји на претпоследњем слогу, док се у свим осталим облицима, који су за један слог дужи, налази на трећем слогу од краја речи:

<i>dáve</i>	<i>dávašeš</i>	<i>dávaše</i>	<i>dáveme</i>	<i>dáвете</i>	<i>dávee</i>	'давати'
<i>pée</i>	<i>péešeš</i>	<i>péeše</i>	<i>péeme</i>	<i>péete</i>	<i>péee</i>	'певати'
<i>nóse</i>	<i>nósešeš</i>	<i>nóseše</i>	<i>nóseme</i>	<i>nósete</i>	<i>nósee</i>	'носити'

Код глагола 'бити' постоји засебна имперфекатска основа *bé-*, којој се директно (без уметања тематског вокала) додају имперфекатски наставци *-ø*, *-šeš*, *-še*, *-me*, *-te*, од-
посно *-e*:

1. л. једн.	<i>bé-ø</i>
2. л. једн.	<i>bé-šeš</i>
3. л. једн.	<i>bé-še</i>
1. л. мн.	<i>bé-me</i>
2. л. мн.	<i>bé-te</i>
3. л. мн.	<i>bé-e</i>

Дакле, у имперфекту не постоји ни разлика између оротоних и клитичких облика тога глагола (као у презентској основи), нити смо приметили употребу суплетивне варијанте *bídi*.

4.6.5.4. Аорист

Аорист се твори од глагола свршеног вида, а веома ретко и од неизведених (дакле, непрефигираних) глагола несвршеног вида који немају свог свршеног парњака (с идентичним значењем; ми, међутим, сматрамо да се у тим случајевима може говорити и о двовидским глаголима). Гради се од аористне основе.

Код оних глагола који поседују један једини тематски вокал у аористним облицима (дакле, код глагола свих глаголских скупина осим И 4. и њених подскупина, и Е 2), тај се тематски вокал додаје аористној основи, те се иза њега додају аористни наставци *-ǵ*, *-ǵ*, *-ǵ*, *-me*, *-te*, односно *-e*:

1. л. једн.	<i>iǰbég-a-ǵ</i>	<i>úmr-e-ǵ</i>	<i>ǰv-é-ǵ</i>	<i>ǰát-i-ǵ</i>
2. л. једн.	<i>iǰbég-a-ǵ</i>	<i>úmr-e-ǵ</i>	<i>ǰv-é-ǵ</i>	<i>ǰát-i-ǵ</i>
3. л. једн.	<i>iǰbég-a-ǵ</i>	<i>úmr-e-ǵ</i>	<i>ǰv-é-ǵ</i>	<i>ǰát-i-ǵ</i>
1. л. мн.	<i>iǰbeg-á-me</i>	<i>umbr-é-me</i>	<i>ǰv-é-me</i>	<i>ǰat-í-me</i>
2. л. мн.	<i>iǰbeg-á-te</i>	<i>umbr-é-te</i>	<i>ǰv-é-te</i>	<i>ǰat-í-te</i>
3. л. мн.	<i>iǰbeg-á-e</i>	<i>umbr-é-e</i>	<i>ǰv-é-e</i>	<i>ǰat-í-e</i>

Код глагола скупине И 4. и њених подскупина, који имају алтернацију тематског вокала у аористним облицима, расподела алтернирајућих тематских вокала је следећа: у 1. л. једн. вокал је *-u-*, у 2. и 3. л. једн. *-e-*, а у свим лицима множине *-o-*. Тим тематским вокалима се додају аористни наставци *-ǵ*, *-ǵ*, *-ǵ*, *-me*, *-te*, односно *-e*. Међутим, у 1. л. једн. уместо нултог аористног наставка чешћи је алтернативни наставак *-m* (о постојању тог дублетног облика Шклифов не помиње ништа¹⁰²):

1. л. једн.	<i>dád-u-ǵ / dád-u-m</i>
2. л. једн.	<i>dád-e-ǵ</i>
3. л. једн.	<i>dád-e-ǵ</i>
1. л. мн.	<i>dad-ó-me</i>
2. л. мн.	<i>dad-ó-te</i>
3. л. мн.	<i>dad-ó-e</i>

¹⁰² Шклифов 1973: 91-92.

Особеност ове глаголске skupине је и то да у свим облицима осим у 2. и 3. л. једн. у глаголској основи долази до консонантске промене, па *-č-* на крају основе постаје *-k-*, а *-z-* на крају основе постаје *-g-* (историјски гледано, тај процес је протекао обрнуто, те се заправо ради о резултатима прве, односно друге палатализације веларних консонаната; в. 3.4.5, односно 3.4.6):

1. л. једн.	<i>rék-u-ϕ / rék-u-m</i>
2. л. једн.	<i>rěč-e-ϕ</i>
3. л. једн.	<i>rěč-e-ϕ</i>
1. л. мн.	<i>rek-ó-me</i>
2. л. мн.	<i>rek-ó-te</i>
3. л. мн.	<i>rek-ó-e</i>

Код оних глагола који немају тематског вокала у аористним облицима (дакле, код глагола skupине Е 2) аористни наставци *-ϕ*, *-ϕ*, *-ϕ*, *-me*, *-te*, односно *-e* додају се директно аористној основи:

1. л. једн.	<i>pi-ϕ-ϕ</i>
2. л. једн.	<i>pi-ϕ-ϕ</i>
3. л. једн.	<i>pi-ϕ-ϕ</i>
1. л. мн.	<i>pi-ϕ-me</i>
2. л. мн.	<i>pi-ϕ-te</i>
3. л. мн.	<i>pi-ϕ-e</i>

Код глагола skupине И 5.а. долази факултативно до елизије интервокалског *-v-* испред *-i-* (в. 3.3.9), али само тамо где је то *-i-* неакцептовано (дакле, у једнинским облицима). У множини је, међутим, *-i-* акцентовано, те се елизија не појављује:

<i>naprávi</i>	~	<i>napráj</i>
<i>naprávi</i>	~	<i>napráj</i>
<i>naprávi</i>	~	<i>napráj</i>
<i>napravíme</i>		
<i>napravíte</i>		
<i>napravíe</i>		

За разлику од презента и имперфекта (в. 4.6.5.1, 4.6.5.3), акценат следи у аористу општа правила, он је, дакле, механички, а не парадигматски. Он пада увек на претпоследњи слог сваког појединог облика:

<i>pisa</i>	<i>pisa</i>	<i>pisa</i>	<i>pisáme</i>	<i>pisáte</i>	<i>pisáe</i>	'писати'
<i>pí</i>	<i>pí</i>	<i>pí</i>	<i>píme</i>	<i>píte</i>	<i>píe</i>	'пити'
<i>úmbre</i>	<i>úmbre</i>	<i>úmbre</i>	<i>umbréme</i>	<i>umbréte</i>	<i>umbrée</i>	'умрети'
<i>zvě</i>	<i>zvě</i>	<i>zvě</i>	<i>zvěme</i>	<i>zvěte</i>	<i>zvěe</i>	'узети'
<i>reku(m)</i>	<i>reče</i>	<i>reče</i>	<i>rekóme</i>	<i>rekóte</i>	<i>rekóe</i>	'рећи'
<i>fáti</i>	<i>fáti</i>	<i>fáti</i>	<i>fatíme</i>	<i>fatíte</i>	<i>fatíe</i>	'ухватити'

Глагол 'бити' нема аористне основе, те услед тога и не гради аористне облике.

Међутим, као што ћемо објаснити и у поглављу о творби речи (в. 5.1.2) и у поглављу о синтакси (в. 6.1.2.2.3), ми имперфекат и аорист с тачке гледишта граматичке категорије времена тумачимо као једно време (прошлост), док се разлика између њих састоји само у видској опозицији.

4.6.5.5. Кондиционал I

Ово је на формалном плану онај облик који македонска граматичарска терминологија означава као „минато-идно време“, а бугарска као „бъдеще време в миналото“. Ми смо изабрали назив „кондиционал I“ из следећих разлога:¹⁰³

1. Откад је првобитни „кондиционал“ (нпр. *bi dólol) нестало из граматичког система нестрамског говора, ова форма преузима функцију тога кондиционала. Будући да он у говорима који познају првобитни „кондиционал“ поменутог типа ионако већ изражава иреални услов (за разлику од српскохрватскога, нпр.), преузимањем функције старог кондиционала он је постао једини граматички облик који изражава и потенцијални, и иреални услов. То га чини главним носиоцем кондиционалног исказивања.
2. Кондиционална употреба је далеко најфреквентнија употреба овог облика.

¹⁰³ В. и: Асенова 1989: 172-191. На стр. 172 она под насловом „Балканският тип условно наклонение“ пише: „Първоначално като балканизъм в рамките на арумънско-гръцките паралели със съответствия в южноалбански и в българските диалекти от Македония е познат от Кр. Сандфелд типът, построен с частица за бъдеще време + имперфект на стигасмия глагол (*velle* рар. + *všprf.*) 'не пишех'“; указујући на: Сандфелд 1930: 105, Голомб 1964.

3. Избор термина „кондиционал I“ за облик који на формалном плану представља заправо „прошло време футура“ или пак „будуће време имперфекта“ одговара терминологији која је у широкој употреби у науци о несловенским балканским језицима. Облик исте унутрашње формалне структуре и углавном истих изражајних функција зове се, на пример, у грчком „δυνάμει“ 'потенцијал' (уп. нпр. облик *ὅτι ἐρχόμενος*; сматрамо, међутим, да тај назив изражава исувише узак спектар различитих погодбених ситуација, те се у немачком при опису новогрчке граматике употребљава обично термин „Konditional“), у албанском „*mënyra kushtore*“ 'кондиционал' (уп. нпр. облик *do të vijë*), а у румунском „*condițional*“ (уп. облик *aș veni*; иако овај румунски облик има друкчију унутрашњу структуру).

Кондиционал I је сложени облик који се гради од несвршених и од свршених глагола, и то полазећи од одговарајућих облика имперфекта (в. 4.6.5.3) додавањем проклитичке честице *za* испред имперфекатских облика:

1. л. једн.	<i>za bég-e-φ</i>	<i>za pí-e-φ</i>	<i>za piš-e-φ</i>
2. л. једн.	<i>za bég-a-šeš</i>	<i>za pí-e-šeš</i>	<i>za piš-e-šes</i>
3. л. једн.	<i>za bég-a-še</i>	<i>za pí-e-še</i>	<i>za piš-e-še</i>
1. л. мн.	<i>za bég-e-me</i>	<i>za pí-e-me</i>	<i>za piš-e-me</i>
2. л. мн.	<i>za bég-e-te</i>	<i>za pí-e-te</i>	<i>za piš-e-te</i>
3. л. мн.	<i>za bég-e-e</i>	<i>za pí-e-e</i>	<i>za piš-e-e</i>

Глагол 'бити' твори своје облике кондиционала I хомологно онима код осталих глагола додавањем честице *za* испред имперфекатских облика:

1. л. једн.	<i>za bé-φ</i>
2. л. једн.	<i>za bé-šeš</i>
3. л. једн.	<i>za bé-še</i>
1. л. мн.	<i>za bé-me</i>
2. л. мн.	<i>za bé-te</i>
3. л. мн.	<i>za bé-e</i>

Аналогно с футуром I и у кондиционалу I негација се исказује додавањем негацијске честице *né* испред потврдног облика кондиционала I. Дакле, овде не постоји, иначе веома распрострањени, начин творбе по моделу '*némaše da* + през.':

Áta Pánde óku né biéše, né za putíneme níā. 'Али да није било Паидета, ми не бисмо прошли.'

4.6.5.6. Перфекат

Перфекат је сложени облик из групе резултативних глаголских облика. Свима њима је заједничка морфолошка црта то што се граде од скамењеног облика партиципа пунозначног глагола за ср. р. једн. додавањем одговарајућег перезултативног облика помоћног глагола *íma* испред партиципа (о творби партиципа в. 4.6.5.11).

Као што смо већ рекли (в. 4.6.1.3., 4.6.1.8), некадашњи резултативни облици типа *viděťъ jestь више не постоје, те је, уопште, наслеђени л-партицип у нестрамском говору одумро. Према томе, не слажемо се с тврдњом Шклифова да се (истина, пре свега у горњо-костурској подгрупи) срећу и перфекатски облици типа *si bíť*.¹⁰⁴ За то нисмо успели добити никаквих потврда, иако смо по њима нарочито трагали, па због тога и не верујемо у истинитост тог податка, бар што се нестрамског дијалекта тиче.

Дакле, перфекат се гради од презептских облика помоћног глагола *íma* и скамењеног облика партиципа пунозначног глагола за ср. р. једн.:

1. л. једн.	<i>ím izbegáno</i>	<i>ím písáno</i>	<i>ím sobráno</i>
2. л. једп.	<i>ímaš izbegáno</i>	<i>ímaš písáno</i>	<i>ímaš sobráno</i>
3. л. једн.	<i>íma izbegáno</i>	<i>íma písáno</i>	<i>íma sobráno</i>
1. л. мп.	<i>ímume izbegáno</i>	<i>ímume písáno</i>	<i>ímume sobráno</i>
2. л. мп.	<i>ímate izbegáno</i>	<i>ímate písáno</i>	<i>ímate sobráno</i>
3. л. мп.	<i>íme izbegáno</i>	<i>íme písáno</i>	<i>íme sobráno</i>
1. л. једн.	<i>ím broéno</i>	<i>ím umbréno</i>	<i>ím rečéno</i>
2. л. једн.	<i>ímaš broéno</i>	<i>ímaš umbréno</i>	<i>ímaš rečéno</i>
3. л. једн.	<i>íma broéno</i>	<i>íma umbréno</i>	<i>íma rečéno</i>
1. л. мп.	<i>ímume broéno</i>	<i>ímume umbréno</i>	<i>ímume rečéno</i>
2. л. мп.	<i>ímate broéno</i>	<i>ímate umbréno</i>	<i>ímate rečéno</i>
3. л. мп.	<i>íme broéno</i>	<i>íme umbréno</i>	<i>íme rečéno</i>
1. л. једн.	<i>ím senáto</i>	<i>ím zvéto</i>	<i>ím ženéto</i>
2. л. једн.	<i>ímaš senáto</i>	<i>ímaš zvéto</i>	<i>ímaš ženéto</i>
3. л. једн.	<i>íma senáto</i>	<i>íma zvéto</i>	<i>íma ženéto</i>
1. л. мп.	<i>ímume senáto</i>	<i>ímume zvéto</i>	<i>ímume ženéto</i>
2. л. мп.	<i>ímate senáto</i>	<i>ímate zvéto</i>	<i>ímate ženéto</i>
3. л. мп.	<i>íme senáto</i>	<i>íme zvéto</i>	<i>íme ženéto</i>

¹⁰⁴ Шклифов 1973: 95.

Као што се види из наведених примера, ми смо у нашем материјалу приметили у 1. л. мн. само облике с вокалом *-и-* уместо тематског вокала *-а-* у помоћном глаголу (*ítume*), а у облику 1. л. једн. долази до контракције у скраћени облик *ím* (вероватно од *ítum*).

Код глагола 'бити' нисмо констатовали постојање партиципа (в. 4.6.5.11), те се услед тога и не могу градити резултативни облици као што је перфекат, у којима је партицип конститутиван елемент.

4.6.5.7. Футур II

Футур II је сложени облик који се твори од помоћног глагола *íma* у футуру I и скамењеног облика партиципа пунозначног глагола за ср. р. једн.:

1. л. једн.	<i>za ím izbegáno</i>	<i>za ím pisáno</i>	<i>za ím sobráno</i>
2. л. једн.	<i>za ímaš izbegáno</i>	<i>za ímaš pisáno</i>	<i>za ímaš sobráno</i>
3. л. једн.	<i>za íma izbegáno</i>	<i>za íma pisáno</i>	<i>za íma sobráno</i>
1. л. мн.	<i>za ímume izbegáno</i>	<i>za ímume pisáno</i>	<i>za ímume sobráno</i>
2. л. мн.	<i>za ímate izbegáno</i>	<i>za ímate pisáno</i>	<i>za ímate sobráno</i>
3. л. мн.	<i>za íme izbegáno</i>	<i>za íme pisáno</i>	<i>za íme sobráno</i>
1. л. једн.	<i>za ím broéno</i>	<i>za ím umbréno</i>	<i>za ím rečéno</i>
2. л. једн.	<i>za ímaš broéno</i>	<i>za ímaš umbréno</i>	<i>za ímaš rečéno</i>
3. л. једн.	<i>za íma broéno</i>	<i>za íma umbréno</i>	<i>za íma rečéno</i>
1. л. мн.	<i>za ímume broéno</i>	<i>za ímume umbréno</i>	<i>za ímume rečéno</i>
2. л. мн.	<i>za ímate broéno</i>	<i>za ímate umbréno</i>	<i>za ímate rečéno</i>
3. л. мн.	<i>za íme broéno</i>	<i>za íme umbréno</i>	<i>za íme rečéno</i>
1. л. једн.	<i>za ím senáto</i>	<i>za ím zvěto</i>	<i>za ím ženéto</i>
2. л. једн.	<i>za ímaš senáto</i>	<i>za ímaš zvěto</i>	<i>za ímaš ženéto</i>
3. л. једн.	<i>za íma senáto</i>	<i>za íma zvěto</i>	<i>za íma ženéto</i>
1. л. мн.	<i>za ímume senáto</i>	<i>za ímume zvěto</i>	<i>za ímume ženéto</i>
2. л. мн.	<i>za ímate senáto</i>	<i>za ímate zvěto</i>	<i>za ímate ženéto</i>
3. л. мн.	<i>za íme senáto</i>	<i>za íme zvěto</i>	<i>za íme ženéto</i>

4.6.5.8. Плусквамперфекат

Плусквамперфекат се гради од имперфекта помоћног глагола *íma* и скамењеног облика партиципа пунозначног глагола за ср. р. једн.:

1. л. једн.	<i>íme izbegáno</i>	<i>íme pisáno</i>	<i>íme sobráno</i>
2. л. једн.	<i>ímašeš izbegáno</i>	<i>ímašeš pisáno</i>	<i>ímašeš sobráno</i>
3. л. једн.	<i>ímaše izbegáno</i>	<i>ímaše pisáno</i>	<i>ímaše sobráno</i>
1. л. мн.	<i>ímeme izbegáno</i>	<i>ímeme pisáno</i>	<i>ímeme sobráno</i>
2. л. мн.	<i>ímete izbegáno</i>	<i>ímete pisáno</i>	<i>ímete sobráno</i>
3. л. мн.	<i>ímee izbegáno</i>	<i>ímee pisáno</i>	<i>ímee sobráno</i>
1. л. једн.	<i>íme broéno</i>	<i>íme umbréno</i>	<i>íme rečéno</i>
2. л. једн.	<i>ímašeš broéno</i>	<i>ímašeš umbréno</i>	<i>ímašeš rečéno</i>
3. л. једн.	<i>ímaše broéno</i>	<i>ímaše umbréno</i>	<i>ímaše rečéno</i>
1. л. мн.	<i>ímeme broéno</i>	<i>ímeme umbréno</i>	<i>ímeme rečéno</i>
2. л. мн.	<i>ímete broéno</i>	<i>ímete umbréno</i>	<i>ímete rečéno</i>
3. л. мн.	<i>ímee broéno</i>	<i>ímee umbréno</i>	<i>ímee rečéno</i>
1. л. једн.	<i>íme senáto</i>	<i>íme zvěto</i>	<i>íme ženéto</i>
2. л. једн.	<i>ímašeš senáto</i>	<i>ímašeš zvěto</i>	<i>ímašeš ženéto</i>
3. л. једн.	<i>ímaše senáto</i>	<i>ímaše zvěto</i>	<i>ímaše ženéto</i>
1. л. мн.	<i>ímeme senáto</i>	<i>ímeme zvěto</i>	<i>ímeme ženéto</i>
2. л. мн.	<i>ímete senáto</i>	<i>ímete zvěto</i>	<i>ímete ženéto</i>
3. л. мн.	<i>ímee senáto</i>	<i>ímee zvěto</i>	<i>ímee ženéto</i>

4.6.5.9. Кондиционал II

У вези с термиолошким избором назива за „кондиционал II“ важи исто оно што смо рекли и у вези с називом за „кондиционал I“ (в. 4.6.5.5). Он се твори од имперфекта помоћног глагола *íma* и скамењеног облика партиципа пунозначног глагола за ср. р. једн.:

1. л. једн.	<i>za íme izbegáno</i>	<i>za íme pisáno</i>	<i>za íme sobráno</i>
2. л. једн.	<i>za ímašeš izbegáno</i>	<i>za ímašeš pisáno</i>	<i>za ímašeš sobráno</i>
3. л. једн.	<i>za ímaše izbegáno</i>	<i>za ímaše pisáno</i>	<i>za ímaše sobráno</i>
1. л. мн.	<i>za ímeme izbegáno</i>	<i>za ímeme pisáno</i>	<i>za ímeme sobráno</i>
2. л. мн.	<i>za ímete izbegáno</i>	<i>za ímete pisáno</i>	<i>za ímete sobráno</i>
3. л. мн.	<i>za ímee izbegáno</i>	<i>za ímee pisáno</i>	<i>za ímee sobráno</i>

1. л. једн.	za <u>í</u> me broéno	za <u>í</u> me umbréno	za <u>í</u> me rečéno
2. л. једн.	za <u>í</u> mašeš broéno	za <u>í</u> mašeš umbréno	za <u>í</u> mašeš rečéno
3. л. једн.	za <u>í</u> maše broéno	za <u>í</u> maše umbréno	za <u>í</u> maše rečéno
1. л. мн.	za <u>í</u> meme broéno	za <u>í</u> meme umbréno	za <u>í</u> meme rečéno
2. л. мн.	za <u>í</u> mete broéno	za <u>í</u> mete umbréno	za <u>í</u> mete rečéno
3. л. мн.	za <u>í</u> mee broéno	za <u>í</u> mee umbréno	za <u>í</u> mee rečéno
1. л. једн.	za <u>í</u> me senáto	za <u>í</u> me zvěto	za <u>í</u> me ženéto
2. л. једн.	za <u>í</u> mašeš senáto	za <u>í</u> mašeš zvěto	za <u>í</u> mašeš ženéto
3. л. једн.	za <u>í</u> maše senáto	za <u>í</u> maše zvěto	za <u>í</u> maše ženéto
1. л. мн.	za <u>í</u> meme senáto	za <u>í</u> meme zvěto	za <u>í</u> meme ženéto
2. л. мн.	za <u>í</u> mete senáto	za <u>í</u> mete zvěto	za <u>í</u> mete ženéto
3. л. мн.	za <u>í</u> mee senáto	za <u>í</u> mee zvěto	za <u>í</u> mee ženéto

4.6.5.10. Императив

Прави императив на формалном плану постоји само за 2. л. једине и множине, док за 1. л. и 3. л. егзистирају суплетивне конструкције које не носе само императивно значење, него имплицирају у себе и нијансу спремности за извршење радње (особито 1. л.) или пак оптативну обојеност (нарочито 3. л.). Ми их, ипак, схваћамо као императивне облике, јер се и њима подстиче на извршење неке радње.

Императив 2. л. једн. и мн. гради се од презентске основе глагола на следеће начине:

Код глагола А-скупине презентској основи се додаје тематски вокал *-a-*, иза њега знак императивности *-j-*, те на крају лични наставци $\emptyset$ - за 2. л. једн., односно *-te* за 2. л. мн.:

2. л. једн.	<i>bég-a-j-$\emptyset$</i>
2. л. мн.	<i>bég-a-j-te</i>

Код глагола Е-скупине презентској основи се директно додаје знак императивности *-j-*, а њему лични наставци $\emptyset$ - за 2. л. једн., односно *-te* за 2. л. мн.:

2. л. једн.	<i>pé-j-$\emptyset$</i>
2. л. мн.	<i>pé-j-te</i>

У глагола Е-скупине чија презентска основа завршава на вокал *-i-* знак императивности *-j-* слива се у изговору с вокалом *-i-* основе, те отпада (в. 3.2.4.6):

2. л. једн.	<i>pí-j-ϕ</i>	[pí]
2. л. мн.	<i>pí-j-te</i>	[píte]

У И-скупини иза презентске основе следи знак императивности *-i-*, којем се, опет, додају лични наставци *ϕ-* за 2. л. једн., односно *-te* за 2. л. мн.:

2. л. једн.	<i>píš-i-ϕ</i>
2. л. мн.	<i>píš-i-te</i>

Дакле, за разлику од многих других источнио-јужнословенских дијалеката, у 2. л. мн. глагола И-скупине уопштио се знак императивности *-i-* као и у 2. л. једн., а не *-e-* (од старијег **-ě-*). О историјској позадини ових облика в. 4.6.6.2.7.

Акцент је, као и у презенту (в. 4.6.5.1), и у имперфекту (в. 4.6.5.3), парадигматски; налази се, дакле, увек на једном те истом слогу у речи. То је код свих глагола у облику једнине претпоследњи слог, а у множинском облику, који је за један слог дужи, трећи слог од краја речи:

<i>dávaj</i>	:	<i>dávajte</i>
<i>péj</i>	:	<i>péjte</i>
<i>nósi</i>	:	<i>nósite</i>

Синтетички императив за 2. л. једнине и множине замењује се често конструкцијом према моделу „*da* + през.“, па се тиме приближава перифрастичним императивним облицима у осталим лицима:

2. л. једн.	<i>da_bégaš</i>	<i>da_pieš</i>	<i>da_píšiš</i>
2. л. мн.	<i>da_bégate</i>	<i>da_píte</i>	<i>da_píšite</i>

Перифрастични одрични облик типа *немој да бегаш*, који је уобичајени у великом делу македонских говора, те и у македонском књижевном језику, или пак типа *недеј да бяаш*, односно *недеј бяга*, као што је случај у бугарском књижевном језику, не постоји у нестрамском говору. Дакле, негација императива се изражава једино додавањем негацијске честице *né* испред одговарајућег императивног облика:

2. л. једн.	<i>né_bégaj</i>	<i>né_píj</i>	<i>né_píši</i>
2. л. мн.	<i>né_bégajte</i>	<i>né_píte</i>	<i>né_píšite</i>

Императивни облици за 1. л. једн. и 1. л. мн. граде се проклитичком честицом *da* или сложеном честицом *áj da* испред одговарајућег презентског облика пунозначног глагола:

1. л. једн.	<i>(áj) da bég-a-m / (áj) da bég-u-m</i>	<i>(áj) da pí-ø-a</i>	<i>(áj) da píš-ø-a</i>
1. л. мн.	<i>(áj) da bég-a-me / (áj) da bég-u-me</i>	<i>(áj) da pí-e-me</i>	<i>(áj) da píš-i-me</i>

Императивни облици за 3. л. једн. и 3. л. мн. творе се честицама *néka* или *da* испред одговарајућег презентског облика пунозначног глагола:

3. л. једн.	<i>néka béga</i> <i>da béga</i>	<i>néka píe</i> <i>da píe</i>	<i>néka píši</i> <i>da píši</i>
3. л. мн.	<i>néka bége</i> <i>da bége</i>	<i>néka píe</i> <i>da píe</i>	<i>néka píše</i> <i>da píše</i>

Прави императивни облици помоћног глагола 'бити' граде се само од суплетивне варијанте тога глагола *bídi* по горе наведеним правилима:

2. л. једн.	<i>bíd-i-ø</i>
2. л. мн.	<i>bíd-i-te</i>

Ни негирани облици не одступају од већ изнесеног:

2. л. једн.	<i>né bíd-i-ø</i>
2. л. мн.	<i>né bíd-i-te</i>

У осталим (суплетивним) императивним облицима полази се од две презентске парадигме помоћног глагола (дакле, од ортопоне и клитичке, в. 4.6.5.1) и од суплетивне варијанте *bídi* (в. 4.6.5.1):

1. л. једн.	<i>(áj) da ése</i>	<i>(áj) da se</i>	<i>(áj) da bíd-ø-a</i>
1. л. мн.	<i>(áj) da ésme</i>	<i>(áj) da sme</i>	<i>(áj) da bíd-i-me</i>
3. л. једн.	<i>néka ésti</i> <i>da ésti</i>	<i>néka e</i> <i>da e</i>	<i>néka bíd-i-ø</i> <i>da bíd-i-ø</i>
3. л. мн.	<i>néka ése</i> <i>da ése</i>	<i>néka se</i> <i>da se</i>	<i>néka bíd-ø-e</i> <i>da bíd-ø-e</i>

4.6.5.11. Партицип

У нестрамском говору постоји само један партицип. Он служи и за грађење резултативних финитних глаголских облика у комбинацији с помоћним глаголом *íta* (в. 4.6.5.6, 4.6.5.7, 4.6.5.8, 4.6.5.9).

Партицип је инфинитни глаголски облик, дакле, он не поседује карактеристичне граматичке категорије глагола какве су резултативност, време, перспективност, начин, рефлексивност. Од глаголских категорија он поседује једино категорију вида:

несвршени вид   свршени вид

<i>práven</i>	:	<i>napráven</i>	'рађен'	:	'урађен'
<i>tkáen</i>	:	<i>iskáen</i>	'ткан'	:	'саткан'
<i>péen</i>	:	<i>zapéen</i>	'певан'	:	'распеван'
<i>klán</i>	:	<i>záklan</i>	'клан'	:	'заклан'
<i>jáden</i>	:	<i>izéden</i>	'једен'	:	'поједен'
<i>góren</i>	:	<i>izgóren</i>	'горен'	:	'изгорен'

Партицип се твори од аористне основе на следеће начине:

У глагола који у аористу имају тематски вокал *-a-* (скупине А I. и И I. с њеним подскупинама) тај се вокал додаје аористној основи, иза њега се додаје партиципски суфикс *-n-*, те на крају наставци за род и број *-ϕ*, *-a*, *-o*, *-i* (који су идентични одговарајућим наставцима код придева, в. 4.2):

м. р. једн.	<i>izbég-a-n-ϕ</i>	<i>pís-a-n-ϕ</i>	<i>sóhr-a-n-ϕ</i>	<i>zákł-a-n-ϕ</i>
ж. р. једн.	<i>izbeg-á-n-a</i>	<i>pis-á-n-a</i>	<i>sobr-á-n-a</i>	<i>zakt-á-n-a</i>
ср. р. једн.	<i>izbeg-á-n-o</i>	<i>pis-á-n-o</i>	<i>sobr-á-n-o</i>	<i>zakt-á-n-o</i>
мн.	<i>izbeg-á-n-i</i>	<i>pis-á-n-i</i>	<i>sobr-á-n-i</i>	<i>zakt-á-n-i</i>

Код оних глагола ове врсте чија аористна основа завршава па сонант *-n* (скупина И I.a) партиципски суфикс не гласи *-n-*, него *-t-*:

м. р. једн.	<i>sen-a-t-ϕ</i>
ж. р. једн.	<i>sen-á-t-a</i>
ср. р. једн.	<i>sen-á-t-o</i>
мн.	<i>sen-á-t-i</i>

Код глагола с тематским вокалом *-e-* у аористу (група И 2) тај се вокал додаје аористној основи, иза њега се додаје партиципски суфикс *-n-*, те на крају наставци за род и број *-ø, -a, -o, -i*:

м. р. једн.	<i>úmr-e-n-ø</i>
ж. р. једн.	<i>umbr-é-n-a</i>
ср. р. једн.	<i>umbr-é-n-o</i>
мн.	<i>umbr-é-n-i</i>

У глагола који у аористу имају тематске вокале *-u-/e-/o-* (скупина И 4. с њеним подскупинама), *-i-* (групе Е 1. и И 5. с њеним подгрупама) или *-ø-* (група Е 2) аористној основи се додаје вокал *-e-*, иза њега се додаје партиципски суфикс *-n-*, те на крају наставци за род и број *-ø, -a, -o, -i*:

м. р. једн.	<i>reč-e-n-ø</i>	<i>vléz-e-n-ø</i>	<i>vid-e-n-ø</i>	<i>jad-e-n-ø</i>
ж. р. једн.	<i>reč-é-n-a</i>	<i>vlez-é-n-a</i>	<i>vid-é-n-a</i>	<i>jad-é-n-a</i>
ср. р. једн.	<i>reč-é-n-o</i>	<i>vlez-é-n-o</i>	<i>vid-é-n-o</i>	<i>jad-é-n-o</i>
мн.	<i>reč-é-n-i</i>	<i>vlez-é-n-i</i>	<i>vid-é-n-i</i>	<i>jad-é-n-i</i>
м. р. једн.	<i>fat-e-n-ø</i>	<i>napráv-e-n-ø</i>	<i>pi-e-n-ø</i>	
ж. р. једн.	<i>fat-é-n-a</i>	<i>naprav-é-n-a</i>	<i>pi-é-n-a</i>	
ср. р. једн.	<i>fat-é-n-o</i>	<i>naprav-é-n-o</i>	<i>pi-é-n-o</i>	
мн.	<i>fat-é-n-i</i>	<i>naprav-é-n-i</i>	<i>pi-é-n-i</i>	

Код оних глагола ове врсте чија аористна основа завршава на сонант *-n* партиципски суфикс не гласи *-n-*, него *-t-*:

м. р. једн.	<i>žén-e-t-ø</i>
ж. р. једн.	<i>žen-é-t-a</i>
ср. р. једн.	<i>žen-é-t-o</i>
мн.	<i>žen-é-t-i</i>

У глагола *zví* 'узме' (који сам по себи представља глаголску скупину И 3) аористној основи се додаје тематски вокал *-é-*, иза њега се додаје партиципски суфикс *-t-*, те на крају наставци за род и број *-ø, -a, -o, -i*:

м. р. једн.	<i>zv-é-t-ø</i>
ж. р. једн.	<i>zv-é-t-a</i>
ср. р. једн.	<i>zv-é-t-o</i>
мн.	<i>zv-é-t-i</i>

Код глагола 'бити' у нашем материјалу нисмо констатовали постојање партиципа, па ни директним питањима једнојезичким и двојезичким методом нисмо могли до-

бити такве облике, тако да морамо претпоставити да тај глагол у нестрамском говору не познаје партицип.

Партиципи се на формалном плану третирају као придеви (в. 4.2); акценатска правила (в. 3.5), деклинациони наставци (в. 4.2.4) и употреба члана (в. 4.2.3, 4.2.4.6, 4.2.4.7) понашају се исто као и код придевâ.

4.6.5.12. Глаголска именица

Глаголска именица представља резултат поимепичења глагола. Занимљива особиност нестрамског говора јесте да се она гради не само од несвршених глагола (као у већини источно-јужнословенских говора), него и од свршених (нпр. *osunátje* 'свануће', *panátje* 'падање', *umorénje* 'убивање', *opitánje* 'питање').¹⁰⁵ Међутим, нисмо сигурни да ли код ових свршених глагола постоји права парадигматска творба глаголске именице или се ради о лексикализованим случајевима (у овом последњем случају грађење глаголске именице од осталих свршених глагола не би било могуће). Њена употреба одговара ситуацији у источно-јужнословенским језицима у целини, па је нећемо посебно коментарисати:

Célu s a k á n j e , *ó s é s t i n a _ s r c e l u . 'Целосна љубав, то је у срцу.'
K á d a _ v r š e m e , k á k v u s p á n j e s p é m e ! 'Кад смо врхли, како смо спавали!'
Á m a v a r d é n j e š o _ s t u r í t e ! 'Ма, какво чување вам је то било!'
M ũ o r e , i _ u s a k á t v e e l ũ j t i u t _ k r a d é n j e . 'Бре, сакатили су људе доповлуком.'
I _ m u _ v é l ' e n a _ u m o r é n j e . 'И осуђују их на смрт.'
Š e d m o r o - o s m o r o _ l ũ d i b i l o j e z a p o g u b -
l e ũ e .
D a _ y u _ m e s i š m o j , j á g d a _ e s i , d a _ s e _ u m ũ o r i š u d _ g m e č é n j e . 'Да би га месно,
 треба да будеш јак, да се убијеш од гњечења.'
F ũ r n a t a , z a _ i z g ũ o r i š , z a _ p u č ũ r v é n i u t _ m n o ; u g u r i é n j e . 'Пећ, изгорећеш, поцр-
 вени од јаког горења.'
Ž ũ v o t , v é l i , ž ũ v o t , v é l i , d a _ v i š , š ũ n é j a d i é n j e , v é l i , š ũ d a _ s á k a š ! 'Живот, каже,
 живот, каже, да видиш, каква све јела, каже, шта ти душа жели.'
Z a _ i m a n i é š ĩ z a _ o p i t á n j e . 'Биће да има нешто да питаш.'

За разлику од овде наведених примера, девербативна именица *jájk* 'јело' није глаголска именица у смислу парадигматског извођења. Она ни по свом значењу не

¹⁰⁵ В. о овоме: Димитровски 1988: 109-112.

означава процес примања хране, него саму храпу. Глаголска именица глагола *jáj* 'једе' гласи *jadénje* (као што се види у једном од горњих примера):

Giláden da séš, óku já š tje né m^uóži da kúpiš. 'Да гладујеш ако не можеш да купиш јело.'

Глаголска именица од глагола свих скупина осим И 1.б. и И 1.в. твори се од партиципа додавањем суфикса *-je*:

<i>bégan</i>	→	<i>begán-je</i>
<i>bróen</i>	→	<i>broén-je</i>
<i>pién</i>	→	<i>pién-je</i>
<i>písan</i>	→	<i>pisán-je</i>
<i>žnát</i>	→	<i>žnát-je</i>
<i>péčen</i>	→	<i>pečén-je</i>
<i>jáden</i>	→	<i>jadén-je</i>
<i>gónven</i>	→	<i>gotvén-je</i>
<i>práven</i>	→	<i>pravén-je</i>
<i>žénet</i>	→	<i>ženét-je</i>

Међутим, глаголи скупина И 1.б. и И 1.в. граде глаголску именицу од презентске основе додавањем суфикса *-en-je*:

<i>ber-</i>	→	<i>ber-én-je</i>	ер
<i>kol-</i>	→	<i>kol-én-je</i>	

Акцент глаголске именице уклапа се у општа правила акцентуације (в. 3.5).

4.6.5.13. Глаголски прилог

Видоески констатује да се у југозападним македонским дијалектима као „архаизам“ у глаголском прилогу појављује наставак *-eščet* и даје примере *vikaeščet* и *noseeščet*. Међутим, он ту не даје тачније обавештење о томе у којим деловима широког југозападнoг говорног подручја постоје наведени облици.¹⁰⁶ За нестрамски говор он даје конкретне податке о творби глаголског прилога суфиксима *-eščet* и *-aščet*.¹⁰⁷ И Шклифов наводи облике са суфиксима *-eščet* за Е- и И-скупину, односно *-aščet* за А-скупину, не помињући да ли има делова костурског говорног подручја без таквог глаголског прилога.¹⁰⁸ Ми морамо, међутим, констатовати да, и поред примене различитих начина испитивања (в. 2.1), нисмо успели да добијемо пример глаголског прилога. Из тога закључујемо да такав облик у нестрамском говору или уопште не постоји, или се, у крајњем случају, налази у фази одумирања.

4.6.6. Историјско објашњење данашњих конјугационих облика

4.6.6.1. Алтернације у глаголским основама

Карактеристична појава у источно-јужнословенским језицима, па и у нестрамском говору, јесте да је конјугациони систем знатно поједностављен уједначењем глаголских основа у појединим облицима. Уклоњене су многе алтернације које су постојале у старијем језику, па су се раширили неалтерписани типови из једних облика у друге. То треба схватити као морфонолошко изједначавање с тенденцијом да се успостави хетерогени конјугациони систем у којем се сви облици граде од једне непроменљиве основе.

Уклоњени су, на пример, следећи типови алтернација у глаголским основама:

<i>*vid'-q</i> (< <i>*vid-jq</i>)	:	<i>*vid-išb</i>
<i>*rek-q</i>	:	<i>*reč-ešb</i>
<i>*kupj-enъ</i> (<i>*kup-jenъ</i>)	:	<i>*kup-iti</i>

¹⁰⁶ Видоески 1988 б: 88.

¹⁰⁷ Видоески 1989 а: 68.

¹⁰⁸ Шклифов 1973: 102.

Уједначење глаголских основа тиче се следећих облика:

1. У презенту је уопштена основа из 2./3. л. једн. и 1./2. л. мн. То долази до изражаја код глаголâ скупинâ И 4, И 5. и И 5.а:

<i>*rekǝ</i>	:	<i>*rečešb</i>
		∨
<i>reča</i>	←	<i>rečiš</i>

<i>*xvat'ǝ</i>	:	<i>*xvatišb</i>
		∨
<i>fáta</i>	←	<i>fátiš</i>

<i>*pravǝ</i>	:	<i>*pravišb</i>
		∨
<i>práva</i>	←	<i>práviš</i>

2. У императиву је такође уопштена основа из 2./3. л. једн. и 1./2. л. мн. презента. То се очитује код глаголâ скупинâ И 4.б. и И 4.в:

<i>*vid'ǝ</i>	:	<i>*vidišb</i>
		∨
<i>vídi / ví</i>	←	<i>vídiš / víš</i>

<i>*ǝd'ǝ</i>	:	<i>*ǝdǝtǝ</i>
		∨
<i>jádi / jáj</i>	←	<i>*jádiš / jdš</i>

3. И у партиципу је уопштена основа из 2./3. л. једн. и 1./2. л. мн. презента. То се испољава код глаголâ скупинâ И 4. и И 4.а:

<i>*xvat'enǝ</i>	:	<i>*xvatiǝ</i>
		∨
<i>fáten</i>	←	<i>fáti</i>

<i>*napravǝn</i>	:	<i>*napraviǝ</i>
		∨
<i>napráven</i>	←	<i>naprávi</i>

У осталим облицима чувају се некадшње алтерпације у глаголским основама, чак и оне које су у једном делу македонског говорног подручја изгубљене и замењене морфолошким изједначењем (ппр. разлика између основа у презенту, с једне, и у аористу и партиципу, с друге стране), као што ћемо видети доле.

Већина данас живих морфолошких алтерпација у глаголском систему тиче се аориста и партиципа насупрот осталим облицима:

1. У скуппини И 1. појављује се јотовани облик основе (в. 3.4.8) у свим облицима осим у аористу (и то у свим његовим формама) и у партиципу:

<i>pīža</i> 'пишем'	:	<i>pīsa</i> 'писах'	/	<i>pīsan</i> 'писаи'
<i>káža</i> 'кажем'	:	<i>káza</i> 'казах'	/	<i>kázan</i> 'казан'
<i>pláča</i> 'плачем'	:	<i>pláka</i> 'плаках'	/	<i>plákan</i> 'плакан'

То одражава наслеђено стање из прасловенског језика.

Запимљив је с тим у вези факт да се и глагол *dírži*, у коме глас /ž/ није добијен другим јотовањем, аналогичом уклопио у поменућу скуппину, те су тако извршене неправилне "ресупституције" нејотованих облика гласа /ž/:

<i>dírža</i> 'држим'	:	<i>dírza</i> 'држах'	/	<i>dírzan</i> 'држан'
-------------------------	---	-------------------------	---	--------------------------

2. У скуппини И 1.б. појављује се облик с непостојаним *e* (в. 3.4.4) у свим облицима осим у аористу (опет у свим његовим формама) и у партиципу:

<i>sobēra</i> 'сакуним'	:	<i>sóhra</i> 'сакупих'	/	<i>sóbran</i> 'сакупљен'
----------------------------	---	---------------------------	---	-----------------------------

То одражава стање у прасловенском језику и представља одраз првобитног индоевропског апофонијског система:

* <i>saberg</i>	:	* <i>sabraxъ</i>	/	* <i>sabranъ</i>
-----------------	---	------------------	---	------------------

3. У скупини И 1.в. појављује се облик с непостојаним *o* (уп. 3.3.4) у свим облицима осим у аористу (у свим његовим формама) и у партиципу. Томе се додаје алтернација завршног сонанта основе *l* у аористу и у партиципу насупрот *l* у осталим облицима:

zakóla : *zákla* / *záklan*
'закољем' 'заклах' 'заклан'

Појава непостојаног *o* представља остатак алтернација условљених метатезом ликвидā с дуљењем у јужнословенским језицима:

*zakoljǫ : *zaklaxъ (< *zakolxъ)

Појава апикалног *l* у свим облицима осим у аористу и у партиципу резултат је чињенице да је у свим ликовима твореним од презентске основе стајало првобитно палатално **l'* настало јотовањем у позицији испред личних наставака **-jǫ*, **-jeǰь* итд.:

*zakol-jǫ > **zakol'ǫ* > *zakóla*

4. У групи И 3. појављује се непостојано *ê* у свим формама осим у аористу (у свим његовим ликовима) и у партиципу:

zêva : *zvé* / *zvét*
'узmem' 'узех' 'узет'

Оно је нова појана, међутим, с коренима у старијем језику. У ову скупину спада само глагол *zêvi*, који потиче од старијег *vъzeti. Гласовни развој у аористу одговара потпуно правилима: *vъzetъ > *zvé* (метатеза скупине *vъ, в. 3.3.11.1; прелаз *ǣ > *ê*, в. 3.3.1.3; отпадање *x, в. 3.3.4.17).

Претпостављамо да се код облика с основом *zêv-* првобитно уопштила основа *zvé-* (дакле, првобитна инфинитивна основа) и у осталим облицима, па да се њој додао глаголски суфикс *-vi-* како би се омогућило уклапање основе *zvé-* у конјугациони систем (у којем не постоје глаголи с презентском основом са завршним вокалом *ê*). Сматрамо да је од тако добијеног облика *zvévi настао данашњи облик *zêvi* упрошћавањем двају консонанта *v* у суседним слоговима.

5. У скупини И 4. појављује се облик с непалатализованом осномом у 1. л. једн. и у свим лицима множине аориста, док у свим осталим глаголским облицима стоји основа с резултатима 1. палатализације веларних консонаната:

<i>rěku(m)</i>	:	<i>rěče</i>
'рекох'		'рече'

То одражава наслеђено стање из прасловенског језика (о морфонолошком изједначењу основā у презенту в. горе).

Занимљиво је поменути да се и глагол *úř*, који је, заправо, првобитно припадао Лескиновој скупини IV А, аналогичном уклопио у ову скупину, те су по узору на њу извршене неправилне "ресупституције" непалатализованих облика гласа /ř/:

<i>rěča</i>	:	<i>rěku(m)</i>
'речем'		'рекох'
↓		↓
<i>naúča</i>	:	<i>naúku(m)</i>
'научим'		'научих'

6. У групи И 4.а. појављује се облик с непалатализованом осномом у 1. л. једн. и у свим лицима множине аориста, док у свим осталим глаголским облицима стоји основа с рефлексима 2. палатализације веларних консонаната:

<i>vřegu(m)</i>	:	<i>vřeze</i>
'ућох'		'уће'

С обзиром на факт да првобитни облик глаголске основе који морамо претпоставити гласи **vřěz-*, јасно је да појава консонанта *g* у основи представља повину. Изгледа да се облик основе *vřez-* схватио као резултат друге палатализације веларних консонаната, па се зато погрешно ресупституисао непалатализовани облик у наведеним случајевима. Зашто се то десило, није нам сасвим јасно, јер немамо примера у којима би се друга палатализација појавила у сличним случајевима који су онда могли утицати на парадигму ове глаголске скупине. Види се извесна аналогичност са скупином И 4. у расподели алтернативних и неалтернативних облика, међутим, у скупини И 4. ради се о резултату прве палатализације, а овде о неправилној примени резултата друге палатализације веларних консонаната. Ову би појаву требало посебно истражити. Конески у својој историји македонског језика помиње ову алтернативу (која се

појављује код истих глагола и у македонском књижевном језику), међутим не даје објашњење њеног порекла.¹⁰⁹

4.6.6.2. Историјско објашњење данашњих појединих конјугационих облика

4.6.6.2.1. Презент

О пореклу тематских вокала у презенту већ смо говорили у тачки 4.6.4. Видели смо да данашња А-скупина наслеђује глаголе старе Лескинове III. групе с основом на завршни вокал *-а. Остале скупине су се стопиле у један образац, који се секундарно опет издиференцирао (зависно од самогласничког односно сугласничког завршетка глаголске основе) на Е- и И-скупину. Ова подела је механичка и схватљива једино из синхронијске перспективе, и нема ничег заједничког с појавом тематских вокала *-е-, односно *-и- у прасловенском језику.

1. л. једн.: Наставак *-ат* из А-скупине потиче од атематских глагола, дакле, од некадашњих облика *datъ, *ětъ, *větъ и *(j)*esъ*. Дублетни облик *-ит* треба највероватније схватити као новију појаву. Претпостављамо да се овде ради о лабијализацији вокала у наставку под утицајем лабијалног сонанта *-т*, који му следи.

За разлику од овога, наставка *-а* у Е- и И-скупинама наслеђује стари наставка *-а (в. 3.3.1.4). Ту није дошло до уопштавања наставка *-ат* као што је то био случај у великом делу македонских дијалеката.

Изузетак у И-скупини представља подскупина И 4.в, у којој се у 1. л. једн. појављује наставка *-т*. У ову групу спада само глагол *јáj* 'једе'. У дотичном облику испред наставка *-т* отпада консонант *-д-* из основе, а између тако окрњене основе и наставка *-т* не умеће се тематски вокал. Према томе, тако добијени облик *јат* представља непосредан континуитет прасловенског облика *ětъ.

¹⁰⁹ Коноски 1981 б: 108.

2. л. једн.: Наставак *-š* може се објаснити само као рефлекс некадашњег **-šь*. Иако је из старословенског језика познат једино наставак *-šj*, сви савремени словенски језици сведоче да је наставак **-šь* био знатно раширењу на словенском језичком подручју. У том погледу нестрамски говор не одступа ни од осталих источно-јужнословенских дијалеката.
3. л. једн.: Као и у већини јужнословенских (па и западно-севернословенских) говора, и у нестрамском говору је дошло до отпадања некадашњег наставка **-tь*. Има неколико македонских и бугарских дијалеката који чувају тај наставак, међутим, крајњи југозападни македонски говори у Егејској Македонији су га изгубили.
1. л. мн.: Нестрамски говор поседује за 1. л. мн. у свим глаголским групама наставак *-те*. То је заједничка македонска црта која повезује ту језичку територију са западнобугарским наречјем, а даље и с чешким и словачким језиком. Да ли је тај наставак у дотичном говорном подручју већ постојао у прасловеиско доба или је тек касније заменио наставак **-тѣ*, који је познат из старословенског језика, не може се закључити само на основу језичких података из нестрамског говора.

Занимљиво је да у А-скупици постоји дублетни облик у којем се уместо тематског вокала *-а-* појављује вокал *-и-*. Према нашем мишљењу, ту се ради о лабијализацији вокала *a* под утицајем лабијалног сонанта *m*, који му следи. Ова појава стоји сигурно у вези и с горе поменутиим дублетним обликом са *-и-* у 1. л. једн.

2. л. мн.: Наставак *-те* рефлектује стари наставак **-те*, који је заједнички свим словенским језицима.
3. л. мн.: Данашњи наставак *-е* у свим глаголским скупинама рефлектује највероватније старији наставак **-tь*. Отпадање некадашњег завршног **-tь* познато је из многих словенских језика и говора, па зато његова појава ни овде није зачуђујућа, иако већина источно-јужнословенских говора чува *-t*. Међутим, овде треба посебно истаћи факт да је у нестрамском говору дошло до изједначења некадашњег наставка **-tь* с поменутиим наставком. То се, између осталог, може схватити и као резултат познатог мешања двају пазалних вокала (в. 3.3.1.2, 3.3.1.3), али и као теж-

ња ка унификацији конјугационих наставака у свим глаголским скупинама.¹¹⁰

Занимљива је ситуација код глагола 'бити'. Он поседује у свим облицима презента по један двосложни, ортотони, и један једносложни, енклитички облик (в. 4.6.5.1). Ти се двојни облици не разликују по свом значењу, те се могу алтернативно употребљавати скоро у свим ситуацијама. Једино ограничење употребе енклитичких облика јесте да се они не могу самостално (тј. као једина реч у реченици) употребљавати. У таквом положају може стајати само ортотони облик. Осим тога, енклитички облик (што је сасвим разумљиво с обзиром на његов енклитички карактер) не може стајати на првом месту у реченици.

Формална разлика између ортотоних и енклитичких облика састоји се у томе што се дужим облицима додаје акцентовано *e*- на почетку. Једино у облику 3. л. једн. постоји одступање од овог начина творбе. У вези с постанком тих двојних форми морамо поћи од пара облика *ésti* [*< *(j)estъ*; Видоески објашњава завршни вокал *-i* резултатом изједначавања по угледу на облик 2. л. једн. *ési*¹¹¹] и *e* [*< *(j)e*]. Већ из веома старих споменика је позната дублетна употреба двају поменутих облика. Изгледа да се по угледу на то двојство проширила тежња да се и од осталих једнинских облика и у 1./2. л. ми. граде енклитички облици. То је постигнуто отпадањем првобитног почетног **(j)e-*, вероватно по угледу на облик 3. л. мн. **sqtъ*, који је одувек био без почетног **(j)e-*. Обратно се и облику 3. л. мн. **sqtъ* додало почетно **(j)e-*, како би се успоставила равнотежа у систему. Тако су добијени ортотони и енклитички облици за сва лица обају бројева.

<i>*(j)esmъ</i>	<i>*(j)esi</i>	<i>*(j)estъ</i>	<i>*(j)esmъ</i>	<i>*(j)este</i>	
		<i>*(j)e</i>			<i>*sqtъ</i>
		↓			
<i>ése</i>	<i>ési</i>	<i>ésti</i>	<i>ésme</i>	<i>éste</i>	<i>ése</i>
↓	↓		↓	↓	↑
<i>se</i>	<i>si</i>	<i>e</i>	<i>sme</i>	<i>ste</i>	<i>se</i>

¹¹⁰ В. и: Конески 1981 б: 191.

¹¹¹ Видоески 1988 а: 142.

Наставци се објашњавају овако:

1. л. једн.: Видоески објашњава наставак *-e* апологијом према множинској парадигми.¹¹²
2. л. једн.: Наставак *-i* наслеђује јасно стари облик **(j)esi*.
3. л. једн.: Као што смо рекли горе, Видоески завршни вокал *-i* сматра резултатом изједначавања по угледу на облик 2. л. једн. *ési*.
1. л. мн.: Наставак *-te* развио се паралелно с истим наставком код правилних глагола. Проблеме који се појављују у вези с постанком овог наставка приказали смо већ горе.
2. л. мн.: Облик за 2. л. мн. рефлектује непосредно некадашњу форму **(j)este*.
3. л. мн.: Ту важи исто што смо рекли и о наставку *-e* код правилних глагола.

У зависној служби помоћни глагол 'бити' појављује се најчешће у истим облицима као и у независној служби, и то, и у ортоном, и у клитичком облику. Међутим, ређе се употребљавају и облици од основе *bid-*, који воде порекло од некадашњих свршених облика глагола **huti*, и то с преношењем основног вокала **-u-* из инфинитивне у презентску основу, тако да уместо основе **híd-* имамо данас *bid-*. Облици од ове основе конјугирају се као правилни глаголи И-скупине. Овакво стање је шире познато из источнио-јужпословенских језика.

4.6.6.2.2. Футур I

Футур I, као и у низу суседних говора, гради се и у нестрамском говору помоћу проклитичке честице *za*, која се ставља испред презентског облика дотичног глагола (о редоследу различитих честица у вези с футурском честицом в 6.1.4.2):

Póput né véli nišcu, šú za_ni_réči? 'Поп не каже ништа, шта ће ти рећи?'
Za_ni_ršr ne názat. 'Вратиће нас натраг.'

¹¹² Видоески 1988 а: 142.

О пореклу футурске честице *za* исказано је неколико мишљења. Конески указује на постојање футурске честице *ža* у суседном говору села Бобошчице на албанској територији.¹¹³ Њу он објашњава контаминацијом првобитног облика **šte da* (**šte da* > **š'da* > **žda* > **ža*). Он даље пише да у неким говорима у југоисточној Македонији ова честица гласи *za* и да у вези с њом пије искључен утицај изговора грчке футурске честице *θα*, будући да се творба футура ионако подудара у оба језика. Он не помиње то да иста честица постоји и у југозападномакедонским дијалектима костурског подручја.

Асенова у свом раду о балканским језицима пише да се у данашњим бугарским дијалектима (ту спада, као што је познато, према бугарском схваћању, и нестрамски говор) честица за футур среће у различитим фонетским облицима (*šte*, *še*, *ke*, *šə*, *še*, *za*), и да сви потичу од глагола **xolēti*.¹¹⁴ Међутим, она не даје тачнија обавештења о њиховом гласовном развоју, него само указује на Стојкова.¹¹⁵ Стојков у дотичном раду износи досада изражена мишљења о могућем пореклу ове честице.¹¹⁶ Осим решења које нуди и Конески (в. горе), он помиње Миклошича, који је допустио могућност да ова партикула потиче од глагола **vazę*. Милетич је, по његовом обавештењу, у почетку допустио да се честица *za* развила од „финалног *za da*, както *жда* от *ша-да*“.¹¹⁷ Међутим, Милетич је касније предложио хипотезу да је она добијена скраћивањем конструкције **zem da*,¹¹⁸ али је увидео неубедљивост тога објашњења и дуго потом сматрао дотичну честицу „тамном“. По Стојковом обавештењу, Милетич на крају у посебном чланку „*За* и *са* вместо глагола *ште* в описателната форма за бъдеще време“¹¹⁹ објашњава појаву сугласника *z* у честици *za* последњом асимилаторног утицаја сугласника *z* (односно *s*) из личне заменице I. л. једн. *az* на почетни сугласник честица *šte*, *še*, *ša*, *ža*. Цонев се изјашњава за утицај грчке честице *θα*,¹²⁰ чему се прикључује и Мирчев.¹²¹ Ми нећемо покушати да решимо ово спорно питање. Међутим, чини се да није довољно убедљиво објашњење да се у случају честице *za* ради о утицају грчког *θα*, будући да је разлика гласа /z/ у односу

¹¹³ Конески 1981 б: 201-202.

¹¹⁴ Асенова 1989: 158.

¹¹⁵ Стојков 1960.

¹¹⁶ Стојков 1960: 247-249.

¹¹⁷ Милетичъ, Любомиръ, *Сборникъ за народни умотворения* II, стр. 221; Милетич 1937: 140.

¹¹⁸ Милетич 1900: 430-431; Милетич 1912: 95-96.

¹¹⁹ Милетич 1937: 139-141.

¹²⁰ Цонев 1904: 86-87; Цонев 1958: 66.

¹²¹ Мирчев 1958: 66.

па грчки глас /θ/ према два фополошка обележја (по критеријуму звучности и по критеријуму места артикулације) исувише велика да би се могла прихватити претпоставка таквог утицаја. Као што смо видели у тачки 3.1.3.7, грчки фонем /θ/ у нестрамском говору даје или рефлекс /h/, или пак задржава свој оригинални облик.

Факт да се негација футура I у нестрамском говору гради само додавањем негацијске честице *né* потврдном облику футура I (в. 4.6.5.2) може, према нашем мишљењу, указивати на грчки, а можда и на албански утицај, јер ни у једном од ових језика, за разлику од већине македонских говора, не ностоји посебан начин творбе негираног футура I.

Za go kupi š ió j skóp fústan. 'Купићеш ову скупу хаљину.'

грч.: *Θα αγοράσεις από το αζιφικό φούκιου.*

алб.: *Da të hlesh këtë fustan të shirenjtë.*

Né za go kupi š ió j skóp fústan. 'Нећеш купити ову скупу хаљину.'

грч.: *Δεν θα αγοράσεις από το αζιφικό φούκιου.*

алб.: *S' do të hlesh këtë fustan të shirenjtë.*

За разлику од мак. књиж. јез.:

Ќе го купиш овој скап фустан. 'Купићеш ову скупу хаљину.'

Нема да го купиш овој скап фустан. 'Нећеш купити ову скупу хаљину.'

Футур I од глагола 'бити' гради се исто тако употребом честице *za* испред презентских облика дотичног глагола. У тој функцији појављују се ортони и клитички облик независног глаголског облика и облици од основе *hid-* (в. 4.6.5.2).

4.6.6.2.3. Имперфекат

Занимљиво је да је у имперфекту дошло до изједначења тематског вокала у већини глаголских облика у свим глаголским скупинама. У тој функцији појављује се у свим облицима (осим у А-скупини у 2./3. л. једн.) вокал *-e-*. Он води порекло од старијег **-ǣ-*, који, са своје стране, представља резултат контракције прасловенске гласовне скупине **-ǣa-*. Она је првобитно стајала у имперфекатским облицима свих глагола који нису имали основу с тематским вокалом **-a-*. Код поменутих глагола је, наиме, гласовна скупина у имперфекту гласила **-aa-*. Остатак тога имперфекатског форманта **-aa-* чува се данас још само у 2./3. л. једн. код глагола А-скупине.

Данашњи тематски вокал *-e-* представља, дакле, резултат морфолошког изједначења различитих глаголских скупина у правцу изградње јединственог конјугационог система.

1. л. једн.: Наставак *-ø* настао је после опадања првобитног наставка **-xъ* силом гласовних закона (в. 3.3.4.17).
2. л. једн.: Наставак *-šež* настао је аналогним додавањем наставка 2. л. једн. из презента *-ž* на првобитни наставка **-še*, вероватно с циљем да би избегне хомонимија овог облика с обликом 3. л. једн. у имперфекту (в. пиже).
3. л. једн.: Наставак *-še* одраз је првобитног прасловенског наставка **-še*.
1. л. мн.: Наставак *-me* настао је од првобитног прасловенског наставка **-xomъ* аналогним додавањем наставка 1. л. мн. през. *-me* (в. 4.6.6.2.1) на имперфекатски знак **-x-* (дакле: **-xme*, уп. и данашњи бугарски наставка *-xme*, и одговарајући наставка у македонском књижевном језику *-ame*); а после тога опадао је консонант **-r-* (в. 3.3.4.17).
2. л. мн.: Наставак *-le* не представља непосредан континуитет првобитног наставка **-šete*, него аналогну творбу према облику 1. л. мн., дакле, додавање личног наставка *-le* на уопштени имперфекатски знак **-x-*, који се током даљег развоја изгубио (в. 3.3.4.17).
3. л. мн.: Првобитни наставка **-xъ* прешао је у лик **-xъ*. То се може објаснити или гласовном појавом, наиме, резултатом распрострањеног мешања некадашњих назалних вокала, или пак контаминацијом имперфекатског облика **-xъ* с одговарајућим обликом аориста **-šę*. Чини нам се највероватнијим да су оба чиниоца суделовала и узајамно појачавала своју делотворност у постанку данашњег наставка *-e*, који је настао опадањем консонанта **-r-* (в. 3.3.4.17).

Сасвим је аналогна ситуација код помоћног глагола 'бити'. Имперфекатски облици граде се овде од основе *be-*, која непосредно рефлектује некадашњу основу у имперфекту **bъa-*. Наставци су исти као код правилних глагола (в. горе), па су и овде важећа већ дата објашњења о пореклу појединих облика.

4.6.6.2.4. Аорист

Треба напоменути да је, у поређењу с прасловенским стањем, преживео само пекадашњи сигматски аорист. У случајевима у којима су се раније употребљавали асигматски начини творбе аористних облика преовладавао је током развоја проширени сигматски аорист на **-oъ/*-e* итд. Уосталом, глаголи у нестрамском дијалекту имају углавном исте тематске вокале као и у прасловенском стању. Низ основних вокала *-u/-o/-e-* у глаголској подскубини И 4. представља продужетак некадашњих алтернирајућих тематских вокала **-o/-e-*, само што је у новије време дошло до преласка основног вокала **-o-* у *-u-* у 1. л. једн. аор., што је резултат квалитативне редукције у неакцентованом слогу.

1. л. једн.: Нулти наставак *-∅* настао је, као и у имперфекту (в. 4.6.6.2.3), отпадањем некадашњег наставка **-rъ* (в. 3.3.4.17). У подскубини И 4. поред пулног наставка чешће се појављује и наставак *-m*. Он је, према нашем мишљењу, преузет из 1. л. једн. през. глагола А-скуине (в. 4.6.6.2.1) ради веће изражајности граматичког облика. Међутим, није нам јасно зашто је овај наставак пренет управо у подскубину с алтернирајућим тематским вокалом *-u/-o/-e-*, где се алтернацијом тематског вокала постиже диференцијација између 1. л. једн., с једне стране, и 2./3. л. једн., с друге стране, што није случај у осталим подскупинама. Тамо су се отпадањем некадашњег наставка за 1. л. једн. **-rъ* формално изједначили сви јединствени облици.
2. л. једн.: Нулти наставак наслеђује прасловенско стање.
3. л. једн.: И овде је нулти наставак продужетак одговарајућег прасловенског наставка.
1. л. мн.: Наставак *-me* је постао од истог наставка и истим развојним путем као и одговарајући имперфекатски наставак (в. 4.6.6.2.3).
2. л. мн.: Наставак *-e* развио се од прасловенског наставка **-me* уопштавањем форманта **-r-* за имперфекат (в. 4.6.6.2.3) и за аорист, те отпадањем гласа **-r-* (в. 3.3.4.17).

3. л. мн.: Данашњи наставак *-e* настао је од некадашњег наставка **-ǰe* уопштавањем форманта **-x-* за имперфекат (в. 4.6.6.2.3) и аорист (чиме је добијен облик **-xǰ*), а после тога отпадањем гласа **-x-* (в. 3.3.4.17).

Глаголи 'бити' и 'имати' не граде аорист. У служби аориста употребљава се код ових глагола имперфекат. Ово је још један аргумент за нашу постулацију да су имперфекат и аорист заправо само једно граматичко време, а да је разлика између њих искључиво видска (в. 4.6.5.4, 5.1.2, 6.1.2.2.3). Према томе, ту се ради о неутрализацији видске разлике у корист немаркираног (тј. несвршеног) парњака.

4.6.6.2.5. Кондиционал I

Кондиционал I твори се као и футур I (в. 4.6.5.2), од имперфекта пунозначног глагола (в. 4.6.5.3) додавањем проклитичке честице *ǰa* (в. 4.6.6.2.2).

4.6.6.2.6. Перфекат и други резултативни облици

О постанку перфекта типа '*имам дојдено*', који је у нестрамском говору једини могући начин творбе тог грамема (уп. 4.6.5.6), доста се пише у литератури. Уопште узевши, чини нам се да преовлађује теза да је ова конструкција (а и све друге конструкције које су путем аналогије биле из ње изведене, уп. 4.6.5.7, 4.6.5.8, 4.6.5.9) резултат несловенског балканског (претежно романског, односно аромунског) утицаја.¹²²

¹²² О постанку глаголских облика по моделу '*ити* + партицип' уп.: Конески 1981 б: 200; Аснова 1989: 194; Илијевски 1988: 226-243; Корончевски 1979; Мирчев 1976; Настев 1988: 71.

У нестрамском говору писмо могли констатовати постојање потпуно граматикализоване парадигме типа *'сум дојден*, који је веома распрострањен у западном македонском наречју.

4.6.6.2.7. Императив

Рекли смо већ у тачки 4.6.5.10. да прави императивни облици постоје само за 2. л. једн. и мн. Некадашњи облици за 3. л. једн. и 1. л. двој. и мн. нестали су током историјског развоја језика. И у сачуваним облицима дошло је до изједначења начина творбе у поређењу с прасловенском ситуацијом.

Код глагола данашње А- и Е-групе наставак *-j* за 2. л. једн. и наставка *-jte* за 2. л. мн. рефлектују непосредно некадашње наставке **-ji*, односно **-jite* код глагола Лескинове скупине III.A.b.

Код глагола данашње И-скупине, независно од тога од које скупине потиче сваки поједини глагол првобитно, наставка за 2. л. једн. гласи *-i*, а за 2. л. мн. *-ite*. То се постигло уопштавањем наставака **-i* и **-ite* из III Лескинове скупине у свим случајевима и уклапањем некадашњих атематских глагола у овај образац. За разлику од великог броја македонских говора, ни у једној глаголској скупини не појављује се множински облик императива типа **-ete*.

4.6.6.2.8. Партицип

Од пет партиципа у прасловенском језику сачувао се једино рефлекс некадашњег *part. pres. pass.* Он се гради углавном по истим законитостима као и у прасловенском језику. Формант за творбу партиципа је морфем *-n-*, а у скупинама И 1.а, И 3. и И 5.б. морфем *-t-*. Формант *-t-* се појављивао првобитно код глагола чија је инфинитивна основа завршавала на назални вокал. То објашњава присуство тог форманта у групама И 1.а. и И 3, јер су дотични глаголи у прошлости уистину имали назални вокал као завршетак инфинитивне основе. Код глагола скупине И 5.б. партиципни формант *-t-* је преузет из групе И 1, будући да у ту скупину спадају глаголи некадашње Лескинове II. глаголске групе са суфиксом **-nq-* у инфинитивној основи, а с формантима **-no-/*-ne-* у презентским облицима. Стапањем некадашње глаголске скупине с тематским вокалом у презенту **-i-* с групама с тематским вока-

лом у презенту *-e- дошло је до формалног јединства глаголâ некадашње Лескинове II. групе и глаголâ некадашње Лескинове IV. групе чија је основа завршавала на -n:

*minq	~	*minešb	~	*minqxъ	~	*minqtъ
v				v		v
mína	~	míniš	~	mína	~	mínat
		↑				↓
žéna	~	žéniš	~	žéni	~	žénet
^		^		^		
*ženq	~	*ženišb	~	*ženixъ	~	*ženepъ

У случају групе II 3. партиципни формант -t- је првобитни: *važetъ.

Тематски вокали који се појављују у партиципним формама наслеђују углавном некадашње вокале из прасловенског стања путем гласовног развоја.

4.6.6.2.9. Глаголска именица

Глаголска именица гради се од партиципа додавањем суфикса -je (уз изузетак глаголских група II 1.б. и II 1.в, в. 4.6.5.12). Будући да постоје два партиципна формата -n- и -t- (в. 4.6.6.2.8), и код глаголске именице постоје два типа: на -nje и па -tje. Расподела одговара потпуно ситуацији описаној код грађења партиципа.

Глаголске именице потичу од старих девербативних именичких творби са суфиксом *-nje, које су оставиле трагова у свим савременим словенским језицима. Међутим, у нестрамском говору су данас, изгледа, мало продуктивни и можда чак у фази одумирања.

4.7. ПРЕДЛОЗИ

Предлози у источно-јужнословенским језицима представљају веома важиу врсту речи на синтаксичком плану, јер се углавином помоћу њих изражавају синтаксички односи између појединих чланова реченице, који су се раније у великој мери изражавали синтетички, падежном флексијом. То је позната појава на целом источно-јужнословенском језичком подручју, па се зато нећемо бавити тим питањем у нашем опису једног појединог говора.

На морфолошком плану предлози се у већини источно-јужнословенских језика одликују тиме да је некадашња рекција знатно поједностављена нестајањем падежне флексије код именичких речи. Као резултат тога развоја у данашњем нестрамском дијалекту (као и у већини источно-јужнословенских говора) именичке речи уз све предлоге стоје у општем падежу (*casus generalis*), који је одраз некадашњег поминатива (в. 4.1.1), а заменице које познају више падежних облика уз предлоге се појављују увек у акузативу. Акузативна рекција формално потпуно одговара тенденцији која влада у грчком народном језику, у којем се малобројни предлози с генитивном рекцијом све ређе употребљавају, а место њих све више улазе у употребу предлози с акузативном рекцијом.

Занимљив је и факт да је у нестрамском говору, у поређењу с већином македонских дијалеката, систем предлога знатно сужен.

Како би се добио бољи преглед предлошког система у нестрамском говору, предлоге које смо забележили у нашем материјалу даћемо по значењским функцијама

4.7.1. Предлози за простор

Пре свега морамо истаћи једну општу особину месних предлога у нестрамском дијалекту, особину која представља посебну одлику источно-јужнословенских језика у целини и стоји у вези с губљењем падежног система. Ради се о чињеници да се овде формално више не разликују статичка и динамичка значења оних предлога који могу изразити оба ова значења. Познато је да је то у ранијем језику постигнуто различитом рекцијом дотичних предлога. Услед нестајања падежних облика дошло је до формалног получарања тих значења:

статичко:

Na p^uđj m^uđstut n a K^uđstur imeme vudenica n^uđa. 'Поред тог моста у Костуру смо имали воденицу.'

Jás ostána n a k^ošča. 'Ја сам остала у кући.'

I náj-sétne, i náj-sétni žélnata n a Sólun úmbre. 'И најзад, и најзад једна жена је умрла у Солуну.'

динамичко:

I v^ode n a n^uva su májka. 'И ишла сам на њиву с мамом.'

Za u kláš tú^u n a krájut. 'Ставићеш га ту на крај.'

Jás im ujdvánu n a K^uđstur. 'Ја сам ишла у Костур.'

I mu véli, za v^oda, tátku, mu véli, n a p^ozarut. 'И каже му, ићи ћу, оче, каже му, на пијацу.'

То је позната заједничка особина свих балканских језика.

Ми смо у нашем дијалекатском материјалу нашли следеће месне предлоге: *na* 'на, у, код', *ut* 'од, из, с', *pu* 'по', *du* 'до', *kutu* 'ка, према', *pri* 'при, код', *putéžu* 'међу, између', *nastréde* 'насред', *pret* 'пред, испред', *zat* 'иза', *put* 'под, испод', *za* 'за', а осим тога и месне прилоге *ozgóra* 'озго' и *ozdóla* 'оздо' (уп. 4.5.3.1) у предлошкој функцији.

Занимљиво је да некадашњим месним предлозима *v и *u (односно *k у динамичком значењу) више нема трага. Њихову функцију преузима у свим случајевима предлог *na* (< *na), чији се значењски спектар на тај начин знатно проширује:

*na: *I mu véll, za v^oda, tátku, mu véli, n a p^ozarut.* 'И каже му, ићи ћу, оче, каже му, на пијацу.'

*v: *I náj-sétne, i náj-sétni žélnata n a Sólun úmbre.* 'И најзад, и најзад једна жена је умрла у Солуну.'

*u/*k*: *Ém n a nám né ni vélee táka, tük ni vélee Lebertuvi túa tú^u, tük ni gu kla-d^oe n a G^orciti.* 'А код нас нису нас називали тако, већ су нас називали Лебертови ови овде, већ су нам извадили (име) код Грка.'

Ми повезујемо ову појаву са стањем у повогрчком језику, иначе потпуно паралелним са ситуацијом у нестрамском дијалекту. Функције некадашњих предлога *na, *vъ и *u у грчком језику изражава један једини предлог *κα*. То се јасно види кад упоредимо наведене примере с одговарајућим преводом на грчки језик:

Και τον λέει. (ка паω, μπαμπά, τον λέει. στην αγορά. 'И каже му, ићи њу, оче, каже му, на пијацу.'

Και τέλειπαιτων. και τέλειπαιτων η χαριμένη πέθανε στη Θεσσαλονίκη. 'И најзад, и најзад једна жена је умрла у Солуну.'

Και σε μας δεν μας έλεγαν έτσι, αλλά μας έλεγαν Λεβέρτιδες αυτοί εδώ, αλλά μας το έβγαλαν (το όνομα) στους Έλληνες. 'А код нас пису нас називали тако, већ су нас називали Лебертови ови овде, већ су нам извадили (име) код Грка.'

Други примери:

I vóde n a niva su májka. 'И ишла сам на њиву с мамом.'

E sǎrlime n a zléta. 'Бацили смо је на земљу.'

N a zúmpu si prumvóhete. 'На гумну смо помагали једни другима.'

Jás im ujdvánu n a Kvóstur. 'Ја сам ишла у Костур.'

Níva né jádeme vófca n a Mázarska. 'Ми писмо јели овце у Мађарској.'

Za vóde da pía vóda jás n a plémpa. 'Ја сам ишла да нијем воду у плевњи.'

I si dvójde n a síelutu vój. 'И он је дошао у село.'

Pá dólú n a dvótna máta imáše eni ítri. 'Па доле, у доњој махали, били су пеки хитри људи.'

Ímaše ena kráha n a Nístram. 'Била је једна краћа у Нестраму.'

Síestra mi se omóh, jás ostána n a kóšca. 'Сестра ми се удала, ја сам остала у кући.'

Ojvóme táka n a eno odájca. 'Тако смо отишли у један собичак.'

Móhiti vódec n a áihna. 'Мушкарци су ишли у туђину.'

Edén da izvájše n a síeluto lép, síeta máta merišše. 'Кад је један у селу правно хлеб, цела махала је мирисала.'

Šii vidvóme n a nášjud živud da né vite víta, dléve! 'То што смо ми у нашем животу видели, да не видите ви, децо!'

Smukvóvi nótre nájdvee, nótre n a búdrumut smukvóvi vlévee ut izkértu. 'Упутра су палазили смукове, смукови су улазили из језера упутра у подрум.'

Nîa n a májka za zakvóleme ena vóscá éli ena kvóza i za e napraveme pastórtá. 'Код маме ми закољемо пеку овцу или неку козу, те направимо од ње пастрму.'

N a vójt m vóstur na Kvóstur ímeme vudenícá nîa. 'Поред тог моста у Костуру ми смо имали воденицу.'

Kó da utídum n a Kalaputvósci, vósum dúše nájdu. 'Кад сам отишла Калапутовцима, затекла сам осморо људи.'

Ti ési, síestro, kásmetlîka, šu dvójde, véli, n a díedu. 'Ти си, сестро, сретница, што си дошла деди.'

L ojdóme n a síestra mi. 'И отишли смо мојој сестри.'

Nîa ímeme zurvóvi n a Gárciti. 'Ми смо имали белаја код Грка.'

Меспи предлог **ui* (< **otъ*), осим свога првобитног значења, замењује још и функцију пекадашњег предлога **iz(ъ)* с елативним значењем и предлога **sъ* с аблативним значењем:

*otъ: *Fáti, mu izvóna ena kvóza u t iúva du dólu.* 'Ухвати, веди му један комад коже одавде до доле.'

*iz(ъ): *Izjéveme u t sého.* 'Излазили смо из села.'

*sъ: *U t jás túva strána ésme nîa.* 'С ове стране смо ми.'

Ово свођење наведених трију предлога на један одражава општебалканску тенденцију. Оно се среће у скоро свим источно-јужнословенским говорима. Ова употреба има паралеле у грчком (*από*) и албанском (*nga*) језику, као што се види из превода наведених примера на дотичне језике:

Τον έπιασε, τον βράζει ένα κομμάτι δέρμα από δω μέχρι κάτω.
E zuri, i nxjerr një pjesë lëkure n g a këtu deri poshtë.
'Ухвати, веди му једну кожу одавде до доле.'

Изјивме από το χωριό.
Dilnim n g a fshati.
'Излазили смо из села.'

Απ'αυτή τη μεριά είμαστε εμείς.
N g a kjo anë jemi ne.
'С ове стране смо ми.'

Једно од могућих објашњења ове тенденције да се сви односи просторног одвајања изражавају само једним те истим предлогом јесте утицај турског језика, у ком се сва наведена значења изражавају аблативом (*-den/-dan*).

Други примери:

I si d^{vo}jde mājka u d^gvosti i me r^{vo}di na mⁱēni. 'И мајка ми је дошла из посете, те је родила мене.'

U tⁿ Nⁱēstram ujd^{vo}me na S^olun, u tⁿ S^olun ujd^{vo}me na J^anicā. 'Из Нестрама отишли смо у Солун, из Солуна смо отишли у Ениџе Вардарско.'

Četiri ;udine izbl^eḡa u tⁿ mⁱēne. 'Она је као четворогодишњакиња побегла од мене.'

M^esu si imeme u dⁿ d^{vo}ma. 'Месо смо имали из своје куће.'

Ni dunis^{vo}e u dⁿ G^rčja. 'Донели су нам из Грчке.'

... da mu ;u dāde kr^esut u tⁿ c^hrkvaḡa. '... да им дају крст из цркве.'

Klad^{vo}e ena t^avai u tⁿ n^otre si jādee. 'Ставили су једну таву, те су из ње јели.'

Swiḡi u tⁿ t^avai jādee. 'Сви су јели из таве.'

T^aḡa ne i ;l^eve u dⁿ z^emaḡa. 'Они не излазе из земље.'

Smuk^{vo}vi n^otre nāj^{vee}, n^otre na bidrumut smuk^{vo}vi v^lēvee u tⁿ jz^ertu. 'Унутра су налазили смукове, смукови су улазили из језера унутра у подрум.'

Nāšjud dl^edu b^eḡe u tⁿ O^xrit. 'Наш деда је био из Охрида.'

U tⁿ ci;āraḡa i ;l^eva k^adeš. 'Из цигарете излази чађ.'

T^aḡa šu se t^amu sl^eḡa u dⁿ m^{vo}ja strāna. 'Они који су сада тамо с моје стране.'

Осим тога, од месног предлога *ut* у комбинацији с месним прилогом *nādru* 'напн' (в. 4.5.3.1) настаје сложени предлог *nādru ut* 'напн, изнапн' (уп. у новогрчком језику: *ἐξῆς* 'из').

Šl^esti vič^ere spā nā dr u u tⁿ k^oḡta. 'Шест поћи сам спавала напн куће.'

Предлог *pu (< *po) с месним значењем наслеђује некадашњи латински предлог *po, али преузима и функцију некадашњег предлога *crēz:

*po: *Žive sk^eu p u stis^{vo}viti, eni c^hrni, t^oos k^a se v^eli?* 'Сада живе по зидовима неки црни, како се то зоне?'

I v^oj sl^eḡa p u trāpud za da pumini. 'И хода сада јарком, како би прошао.'

Gu n^{vo}see p u trapišč^eḡa. 'Носиле су га [по] јарцима.'

I n^oti v^oḡkina s^eḡa krādi p u dukānti, krādi! 'И ови сада краду ли краду по дућанима!'

Izbeḡe p u ulic^e. 'Побегли су улицама.'

Sl^eḡa p u c^el^e d^oržāve. 'Сада у свим државама.'

*crēz: *T^aḡa ;u imee turnāta k^amenut i p u p^enžerud da v^lēze.* 'Они су ставили камен и, ето, улазе кроз прозор.'

Предлог *du* рефлектује старији *do:

F'áti, mu jzvána ena k'óža ut ní'a du dótu. 'Ухвати, вадн му један комад коже одавде до доле.'

I du g'órnā mólā'ódee. 'И ишли су до горње махале.'

Du K'óstur ímā mnó'yu putíšča. 'До Костура има много путева.'

Старији предлог **ka(n)* само делимично наслеђује данашње *kumi*. Предлог *kumi* употребљава се само за означавање правца ка којем је усмерен покрет, а не за означавање конкретног циља (што се изражава предлогом *na*, в. горе):

Ud'eka si tí? Á, k u m u D'ébar! 'Одакле си ти? А, према Дебру!'

Mi 'yu ímā varnátō réndut k u m u ní'a. 'Вратила ми је ред наовамо.'

Предлог *pri* представља континуитет старијег *pri:

Tás šu ésti blisku p r i š'élto náj-visóka ésti. 'Она која је близу села је највиша.'

Nā'ā bēme blisku p r i p'áz'rut. 'Ми смо били близу пијаце.'

Da ž'eniš dēte i da nēmaš níkuj p r i tēbe ésti lóšu. 'Лоше је да жениш [своје] дете и да немаш никог уз себе.'

Предлог *riméžu* настао је од старијег **med'u* слагањем с предлогом *pu* (в. горе):

Ni krenáe utúmu, ni dunes'tóe s'etne p u m é ž u ž'elin i žucákude. 'Дигли су нас одатле, после су нас довели између Желина и Жуцакуда.'

Несложени предлог *méžu нисмо нашли у нашем материјалу. Међутим, не искључујемо могућност да и он постоји у нестрамском говору.

Предлог *nastréde* (који је и прилог, в. 4.5.3.1) потиче од предлошког израза *na srédě:

T'ós ésti n a s t r é d e B'istrica. 'То је усред Бистрице.'

Pa ímeme enu g'úmnu, n a s t r é d e pluš'ádut b'éše, n a s t r é d e pl'áeuta, šu e vél'e. 'Памали смо једно гумно, наспред трга је било, наспред платеје, како је зову.'

Предлог *put* наслеђује старије *podъ:

I dvé ž'ene se k'áree lú'a ozd'óla p u t p'ín'j'erta. 'И две жене су се свађале ту доле испод прозора.'

P u t ú'ebē uzd'óla č'íkce, véli. 'Лупају одоздо испод тебе.'

I v'újka slé'a si n'óšše, p u t ní'e'yu si n'óšišē perístrufu. 'И сад је ујак носио, под собом је носио револвер.'

P u t nám sé'dee ní'a. 'Они су становали испод нас.'

M'ójut móš se ímā piknátō ozd'óla p u t ... u:níščetu. 'Мож муж се увукао одоздо под ... огњиште.'

Предлог *pret* рефлекс је старијег **prědъ*:

Da se sáte pret astukíntu! 'Ухватите се испред аута!
I prít úébe ti vél'a ... 'И пред тобом кажем ти ...'

Меспи предлог *zai* потиче од старијег **za*, које је по аналогији с предлозима **nadъ*, **rodъ* и **prědъ* добило завршетак **-dъ*, па се из тако насталог **zadъ* развило данашње *zai*. Уместо њега се може употребљавати и предлог *puzádi*, који потиче од прилошког израза **po zadi*:

I zai t penžerta se sáti i vjína góre. 'И ухватио се иза прозора, те се попео горе.'
Jás sekuvíca zai t yrátakláve. 'Ја сам стављала секиру иза врата.'

Tvoj níva pu zádi nám. 'Овај иза нас.'

Углавном циљни предлог *za* 'за' (в. 4.7.8) представља континуитет старог предлога **za*, те изражава или циљ неког покрета, или разлику у растојању:

Ámá izbléva tvoj za Buljárija. 'Али он је побегао за Бугарску.'
Go omuríle ká ímá kumu níva i pube; náe zai t Grca. 'Убили су га негде овде, те су побегли у Грчку.'
Tvoj níva e pótud zai t Solun i zai t Atina. 'Ово је пут за Солун и за Атину.'

I tvoj bišé i šči zai t eden lákud da bitisa. 'Требало је још само лакат дужине, па да се заврши.' (Ово се каже о недотканој тканини.)

Прилог *ozgóra* (в. 4.5.3.1) може се употребљавати и у функцији предлога 'више'. Претпостављамо да је таква употреба аналогна и код прилога *ozdóla* (в. 4.5.3.1), дакле, у значењу 'ниже', мада смо у нашем корпусу нашли потврде само за први случај:

Karukašvósci bée ozgóra pótut. 'Каракашовци су били изнад пута.'
Mu kláve trí mětte táka uzgóra glávava. 'Стављају им онако три метле више главе.'

И меспи прилог *udónde* (в. 4.5.3.1) може вршити функцију меспог предлога:

Nášča kóšča esti udónde cirkva. 'Наша кућа је с оне стране цркве.'

4.7.2. Предлози за време

Нашли смо у нашем дијалекатском материјалу следеће временске предлоге: *na* 'на, у', *ut* 'од', *kumu* 'око', *pret* 'пре, пред', *pu* 'после' и *du* 'до'. Сви они потичу од одговарајућих месних предлога (в. 4.7.1) и представљају њихову секундарну употребу:

Na číma né čóde me nádrú nĭa da kúpfime. 'Зими нисмо ишли напоље да купујемо.'

Na vičérãã, ká e zakláme, šu véliš, jadčóme. 'Увече, кад смо је заклали, овај, јели смо.'

Na vičérãã za légneme. 'Увече смо легали.'

I stáva na sáatut edĭén da čój na Kčóstur. 'И устаје у један сат да иде у Костур.'

I gu vãrnáe ká si dčójde na usunátjeu. 'И вратиле су га кад је дошао у свануће.'

I čógas i fanĭe, na partizánckuto. 'И тада су их ухватили, у партизанском рату.'

I si čnám, na petnájset ávãuz. 'И знам, петнаестог августа.'

Tĭã na túrcku vréme ímee enã síeštrã ubããã. 'Они су у турско време имали једну лепу сестру.'

I čnáš u t kčóã čóde me? U d dvanájset sáatut na vičéra. 'И знаш ли откад смо ишли? Од дванаест сати увече.'

Síeštrã mi moľĭná bičĭše u t málã. 'Сестра ми је била удата још од младих година.'

Tás kčój čnã u t kčóãã e fanĭãã. 'Ко зна откад је она започета!'

Eđen kunĕktur tiãã šu ju práve, u t kčóãã ju práve? 'Један колектор који граде овде, откад га граде?'

U t čwós vréme, prit čitirdised ħudĭne, síãã kčój čnã ká ésti, né čnãme nĭã. 'Отада, пре четрдесет година, сада ко зна како је, не знамо ми.'

Tás se čħčóđli u t čĭpka. 'Она се верила још као девојка.'

I kučĕrina, k u t u sáatut dĕvet, i nĭã tiãã, tu ħĭkum. 'И увече, око девет сати, и они, кажем им.'

Áma ħu čnám síčluto, jãz bé, ti vél'ã, jás. ... Pred dvé ħudĭne bé. Pret trí ħudĭne. 'Ма познајем село, ја сам била, кажем ти, ја ... Била сам пре две године. Пре три године.'

U t čwós vréme, prit čitirdised ħudĭne, síãã kčój čnã ká ésti, né čnãme nĭã. 'Отада, пре четрдесет година, сада ко зна како је, не знамо ми.'

Áj, edĭén pu edĭén. 'Хајде, један после другог.'

Pu dĭčĕnut ésti vičérãã. 'После дана је вече.'

Du dvanájs sáatut béše, dvanájs sáatut pu ħrĕku. 'Било је до дванаест часова, дванаест часова по грчком [времени].'

Уместо предлога *du* са сличним значењем употребљана се понекад и предлог *za*:

Za ímum písánu znu písmu z a útre. 'До сутра ћу написати писмо.'

4.7.3. Предлози за поређење

У нашем материјалу затекли смо компаративне предлоге *kaj* 'као', *kéku* 'колико' (в. 4.5.3.4), *ut* 'од, него' и *nasprut* 'према, у поређењу са'. Они изражавају поређење.

Реч *kaj* убрајамо у предлоге јер се она понаша исто као и остали предлози на синтаксичком плану. Рекција је уз њу акузативна код заменичких речи које су сачувале падежне облике, односно у општем је падежу код осталих именичких речи. Претпостављамо да се данашњи облик овог предлога развио од начинског прилога *ká* 'како' (в. 4.5.3.3) у комбинацији с везником *i* 'и':

Dēbarca izgurēna kaj nám. 'Дебарца је изгорела, као и ми.'

L ujdóme da si léynime su Kíru, jáś gládna kaj méčka. 'И отишла сам да легнем с Киром, ја гладна као медвед.'

Na zimnica nǎ né práime kaj yám. 'Не правимо зимницу као ви.'

K a j nǎ šu i vélime nǎ yatǎrk'e. 'Као оне што их ми називамо загонеткама.'

Ǟéna kaj mléne ímǎše. 'Имао је жену као што сам ја.'

Tǎ se zengini, da zéve, tu vél'a, pēt páre kaj nám, wóti zéve páre. 'Они су богати, кад би добијали, кажем му, пет пара као ми, јер добијају новац.'

За реч *kéku* важи исто образложење као и за *kaj* (в. горе). Она изражава поређење по количини или размеру:

Girēj nǎ čúra su enu diete k léku tébe. 'Долази једна девојка с неким дечком као што си ти.'

Док предлог *kaj* изражава једнакост, предлог *ut* (в. 4.7.1) се употребљана у вези с компаративом придева или прилога, дакле, служи за изражавање различитог степена пеке особине:

Bre Kál'u, ti kaj pǎjki i duškvíš u t mléne. 'Бре Каљо, ти се тога као боље сећаш него ја.'

Ti pǎjke duškvíš u t mléne. 'Ти се боље сећаш него ја.'

L se naukum da jám bǎru u t ní. 'И навикла сам се да једем брже од њих.'

Ǟna bábo, véli, ti púveke bǎorvíš u d ní yǎrcki! 'Али, баба, каже, ти више говориш грчки него они!'

Áma t'ó j úmbre pú-ránu u t_méne. 'Али он је умро раније од мене.'
Trí diéčke, da_u d_désed yudíne d'ólu. 'Троје дечице, и то мање од десет година.'
Jás u t_táka ti péd yudíne pú-mláda se písána. 'Ја сам регистрована као пет година млађа од твог оца.'

Предлог *nasprut* (< *nasproti) се употребљава код директног поређења својстава:

É, Tíno, mi véli, nía sme Júpci n a s p r u t ní. 'Е, Тино, каже ми, ми смо у поређењу с њима Цигани.'

4.7.4. Предлози за начин

Начипски предлози *na* 'на, по' и *pu* 'по, па' употребљавају се да би се означило на којем језику се нешто говори или на који начин се израчунава време:

Na y'grcki své e g'grcki. 'У грчком језику све је грчки.'
A d'éver mi, tía drúg'i z'órvе n a y'grcki sámu. 'А девер ми, они други говоре само грчки.'

Pu náši éli pu y'grcki? 'Нашки или грчки?'
Jás né z'nam k'élku d'ófru i z'órvа. pu mak'edóncki. 'Ја не знам колико добро говорим македонски.'
Pu telefón da ní z'éve. pu y'grcki z'órvе. 'Кад нам се јављају телефоном, говоре грчки.'
Z'ólvа mi, tía, céli pu y'grcki z'órvе. 'Моја заова, они сви говоре грчки.'

Du dvánájs sáatud b'éšэ, dvánájs sáatul pu g'grcku. 'Било је до двапаест сати, двапаест сати по грчком [времени].'

4.7.5. Предлози за узрок

Нашли смо само један узрочни предлог, наиме, месни предлог *u* 'од, због, ради' (в. 4.7.1) у узрочној функцији:

Na budrúmiti né se y'lévaše u t_v'óda. 'У подруме се није могло улазити због воде.'
M'óre, i usakátvee l'újti u t_kradénje. 'Бре, сакатили су људе лоповлуком.'
Da_yu mésiš t'ó j, jóg da_ési, da_se um'óriš u t_gmečénje. 'Да би га месно, треба да будеш јак, да се убијеш од гњечења.'
l'úrnata, za_jz'óriš, za_puč'rvéni u t_mnóyu gurénje. 'Пећ, изгорећеш, поцрвени од јаког горења.'
Mnóyu l'údi umbréle u d_glát. 'Много људи је умрло од глади.'
l'v'ós u t_strá se st'óri táka žélnutu. 'И оно јадно од страха постало је такво.'

У неким случајевима и социјативни и инструментални предлог *su* 'с(а)' (в. 4.7.6) може изразити узрочно значење:

Se zasméme s u m'ójjajá pénzja! 'Подсмевали смо се мојој пепзији!'

I n'ja se sméle s u méne. 'И они су ми се подсмевали.'

Jás imum pumínatu mnó;u s u n'ja, s u partizánckutu. 'Ја сам много претрпела због тога, због партизанског рата.'

4.7.6. Предлози за означавање заједнице

Основни социјативни предлог је *su* (< *sa) 'с(а)'. У нестрамском говору нема удвајања тог предлога, као у источномакедонским и у великом броју бугарских говора (*sas):

T'ój s u s'k'etra mu béše. 'Он је био са својом сестром.'

Ímaše eni nišče s u č'it'iri nišče'ke, i tkálee. 'Били су неки конци с четири пити, ткали су их.'

I b'e dv'je d'jece t'aka s u d'jeteto. 'И било је двоје деце онако с дететом.'

I o utkr'ile s'endukut i najdv'oe ena r'iza šu b'leše s u b'el'ek. 'Открили су сандук и нашли једну кошуљу која је имала белег.'

Ká se z'éve s u K'iru, mu v'el'a jás: ... 'Кад сам се венчавала с Киrom, ја му кажем: ...'

Osum gud'ine pum'ina s u K'iru jás. 'Провела сам осам година с Киrom.'

Gir'ej na č'upa s u enu d'jece k'ek'u tebe. 'Долази једна девојка с неким дечком као што си ти.'

Nak'oe vr'eme, šu v'eliš, p'ul'a, se v'rnja táš č'ipta s u n'k'eu. 'Једно време, овај, видим, вратила се та девојка с њим.'

Ísti móš'jud gáber i ž'ensk'jut. Móš'jut ísti s u t'rnja. 'Има мушки граб и женски. Мушки је с трљем.'

Ká ut'odum tómu jáska, b'ěši i móš' mi z'ájnu s u n'k'ene. 'Кад сам ја отишла тамо, био је и мој муж заједно са мном.'

I sámu s u n'k'eu ustána. 'И само с њим сам остала.'

Из скупине *su své* настао је социјативни предлог *susvé* '(заједно) са'¹²³ који још више наглашава значење предлога *su*:

Ímaše panátu em b'or s u s r'é kurénja. 'Био је као један бор заједно с корењем.'

¹²³ Уп. макс књијж јез. *сове*.

Међутим, као и у источно-јужнословенској језичкој групи уопште, предлог *su* (< *sъ) је током језичког развоја преузео и инструменталну функцију, која се у ранијој фази развитка изражавала инструменталом. То је сигурно појава повезана с распадањем падежног система у тим језицима, међутим, сматрамо да ту могу имати утицаја и балкански несловенски језици, као што су новогрчки, албански и аромунски, који такође не поседују инструментал као засебан падеж, него инструменталну функцију изражавају аналитичким путем помоћу предлога *su* 'с(а)' (грч. *με*, алб. *те*, аром. *су*).

Né vi kážva jás s u ústa, mu véli. 'Не кажем вам устима, каже им.'

Čitiri saati ésti s u nǎžete. 'Четири сата треба пешице.'

S u astukínitu ésti, né znám, díeset minúti ésti. 'Аутом је, не знам, десет минута је.'

I ká da vódeme nǎ vudníctǎ, se sǎteme s u enǎ próčka táka, s u enu stǎpče. 'И кад смо ишли код воденице, хватали смо се штапом, штапићем.'

S u vulǎóviti vǎršeme. 'Врхли смо воловима.'

Ímaše l'údi, vǎršee s u kvóniti. 'Били су неки људи који су врхли коњима.'

S u šú da žvi vǎój nǎrǎj? 'Од чега да живи овај народ?'

У следећем примеру инструменталност се изражава помоћу предлога *pu*:

P u telefon da ni zéve, pu grcki žvǎrve. 'Кад нам се јављају телефоном, говоре грчки.'

4.7.7. Дистрибутивни предлози

Као једини дистрибутивни предлог у нестрамском говору служи месни предлог *pu* 'по' (в. 4.7.1):

Támu pusečíte i klájte p u tru listja uzǎára da né se znáke. 'Тамо их посетите и ставите по мало лишћа одозго да се не би познавало.'

Jás kátu díenǎ piše p u nu písmu. 'Ја сам сваки дан писала по једно писмо.'

И она граматичка иновација представља резултат дуготрајног додира с несловенским балканским језицима, који још одавно не поседују инструментал као флективни падеж.

4.7.8. Предлози за означавање циља или намере

Основни циљни предлог је *za* 'за, по', који је настао од некадашњег месног предлога *za. Он носи циљно значење у јужнословенским језицима:

Za *u* *đodeme za d* *drva*. 'Ићи ћемо по дрва.'

J *ás ím u* *đvǎnu za s* *no* *řja*. 'Ишла сам по снопове.'

S *édum-u* *osum d* *uše b* *ee za u* *morénje*. 'Седморо-осморо људи било је за погубљење.'

T *voj ;u* *imee za e* *pisimus, šu u* *odee na* *crkva*. 'Тaj [појас] су имали за официјалне прилике, кад су ишли у цркву.'

... *da* *méseme, da* *imeme za* *č* *lěta n* *iděl'a*. '... да бисмо месиле, да бисмо имале за целу недељу.'

S *viti k* *voj za* *s* *lěbesi*. 'Сви, снаки за себе.'

D *ěcte, né* *tu* *těknā, n* *itu tu* *s* *ěči za* *k* *avīa* *rab* *óte*. 'Деци није пало на памет, пити ваљају за такве ствари.'

T *voj b* *araše za* *k* *umunizmi, á* *ma né ;u* *n* *ájde, né* *v* *ide* *n* *ějde* *k* *umunizmi*. 'Он је тражио комунизам, али га није нашао, није видео нигде комунизам.'

B *areme za* *g* *ušćeričke, ni* *i* *ž* *e;u* *o* *e* *z* *m* *ile ;u* *k* *ěmi*. 'Тражили смо гуштериће. изишле су пам велике змије.'

I *si ;u* *im* *u* *k* *ámenud za* *s* *p* *ómen*. 'И имам камен за успомену.'

Z *a* *m* *ěbe* *da* *ti* *ě* *sti* *d* *ó* *ř* *u*. 'За тебе нека буде добро.'

Циљно значење може имати и предлог *pu* 'по, за' (в. 4.7.1):

T *řćeme* *pu* *š* *l* *ive, pu* *k* *u* *stěne, pu* *k* *aj* *ice, k* *avīa* *rab* *óte*. 'Трчали смо за шљивама, за кестеновима, за орасима, за таквим стварима.'

И предлог *na* може означити циљ радње:

I *tu* *z* *el'e* *na* *u* *morénje*. 'И осуђују их на смрт.'

4.7.9. Предлози садржаја

Некадашњи предлог *o с декларативном функцијом замењује предлог *za* 'о, за':

Né znám z a samuvítele. 'Не знам о вилама.'

Jáz zaburávi, díce, zaburáj jáz z a tšós. 'Ја сам заборавила, децо, заборавила сам ја то.'

Ова употреба циљног предлога у садржајној функцији опет представља општебалканску тенденцију. У истој служби могу се појавити и грчки циљни предлог *υά*, албанско *për*, бугарско *за* и турска постпозиција *için*, и, наравно, *за* у македонском књижевном језику.

4.7.10. Партитивни предлози

Предлог *ut* у неким случајевима изражава припадност некој групи или категорији:

Táa se ut rii-jullémiti. 'Они спадају у веће.'

Niá známe zašči imume nivésta u d Grciti niá. 'Ми знамо, јер смо ми имали снаху Гркињу.'

Негативно партитивно значење изражава се помоћу предлога *bes*, који наслеђује стари предлог *bezъ:

I oku imaš něščo da opitaš, da opitaš bes strá! 'И ако имаш нешто да упиташ, питај без страха!'

4.7.11. Атрибутивни предлози

У одређеним контекстима предлог *ut* не изражава неки конкретан предлошки однос, него само атрибуцију:

Zóna ut munista pravéna. 'Појас израђен од бисера.'

Sámo pínki ímee ut ... ut svínko. 'Само су опанке имали од ... од свињске [коже].'

4.7.12. Посесивни предлози

Основни присвојни предлози (као и у већини источно-јужнословенских говора) гласе *na* и *ut*:

Témen e tvoj mŕolif n a brát mi. 'Ова оловка је његова, мог брата.'

Tvoj mŕolif ésti témen. n a neja. 'Та оловка је њена, њена.'

Íme jás eden zét u d bratučéndą. 'Ја сам имала једног зета од братучеде.'

Предлог *za* може изражавати присвојност кад се ради о брачној вези:

A nja imeme Garkina nŕvéstą z a brát mi. ut Solun. 'А ми смо имали Гркињу снаху, улату за мог брата, из Солуна.'

4.8. ВЕЗНИЦИ

Број везника у нестрамском говору није велик. То треба схватити као последицу не развијеног система хипотаксе у прасловенском језику (што се јасно одражава још у старословенском), с једне стране, и као утицај својеврсног хипотаксичког система из несловенских балканских језика, с друге стране. Тако можемо констатовати да у говорном подручју којем припада нестрамски говор још од почетка словенског језичког стања није постојала богата подлога за развој сложене хипотаксе, те је у даљем развоју заједничка тенденција балканског језичког савеза утицала на то да хипотакса и надаље остане веома једноставна.

У синтакси Лилјане Минове-Ђуркове врши се класификација везничких средстава према њиховом синтаксичком статусу.¹²⁴ Док (прави) "везници"¹²⁵ врше искључиво функцију повезивања реченица које улазе у сложену реченицу, "везничке речи"¹²⁶ осим везничке функције врше и функцију чланова реченице која се помоћу њих везује за другу реченицу у сложеној реченици. Ми овде преузимамо ову поделу, јер је сматрамо сврсисходном.

Међутим, у интересу прегледности, ми овде преносимо ту поделу и на сложене везнике, односно сложене везничке речи, не служећи се терминима "везнички састави"¹²⁷ и "сложени везници"¹²⁸, као што то ради Минова-Ђуркова у цитираној књизи¹²⁹. Дакле, говорићемо о "једноставним везницима" и "једноставним везничким речима", а паралелно с тим и о "сложеним везницима" и "сложеним везничким речима".

¹²⁴ Минова-Ђуркова 1994: 78-79.

¹²⁵ Македонски термин гласи *сврзници*.

¹²⁶ Македонски термин гласи *сврзувачки зборови*.

¹²⁷ Македонски термин гласи *сврзнички састави*.

¹²⁸ Македонски термин гласи *сложени сврзници*.

¹²⁹ Минова-Ђуркова 1994: 237-271.

Везници:

саставни:	једноставни:	<i>i, i ... i ...; (негирапи) ni, nítu, nítu ... nítu ...</i>
раставни:	једноставни:	<i>éli, éli ... éli ..., í, í ... í ...</i>
супротни:	једноставни:	<i>áma, no, pá, sámó</i>
односни:	једноставни:	<i>šu</i>
начински:	сложени:	<i>béž da</i>
месни:	једноставни:	<i>šu</i>
временски:	једноставни:	<i>ká, da, áma</i>
	сложени:	<i>ká da, préd da, dúr da, dúr ká, ut ká, sétne ká, šu</i>
узрочни:	једноставни:	<i>zašu, zašču, óti, šu</i>
памерни:	једноставни:	<i>da</i>
	сложени:	<i>za da</i>
последични:	једноставни:	<i>da</i>
погодбени:	једноставни:	<i>kóga, afú, šóm, óku, ká, da</i>
изрични:	једноставни:	<i>déka, óti, šu, óku</i>

Везничке речи:

односне:	једноставне:	<i>šó/šú</i>
месне:	једноставне:	<i>déka, dé</i>
поређбене и начинске:	једноставна:	<i>ká</i>
	сложене:	<i>kaj šo/šu, ká šo/šu</i>
временске:	једноставна:	<i>kóga</i>
узрочне:	једноставна:	<i>zašú</i>
памерне:	једноставна:	<i>zašú</i>
допусне:	једноставна:	<i>kój</i>
	сложене:	<i>šó/šú, šó/šú da, ká da, kéku da</i>
изричне:	једноставне:	<i>kój, šó/šú, dé, déka, udé, udéka, kóga, utkóga, kéku, ká</i>

О повезивању реченица различитог значења помоћу везника и везничких речи бине речи у поглављу посвећеном синтакси (в. 6.2).

4.9. ЧЕСТИЦЕ

Ми овде следимо дефиницију честица општеприхваћену у српскохрватској граматици¹³⁰, која се разликује од дефиниције у македонској граматици¹³¹, где се пак прави разлика између "честица" и "модалних речи", мада овај други приступ не сматрамо несврсисходним. Међутим, у нашем корпусу има веома мало примера с речима које би се према македонској терминологији квалификовале као "модалне речи", тако да није било могуће вршити њихову темељну анализу у оквиру засебне врсте речи.

4.9.1. Честица *не*

Честица *не* у нестрамском говору врши функцију негације. Вршећи ту функцију, она може представљати сама по себи реченицу. У том случају она негира неку претходно дату изјаву или даје одричан одговор на постављено питање:

А, не, није било таквих! Не, не, не, не!
А, не, није било таквих! Не, не, не, не!

У реченици честица *не* негира члан реченице који се налази непосредно иза ње. То је веома често глагол, међутим, ова честица може негирати и друге чланове реченице, нпр. субјекат или објекат. Занимљиво је у вези с том честицом то да она увек носи свој акценат и да не улази у акценатске целине, као што је то случај у већини македонских говора. О тој појави већ смо говорили у одељку о прозодји (н. 3.5).

Осим тога карактеристично је да негација перспективних глаголских облика (дакле, фyuтyра I, кондиционала I, фyuтyра II и кондиционала II; свих оних који се граде помоћу честице перспективности *да*, в. 4.9.3) не доводи до преструктурирања дотичних глаголских облика, него се остварује додавањем негацијске честице *не* испред поменутог облика.

У македонском књижевном језику и у већини македонских дијалеката (уосталом, и у бугарском књижевном језику) ти се глаголски облици у негацији трансформишу у

¹³⁰ Барић и др. 1995: 282-283.
 Стевановић 1989: 383-385.

¹³¹ Конески 1981 а: 541-545.
 Минова-Ђуркова 1994: 79-81.

конструкције типа *nema da*, односно у конструкције изведене из тога основног типа (мада, бар у књижевном језику, постоји исто тако и могућност да се ти облици граде додавањем негацијске честице испред позитивног исходног облика):

позитивно:	негирано:
<i>ќе видам</i>	<i>нема да видам</i> али такође: <i>не ќе видам</i>
<i>ќе видеџ</i>	<i>немаше да видам</i> али такође: <i>не ќе видеџ</i>
<i>ќе имаџ видено</i>	<i>нема да имаџ видено</i> али такође: <i>не ќе имаџ видено</i>
<i>ќе имаџ видено</i>	<i>немаше да имаџ видено</i> али такође: <i>не ќе имаџ видено</i>

За разлику од тога, у нестрамском се говору не врши преструктурирање негираног облика, него постоји само следећи негацијски модел:

позитивно:	негирано:
<i>za_vida</i>	<i>ne_za_vida</i>
<i>za_vide</i>	<i>ne_za_vide</i>
<i>za_im_videno</i>	<i>ne_za_im_videno</i>
<i>za_ime_videno</i>	<i>ne_za_ime_videno</i>

Ову појаву разматрамо као утицај из новогрчког (те можда и из албанског) језика, где се не врши диференцијација у творби дотичних глаголски облика према томе дали су они у позитивном или у негираном изразу. Горџ наведени примери у преводу на новогрчки језик гласџ:

позитивно:	негирано:
<i>ke do</i>	<i>den ke do</i>
<i>ke eflakta</i>	<i>den ke eflakta</i>
<i>ke echi dei</i>	<i>den ke echi dei</i>
<i>ke echi dei</i>	<i>den ke echi dei</i>

У нашем материјалу писмо нашла примера за употребу речи *ni* као честице за појачање негације (као нпр. у мак. књиж.: *не сум ни чул за тоа 'писам ни чуо о томе'*). У свим примерима у којима смо их затекли, оне служе као везници (в. 4.8, 6.2.1.1).

4.9.2. Честица *da*

Честица *da* у нестрамском говору има пуно разноврсних функција у реченици, као што ћемо представити овде.

4.9.2.1. Честица *da* као потврдна честица

Честица *dá*, кад је акценгована, може бити потврдна честица. Онда потврђује пеку претходно дату изјаву или даје позитиван одговор на постављено питање. У тој служби честица *dá* представља антоним честице *ne* (в. 4.9.1).

4.9.2.2. Честица *da* као елемент за творбу финитне замене инфинитива

Као што је познато, у македонском језику је одавно изумро инфинитив као нефинитни глаголски облик. Он се замењује готово увек конструкцијом састављеном од честице *da* и финитног глаголског облика. Овај творбени узорак важи и за нестрамски говор, тако да употреба речи *da* као честице не показује никаквих особености у поређењу с македонским књижевним језиком и с осталим македонским говорима:

Eден čovjek sáka d a _voj na Kóstur. 'Један човек жели ићи у Костур.'

Pó suile d a _vleve i pá sáj d a _pláči čipka. 'Опет су почели улазити и опет је девојчица почела плакати.'

I táz _udina šu _povina sáik'eme d a _vódmе. 'И прошле године хтели смо ићи.'

Jás ne sáik'e d a _vóde. 'Ја нисам хтела ићи.'

Ne prestása d a _si _u zéva priki. 'Нисам стигла да узмем прију.'

Tréba d a _jás. 'Мораш јести.'

I _se naukum d a _jám bsr;u ut ní. 'И навикла сам се да једем брже него они.'

Túva sáka d a _se jáj. 'Овде треба јести.'

Mvojž d a _gu napraš su nleščo. 'Можеш га направити с нечим.'

Ká da sáti d a _se péči, své merišš. 'Кад се почињало пећи, све је мирисало.'

4.9.2.3. Честица *da* као елемент за творбу сложених императивних облика

Као што смо већ поменули у тачки 4.6.5.10, честица *da* служи и за творбу сложених (неправих) императивних облика (в. 6.1.2.2.9). Тиме се нестрамски говор не разликује од осталих македонских говора, па ни од македонског књижевног језика:

- Díe d a dʋójde tía samuvíle síe?* 'Камо да дођу сада те виле?'
Gʋóspud d a ;u prʋósti! 'Господ да га прости!'
Šú d a prájme náa? 'Шта да радимо ми?'
Sámu májka ti d a ;bʋórví. 'Само твоја мајка пека говори.'
Šú d a i ;bórvime tía r;ʋóte? 'Што да говоримо о тим стварима?'
Šu vidʋóme na nášjud žívd d a né víte vía, díce! 'То што смо ми видели у нашем животу ви да не видите, децо!'
Da pumínite míren žívt. 'Да проведете миран живот.'
I óku ímaš néščo du opítaš, d a opítaš bés strá! 'И ако имаш нешто да упиташ, упитај без страха!'
Da fáte, mu véli, ena móska, d a e naránite éčmen, mu véli, i d a e púšte móskata, mu véli. 'Ухватите, каже им, једну мазгу, нахрапите је јечмом, каже им, и пустите мазгу, каже им.'
Tíno, d a né mi e ;žgínviš tašóttá! 'Тино, немој да ми изгубиш личну карту!'
Mu véliše, d a ni kážiš, bábo, udléka se ;zéva ʋóva. 'Рекао јој је: Реци нам, баба, одакле се узима вода.'
Ká d a se stórimе G;rci náa? 'Како да ми постанемо Грци?'
Gʋóspud d a ti pumʋóži. 'Бог ти помогао!'
Da mu s ;iskurléni sémkara! 'Сатрло им се семе!'
Jó, d a te vída kʋója si! 'Хајде, да те видим, која си!'
Móre, d a se sréde svíti, idlén d a né ustáni! 'Бре, да се удесе сви, ниједан да не остане!'
Da si žif! 'Буди жив!'

4.9.2.4. Честица *da* у упитној служби

Осим досада поменутих функција, честица *da* може играти и улогу упитне честице, и то у вези с негираним глаголским облицима. На тај начин се поставља питање кад се не верује у истинитост онога што се пита (слично функцији српскохрватске честице *zar*). То је појава широко позната у источно-јужнословенским језицима.

- Vía d a né se lídi?* 'Зар сте ви луди?'
Da né se ;žniš pištan šu me ;vé, véli. 'Да се не кајеш што си се удала за мене, каже.'

4.9.2.5. Честица *da* као израз равнодушности, допуштења

У вези с упитним замепицама и упитним прилозима употреба честице *da* уноси нијансу равнодушности или допуштења (слично као честице *било*, *годе* у македонском или честице *ма*, *макар*, *било* и *год* у српском и хрватском књижевном језику):

Germáncti, véli, své jáde, véli. Šú d a _sákaš, véli. 'Немци, каже, све једу, каже. Шта год хоћеш, каже.'

Ká d a _bídi za bídi. 'Како год буде, пека буде.'

Pét _šež žéne íme, véli, i _díece kléku d a _sákaš, véli. 'Пет-шест жена имају, каже, и деце, колико год хоћеш, каже.'

4.9.3. Честица *neka*

Честица *neka* у нестрамском говору служи за грађење сложених императивних облика за 3. л. једнине и множине (в. 4.6.5.10, 6.1.2.2.9). То је сасвим уобичајена појава у источно-јужнословенским дијалектима, те и у оба источно-јужнословенска књижевна језика:

N é k a te _omóre na _tíbe, jáz _díčč'ete za _j _púl' a. 'Нека убију тебе, ја ћу гледати дечицу.'

Šú sák' e, n é k a práve. 'Шта хоће, нека раде.'

Ámā n é k a ni _yél' e Gírci! 'Али нека нас називају Грцима!'

Šú sáka n é k a se _sivóri! 'Шта год хоће, нека се деси!'

4.9.4. Честица *za*

Као што смо већ објаснили у поглављу о глаголским облицима, епклитичка честица *za* у нестрамском говору учествује у творби перспективних глаголских облика (дакле, футура I, кондиционала I, футура II и кондиционала II, в. 4.6.5.2, 4.6.5.5, 4.6.5.7 и 4.6.5.9). Она је релативно ретка на источно-јужнословенском језичком тлу, мада није потпуно непозната (в. 4.6.6.2.2).

4.9.5. Показне честице

У проучаваном корпусу констатовали смо три показне честице *já*, *éte* и *éve*. И у не-страмском говору као и у македонском језику уопште; али и у бугарском, и у српско-хрватском, честице *éte* и *éve* могу се повезивати с клитичким акузативним облицима личних заменица, кад се показним честицама указује на лица или на предмете.

Sáč imete, já, kaj tás šu ima. 'Имали смо сач, ево, као што има она.'

Niŕa já šu prájme: ... 'Ево, шта смо радили ми: ...'

A niŕa znáete óti májka mi, éte véleše, niŕa né sme utúŕa, áma né znáete ká se véle'e. 'А ми смо знали да његова мајка ... ето, казивала је: Ми писмо одавде, али писмо знали како су се звали.'

Za dŕojše sáatud dlévet i pól i ... éve j, gréde! 'Дође пола десет сати и ... ето их, долазе!'

I, éve me, léšce živa se. 'И, ево ме, још сам жива!'

4.9.6. Остале честице

Као остале честице третирамо оне речи које се према општеприхваћеној дефиницији у македонској паузи називају модалним речима. Оне изражавају лични став говорника према ономе о чему се говори:

Čikrig znáš šu se véli, táka, znáš, májka ni imaše? 'Чекрк знаш шта значи, овај, знаш, је ли твоја мајка имала?'

Na rázbujut pá, óstavi ŕu májka rázbujut, á j, jáska! 'На разбоју пак, мајка остави разбој, хајде, ја!'

Á j, ikáj, ikáj! 'Хајде, ткај, ткај!'

I ŕoj béše í š č i za eden lákud da bitisa. 'И требало му је још један лакат да се заврши.'

Na zima né ŕómete nádru niŕa da kúpfime. S á m u mástlo. 'Зими ми писмо ишли ваши да купујемо. Само маслац.'

Utúŕa béše gúmnŕ, niŕa nastréde pá e gúmnu. 'С ове стране је било гумно, ту у средини опет има гумно.'

Tŕoj né píl'eše nišcu, s á m u táka ŕu nŕósee. 'Он није ништа видео, само онако су га носиле.'

P á fátle da vléve i pá sáj da pláč čipkŕa. 'Опет су почели да улазе и опет је девојчица почела плакати.'

S r é kaŕŕŕa imenišča imete, nĕmeteme ŕtreki imenišča niŕa. 'Само таква имена смо имали, ми писмо имали грчких имена.'

Pa í š č e pójke imee. 'Па имали су још више.'

A jáš na májka hé s á m u jáš. 'А код маме сам само ја била.'

S á m u s ě s t r e s t e , á ? 'Само сестре сте, а?'

P ě d d ě n a ... b ě n a z á t v u r u t , z a ě ĉ n ě š ĉ u ! 'Пет дана ... сам била у затвору, апсолутно ни због чега!'

S á m u t á z z h ō r v i p u m a ĩ k ' i d ō n ĉ k i , d r ū j i t i s r ě p u g r ĉ k i z h ō r v e . 'Само она говори македонски, остали говоре стално грчки.'

B á ž z a r ō d e n u d d ě n m i g u d u n i s ō t e . 'Баш за рођендан сте ми га донели.'

I s ě a š ĉ ĩ k ' e b á š n a r á d j o . 'И баш сам сада чула на радију.'

V ō d a n e m a ě ĉ . 'Уопште нема воде.'

T á m u m n ō y u g u s á l ' e . 'Тамо га јако хвале.'

K u m š ĩ b ě e , m ō ž i g u z n á e . 'Били су суседи, можда сам га знала.'

I s t ĩ n a t á k a ě s t i . 'Стварно је тако.'

T r ě b a d a s e s t ō r i n á z a t n ě š ĉ u z a s ě t n e d a s e ĩ s p r á j . 'Мора се коначно нешто урадити да би се касније поправило.'

O d r á j s e s u b r á m e . 'Једва смо се скупили.'

Честице могу бити и скупови речи:

J á z , d a t i k á ž a , ĩ m p r e n d ě n u j á s k a ĉ ĩ p a . 'Ја, да ти кажем, ја сам прела као девојка.'

J á s k a , š u r ě l i š , e n a ĉ ĩ ĉ a ĩ m e , e n a s t r ĩ n a ĩ m e , i t á z g o o s t á v i r á z h u j u t , š u r ě l i š , n á d r u . 'Ја, овај, имала сам једну стрину, и она је оставила разбој, овај, напољу.'

4.9.7. Разлике у вези с честицама у односу на друге македонске говоре

У овој области главна разлика у односу на остале македонске говоре састоји се у непостојању еквивалента потенцијалној честици **bi*, што је условљено губљењем глаголских облика типа *'би сакал'*.

Осим тога, у нестрамском говору не постоји упитна честица, него се алтернативна питања означавају једино реченичном прозодијом; нема формалне ознаке за упитни карактер:

Ě s i b u d á l u ? 'Јеси ли будала?'

Ě s t e ĉ ě l i n ĩ ě a ? 'Јесте ли сви овде?'

Ова појава може да се објасни грчким утицајем, јер у повогрчком језику не постоји неутрална упитна честица. Није искључено да се ради и о албанском утицају, мада ми сматрамо тесни језички контакт с Грцима знатно убедљивијим објашњењем ове појаве.

4.10. УЗВИЦИ

Узвици су речи које немају своје значење, већ представљају сигнале у комуникационој ситуацији или служе за опонашање звукова:

Íáti :u plástut, g ĩ ... 'Ухвати пласт, гррр ...'
 " *Τφδ*, *ρε* *υυ*;áρι," *véli*. "Фуј, бре Бугари", каже.'
Μορ *Ρα*;αίσι! 'Бре Павлевице!
Κά, *μορ* *μά*κο? 'Како, бре мајко?
Ά, *μου* *véli*, *μι* *γυ* *ί*μα *να*νάτο *ρέ*νδαι *ку*му *ι*ύα. 'А, каже јој, вратила ми је ред наовамо.'
Ι *σα* *η*υόβεσε *τά*μου, *τά*κα . *τά*κα . *τά*κα . *τά*κα . 'И ткала је тамо, така, така, така, така.'
*Í*сто *έ*στι, *μορ* *έ*! 'Исто је, бре!
Νέ *σε* *ј*άδεε *βε*! 'Нису се јеле, бре!
*Ι*υόβру *βέ*σι, *μορ* *έ*, *κά*! 'Добро је било, бре, како!
Νέ, *ά*μα *ί*μασε *η*υυ, *ś* *ú* ? 'Не, али био је то живот, шта?
Ά *βρε* *σ*ίε *α*, *κ*υό *ј* *ρ*υέ *ν*ι *π*ά? 'Абре сад, ко ће се сетити тих ствари?
Έ, *τά*μου, *ί*ε *ρ*υ *β*ίε *σι* *υ*ός. 'Е, тамо, лепо је то било.'
Έ, *κά* *не* *σι* *ρ*υ *υ*ό *λ*ε *με*! 'Е, како нисмо помагали једни другима!
Ά, *ί*στίνα *β*ίε *σε* *υ*ός. *Ρ*α *ί*στίνα *β*ίε *σι* *υ*ός! 'А, то је било истина. Па, то је било истина!
Μορ *κά* *да* *γυ* *ν*έ *ρ*υ *ι*τε! 'Бре, како да му верујете!
Έ, *ι* *α*κ *ν*ά *ι* *ι* *υ* *δ* *ι* *β* *έ* *ε*. 'Е, такви људи су били!
Μ *υ* *ό* *ρ* *ε*, *ι* *υ* *σ* *α* *κ* *ά* *τ* *υ* *ε* *ι* *ι* *υ* *ι* *т* *κ* *ρ* *ά* *δ* *ε* *ν* *ε* *ν* *ε*. 'Бре, сакатили су људе лоповлуком.'
Ό *γ* *γυ* *ί*μα *ς* *ρ*υ *σ* *ί* *ρ* *ά* *ν* *υ*. *ά* *ј*, *ν* *ά* *ј* *δ* *ι* :u! 'Ако си га расуо, хајде, нађи га!
Υ *ί* *κ* *α* *ρ* *ό* *ρ* *υ* *т*? *Έ*, *υ* *ί* *κ* *α* *ρ* *ό* *ρ* *υ* *т*, *υ* *ί* *κ* *α* *ρ* *ό* *ρ* *υ* *д* *έ*! 'Ујак поп? Е, ујак поп, ујак поп де!
Υ *ά*, *ρ* *ά*, *ν* *ρ* *έ* *ς* *ς* *ι*. 'Вааа, вааа, вршти.'
Έ, *ś* *υ* *δ* *ρ* *υ* *γ* *ο* *да* *γυ* *ρέ* *ς* *α*, *β* *ρ* *ε* *δέ* *ε*? 'Е, шта друго да вам кажем, бре децо!
Ζ *ί* *μ* *ι*, *κ* *ρ* *ά* *δ* *ι* *ς* *ε* *ј* *ί* *κ* *α*! 'Тако ми жинота, крао је јаја!
Ν *ά* *μ* *υ* *σ* *ί* *ε* *σ* *τ* *ρ* *ε* *ς* *τε*, *ά* ? 'Само сестре сте, а?
Ά *χ*, *ι* *υ* *ί* *υ* *ι* *σε* *δ* *υ* *ό* *β* *ρ* *ι*. *Ζ* *ί* *γ* *ε* *ρ*, *ά* *μα* *не* *εί* *ν* *ι* *δ* *α* *λ* *ύ* *ν* *α* *ι*! 'Ах, људи су добри, драги мој, али држава не ваља!
Χ *ό* *χ*, *ί* *έ* *ε* *μ* *ά* *ј* *κ* *ο*! 'Ох, јао мајко!
Ζ *ί* *τ* *ι*, *Ζ* *ί* *τ* *ι*, *κά* *η*, *ј* *ά* *ς* *не* *μ* *ι* *ί* *η* *ζ* *έ* *ν* *υ*, *не* *ζ* *ν* *ά* *μ* *ј* *ά* *ς*. 'Бога ми, Бога ми, реци, ја нисам изишла, не знам ја.'

Као што је то уобичајен случај и у другим језицима, за узвике не важе увек гласовна правила као за остале врсте речи (уп. примере *g ĩ* и *τφδ*, *ά* *χ* и *χό* *χ*).

5. ТВОРБА РЕЧИ

Према нашим налазима нестрамски говор (а претпостављамо да то данас важи углавном за све македонске говоре у Егејској Македонији) показује јасне симптоме стагнације у области творбе речи. Творбени узорци који су још увек продуктивни ограничени су на сасвим мали број случајева. То је свакако у вези с изумирањем аутохтоног словенског језика у том региону. Очигледно творба речи спада у оне сегменте језичког система који најпре пестају током ишчезавања једног језика и његове замене другим.

Кад се укаже потреба за изражавањем пеке нове појаве или пеког новог појма, не гради се више реч властитим језичким средствима македонског дијалекта, него се обично преузима већ постојећа реч из новогрчког језика, као друштвено доминантног и престижног (којем је, због његове друштвене универзалности, знатно лакше задовољити захтеве савременог живота и у изражавању апстрактних сфера); реч, дакле, која се у мањој или већој мери прилагођава фонолошки и морфолошки словенском језичком систему. О фонолошкој адаптацији већ смо говорили у поглављу посвећеном фонологији, кад је било речи о појединим фонемима и њиховом пореклу (в. 3.3). Морфолошка адаптација тих посуђеница из новогрчког језика спада у област творбе речи у ширем смислу, те ћемо је размотрити овде.

Грађење видских парњака код глагола је још увек живо у нестрамском дијалекту. Оно у овом говору показује особен степен парадигматизованости, као што ћемо видети у овом поглављу.

Продуктивни творбени обрасци постоје још у сфери конверзије у грађењу партиципа (в. 4.6.5.11) и глаголске именице (в. 4.6.5.12). Овај последњи случај представља прелазни проблем међу областима морфологије и творбе речи, а ми смо га, због редовности творбених узорака, разматрали у поглављу о морфологији. Овде се више нећемо освртати на њега.

Све друге врсте творбених узорака, према нашим налазима, више пису продуктивне; дакле, оне више спадају у сферу творбе речи, него у етимологију (којом се у овом раду не бавимо).

5.1. ТВОРБА ВИДСКИХ ПАРЊАКА КОД ГЛАГОЛА

Чини се да је у нестрамском говору грађење видских парњака у знатној мери парадигматизовано и да углавном следи само три творбена узорка који су међусобно веома слични и, строго узевши, представљају само аломорфе једног те истог творбеног узорка (в. 4.6.1.9). Размотрићемо тај феномен у овом поглављу (в. 5.1.2).

5.1.1. Творбени узорци за извођење видских парњака

У нестрамском говору постоји цео низ творбених узорака за извођење једног видског парњака из другог, међутим, већина тих узорака у данашње време није више продуктивна и ограничена је само на одређене случајеве наслеђене из језичке прошлости, нпр.:

I. Имперфектизација:

A. Суфиксална творба

1) Суфикс *-v-a-*

а) свршени глаголи имају суфикс *-i-*:

свршени вид	песвршени вид			
<i>zê-v-i / zê-j</i>	→	<i>zê-v-a</i>	'узме'	: 'узима'
<i>ostáv-i / ostá-j</i>	→	<i>ostá-v-a</i>	'остави'	: 'оставља'
<i>klá-j</i>	→	<i>klá-v-a</i>	'стави'	: 'ставља'
<i>vléz-i / vlé-j</i>	→	<i>vlé-v-a</i>	'уђе'	: 'улази'
<i>ižléz-i / ižlé-j</i>	→	<i>ižlé-v-a</i>	'изађе'	: 'излази'

б) свршени глаголи имају суфикс *-n-i-*:

свршени вид	песвршени вид			
<i>stá-n-i</i>	→	<i>stá-v-a</i>	'устане'	: 'устаје'
<i>ostá-n-i</i>	→	<i>ostá-v-a</i>	'остане'	: 'остаје'
<i>vjá-n-i</i>	→	<i>vjá-v-a</i>	'попне се'	: 'пење се'

2) Суфикс *-v-i-*а) свршени глаголи имају суфикс *-i-*:

свршени вид	→	несвршени вид		
<i>káŕ-i</i>	→	<i>káŕ-v-i</i>	'каже'	: 'казује'
<i>fát-i</i>	→	<i>fát-v-i</i>	'ухвати'	: 'хвата'
<i>mén-i</i>	→	<i>mén-v-i</i>	'промени'	: 'мења'
<i>ójd-i /</i> <i>ój</i>	→	<i>ójd-v-i</i>	'отиће'	: 'одлази'
<i>kúp-i</i>	→	<i>kúp-v-i</i>	'купи'	: 'купује'
<i>pumín-i</i>	→	<i>pumín-v-i</i>	'прође'	: 'пролази'
<i>nájd-i /</i> <i>náj</i>	→	<i>nájd-i</i>	'пађе'	: 'налази'
<i>pumóŕ-i</i>	→	<i>pumóŕ-v-i</i>	'помогне'	: 'помаже'
<i>se spúl-i</i>	→	<i>se spúl-v-i</i>	'огледава се'	: 'огледа се'
<i>usakát-i</i>	→	<i>usakát-v-i</i>	'осакати'	: 'сакати'
<i>kurtúl-i</i>	→	<i>kurtúl-v-i</i>	'спаси се'	: 'спасава се'
<i>izvád-i</i>	→	<i>izvád-v-i</i>	'извади'	: 'вади'
<i>zatvór-i</i>	→	<i>zatvór-v-i</i>	'затвори'	: 'затвара'
<i>utvór-i</i>	→	<i>utvór-v-i</i>	'отвори'	: 'отвара'
<i>sobér-i</i>	→	<i>sobér-v-i</i>	'скупи'	: 'скупља'
<i>razbér-i</i>	→	<i>razbér-v-i</i>	'разуме'	: 'разуме(ва)'
<i>rasíp-i</i>	→	<i>rasíp-v-i</i>	'поквари'	: 'квари'
<i>izgín-i</i>	→	<i>izgín-v-i</i>	'изгуби'	: 'губи'
<i>plát-i</i>	→	<i>plát-v-i</i>	'плати'	: 'плаћа'
<i>ošlép-i</i>	→	<i>ošlép-v-i</i>	'ослепи'	: 'ослепљује'

б) свршени глаголи имају суфикс *-a-*:

свршени вид	→	несвршени вид		
<i>bitís-a</i>	→	<i>bitís-v-i</i>	'заврши'	: 'завршава'
<i>vjás-a</i>	→	<i>vjás-v-i</i>	'пожури'	: 'жури'
<i>dušik-a</i>	→	<i>dušik-v-i</i>	'досети се'	: 'досећа се'
<i>opít-a</i>	→	<i>opít-v-i</i>	'упита'	: 'пита'
<i>pruštás-a</i>	→	<i>pruštás-v-i</i>	'стигне'	: 'стиже'
<i>vulós-a</i>	→	<i>vulós-v-i</i>	'затвори херметички'	: 'затвара херметички'
<i>se kara-</i> <i>gós-a</i>	→	<i>se kara-</i> <i>gós-v-i</i>	'помајму- нише се'	: 'мајну- нише се'
<i>štás-a</i>	→	<i>štás-v-i</i>	'стигне'	: 'стиже'
<i>k'inís-a</i>	→	<i>k'inís-v-i</i>	'почпе'	: 'почиње'
<i>bendís-a</i>	→	<i>bendís-v-i</i>	'свиди се'	: 'свиђа се'
<i>akuldis-a</i>	→	<i>akuldis-v-i</i>	'смрзне'	: 'смрзава'
<i>opikás-a</i>	→	<i>opikás-v-i</i>	'охлади се'	: 'хлади се'
<i>pápx-a</i>	→	<i>pápx-v-i</i>	'заврши'	: 'завршава'

3) Суфикс *-uv-a-*а) свршени глаголи имају суфикс *-i-*:

свршени вид	несвршени вид			
<i>zaburán-i</i>	→ <i>zaburan-úv-a</i>	'заборави'	:	'заборавља'
<i>poprán-i</i>	→ <i>popran-úv-a</i>	'поправи'	:	'поправља'

II. Перфектизација:

А. Префиксална творба

1) Префикс *iz-*

несвршени вид	свршени вид			
<i>tká-e</i>	→ <i>is-ká-e</i>	'тка'	:	'сатка'
<i>gór-i</i>	→ <i>iz-gór-i</i>	'гори'	:	'изгори'
<i>pí-e</i>	→ <i>is-pí-e</i>	'пије'	:	'попије'
<i>bég-a</i>	→ <i>iz-bég-a</i>	'бежи'	:	'побегне'
<i>mi-e</i>	→ <i>iz-mí-e</i>	'мије'	:	'умије'
<i>súš-i</i>	→ <i>i-súš-i</i>	'суши'	:	'исуши'
<i>vri-e</i>	→ <i>iz-vrí-e</i>	'ври'	:	'узаври'
<i>se rádv-i</i>	→ <i>se iz-rádv-i</i>	'радује се'	:	'обрадује се'

а) с алтернацијом коренског самогласника:

несвршени вид	свршени вид			
<i>jíj</i>	→ <i>iz-éj</i>	'једе'	:	'поједе'

2) Префикс *na-*

несвршени вид	свршени вид			
<i>prán-i</i>	→ <i>na-prán-i</i>	'ради'	:	'уради'
<i>rán-i</i>	→ <i>na-rán-i</i>	'храни'	:	'нахрапи'

3) Префикс *za-*

несвршени вид	свршени вид			
<i>kól-i</i>	→ <i>za-kól-i</i>	'коље'	:	'закоље'
<i>se smé-c</i>	→ <i>se za-smé-e</i>	'смеје се'	:	'насмеје се'
<i>pé-e</i>	→ <i>se za-pé-e</i>	'пева'	:	'распева се'
<i>pláč-i</i>	→ <i>se za-pláč-i</i>	'плаче'	:	'расплаче се'

4) Префикс *pre-*

несвршени вид	свршени вид		
<i>vŕn-i</i>	→ <i>pre-vŕn-i</i>	'пада киша'	: 'падне киша'

5) Префикс *s(o)-*

несвршени вид	свршени вид		
<i>se tókm-i</i>	→ <i>se s-tókm-i</i>	'спрема се'	: 'спреми се'
<i>kri-e</i>	→ <i>s-kri-e</i>	'крије'	: 'скрије'
<i>se búd-i</i>	→ <i>se z-búd-i</i>	'буди се'	: 'пробуди се'
<i>gótiv-i</i>	→ <i>z-gótiv-i</i>	'припрема'	: 'припреми
<i>bríš-i</i>	→ <i>z-bríš-i</i>	'брише'	: 'обрише'
<i>mél-i</i>	→ <i>so-mél-i</i>	'меље'	: 'самеље'
		[храпу]	: [храпу]

6) Префикс *o-*

несвршени вид	свршени вид		
<i>se móž-i</i>	→ <i>se o-móž-i</i>	'удаје се'	: 'уда се'

7) Префикс *pu-*

несвршени вид	свршени вид		
<i>séč-i</i>	→ <i>pu-séč-i</i>	'сече'	: 'исече'
<i>sák-a</i>	→ <i>pu-sák-a</i>	'жели'	: 'зажели'

8) Префикс *du-*

а) с алтернацијом коренског самогласника:

несвршени вид	свршени вид		
<i>nós-i</i>	→ <i>du-nés-i</i>	'доноси'	: 'донесе'

Б. Суфиксална творба

1) Суфикс *-n-i-*

а) несвршени глаголи имају суфикс *-a-*:

несвршени вид	—	свршени вид		
<i>pi̋k-a</i>	—	<i>pi̋k-n-i</i>	'меће'	: 'метце'
<i>tʃrg-a</i>	—	<i>tʃrg-n-i</i>	'креће'	: 'крене'
<i>skók-a</i>	—	<i>skók-n-i</i>	'скаче'	: 'скочи'
<i>láp-a</i>	—	<i>láp-n-i</i>	'ждере'	: 'прождере'
<i>kóp-a</i>	—	<i>kóp-n-i</i>	'копа'	: 'ископа'
<i>pi̋p-a</i>	—	<i>pi̋p-n-i</i>	'дира'	: 'дирне'
<i>putóg-a</i>	—	<i>putóg-n-i</i>	'помаже'	: 'помогне'
<i>vīk-a</i>	—	<i>vīk-n-i</i>	'зове'	: 'позове'

Као и у свим словенским језицима, и овде срећемо ограничен број примера са суплетивним видским паровима, за које нам се чини да су знатно малобројнији него у другим јужнословенским језицима и говорима:

несвршени вид	:	свршени вид		
<i>gréj</i>	:	<i>dójdī / dój</i>	'долази'	: 'дође'
<i>pūli</i>	:	<i>vīdī / vī</i>	'види'	: 'види'
<i>čūe</i>	:	<i>ščūka</i>	'чује'	: 'чује'
<i>vēli</i>	:	<i>rēči</i>	'вели'	: 'рече'
<i>fʃrga</i>	:	<i>fʃrli</i>	'баца'	: 'баци'

Међутим, јасно је да они суплетивни парови не спадају у сферу творбе речи.

5.1.2. Специфична тенденција творбе видских парњака

Као што се види из приказа копстатованих творбених образаца за извођење једног парњака из другог, у квантитативном погледу јасно преовладава имперфектизација уз помоћ суфикаса *-v-a-*, *-v-i-* и *-uv-a-*.

Та констатација постаје још важнијом кад се узме у обзир чињеница да су при грађењу видских парњака у данашње време (то важи пре свега за интегрисање глаголских лексема из новогрчког језика), према нашим налазима, сви остали творбени

обрасци непродуктивни. Дакле, они представљају само наслеђе из језичке прошлости, али на савременом плану не учествују више у творби речи.

Осим тога, сматрамо да су творбени суфикси *-v-a-*, *-v-i-* и *-uv-a-* међу собом у аломорфном односу, дакле, да се ту заправо ради само о једном једином творбеном узорку с три аломорфа чија је расподела строго одређена и комплементарна. На основу нашег корпуса добили смо утисак да иза суфикса *-v-* (који је заједнички елемент двају аломорфа) следи вокалски суфикс *-a-* у оним случајевима у којима глаголска основа испред суфикса *-v-* завршава на вокал, док се у осталим случајевима у којима испред *-v-* стоји сонант или консонант употребљава вокалски суфикс *-i-*. Аломорф *-uv-a-* долази у оним случајевима у којим глаголска основа завршава на *-v*.¹³² То јасно произилази из горе наведеног списка глаголских облика датих према творбеним обрасцима (в. 5.1).

Другим речима, на синхронизацијском плану очигледно постоји само још један продуктиван творбени узорак за грађење видских парњака код глагола, и то само за имперфектизацију свршених глагола, а не обрнуто. Поставља се питање да ли је сврсно сходно да се морфолошки израз видске опозиције не разматра у оквиру творбе речи (због непостојања алтернативних творбених узорака), него у оквиру морфологије. На тај начин приближили бисмо се граматичарској традицији новогрчког језика, у којој се глаголски систем приказује као низ паралелних парадигми од двеју различитих глаголских основа, дакле, од несвршене и свршене глаголске основе или, како се то већ у новогрчкој граматичарској традицији именује, од "презентске" и "аористне" основе (ὄχι καὶ ἐνεστώτα, односно ὄχι καὶ αἰχίστων).

Међутим, у интересу лакшег поређења с другим дијалектолошким истраживањима словенских и особено македонских дијалеката, одустали смо од тога да видску творбу разматрамо на тај неуобичајени начин, те смо се придржавали етаблиране традиције.

¹³² Међутим, писмо нашег потврде за постојање алтернативног суфикса *-i-a-* у истим случајевима, као што наводи Видоски (Видоски 1989 а: 62-63).

5.2. ИНТЕГРИСАЊЕ ПОСУЂЕНИЦА ИЗ НОВОГРЧКОГ ЈЕЗИКА У СЛОВЕНСКИ ЈЕЗИЧКИ СИСТЕМ

Друга значајна сфера творбе речи у нестрамском говору је механизам интегрисања посуђеница из повогрчког језика у словенски језички систем.

Нестрамски говор, као аутохтони језички систем у фази изумирања и као непрестижни језик који се у јавном животу у најмању руку не подстиче (и који је током нашег столећа у више наврата био изложен фазама мање или више интензивног гоњења), изгубио је способност да властитим језичким материјалом задовољава потребе грађења одговарајућих језичких средстава за изражавање свих појава компликованог савременог живота. Тај је ефекат у Нестраму појачан великом удаљеношћу од земаља у којима сродан језички систем служи као службени језик и из којег би се могао црпсти језички материјал који превазилази уске оквире терминологије једноставног сеоског живота. Та је могућност, међутим, доступна леринским и воденским говорима, који се налазе у непосредној близини границе с Републиком Македонијом.

Полазећи од ове фактичке ситуације, лако је закључити да говорници нестрамског македонског говора имају само два начина да адекватно изразе све компликованији живот око њих језичким средствима. Једна се могућност састоји у томе да се служе повогрчким језиком, који им нуди сва изражајна средства која су им потребна и који располаже свим условима за даљи развој и адаптацију у односу на нове животне прилике. Тај начин има предност утолико што је повогрчки језик путем медијума и школске наставе доступан свима и што се говорник словенског идиома преласком на престижни повогрчки језик уклапа потпуно у друштвену средину у којој живи. То је начин на који углавном млађе генерације решавају проблем ограничености наслеђеног језичког система. Други се начин састоји у томе да се и даље говори родним македонским дијалектом, а да се оно што се не може покривати његовим језичким средствима изражава преузимањем повогрчких лексема, који се мање или више интегришу у аутохтони словенски језички систем. Предност томе поступку даје старија генерација.

Овде нећемо разматрати фонолошки аспект интегрисања повогрчких посуђеница, јер смо се на то већ осврнули у поглављу о фонологији (поглавље 3). Овде нас интересује само аспект творбе речи, дакле, механизми примања повогрчких лексема уз додавање словенских морфема за њихово уклапање у македонски језички систем.

5.2.1. Интегрисање именица

Разматрајући механизме интегрисања именица, морамо поћи од различитих деклинационих скупова у новогрчком језику.

Код именица мушког рода изходни облик је акузатив јединице, који се од номинатива разликује по одсуству номинативног завршетка *-ς*. То је сигурно условљено тиме што је акузативни облик далеко фреквентнији од номинативног или генитивног (овај последњи је у северним новогрчким говорима ионако у фази изумирања, што се потврђује јасно фактом да он више уопште не постоји у множини¹³³).

Именице мушког рода на *-αις* осуђују се у облику без завршног *-ς*, дакле, са завршетком *-α*. Када означавају лица мушког пола, оне се интегришу у деклинациони тип именица мушког рода на *-α*, већ према завршетку основе по деклинационим скупинама **m IV.1**, односно **m IV.1.a**:

m IV.1.a: грч. *κουρκιτάις-αις*
 акуз. *κουρκιτάις-α* → *kurçitak-a* 'жандар'

Када именице те скупине означавају предмете, оне се интегришу у деклинациони тип именица женског рода на *-α*, дакле, у деклинациону скупину **f II.1**:

f II.1: грч. *χιτών-αις*
 акуз. *χιτών-α* → *çitón-a* 'кошуља'

У једном изолованом случају нашли смо веома интересантан поступак интегрисања новогрчке именице на *-αις*. Ради се о речи *γραμμαις* 'писар'. И у овом случају полази се од акузативног облика. Пошто ова именица изражава вршиоца радње, њој се додаје суфикс за *πρῶτος* *agentis* *-ατ*, чији се почетни вокал контрахује са завршетком грчке речи. А после њега додаје се још и стари словенски суфикс *-in*, који се губи у множини, па се тако добијепа реч уклапа у деклинациону скупину **m II.1**:

m II.1: грч. *γραμμαις*
 акуз. *γραμμαις-α* → *graffá-r-in* 'писар'

Именице мушког рода на *-ης* осуђују се у облику без завршног *-ς*, дакле, са завршетком *-ι*, који заправо не постоји у македонском језичком систему. Тај узорак адаптације констатовали смо само у називима за месеце, који и у македонском, и у

¹³³ Гекргиу 1962: 365.

бугарском књижевном језику представљају изузетак од парадигми, те не подлежу ни творби множинских, ни творби облика с одређеним чланом:

грч.	<i>Γενιω-ης</i>			
акуз.	<i>Γενιω-η</i>	→	<i>jenár-i</i>	'јануар'
	<i>Φλεβίω-ης</i>			
акуз.	<i>Φλεβίω-η</i>	→	<i>flívar-i</i>	'февруар'

За интегрисање именица мушког рода на *-ης* постоје два начина. Оне се могу посуђивати у облику без завршног *-ος*, дакле, с нултим завршетком, па улазе у деклинационоу скупину f II.1:

m I.1:	грч.	<i>δικηγόρος</i>			
	акуз.	<i>δικηγόρο</i>	→	<i>dikigor-ø</i>	'адвокат'
		<i>επίσκοπος</i>			
	акуз.	<i>επίσκοπο</i>	→	<i>pískup-ø</i>	'епископ'
		<i>δάσκαλος</i>			
	акуз.	<i>δάσκαλο</i>	→	<i>dáskal-ø</i>	'учитељ'

Други начин је паралелан с поступком код именица мушког рода на *-α* (в. горе). Ту се грчка именица преузима директно у свом акузативном облику, дакле, са завршетком *-α*. Тако преузете именице третирају се према деклинационој скупини n I.1:

n I.1:	грч.	<i>κομμουνισμός</i>			
	акуз.	<i>κομμουνισμό</i>	→	<i>kumunizm-o</i>	'комунизам'
		<i>πρόεδρος</i>			
	акуз.	<i>πρόεδρο</i>	→	<i>próedr-o</i>	'председник'
		<i>σίνδλος</i>			
	акуз.	<i>σίνδλο</i>	→	<i>sílug-o</i>	'друштво'
		<i>έξοδος</i>			
	акуз.	<i>έξοδο</i>	→	<i>éran-o</i>	'сакупљање прилога'
		<i>Ιούνιος</i>			
	акуз.	<i>Ιούνιο</i>	→	<i>júnj-o</i>	'јуни'
		<i>Αύγουστος</i>			
	акуз.	<i>Αύγουστο</i>	→	<i>ávgust-o</i>	'август'
		<i>Σεπτέμβριος</i>			
	акуз.	<i>Σεπτέμβριο</i>	→	<i>septémvri-o</i>	'септембар'

Именице женског рода па *-α* остају непромењене, те се третирају као именице женског рода са завршетком *-a* у словенском језичком систему, дакле, улазе у деκлинациону скупину f II.1:

f II.1:	грч.	<i>πατάτ-α</i>	→	<i>patát-a</i>	'кромпир'
		<i>αμνηστία</i>	→	<i>amnísti-a</i>	'помиловање'
		<i>αστυνομία</i>	→	<i>astanumí-a</i>	'полиција'
		<i>κανάτ-α</i>	→	<i>kanát-a</i>	'врч'
		<i>πλατέ-α</i>	→	<i>platé-a</i>	'трг'
		<i>ρέγκ-α</i>	→	<i>rénk-a</i>	'харинга'
		<i>αξία</i>	→	<i>aksí-a</i>	'вредност'
		<i>τούφ-α</i>	→	<i>túf-a</i>	'прегршт'
		<i>ιστορία</i>	→	<i>istóri-a</i>	'историја'
		<i>φασαρία</i>	→	<i>fasari-a</i>	'непријатности'
		<i>Παναγία</i>	→	<i>Panaji-a</i>	'Богородица'
		<i>ομάδ-α</i>	→	<i>umád-a</i>	'екипа, тим'
		<i>αδει-α</i>	→	<i>ádj-a</i>	'дозвола; одмор'
		<i>ταξίτητ-α</i>	→	<i>taftóit-a</i>	'лична карта'
		<i>κινότητ-α</i>	→	<i>kinóit-a</i>	'општина'
		<i>παρέ-α</i>	→	<i>paré-a</i>	'друштво'
		<i>βόλτ-α</i>	→	<i>vólt-a</i>	'шетња'
		<i>κομότρι-α</i>	→	<i>komótri-a</i>	'фризерка'
		<i>μπαλ-α</i>	→	<i>bál-a</i>	'лопта'
		<i>δικτατορία</i>	→	<i>diktaturi-a</i>	'диктатура'
		<i>γέφυρα</i>	→	<i>jéfir-a</i>	'мост'
		<i>μπαταρία</i>	→	<i>batari-a</i>	'батерија'
		<i>ορχήστρα</i>	→	<i>urxístr-a</i>	'оркестар'
		<i>οικονομία</i>	→	<i>ikunumí-a</i>	'привреда'
		<i>πολυκατοικία</i>	→	<i>pulikatiki-a</i>	'стамбена зграда'
		<i>λαμπάδ-α</i>	→	<i>lambád-a</i>	'свећа'
		<i>μοτοциклét-α</i>	→	<i>mosiklét-a</i>	'мотоцикл'

Код именица женског рода па *-η* цела реч, укључујући и завршетак, тумачи се као основа. Тој основи додаје се словенски завршетак за именице женског рода *-a*. При томе се обично скраћује завршио *-i* првобитне грчке речи у *-j*. Тако добијене речи уклапају се у деκлинациону скупину f II.1:

f II.1:	<i>επαφή</i> -η	→	<i>epáfj-a</i>	'веза, контакт'
	<i>δίξ</i> -η	→	<i>díkj-a</i>	'судски процес'

Међутим, у једином изолованом случају констатовали смо да је завршио *-i* сачувано и да чак носи акценат. И ова се именица уклапа у деκлинациону скупину f II.1:

f II.1:	грч.	<i>δραχμή</i> -η	→	<i>draxmí-a</i>	'драхма'
---------	------	------------------	---	-----------------	----------

Именице средњег рода са завршетком *-o* интегришу се без промене, те се третирају као именице средњег рода са завршетком *-o* у словенском језичком систему, уклапају се, дакле, у деклинациону групу **n I.1**:

n I.1:	грч.	αυτοκίνητο	→	<i>afukínit-o</i>	'ауто'
		λεοφορτίο	→	<i>leosforí-o</i>	'аутобус'
		περίστροφο	→	<i>perístróf-o</i>	'револвер'
		ρετσινόλαδο	→	<i>recinólád-o</i>	'рицинусово уље'
		τηλέφωνο	→	<i>tiléfon-o</i>	'телефон'
		δικαστήριο	→	<i>dikastírj-o</i>	'суд'
		ταλέντο	→	<i>talénd-o</i>	'таленат'
		λίκο	→	<i>lík-o</i>	'лицеј'
		πολιφύλο	→	<i>polivól-o</i>	'митраљез'
		κομμωτήριο	→	<i>komotírj-o</i>	'фризерски салон'
		χιλιαρικό	→	<i>xiljárík-o</i>	'хиљадарка'
		κάδρο	→	<i>kádr-o</i>	'слика'
		γυμνάσιο	→	<i>jimnásj-o</i>	'гимназија'

Мањи део именица средњег рода са завршетком *-i* интегрише се отпадањем завршног *-i*. То је по свој прилици резултат боље интеграције у словенски језички систем. Међутим, тај поступак може бити и у вези с отпадањем неакцентованих вокала *i* и *u* у северним новогрчким говорима.¹³⁴ Тако добијена чиста основа третира се у нестрамском говору као именица мушког рода с консонантским, односно сонантским завршетком према деклинационој групи **m I.1**:

m I.1:	грч.	φάσολι	→	<i>fásul-φ</i>	'пасуљ'
		κομματί	→	<i>kómat-φ</i>	'комад'
		μόλιφ	→	<i>mólif-φ</i>	'оловка'

Чешћи поступак интеграције новогрчких именица средњег рода са завршетком *-i* је њихово преузимање у неизмењеном облику (дакле, са завршетком *-i*) и њихово уврштавање у дефицитарну деклинациону групу **n III.1**, која не поседује множинске облике:

n III.1:	грч.	δαλαβέρα	→	<i>dalavér-i</i>	'подвала'
		πρίκι	→	<i>prík-i</i>	'приција'
		βουζούκι	→	<i>buzúk-i</i>	'бузуки'

¹³⁴ Георгиу 1962: 363.

Већ сама дефицитарност парадигме указује на то да се овде не ради о потпуној интеграцији, него о једној успутној етапи која јој претходи, а коју морамо видети у горе описаном прелазу дотичних именица у деклинациону скупицу *m* I.1.

5.2.2. Интегрисање глагола

Веома често се као средство за обогаћивање речничког фонда у нестрамском говору користи посуђивање глагола из новогрчког језика.

Занимљиво је да се, према нашим налазима, код посуђивања увек полази од аористне основе дотичног новогрчког глагола и да посуђени глагол у нестрамском говору прво добија свршени вид. Тек у другом ступњу творбе од тог свршеног глагола изводи се несвршени парњак, у оквиру унутарјезичког творбеног поступка.

Будући да су у новогрчком језику најфреквентнији они глаголи који граде аористну основу на сигматски начин, ми смо у нашем материјалу констатовали само посуђене глаголе чија основа завршава па *-s-*. Они се интегришу увек у А-врсту. Из тако добијених глагола изводе се несвршени парњаци помоћу суфикса *-v-i* (в. 5.1):

грч.	<i>πρῆξις</i>				
аор. осн.	<i>πρῆξις</i>	→	<i>prǫ́s-a</i>	'стигне, успе'	
			↓		
			<i>prǫ́s-v-i</i>	'стиже, успена'	
	<i>φθῆξις</i>				
аор. осн.	<i>φθῆξις</i>	→	<i>ftǫ́s-a</i>	'стигне'	
			↓		
			<i>ftǫ́s-v-i</i>	'стиже'	
	<i>φύλλισις</i>				
аор. осн.	<i>φύλλισις</i>	→	<i>vulǫ́s-a</i>	'запечатити'	
			↓		
			<i>vulǫ́s-v-i</i>	'запечаћује'	
	<i>πῆξις</i>				
аор. осн.	<i>πῆξις</i>	→	<i>pǫ́s-a</i>	'дирне'	
			↓		
			<i>pǫ́s-v-i</i>	'дира'	
	<i>σφῆξις</i>				
аор. осн.	<i>σφῆξις</i>	→	<i>svǫ́s-a</i>	'угасити'	
			↓		
			<i>svǫ́s-v-i</i>	'гасити'	

πρὸκοψάω аор. осн.	πρὸκοψ-	→	<i>prukóps-a</i> ↓ <i>prukóps-v-i</i>	'напредује' 'напредује'
πράσσω аор. осн.	πράσ-	→	<i>práps-a</i> ↓ <i>práps-v-i</i>	'заврши' 'завршава'
πρέπει аор. осн.	πρέψ-	→	<i>préps-a</i> ↓ <i>préps-v-i</i>	'затреба' 'треба'
σπουδάζω аор. осн.	σπουδάσ-	→	<i>spudás-a</i> ↓ <i>spudás-v-i</i>	'студира' 'студира'
τερίζω аор. осн.	τερίσασ-	→	<i>terjás-a</i> ↓ <i>terjás-v-i</i>	'заличи' 'личи'
ιπoxiváσω аор. осн.	ιπoxiváσ-	→	<i>ipoxivás-a</i> ↓ <i>ipoxivás-v-i</i>	'понизи' 'понижава'
ξίγιναω аор. осн.	ξίγινασ-	→	<i>kinís-a</i> ↓ <i>kinís-v-i</i>	'почпе' 'почиње'
γλαύττω аор. осн.	γλαύτισ-	→	<i>glendís-a</i> ↓ <i>glendís-v-i</i>	'развесели се' 'весели се'
οδηγῶ аор. осн.	οδηγῆσ-	→	<i>odijís-a</i> ↓ <i>odijís-v-i</i>	'предводи' 'предводи'

6. СИНТАКСА

Овде нећемо дати потпуи преглед синтаксе нестрамског говора, будући да у области синтаксе углавном не постоје велике разлике између појединих источно-јужнословенских говора, односно између њих и двају источно-јужнословенских књижевних језика.

Стога ћемо у овом раду разматрати само оне сфере које нису јединствене у источно-јужнословенским говорима и неке специфичности које нестрамски говор уврштавају у одређену скупину македонских говора или га издвајају у односу на остале говоре.

6.1. ПРОСТА РЕЧЕНИЦА

У области прости реченице, према нашем мишљењу, треба разматрати три реченична дела: субјекат, предикат и објекат. Што се субјекта тиче, треба обратити пажњу на глаголски субјекат, код предиката треба анализирати феномен сложеног глаголског предиката и употребу појединих глаголских облика у односу на категорију времена, категорију перспективности и категорију резултативности. У сфери објекта пажњу заслужује употреба заменичких облика у служби директног и индиректног објекта, а исто тако и такозвано "удвајање објекта".

6.1.1. Субјекат

За субјекат важе углавном општа правила која су позната из граматике двају источно-јужнословенских језика и из свих источно-јужнословенских дијалеката. Ми ћемо овде обратити пажњу само на појаву глаголског субјекта. Она, додуше, не представља изузетак у источно-јужнословенским језицима, али ипак нам се чини занимљивом, те према нашем мишљењу заслужује да се коментарише. Ради се о феномену да радња/процес/стање као појам може вршити функцију субјекта у реченици. Глагол који се изражава та радња/процес/стање појављује се у *da*-конструкцији, дакле, у конструкцији састављеној од честице *da* (в. 4.9.2) и презентског облика дотичног глагола. Будући да реч *da* може вршити и службу везника, на први по-

глед се намеће утисак да се овде ради о зависно-сложеној реченици. Међутим, ми сматрамо да у овој конструкцији глагол (а не цела зависна реченица) испуњава функцију субјекта прости реченице. У неким случајевима те *da*-конструкције могу се сматрати заменом за изгубљени инфинитив:

Drú;u_e da_ni_báre, drú;u da_te_móče. 'Једно је да ти траже, а друго је да те муче.'

Dósta da_yu_kláš na_šše, i pó za_se_móna. 'Доста је да га ставиш у флашу, па опет ће бити немиран.'

Í da_si_gláden i da_si_žēžen wóšu ésti. 'И бити гладан, и бити жедан, лоше је.'

6.1.2. Предикат

Према нашем мишљењу ваљало би размотрити појаву сложеног глаголског предиката и анализирати употребу појединих глаголских облика с гледишта граматичких категорија времена, перспективности и резултативности.

6.1.2.1. Сложени глаголски предикат

Говорећи о сложеном глаголском предикату, ми се држимо дефиниције Михаила Стевановића.¹³⁵ Реч је о случајевима у којима у предикату реченице стоји глагол који сам не казује одређену радњу или стање ("глагол непотпуног значења", као што то изражава Стевановић), него му је потребно додати други који глагол. То важи пре свега за модалне глаголе и за такве глаголе који означавају почетак, наставак или прекид радње. Исто као и у случају глаголског субјекта (в. 6.1.1), и овде је реч о *da*-конструкцији у оквиру прости реченице (у овом случају у оквиру њеног предиката), а не о зависно-сложеној реченици:

Né znáe da_sn wóra_jáská. 'Нисам умела ткати.'

Eđen_čóvek sáká da_wój na_Kwóstur. 'Један човек жели ићи у Костур.'

I_fatíle da_mu_rjáre. 'И почели су му се пењати.'

Pá fatíle da_rliére i pó fáj da_pláči čipká. 'Опет су почели улазити и опет је девојчица почела плакати.'

I_táz yudiná šu_pumína sáik'eme da_wódme. 'И оне године која је прошла хтели смо да идемо.'

¹³⁵ Стевановић 1989: 36-37.

Né preftása da_si_u_zéřa pŕiĭju. 'Нисам стигла да узем пŕију.'
Tréba da_jáš. 'Треба да се једе.'
Túřa sákā da_se_jáj. 'Ту треба јести.'
Ká da_fáti da_se_péči, své meřiššĭ. 'Кад би почело да се пече, све је ми-
 рисало.'
Amāné trébaše da_se_árčite! 'Али није требало да се излажете тро-
 шковима!'
Pŕvu jáš sákā da_se_nasíta. 'Прво треба да се ја наситим.'
Mŕóž da_j_ríš. 'Можеш их видети.'
Né sákum da_zhŕóra. 'Нећу говорити.'
Né znáe da_mu_gu_réča. 'Нисам знала да им га кажем.'
Nikujpót né mŕóž da_se_stŕóra But;árka jáš. 'Ја никада не могу постати
 Бугарка.'
Tŕa znáe da_žire. 'Они знају да живе.'
l_nĭ mŕóže_e da_gu_zéře Kál'io. 'И пису успели заузети Тврђаву.'

6.1.2.2. Употреба и значење глаголских облика

Већ смо у поглављу о морфологији приказали какво место заузимају поједина гла-
 голска времена у односу на граматичке категорије времена, перспективности и ре-
 зултативности (в. 4.6.1). Овде ћемо покушати да дамо одговор на питање како се
 међусобни однос глаголских облика и поменутих граматичких категорија одражава
 на њихову употребу у реченици, анализираћемо, дакле, питање каква значења мо-
 гу поједини облици изражавати. Ту се поставља питање да ли опис појединих зна-
 чења глаголских облика спада у синтаксу или у морфологију. Ми сматрамо да се ту
 заправо ради о морфосинтакси. Међутим, будући да се конкретно значење датог
 глаголског облика одређује тек његовим контекстом у реченици, сматрали смо свр-
 сисходним да тај аспект овде размотримо у поглављу посвећеном синтакси.

Tiđa Túrcti, véli, né i žlěre ud zěmāa, tu dāre pěnzija. 'Они Турци, каже, не излазе из земље, дају им пензију.'

Véli, Germāncti ká žíve, véli! 'Каже, Немци како живе, каже!'

I vrémeto pu mǐnvi, i l'újti pu mǐnve. 'И време пролази, и људи пролазе.'

Kaj l'újti šu se lúdi, i vrémetu e lúdo. 'Као што су људи луди, тако је и време лудо.'

Živut e móka. 'Живот је мука.'

Né i vélime šúrci nǐa. 'Не називамо их "штурцима".'

Né, ževā e tvoj šu žú ži na dāvāa. 'Не, цврчак је онај што цврчи на дрвећу.'

Tāka si brvojme: ... 'Овако бројимо: ...'

Презентом се ређе изражава и перспектива радње¹³⁶ у најближој будућности, и то онда кад се жели нагласити убеђеност или сигурност говорника у то да ће доћи до извршења радње (футурски презент). У том случају неутралише се опозиција по категорији перспективности, те презент преузима улогу футура I. То је могуће стога што је презент немаркиран у односу на категорију перспективности (в. 4.6.2). У овом случају немаркирани члан опозиције замењује маркирани члан:

Dénes vojme na Grcja. 'Данас идемо у Грчку.'

Презент се често употребљава и у живом приповедању, наизменично с аористом, односно имперфектом, дакле, у функцији историјског презента. Као што смо приказали у тачки 4.6.2, презент је немаркиран у односу на категорију времена, тако да и овде немаркирани члан замењује маркирани члан опозиције:

Jás i žlě:um, tu rěΓa, ... diěttu da spi. 'Ја изиђох, кажем им ... да дете спава.'

I ká ujdvoime na Γrcja, biěše i zēt mi, pumina. Ama bāba, véli, tí púveke zbvórviš ud ní γrcki! 'И кад смо отишли у Грчку, био је и мој зет, прошао је. Ама баба, каже, ти говориш више грчки него они!'

Čuj da ti káža ká bēše enoš! Enoš si síéd a na vráttā. Si síéd a na vráttā, šu véliš, ena kučerina. G r é j ma čipa, šu véliš. 'Чуј да ти кажем, како је једном било. Једном седим испред врата. Седим испред врата, овај, једно предвечерје. Долази, овај, једна девојка.'

Načvōe vréme, šu véliš, p ú Γ a, se vārnā tās čipta su nǐe:u. Mi r é l i, riěč: Těto! 'Једно време, овај, видим, вратила се она девојка с њим. Каже ми, рекла ми је: Тето!'

Tri diēna na rēd v r é j š e. Za dvójš e sáatud diēvet i jōt i ... évu i, g r i é d e, su Puláčka. 'Долазио је три дана узастопно. Дође девет и по сати и ... ево их, долази с Пољакњом.'

¹³⁶ У даљем приказу глаголског система уместо „радња/пријод/стање“ писаћемо само „радња“.

Kuóya e dáde enóš Micutáiki ... péd diéna kuój s á k a da práj nádrú Veliden ... i ena kučerina p ú l i m e , b l é y e l'úiti. 'Kad je Miçotakis jednom dozvolio ... ko hođe da provede vani pet dana za Uskrc ... i jedno predvečerje vidimo, ljudi beže.'

Edeñ čuóvek s á k a da uój na Kuóstur. I stá v a na sáatú edlén da uój na Kuóstur. I uój síeá pu támu pu trápud za da pumíni, i ná túa samuvíte gu zvéie. 'Nekei čovek želi ihi u Kostur. I ustaže u jedan sat da ide u Kostur. I sad ide tuda jarkom da prođe, i uzele su ga ove vile.'

У такозваној "зависној употреби" (дакле, иза честице *da* и иза везника *óku*, *da* и сложених везника с елементом *da*) презент се може градити и од нествршених и од ствршених глагола:

Céli Grci da i umuóriš, da i oblieš, edlén dósta da yu kláš na šíše, i pá za se máva. 'И да убијеш све Грке, да их убијеш, доста је да једног ставиш у флашу, те пак ће правити белаја.'

I uój bléše išči za eden lákud da bitisa. 'Требало је још само лакат дужине, па да се заврши.' (Ово се каже о педотканој тканини.)

Tréba da se naríkname na uój žvut. 'Морамо се навикнути на овај живот.'

Будући да футур I постоји само у независној употреби, у зависној употреби (дакле, иза честице *da* и иза везника *óku* и *da*) његову улогу преузима презент и тада изражава перспективност. Дакле, у независној употреби долази до неутрализације опозиције по перспективности у корист неперспективпог (презентског) облика:

Druk pót ká da uó da za ostaná mnóyu diéna támu. 'Kad budem išla sledeћи put тамо, остаћу тамо много дана.'

Ná ná riéjme za zéma da vi e zéjme. 'Ми не долазимо да бисмо вам узели земљу.'

Óku d uó jte na Néstram, d uó jte pá na nám! 'Kad dođete u Nestram, dođite opet k нама!'

Уз честицу *da* презент може вршити функцију опатива, који у нестрамском говору (те и у македонском језику уопште) не постоји као засебан градем (уп. излагање о императивним облицима у тачки 4.6.5.10):

Šú vidóme na nášjud žvud da né ríte viá, d ére! 'То што смо ми у нашем животу видели, да не видите ви, децо!'

Da né dá j uóspud da vite! 'Не дај боже да видите!'

Da pu minite míren žvut. 'Да проведете миран живот.'

Будући да не постоји засебан императивни облик за 1. л. и 3. л. једине и множине, у служби заповедног начина користи се презент с честицама (*djde*) *da* и *neka* (в. 4.6.5.10). То можемо схватити као неутрализацију граматичке категорије начина у извесним ситуацијама у корист немаркираног члана. Према томе, грамем „индикатив“ у категорији начина је немаркирани, а грамем „императив“ маркирани члан:

Néka zéj! 'Нека узме!'

Ова конструкција је могућа и у 2. лицу, дакле, у случајевима у којима на располагању стоји и засебан императивни облик:

I óku imaš něščo da opitaš. da opitaš bes strá! 'И ако имаш нешто да упиташ, питај без страха!'

6.1.2.2.2. Футур I

Футур I изражава глаголске радње које се као перспектива очекују у будућности, дакле, оно што се обично назива "апсолутном будућношћу"¹³⁷:

Útre za píša enu písmu. 'Сутра ћу писати писмо.'
Jás útre za d'ójdá. 'Ја ћу доћи сутра.'
Jáz za ni kážá. 'Ја ћу ти казати.'

Међутим, футур I може изражавати и радњу која се редовно понавља, уз посебно указивање пажње сваком од њених појединачних понављања:

T'ójšu za yu fáti kréstul, tóž za yu ršrti. 'Опај који ухвати крст носеће га укруг.'
K'óe déte za se spúšči da yu zéj kréstul, t'óž ésti kúmut! 'Оно дете које се спусти да узме крст, то је кум.' (Оба су примера из описа једног народног обичаја.)

¹³⁷ Барин и др. 1995: 415

Осим тога, футур I може служити и за изражавање општих констатација без временског одређивања (гломски футур):

Póput né véli níšču, šú z a _ti_ r é ě i? 'Поп не каже ништа, шта ће ти рећи?'
Céli Gřci da i umřóriš, da i obíeš, edlén dósta da _;u_ kláš na _šise, i pá z a _se_ m á r a. 'И да убијеш све Грке, да их убијеш, доста је да једног ставиш у флашу, па ће опет правити белаја.'
Dienes vřšíš ní, z a _s_ p u m ř ó i š ní, útre z a _r_ ř š a jás, da _s_ p u m ř ó ž a jás. 'Данас вршеш ти, помоћи ћеш ти, сутра ћу ја врћи, помоћи ћу ја.'
Křój z a _f_ t á s a, ř ó j z a _y_ r á b n i. 'Ко стигне, зграби.'
Z a _e_ izg ř ó r i š, z a _p_ u ě ř ř é n i u l m n ó ; u g u r l é n j e, z a _s_ e _n_ a p r á j k i r i m i d a. 'Изгорећеш је, поцрвенеће од јаког горења, постаће цреп.'
I z a _e_ z b r i š i ž, da _s_ e _s_ k i s n i, z a _e_ z b r i š i ž l i ě p u - l i ě p o i z a _e_ f ř e _y a š. 'Обрисаћеш је, да се скваси, обрисаћеш је добро, па ћеш је бацати.'
Z a _e_ k l á š p l ó ě t a i z a _s_ i _e_ r u t ó s a š. 'Ставићеш плочу, те ћеш је затворити херметички.'
Ně tás kušúl' a, pá tás, né ř ó j s ú s t a m, pá ř ó j, š ó é s t i? P á e d l é n z a _k_ l á ž, dv á j s e t d a í m a š s u s t á n i, e d é n z a _k_ l á š. Ě, s u _e_ d é n z a _t_ e _r i d e. 'Не ову кошуљу, него ону, не ову хаљину, него ону, шта је то? Ма једну ћеш обући, и да имаш двадесет хаљина, једну ћеш обући. Видеће те у једној.'
Z a _m_ u _d á j p á r e c á r u t i z a _ž_ í r e. 'Даће им цар новац, а они ће живети.'

У питањима футур I може послужити за изражавање несигурности, неуверености у нешто, недоумице:

Niřa si beme děčke, šú z a _j_ z n á t e! 'Ми смо били дечица, како бисмо све то знали?'
Šú z a _r_ é r r a k u m u n i z m u, ó k u n é _e_ t á k a? 'Како ћу веровати у комунизам, ако није тако?'

Футур I, као и сви перспективни облици у нестрамском говору, употребљава се искључиво у "независној служби". У "зависној употреби" (дакле, иза честице *da* и иза везника *óku* и *da*) неутралише се опозиција по категорији перспективности у корист немаркираног (тј. неперспективног) члана, те футурски облици прелазе у одговарајуће неперспективне парњаке. У случају футура I то је презент (в. 4.6.1.5).

6.1.2.2.3. Имперфекат и аорист

Према нашим сазнањима, у нестрамском говору имперфекат и аорист у смислу граматичке категорије времена представљају једно те исто време. Оба облика изражавају радњу у прошлости. Разлика између њих је видска. Она се, према нашим налазима, поклапа с видском разликом која се изражава на лексичком плану употребом глагола несвршеног или свршеног вида. То потврђују следећа сазнања:

1. У "независној употреби" имперфекат се гради само од несвршених глагола:

Tó j gréjše katu dēnā tūva. 'Он је сваког дана долазио овде.'
Katu dēnā púle čúžj. 'Сваког дана сам гледао странце.'
I_#ódee na_níva su_májka. 'И ишла је с мајком на њиву.'
I_#voj biéše išči za_eden_lákuđ da_bitíva. 'Требало је још само лакат дужине, па да се заврши.' (Ово се каже о недотканој тканини.)
Jás meraklíka hé, nasvé se_pík'e. 'Ја сам била мераклијка, у све сам забадала нос.'
Jás tíva šu_i_znáe, práve. 'Оно што сам умела, радила сам.'
T#ój né púl'eše nišču, sámú táka;u_#ósee. 'Он није ништа видео, само су га тако носиле.'
Dváj sed gudíne krádee. 'Крали су двадесет година.'

2. Аорист се гради само од свршених глагола:

Tó j d#ójde tūva šfēra. 'Он је дошао овде јуче.'
Šfēra rídum čúžj. 'Јуче сам видео странце.'
Tóz go_ostávi rázhujut nádru. 'Она је оставила разбој нани.'
Mi_se_menáe niščelkete. 'Нити су ми се смениле.'
Ni_dunis#óe ud_#rcja. 'Донели су нас из Грчке.'
Mi_go_ustái rázhujut i_#jd#óe na_níva. 'Оставила ми је разбој, и отишле су на њиву.'
I_gu_rornáe kási_d#ójde na_usunátjetu. Kák'iknáe píliti, i_se_rastanáe. I_si_d#ójde na_sčelutu t#ój. 'И вратиле су га кад је дошао у свануће. Кад су петли запевали, растали су се. И он је дошао у село.'
Ojd#óe dólú tíva na_košču da_báre kursilákti. go_utkríle sándukut i_najd#óe ena_ríva šu_bléše su_hél'ek. 'Они жандари су отишли доле у кућу да траже, открили су сандук, те су нашли једну кошуљу с трагом.'
Káti_bléše, tíné zvé niščo! 'Како ти је било, ти пишта ниси узео!'

Међутим, будући да, према нашим сазнањима, више не постоји продуктиван начин творбе свршених глагола од несвршених (дакле, нема више продуктивних средстава перфектизације, в. 5.1), потреба за свршеним парњаком неизведених несвршених глагола задовољава се на тај начин што се првобитни несвршени глагол употребљана и као свршени, другим речима, првобитно ис-

кључиво несвршени глагол постаје двовидски. У тим случајевима могућа је творба аористних облика од несвршених глагола (који заправо нису више само несвршени, него двовидски).

Такав случај представља глагол *píši* 'пише', који је заправо првобитно био само несвршеног вида и нема наслеђеног свршеног парњака (као што би се могло очекивати по угледу на многобројне друге словенске језике *napíši). Будући да нема продуктивног начина творбе свршеног од несвршеног глагола (у случају нема перфектизације префиксацијом, в. 5.1), глагол *píši* испуњава и функцију свршеног глагола, постаје, дакле, двовидски. Према томе, од њега се гради и аорист (*písa*, а не: *napísa):

I tvoj píš š e kátu dĕna pu nu písmu. 'И он је сваког дана писао по једно писмо.'

I tvoj písa enu písmu šĕra. 'И он је јуче написао писмо.'

Други примери:

Tvoj né púl eš e níšču, sámú táka yu n n ó s e e. 'Он није ништа видео, само су га тако носиле.'

B á r e m e z a gušĕerĕcke, ni iž e; n ó e z mĕle yullĕmi. 'Тражили смо гуштерчиће, изишле су нам велике змије.'

Tĕku gu nu síle pu trap n óvi. 'Толико су га носиле по јарцима.'

Né s e b a r á m e, k á se vĕli. 'Нисмо се потражили, као што се вели.'

Ако прихватимо овај закључак, јасно произилази да имперфекат и аорист у независној употреби представљају само варијанте једног те истог временског облика, претерита. Расподела се врши механички према глаголском виду. Двовидски глаголи појављују се као падокнада за изгубљене начине перфектизације. То можемо схватити као тенденцију насталу под утицајем несловенских балканских језика, који исто тако позпају категорију вида, међутим, изражавају је једино на морфолошком плану унутар парадигме једног те истог глагола, а не употребом двају глагола различитих видова. Појава коју примећујемо данас у нестрамском говору може бити знак поступног развоја овог словенског дијалекта у правцу несловенског балканског граматичког система.

Томе мишљењу иде у прилог и факт да је и имперфектизација, иако постоји као продуктивно средство творбе речи (за разлику од перфектизације), веома уједначена на формалном плану. Данас су у употреби само два различита суфикса за импер-

фектизацију свршених глагола, који су са своје стране заправо само аломорфи и њихова дистрибуција зависи од фонетског завршетка глаголске основе (в. 5.1).

Ова ситуација у вези с имперфектом и аористом врло је блиска стању у новогрчком и албанском језику јер се и тамо заправо ради о грађењу глаголских облика за изражавање двају видова (а не двају времена!), уз кориштење двеју различитих основа једног те истог глагола. То показује поређење с преводима горе датих реченица на повогрчки и албански језик:

грч.: *Κι αὐτὸς ἐγραφε καθὲς ἡμέρα ἀπὸ ἓνα γράμμα.* 'И он је сваког дана писао по једно писмо.'

Κι αὐτὸς ἐγραψε ἓνα γράμμα χθες. 'И он је јуче написао писмо.'

алб.: *Edhe ai shkruan te çdo ditë nga një letër.* 'И он је сваког дана писао по једно писмо.'

Edhe ai shkroi një letër djë. 'И он је јуче написао писмо.'

Сви досада наведени примери за употребу имперфекта и аориста припадају такозваној "ајсолутној прошлости"¹³⁸. У нашем корпусу нисмо нашли примера за релативну употребу тих глаголских времена, нпр. у гномској служби или у служби футурског аориста. То је свакако у вези с фактом да конситуација у којој смо вршили наша истраживања није била повољна за појаву таквих језичких средстава, тако да ни у којем случају не искључујемо могућност да такви начини употребе поменутих глаголских времена евентуално постоје.

У "зависној служби" (дакле, иза *da* и *oku*) употребљава се само имперфекат, и то и од свршених, и од несвршених глагола. Ту долази, дакле, до неутрализације формалне разлике (у смислу граматичких личних наставака) између свршене и несвршене прошлости у корист имперфекта (дакле, до неутрализације у корист немаркираног члана категорије вида), те се видска разлика изражава само употребом свршених, односно несвршених глагола, а не свршених, односно несвршених временских облика:

Ká da práeme raφότα, eéli za uódvee, kumšiti, da si pum uólve. 'Кад смо обављали посао, сви су ишли, комшије, да помажу једни другима.' (несвршени глагол)

Ká da tóryneme da vřšime, né za uójše strina mi nitu da žni, nitu nišçu. 'Кад смо полазили да вршемо, моја стрина није ишла ни да жање, ни пишта.' (свршени глагол)

¹³⁸ Барин и др. 1995: 412-413.

Будући да се у "зависној служби" (дакле, иза речи *da* и *óku*) неутралише опозиција по категорији перспективности (в. 4.6.1.5), имперфекат у том случају преузима и функцију кондиционала I:

Jás sléꝥa za píše enu písmu óku íme mʷólif. 'Ја бих сада писао писмо кад бих имао оловку.'

Tí za píššēš enu písmu óku ím a šēš mʷólif. 'Ти бих писао писмо кад би имао оловку.'

Óku preꝥuꝥórešē, za ꝥu oníemee. Niém za biéšē. 'Да је проговорио, оне-миле би га. Постао би нем.'

Óku bé na íetnꝥa jáz, za se vórne. 'Да сам била у њиховом [ауту], вратила бих се.'

Ámꝥ Pánde óku né biéšē, né za pumíneme niꝥa. 'Али да није било Пандета, ми не бисмо прошли.'

6.1.2.2.4. Кондиционал I

Будући да кондиционал I представља облик који садржи грамеме прошлости и перспективности (в. 4.6.2), јасно је да је основно значење тог облика управо постојање перспективе (тј. очекивање неке будуће радње) с тачке гледишта прошлости:

Brát mi znáše ší za r r é d e e. 'Брат ми је знао колико ће вредати.'

Будући да се у пракси с гледишне тачке садашњости (тј. времена саопштавања) зна исход тога очекивања (тј. да ли се оно испунило или не), овај облик најчешће носи значење кондиционалности. То може бити потенцијалпа или иреална кондиционалност:

Jás sléꝥa za píše enu písmu óku íme mʷólif. 'Ја бих сада писао писмо кад бих имао оловку.'

Tí za píššēš enu písmu óku ím a šēš mʷólif. 'Ти бих писао писмо кад би имао оловку.'

Óku preꝥuꝥórešē, za ꝥu oníemee. Niém za biéšē. 'Да је проговорио, оне-миле би га. Постао би нем.'

Óku bé na íetnꝥa jáz, za se vórne. 'Да сам била у њиховом [ауту], вратила бих се.'

Ámꝥ Pánde óku né biéšē, né za pumíneme niꝥa. 'Али да није било Пандета, ми не бисмо прошли.'

Кондиционал I употребљава се само у "независној служби". У "зависној служби" (дакле, иза речи *da* и *óku*) замењује га имперфекат (независно од тога да ли је творен од несвршених или свршених глагола). Тиме се неутралише опозиција по категорији перспективности у корист немаркираног (тј. неперспективног) члана (в. 4.6.1.5). Због тога се у два горе наведена примера у зависној реченици не појављује кондиционал I, него имперфекат.

Осим наведеног главног значења, кондиционал I изражава редовно понављану прошлу радњу, уз посебно указивање пажње сваком од њених појединачних понављања:

Ká da práeme rabwóta, céli za wódvee, kumšiti, da si rumwóžve. 'Кад смо обављали посао, сви су ишли, комшије, да помажу једни другима.'

Niā jā šu prájme: Za kláde me prsul', enā káca guliéma, péndesed zél'ke, za kláde me enā kila, zél'ke, kavīa, za wópne me enā káca. Prás za zéve me, dvikste gláve, trista gláve, i za i kláde me na zléma. 'Ево шта смо ми радили: Стављали смо расо, једну велику кацу, педесет глава купуса, стављали смо једно кило купуса, овај, стављали смо једну кацу. Узимали смо празилук, двеста глава, триста глава, те смо га стављали у земљу.'

Za wáde me da ... da naprájme rabwóta, na vičera za liégne me, za prixtéle me enā čerga i enā ruguzina. 'Ишли смо да завршимо посао, увече смо легали, намештали смо једну пољаву и једну рогозину.'

Za kláde e kavīa, gumčenišča, kavīa, za e kláde e nótne klómka. 'Стављали су, овај, ђугумчиће, овај, стављали су клупко унутра.'

Niā na májka za zakwóle me enā wófca éli enā kwóza i za e napráme pastřma. 'Ми код мајке закољемо овцу или козу и направимо пастрму.'

Svekrva mi za si e púliš e témnā, za si zywótriše. Jáz za si e púle mójka rabwóta. 'Моја свекрва је гледала свој посао, она је кувала. Ја сам гледала свој посао.'

Tri diēna na réd yréjše. Za dwójše sáatud diēvet i xól i ... évu i, gríede, su Putáčka. 'Долазио је три дана узастопно. Дође девет и по и ... ево их, долази с Пољакињом.'

6.1.2.2.5. Перфекат

Перфекат у нестрамском говору има искључиво резултативно значење с тачке гледишта садашњости (тј. времена саопштавања). То је оно значење које се код Еуге није Барић¹³⁹ назива "готовом садашњошћу". У овом говору нема ни трагова било каквој пијанси паративности или адмиративности, као што је то случај у већини других македонских говора (међутим, и у њима то важи само за онај перфекат што се гради по наслеђеном словенском моделу *vidělsъ jestь*, који у нестрамском говору не постоји). Перфекат се у нестрамском говору твори од глагола обају видова, у зависности од тога који вид треба да се истакне у поједином случају:

Jás ím ujdvránu na Kúostur. 'Ја сам ишла у Костур.'
Jás ném ižliziénu, né znám jás. 'Ја нисам изишла, не знам ја.'
Těku běli ím pumináto! 'Прошла сам кроз толико белаја!
Jás ím tkalénu své. 'Ја сам ткала све.'
Mi u íma rornáto réndul kumu júva. 'Вратила ми је ред наовамо.'
Ká za ímum vidénu? Némum riđiénu na žvutut. 'Како сам могла видети?
 Нисам [никада] видела у животу.'
Óg gu ímaš pusipánu, áj, nájdi ju! 'Ако си га расуо, хајде, нађи га!
Šúni íme pravlénu tána nám! 'Што су они нама чинили!
Múojut móš se íma piknáto ozdóla put ... u níščeju. 'Мож муж се увукао под огњиште.'
Kúoj ná kěku il'áde unúva íme ujdíénu da rabúole. 'Ко зна колико их је отишло одавде да раде.'
Káži, jás ném ižliziénu, né znám jás. 'Реци, ја нисам изишла, не знам ја.'
Núva ímume puliénu zór. 'Ми смо видели потешкоћа.'

6.1.2.2.6. Футур II

Футур II по свом значењу тачно одговара футуру I (в. 4.6.4.2), само што он носи још и признак резултативности. Он изражава, дакле, перспективу резултата неке радње с тачке гледишта садашњости у односу на будућност, дакле, оно што се у "Хрватској граматичи" назива "готовом будућпошћу"¹⁴⁰:

Za ímum písánu enu písmu za útre. 'Написаћу писмо за сутра.'
 (нем.: 'Ich werde bis morgen einen Brief geschrieben haben.')

¹³⁹ Барић и др. 1995: 406-407, 410-411.

¹⁴⁰ Барић и др. 1995: 416.

У питањима се футур II може употребљавати за изражавање несигурности, неуверености у нешто, недоумице:

Kó za ímum ridiénu? Némum ridiénu na životu. 'Како сам могла видети? Нисам [никада] видела у животу.'

6.1.2.2.7. Плусквамперфекат

Плусквамперфекат означава радњу која је показивала резултат у неко прошло време, па се, према томе, може граматички класификовати као прошли резултативни облик. Ради се, дакле, о "готовој прошлости", према дефиницији у "Хрватској граматици"¹⁴¹:

Ímāšiš písánu ena kníga. 'Био си написао књигу.'
Tiā;u ímee turnátō kámenut i ru jén;zerud da vléze. 'Они су били гурнули камен, те су хтели ући кроз прозор.'
Tiēku móke ímee ridiénu. 'Били су доживели толико мука.'

6.1.2.2.8. Кондиционал II

Основно значење кондиционала II одговара сасвим значењу кондиционала I (н. 4.6.4.4), само што се додаје и компонента резултативности. Изражава се, дакле, перспектива постојања резултата неке радње у будућности с тачке гледишта прошлог времена. Будући да се у садашње време (тј. у време саопштавања) већ зна исход тога очекивања (тј. да ли се оно испунило или не), овај облик увек носи у себи значење иреалне кондиционалности:

Jáz za íme písánu anu písmu óku né dvojšę tvoj. 'Ја бих био написао писмо да он није дошао.'
Ti za ímāšiš písánu anu písmu óku né dvojšę tvoj. 'Ја бих био написао писмо да он није дошао.'

¹⁴¹ Барић и др. 1995: 414-415.

6.1.2.2.9. Императив

Императив је маркиран по признаку императивности у категорији начина. Његово значење одговара функцији коју врши у словенским језицима уопште, па зато не постоји потреба да га у вези с тим тачније одредимо. Он се гради од глагола обају видова:

Ájde Róballd, z éj enó! 'Хајде, Роланде, узми једно!'
K á ž i , k á ž i , š ú s á k a š ! 'Реци, реци, шта хоћеш!'
Š ú d a v é l ' a š l é a , k á ž i _ m i ? 'Шта да ти кажем, реци ми!'
Í s p i _ s i _ ; u k á f e t u ! 'Попиј кафу!'
Š ú í m a š n a m é r a , p r á j _ s i r a b ' ó t a ! 'Шта имаш намеру да радиш, ради!'
P í k á f e ! 'Пиј кафу!'
Z h ú d i _ s e , z h ú d i _ s e ! 'Пробуди се, пробуди се!'
S t á n i , m u v é l i v ú j n a _ m u , s t á n i ! 'Устани, каже му његова ујна, устани!'
D á j _ m u n ě š ě u , m u v é l i . 'Дај им нешто, каже му.'
Ájde, véli dědu, bábo, d á j _ ; u k ú s t u m u d d a _ s e _ u b l ě ě a ! 'Хајде, каже деда, баба, дај одело да се обучем!'
Ájde, mor bŕzu, t ó k m i _ s e d a _ ' ó j m e n a l ' ě r c j a ! 'Хајде бре, брзо, спремај се да идемо у Грчку!'
M i v é l i , ò s t a r í _ j , v é l i , d ě s e d d ě n a ! 'Каже ми, остави их, каже, десет дана!'
D á j _ m i _ ; u ' ' ó s n ě š ě u ! 'Дај ми то!'
D á j _ ; u n a _ m é n e ! 'Дај то мени!'
N a _ m é n e d á j _ m i _ ; u ! 'Дај то мени!'
D ō r š _ s i _ ; u ú m u t , s i v é l ' a . 'Остани само при здравој памети, кажем себи.'
Ò s t a r í t e _ m e g ' ó r e ! 'Оставите ме горе!'
Ájde, t ó k m i t ě _ s e ! 'Хајде, спремајте се!'

Прави императив на формалном плану постоји само за 2. л. једнине и множине, док за 1. л. и 3. л. егзистирају суплетивне конструкције које не носе само императивно значење, него имплицирају и нијансу спремности за извршење радње (особито у 1. л.) или пак оптативну обојеност (особито у 3. л.). Ми их, ипак, сматрамо императивним облицима, јер се и њима побуђује па извршење неке радње.

Синтетички императив за 2. л. јединине и множине замењује се често конструкцијама према моделу „*da* + през.“, па се тиме приближава перифрастичним императивним облицима у осталим лицима. Та конструкција може имати и оптативну нијансу:

Óku imaš něščo da opítaš, da opíta ž bes strá! 'Ако имаш нешто да упиташ, упитај без страха!'

Mu véliše, da mi ká žiš, bábo, udička se zéva vóva. 'Говорио јој је: Реци нам, баба, одакле се узима вода.'

Da fátte, mu véli, ena móska, da e naránite éčmen, mu véli, i da e púšte móskava, mu véli. 'Ухватите, каже им, једну мазгу, нахрапите је јечмом, каже им, те пустите мазгу, каже им.'

Šú vidvóme na nášjud žvud da né ríte vja, díce! 'То што смо ми видели у нашем животу, да не видите ви, децо!'

Da pu mínite miren žvui! 'Проведите миран живот!'

Императивна, односно оптативна функција изражава се помоћу честице *néka* уз презентске облике (в. 4.6.5.10, 4.9.3):

Néka napráj. 'Нека уради.'

Néka te omóre na tibe, jáz díčk'ete za i púl'a. 'Нека убију тебе, ја ћу гледати дечицу.'

Šú sák'e, néka práre. 'Шта хоће, нека раде.'

Áma néka ni rél'e Grci! 'Али пека пас називају Грцима!'

Šú sák'a néka se stvóri! 'Шта год хоће, пека се деси!'

Одрични облик императива гради се искључиво од глагола песвршеног вида, што је опште позната појава у словенском језичком свету:

Na méne né púli, jáz stára se. 'Мене не гледај, ја сам стара.'

Né se kárajte! 'Не свађајте се!'

Прави императив употребљава се и за изражавање низа од више узастопних различитих радњи у живом причању. У таквој употреби императив може да се повеже и с експлицитно израженим субјектом који није у 2. лицу:

F áti ;u plástui, gř ..., májka fšrlí_e fšrkata, jáz z éri_e. Na ržbujut pá, ó s - tarí ;u májka ržbujut, áj, jáska! Áj, tkáj, tkáj! 'Ухватим пласт, гррр, мама баца преслицу, ја је узмем. На разбоју пак, мама остави разбој, хајде, ја! Хајде, ткaj, ткaj!'

V jásvi tás, fšrlí, jáz z éri, z éri_e fšrkava, jáz pr éndi. 'Она жури, баца, ја узмем, узмем преслицу, ја предем.'

6.1.2.2.10. Партицип

У нестрамском говору постоји само један партицип. Он изражава резултативност, па зато служи и за творбу резултативних финитних глаголских облика у комбинацији с помоћним глаголом 'имати'. Њиме се резултат пеке радње исказује као постигнуто и, услед тога, постојеће стање. Партицип се најчешће (осим у наведеним резултативним конструкцијама) среће у предикативној функцији као једна врста статичког пасива:

Djénes ése ru djéna. 'Данас сам рођена.'

Gřcki si zbuřvime pu-kulájnu, zdu beme nau čieni. 'Грчки говоримо лакше јер смо били навикнути.'

Na nám na Néstram ni vel'ee pu ģrčeni, niđné beme pu ģrčeni. 'Нас из Нестрама називали су грцизиранима, ми нисмо били грцизирани.'

Pá né sti pu ģrčen Néstram. 'Нестрам још увек није грцизиран.'

Su zónta ut munista prařen a. 'С појасом рађеним од манистре.'

Sestra mi běši mo žiena. 'Сестра ми је била удата.'

Jás si ģu zbuřvaká e ud ģóspu, d a djénu. 'Кажем ја самој себи, како је од Господа дато.'

Zómbut šu ģu imum mi e rasip a n. 'Зуб који имам, покварен ми је.'

Међутим, партицип у нестрамском дијалекту, као ни у већини македонских дијалеката, не изражава само пасивност. На првом месту стоји значење резултативности, па зато и не говоримо о „пасивном партиципу“. Код непрелазних глагола партицип има значење резултативног активпог партиципа:

Γός ésti pu min áto. 'То је прошло.'

Kámenut e pán at, mu veli. 'Камен је пао, каже му.'

Imše mnó ģu na Buř úriřa iz b e ģáni. 'Било их је пуно који су побегли у Бугарску.'

6.1.2.2.11. Глаголска именица

Глаголска именица представља резултат поименичења глагола. Занимљива карактеристика нестрамског говора јесте да се она не гради само од несвршених, него и од свршених глагола (нпр.: *osunátje, ranátje*).¹⁴² Међутим, према нашим сазнањима, код свршених глагола не постоји парадигматска творба глаголске именице, него се ради о неким лексикализованим случајевима; док грађење глаголске именице од осталих глагола није могуће. Њена употреба одговара ситуацији у источно-јужнословенским језицима у целини, па је нећемо посебно коментарисати:

Célu s a k á n je . Uós ésti na sárceu. 'Целосна љубав, то је у срцу.'
Ká da yšřeme, kákvu s p á n je spēme! 'Кад смо врхли, како смо спавали!'

6.1.2.2.12. Глаголски прилог

Видоески у вези с југозападним македонским дијалектима копстатује како се у њима као „архаизам“ у глаголском прилогу појављује наставак *-ešřem* и даје примере *vikaešřem* и *noseešřem*.¹⁴³ Међутим, он не даје тачнија обавештења о томе у којим деловима широког југозападног говорног подручја постоје наведени облици. Ми морамо копстатовати да, и поред примене различитих начина испитивања (в. 2.1), нисмо успели да добијемо пример глаголског прилога. Из тога закључујемо да такав облик у нестрамском говору или уопште не постоји, или се, у крајњем случају, налази у фази одумирања.

6.1.3. Објекат

Што се објекта тиче, требало би, свакако, испитати обележеност заменичког објекта у дативу и у акузативу предлогом *na* као маркером за објекатски статус и појаву такозваног "удвајања објекта", јер су то сфере које показују хетерогену слику и унутар македонских дијалеката.

¹⁴² В. о овоме: Димитровски 1988: 109-112.

¹⁴³ Видоески 1988 б: 88.

6.1.3.1. Обележавање објекта

Међу македонским говорима постоје извесне разлике у погледу начина обележавања објекатског статуса индиректног и директног објекта уопште, а и у зависности од тога да ли службу објекта врши именица или заменица.

6.1.3.1.1. Именска синтагма у служби објекта

Именски индиректни објекат следи основни источно-јужнословенски образац обележавања објекатског статуса помоћу предлога *na* као маркера. У неким македонским и бугарским говорима има одступања од тог обрасца само у изолованим случајевима у којима су сачувани стари дативни именички облици (углавном код властитих имена и код именица које изражавају родбински однос).¹⁴⁴ Колико нам је познато, постоји само један македонски говор у којем се дативни објекат изражава доследно на синтетичан начин код свих именица, то је бобоштански говор.¹⁴⁵

У нестрамском говору, додуше, постоје неки крњи остаци старих дативних облика (*Pándetómu kóla* 'Папдетов ауто' и *cérotómu ščérka* 'царева кћи', в. 4.1.1), међутим, они су, прво, с јако ограниченом сфером употребе и ни у којем случају не представљају редовну парадигму за све именице, а друго, не изражавају дативни, већ само посесивни однос, као што се и из горе наведених примера види.

Према томе, у нестрамском говору једини начин обележавања именског индиректног објекта јесте предлог *na* као маркер објекатског статуса, и то независно од тога да ли је именска синтагма у служби објекта одређена или неодређена:

Mu f'rg'ee t'kvíla n a_č'ó v e k u t paežne. 'Бацале су човеку, овај, паучине.'
N a_díéd u žit'uniŋa tu_ésii. 'Деди је корен одавде.' (Ово је заправо само на формалном плану дативни објекат, а на значењском плану је реч о посесивном односу.)
Mu_vík'e n a_májka : ... 'Викала сам мајци: ...'
Jás tu_i_nájdum n a_májka_ti. 'Ја сам их нашла твојој мајци.'
Ká mu_wéliš išči n a_májka_ti i_n a_bába_ti? 'Како још кажеш својој мајци и свом оцу?'

¹⁴⁴ Видоски 1968 б.

¹⁴⁵ Видоски 1986: 134. Видоски се, пишући о бобоштанском говору, позива на Мазон 1923.

I nīā mu zbŭŭrveme na dīēcte mak'edŭncki. 'И ми смо говорили деца македонски.'

Stāni, mur Cil'o, mu vēli na pŭ-gullīēmtŭ. 'Устани, море Циљо, каже вем [детету].'

Jās mu vēl'a na tīīā tŭ ŭa šu se Gŭrci: ... 'Ја кажем овима овде који су Грци: ...'

Интересантнији је случај директног именског објекта.

Неодређени директни објекат с именском синтагмом у тој служби не обележава се посебно, односно маркер за објекатски статус је у том случају нулти:

Gŭ utkrīe sēndukut l najdŭŭe en a rīza šu hīēše su hēl'ek. 'Открили су сандук и нашли једну кошуљу с трагом.'

Pī káfe! 'Пиј кафу!'

S rē prāve. 'Све сам радила.'

Za si zēveme patāte, za klāŭeme sirēnje. 'Узимали смо кромпире, стављали смо сир.'

Nē kŭpfeme mēsŭ nīā tāka. 'Нисмо ми тако куповали месо.'

Nīā nē jādeme ŭ ŭfse na Mažŭrcka. 'Ми нисмо јели оваца у Мађарској.'

Nīā na mājka za zakŭŭleme en a ŭŭfca ēli en a kŭŭza i za e naprāeme pastŭrma. 'Код мајке ми закољемо неку овцу или неку козу, те направимо од ње пастрму.'

Brāt mi imaše kŭŭla tētna. 'Брат ми је имао свој ауто.'

Prēkázne káŭeme, vāreme mīslr, piēčeme patāte, kajtīce iŭŭeme, kustēne ... 'Причали смо бајке, варили смо кукуруз, пекли смо кромпире, кршили смо орахе, кестепове ...'

Ká da vŭršeme, ká kru spānje spēme! 'Кад смо врхли, како смо спавали!'

Na vičera za liēgneme, za pustēl'eme en a čērga i en a ruguzīna. 'Увече смо си легали, намештали смо једну поњаву и једну рогозину.'

Sīēme ŭjdŭŭe da krāde žītŭ. 'Затим су отишли да краду жито.'

Dāj mu nīēš ču! 'Даж им нешто!'

Své katrīā imenīš ča imeme, nētēme ŭŭrcki imenīš ča nīā. 'Ми смо само таква имена имали, писмо имали грчких имена.'

Сложенија је ситуација у одређеном директном објекту (у којем је именица обележена одређеним, понекад и неодређеним чланом¹⁴⁶ или показном заменицом, или је по свом значењу одређена, као нпр. властита имена и ознаке родбинских односа).

¹⁴⁶ В. Топалињска 1983.

И овде је нормално да се одређени директни објекат не обележава посебним маркером, као што је то случај у већини македонских и бугарских дијалеката:

Čiča mi go ustai rāz bujut. 'Стрина ми је оставила разбој.'
Ká ;u yél'e r'vólut, ká ;u yél'e lárto? 'Како називају вола, како зову ралицу?'
L. lēbud ;u pukašle. 'Поскупили су хлеб.'
Ūmut kámi ;u dōr'ñ ;vóspu? 'Како ми Господ чува памет?'
Ká ;u yél'e t'vój, vój šu ;zb'vórví? 'Како се зове овај, овај који говори?'
Čúpatā e yél'ee Eǰngelikí. 'Девојку су звали Ангелики.'
Tíla e kráde r'vódatā, bré! 'Они краду воду, бре!'
Za e klájše cénatā i ;za kinísaše páz ;rut. 'Он стави цену, па почне ијаца.'
Da e púšte mós kātā! 'Пустите мазгу!'
T'vóje ovóri vrátta da ni v. 'Он је отворио врата да нас види.'
L táse yél'ee Frusína. 'И ова се звала Фросина.'
Gu ;vádvee drébnuto. 'Вадили су ситно.'
Né m'vóže da gu ;zeve Ká rto. 'Нису могли да освоје Тврђаву.'
T'vós né ;nāe da mu gu ;reča. 'То нисам знала да им кажем.'
Dáj mi ;u t'vós n lēš ču! 'Дaj ми то!'
M'vóre, i ;usakávee r'vújti ut ;krádénje! 'Бре, сакатили су људе лоповлуком!'
L kóš čete té mni mu i ;zvée. 'И куће су им узели.'
L k'vój ;náj ká i ;vide tapliete brát mi. 'И ко зна како је мој брат видео тапије.'
Jáz dlé cite i ;púšči. 'Ја сам пустила децу.'
Vi i ;zvéme tíla čú pke. 'Узели смо вам те девојчице.'

Само у веома малом броју примера констатовали смо обележавање именских синтагми у служби одређеног директног објекта маркером *na*, којим се, као што смо већ истакли, редовно означава индиректни објекат (в. горе). Ради се о именским синтагмама које у себи садрже властито име или ознаку родбинског односа:

Tíla ;u ;v'k'ee Níku nā ;brát mi. 'Они су мог брата звали Нико.'
Nā ;tátkā mi ;u yél'ee Pál'v. 'Мог оца су звали Паљо.'
L ;Túrčinud da e ;pu ;lédni nā ;Frusína. 'И Турчин погледа Фросину.'

Међутим, и код таквих именских синтагми налазили смо примере у којима се објекатски статус не маркира предлогом *na*:

Brát mi ;u yél'ee Níkifór. 'Мог брата су звали Никифор.'
Gu ;zvéle Jórjitu U ;v'v'fcku. 'Узеле су Јоргија Уловског.'
Séne ká gu ;zvé K'íru, se yél'e Kalapúti. 'Откад сам се удала за Киру, презивала сам се Калапути.'
Májka e yél'ee Úl'v. Bábā e yél'ee Ténv. Siéstra mi e yél'ee Stérija.
 'Мајку су звали Уља. Бабу су звали Тена. Моју сестру су звали Стерија.'

M á j k a _ m u e _ v é l ' e e X a r i k l ' a . 'Њену мајку звали су Хариклија.'
D u n é s i _ e t í N í n a , n a G e r m á n j a _ z a _ s t e . 'Одведи ти Нину, бићете у Немачкој.'
J á z _ z a _ e _ z é v a N í n a . 'Ја ћу се оженити Нином.' (дословно: 'Ја ћу узети Нину.')

K í r u s i _ y u _ í n u m p i k n á t u n a _ o ž a k u d ž e l n j u t . 'Јадног Киру увукла сам у оцак.'

Нажалост, писмо могли утврдити да ли се ради о факултативној употреби, можда због тога што је још увек у току прелазак од конструкције без маркера *na* ка конструкцији с њим, или због тога што је реч о утицају македонског књижевног језика на говор наше информаторке у правцу ка употреби без маркера *na*. О маркеру објекатског статуса *na* биће нешто више говора у тачки 6.1.3.1.2.

6.1.3.1.2. Дуги облици личних заменица у служби објекта

Дуги облици личних заменица такође врше службу имепских синтагми. Они се, међутим, на синтаксичком плану понашају друкчије од осталих именских синтагми, тако да ћемо их третирати као посебан случај. Што се заменичког индиректног објекта тиче, треба рећи да нестрамски говор спада у ову скупину македонских говора у којима дуги заменички облици за датив и за акузатив¹⁴⁷ нису међусобно формално издиференцирани. Интересантно је то да се у овом говору (као, спорадично, и у дојранском, и у дебарском¹⁴⁸) оба облика (дакле, дативни и акузативни) у објекатској функцији појављују уз предлог *na*, који је у овом случају потпуно десемантизован и служи заправо само као маркер објекатског статуса:

Индиректни објекат:

N a _ m é n e d á j _ m i _ y u ! 'Дај то мени!'
M i _ x e p l á č i n a _ m é n e . 'Мени се плаче.'
N a _ m i é n e , m á m o , š ú z a _ m i _ n a p r á v e ? 'Шта ће мени урадити, мама?'
Ó k u t i _ s t r ú v a n a _ t i é h e , v é l ' a , š ú s á k a š . 'Ако теби одговара, кажем, шта хоћеш.'
N a _ t é h e t i e _ d á v u m k n í g u . 'Теби дајем књигу.'
Š ú t u _ n a p r á v í e n a _ n i é y u s i é a ? 'Шта су сада њему урадили?'

¹⁴⁷ "Акузатив" је, наравно, само условни традиционални назив за оно што се може правилније означавати као "општи падеж", в. Видоски 1965.

¹⁴⁸ Видоски 1965: 27.

Na _n é yu né m u stávee da z b'órv i, ní na tátka m u. 'Њему нису давали да говори, нити његовом оцу.'

Na _n é ĩ a m u dávm ena kníga. 'Њој дајем књигу.'

Šú ni ĩ me p r'á ěnu ĩ a na _n á m ! 'Шта су они нама радили!'

Na _r á t vi j yél' a. 'Вама то кажем.'

Mu yél' a ní šču na _n í. 'Кажем нешто њима.'

Директни објекат.

Ľ si d'ójde májka ud g'ósti i me r'ódi na _m í ěn i. 'И мама је дошла из посете, те је родила мене.'

Néka te omóre na _t í ě b e. 'Нека убију тебе.'

Te m í l'vum na _t é b e. 'Тебе волим.'

Na _n é yu ĩ u píl' a. 'Њега видим.'

Na _n é a e píl' a. 'Њу видим.'

Na _n á m na N é stram ni yél' ee pu r'á ěn i. 'Нас у Нестраму називали су грцизи-ранима.'

Na _n á m za ni k réne. 'Нас ће однети.'

Na _r á t vi píl' a. 'Видим вас.'

Na _n í i píl' a. 'Видим њих.'

Ово означавање објекатског статуса у дативу представља доследно преношење такве праксе с именских синтагми (на тај се процес нисмо осврнули у овом раду, јер се ради о уобичајеном поступку у источно-јужнословенским језицима уопште; в. 4.1.1) на заменице.¹⁴⁹ Другим речима, полази се од следеће дативне конструкције:

Mu yk' e na _m á jk a : ... 'Викала сам мајци: ...'

Иста конструкција с предлогом *na* као маркером за дативни објекат гради се паралелно и код дугих облика личних заменица:

Na _n é ĩ a m u dávm ena kníga. 'Њој дајем књигу.'

Та редовна обележеност дугих дативних заменичких облика предлогом *na* повезује нестрамски говор с источним македонским наречјем.¹⁵⁰

Пракса означавања акузативног објекатског статуса је, по свој прилици, пренесена с индиректног на директни објекат. Обично се наводи да употреба предлога *na* уз дуге заменичке облике у објекатској функцији представља аромунски утицај (у којем, паводпо, предлог *pi* врши сличну функцију).¹⁵¹ Међутим, према описима аро-

¹⁴⁹ Конески 1981 б: 146.

¹⁵⁰ Видоески 1960/61: 24.

¹⁵¹ Илијевски 1988: 107.

мунског језика Збигњева Голомба¹⁵² и Јанка Јанаћијеског-Влаха¹⁵³ тај предлог у поменутом језику не врши овакву маркерску функцију, већ се директни објекат именица и заменица гради без предлога, док је пак познато да у румунском језику постоји таква употреба предлога *pe*.¹⁵⁴ У књизи "Dialectologie română" чак изрично пише: "Што се акузатива тиче, најважнија црта аромунског језика је изражавање личног акузатива без *pe*¹⁵⁵ (као и у свим дијалектима јужно од Дунава)."¹⁵⁶ С друге стране, Настев цитира Конеског и каже да таква употреба предлога *pe* постоји и да је она у вези с *na*-конструкцијама у директном објекту.¹⁵⁷

6.1.3.2. Удвајање објекта

Македонско језичко подручје није хомогено у погледу заступљености појаве тако званог "удвајања објекта". Док је његова употреба у западном наречју македонског језика регуларна,¹⁵⁸ у источном то није случај. Међутим, има доста прелазних типова, тако да је степен обавезности тога удвајања објекта важан критеријум за класификацију македонских говора.

У нестрамском говору имамо углавном исту дистрибуцију удвајања објекта као и у македонском књижевном језику. То значи да је удвајање обавезно у следећим случајевима:

а) у индиректном објекту, увек:

Ero_dete_mu_se_umori_na_Xristu_Azilofski. 'Христу Ацијовском убијено је једно дете.' (Ово је заправо само на формалном плану дативни објекат, а на значењском плану реч је о посесивном односу.)

I_jas_mu_vel'a_na_diedoto:... 'И ја кажем деди: ...'

Mu_yujska_na_majka. 'Саткала сам га мајци.'

I_mu_dae_pudavoci_na_dietto. 'И дао је детету поклоне.'

Stani,mur_Cil'o,mu_veli_na_pugulietto. 'Устани, море Циљо, каже већем [детету].'

¹⁵² Голомб 1984.

¹⁵³ Јанаћијески-Влаху 1993.

¹⁵⁴ Бајрер и др. 1987: 280-282.

¹⁵⁵ Истичање је ауторово.

¹⁵⁶ Карацуну Мариоцеану и др. 1977, 181: "În ce privește cazul acuzativ, cea mai importantă trăsătură a aromânei este exprimarea acuzativului personal fără *pe* (ca în toate dialectele sud-dunărene)."

¹⁵⁷ Настев 1988: 71.

¹⁵⁸ Видюски 1960/61: 23.

I nã tu zbŕveme na diēcte mak'edŕnki. 'И ми смо говорили деца македонски.'

Jás tu vél'a na tãã túva šu se Gŕci: ... 'Ја кажем овима овде који су Грци: ...'

Šú da mi lékni na méne za kãvã imeníšã? 'Како ће мени пасти на памет таква имена?'

Mi se plãã na méne. 'Мени се плаче.'

Na tãbi Paskál' né ti vik'ee? 'Нису ли тебе звали Паскал?'

Nišã, mŕore kvŕori, na tãbe né ti práve. 'Теби, бре кћерко, неће ништа радити.'

Na néyu tu dávum enã kníã. 'Њему дајем књигу.'

Na néã tu dávum enã kníã. 'Њој дајем књигу.'

Na nám da ni ričite! 'Реците иама!'

Na rátr i vél'a. 'Вама их кажем.'

Mu vél'a nišã na ni. 'Њима кажем нешто.'

- б) у директном објекту, уколико је реч која га чини одређена (дакле, обележена одређеним, понекад и неодређеним чланом, показном или општом заменицом или је већ по свом значењу одређена; такве су нпр.: личне или показне заменице, властита имена, ознаке родбинских односа):

Gu zvéle Jŕrjitu Ulŕŕfcku. 'Узеле су Јоргија Уловског.'

Séne kã gu zvé K'íru, se vél'e Kalãputi. 'Откад сам се удала за Киру, презивала сам се Калапути.'

Čičami go ustãí ráz bujut. 'Стрина ми је оставила разбој.'

En čŕŕreg go umŕŕie. 'Убили су једног човека.'¹⁵⁹

ŕãniyu plãstut. 'Ухвати пласт.'

Tããyu ímee turnãto kãmenut. 'Они су били гурнули камен.'

Brát miyu vél'ee Nikifŕ. 'Мог брата звали су Никифор.'

Tããyu vik'ee Niku na brát mi. 'Они су мог брата звали Нико.'

Na tátka miyu vél'ee Pãŕŕ. 'Мог оца звали су Паљо.'

Da yu mésiš tŕŕj, jãg da ési, da se umŕŕiř ud gmečénje. 'Да би га месно, треба да будеш јак, да се убијеш од гњечења.'

Díete síedum gudíne právee za da gu isprãve ézikut. 'Деца је требало седам година да би поправили језик.'

E dién dósta da yu klãř na šíře, i pá za se máva. 'Доста је да једног ставиш у флашу, па ће опет правити белаја.'

I síestra tu za yu zéj... na ku j drúk. 'И моја сестра удаће се за неког другог.' (дословно: 'И њена сестра узеће неког другог.')

Ti ričku, si yu ímum úmut léčã. 'Рекла сам ти да још памети имам.'

Mãjka e vél'ee Úŕŕ. Bãba e vél'ee Teno. Síestra mi e vél'ee Stériŕŕ. 'Мајку су звали Уља. Бабу су звали Тена. Моју сестру су звали Стерија.'

¹⁵⁹ Тополнишка 1983

Májka mu e vél'ee Xaríkl'a. 'Њену мајку звали су Хариклија.'
Svekrva mi za si e púliše témnata, za si zyóviše. Jáz za si e púl'e m'ójata ra β'óta. 'Моја свекрва је гледала свој посао, она је кувала. Ја сам гледала свој посао.'
Dunési e tí Nína, na Germánja za ste. 'Одведи ти Нину, бићете у Немачкој.'
Ítás e vél'ee Frusína. 'И ова се звала Фросина.'
ÍTúrčnud da e pu'ledni na Frusína. 'И Турчин погледа Фросину.'
Ímu e pusik'óe β'óta. 'И пресекали су му воду.'
Za mu e yrésna sikuríe ata íut niéyu íut miéne. 'Ударићу секиром по њему и по себи.'
Mu gu ispíe rínutu. 'Попили су им вино.'
Ká yu kórsti diétu? 'Како је крстио дете?'
Né prestása da si yu zéva prikitó. 'Нисам стигла да узмем прђију.'
T'ós né znáe da mu gu réča. 'То нисам знала да им кажем.'
Ídrújiti za si i ímete dvóma. 'И друге [ствари] смо имали код куће.'
Jáz diéčk'ete za i púl'a. 'Ја ћу гледати дечицу.'
Pa ū céli i puméviš! 'Па ти све памтиш!'
Íjój i sópra céli. 'И он их је све скупио.'
Za i dós céli. 'Даћеш све.'
T'ój párete né i dáde. 'Он пије дао новац.'
Ítíla péd diéna i pumináte i si dujd'óme náza. 'И провели смо оних пет дана, те смо дошли патраг.'

Ísi dvójde májka ud g'ósti i me r'ódi na m'ieni. 'И мама је дошла из посете, те је родила мене.'
Ína méne da me vikni. 'И мене да позове.'
Te mílvum na téhe. 'Тебе волим.'
Na téhe te púl'a. 'Тебе видим.'
Žélnjud da gu yí na niéyu. 'Јадан, баш њега да види.'
Na nátni púlite? 'Видите ли нас?'
Tíla sák'ee da ni istréhe na nátn, áta pá ustanáe. 'Они су хтели да нас истребе, али ипак су остали (људи).'
Na gátn ri púl'a. 'Вас видим.'
Na ní i púl'a. 'Њих видим.'

У осталим случајевима не врши се удвајање објекта:

Drá ru'vóvi si ímete. 'Имали смо два вола.'
Pí káfe! 'Пиј кафу!'
S ré práve. 'Све сам радила.'
Mésu si ímete ud dvóma. 'Месо смо имали код куће.'
Ívójme, zévute e na β'ófsa, e zakláme. 'И идемо, узимамо једну овцу, закољемо је.'
Íma leofortío. 'Има аутобус.'
Ímete ru deníca na Kvóstur. 'Имали смо воденицу у Костуру.'

Niŕa imeme gútnu túva. 'Ми смо имали овде гумно.'
Za vóde da piŕa vó d a jás na plémna. 'Ја сам ишла да пијем воде у нлевњи.'
I mu kláve trí miétle táka uzg vóra glávna. 'И стављали су му три метле онако наврх главе.'
Ímaše en a k r á ŕ b a na Néstram. 'Десила се једна крађа у Нестраму.'
Ž. í é n a kaj m i é n e í m a š e. 'Имао је жену, као што сам ја.'
I kláde ná e ŗ k á m e n g v ó l e m támu. 'И, ето, ставио је тамо велик камен.'

Тиме је нестрамски говор близак западном македонском наречју и македонском књижевном језику. Сматрамо да у овом раду није потребно разматрати порекло те појаве јер је она веома распрострањена, особито у источно-јужнословенским језицима, али и у пеловепским балканским језицима, па је и то разлог што је много писано о њеном постанку и о међусобној повезаности тог феномена у појединим балканским језицима.¹⁶⁰

6.1.4. Ред клитичких речи у реченици

Македонски дијалекти међусобно се разликују, између осталог, и према томе какав је ред клитичких речи у реченици.¹⁶¹ Битна су два аспекта.

Према критеријуму да ли проклитике могу стајати и у апсолутној почетној позицији у реченици или не, македонски дијалекти се деле на две главне групе. Док у западним македонским говорима проклитике стоје увек испред синтагме коју ближе одређују (осим кад су у комбинацији с императивним облицима и с глаголским прилогом, а и то с извесним особеностима), у источним македонским говорима, као и у већини бугарских дијалеката, у начелу још увек важи прасловенско правило по којем клитике не могу стајати у апсолутној почетној позицији у реченици.¹⁶²

¹⁶⁰ В. нпр. Аснова 1989: 76-84; тамо има и доста библиографских података о радовима посвећеним овом питању.

¹⁶¹ Ми овде не говоримо о великом броју предлога који су с прозодијског гледишта такође проклитике. Они су у свим словенским језицима увек у позицији испред именске синтагме коју ближе одређују, те немају диференцијалну функцију при међусобном разграничавању словенских дијалеката, а, према томе, ни при класификацији македонских дијалеката. Пошто ови предлози не показују варијације у погледу њиховог положаја према синтагми коју ближе одређују, ми их у овом раду не разматрамо.

¹⁶² Видоски 1970 б: 31.

6.1.4.1. Место презентских облика глагола 'бити'

Као што смо већ показали у тачки 4.6.5.1, у нестрамском говору постоји једна специфичност у парадигми презент глагола 'бити'. Он има две паралелне парадигме презентских облика, од којих се једна састоји из енклитичких, док другу сачињавају ортотони облици. Ова последња парадигма представља изузетак у оквиру македонских дијалеката.

Са значењског гледишта писмо констатовали никакве разлике између двеју парадигми. Међутим, што се њиховог синтаксичког понашања тиче, постоји једна очигледна разлика.

Енклитички облици глагола 'бити' подлежу истим ограничењима као што је то случај углавном у свим македонским говорима. Они, дакле, не могу стајати у апсолутној почетној позицији у реченици. То важи и за друге македонске говоре, уколико ови облици врше функцију копуле или пунозначног глагола. У западном македонском паречју апсолутни почетни положај је могућ само у оним случајевима у којима глагол 'бити' служи као помоћни глагол за грађење сложених облика неког другог пунозначног глагола (то су облици типа „сум дојден“). Међутим, пошто у нестрамском говору не постоје сложени облици тог типа (в. 4.6.6.2.6), те су једине функције које тај глагол врши у нестрамском говору управо копулативна служба и употреба у функцији пунозначног глагола, можемо закључити да се енклитички презентски облици глагола 'бити' померају из почетне позиције у позицију унутар реченице:

Né_s e dujděna ut Mađarska, vél'a. 'Нисам дошла из Мађарске, кажем.'

Fála na bó;u, dojru_s e. 'Хвала Богу, добро сам.'

Še;u né_s e sama. 'Сада нисам сама.'

Jás stára_s e. 'Ја сам стара.'

Í, éw me, léšče živa_s e. 'И ево ме, још сам жива.'

Jás ut táka ti pėd yudine pí-mláda_s e písána. 'Ја сам уписана као пет година млађа од твојег оца.'

Udiěka_s i ti? 'Одакле си ти?'

Áma ti ;tádna_s i! 'Ма ти си гладна!'

Ti náj-mála_s i? 'Јеси ли ти најмлађа?'

Kiěku yudine_s i? 'Колико имаш година?'

Í da_s i gláden i da_s i ;žžen wóš;u ésti. 'И бити гладан, и бити жедан, лоше је.'

Ti, dóbar_s i? 'Ти, јеси ли добро?'

Kwój_s i ti, mu vél'a. 'Ко си ти, кажем му.'

Já, da te yida kwója_s i! 'Хајде, да те видим, која си?'

Mi_e_strá! 'Страх ме је.' (Ту се очигледно сматра да је клитика *e* 'је' у средишњој позицији у реченици, мада испред ње стоји само друга клитика. Ово правило представља одступање од ситуације која је карактеристична за македонски књижевни језик.)

Kámenut_e_pána. 'Камен је пао.'

Né_znám_óku_e_živa_tás. 'Не знам да ли је она жива.'

Tvoj_tužané_e_ljep. 'Ово овде није хлеб.'

Tužan_ésti_pazarut_tužan_e_gumnutu. 'Ту је пијаца, овде је гумно.'

Né_e_živi_tvoj_tužan. 'Ово овде није живот.'

Né_e_táka? 'Није ли тако?'

Žušta_e_rabóta. 'Ствари стоје лоше.'

Šu_rabóta_e_tás? 'Шта је ово?'

Nišču_né_e! 'Није ништа.'

Né_znám_koj_e. 'Не знам ко је.'

Né_znám_ude_ni_e. 'Не знам одакле пам је.'

Né_e_mštenica. 'Није лаж.'

Jás_si_žučuvaká_e_ud_glasput_dadlenu. 'Ја га кажем, како је од Бога дато.'

Zómbut_šuču_žimut_mi_e_rasipán. 'Зуб који имам покварен ми је.'

Tvoj_e_množu_dobar_čovjek. 'Он је врло добар човек.'

Žóžnut_na_koštan_e_toput_množu. 'Ватра у пашој кући је врло топла.'

Kumšata_ni_e_množu_sirumá. 'Наш сусед је врло сиромашан.'

Na_vičera_e_množu_toplo. 'Увече је врло топло.'

Vičera_e_studna. 'Вечер је хладна.'

Náši_s_me. 'Своји смо.'

Sámi_s_me_samuvile_sleđa. 'Сад смо саме виле.'

Niđa_s_me_na_górna_tála. 'Ми смо у горњој махали.'

Niđané_s_me_itiđa. 'Ми нисмо одавде.'

Niđa_s_me_žipci_nasprut_ni. 'Ми смо Цигани у поређењу с њима.'

Žipci_s_me_nasprut_ni. 'Цигани смо у поређењу с њима.'

Sviti_s_me_náši, šám_se_subráme_tužan, s_me_čeli_náši, né? 'Сви смо своји, чим смо се скупили овде, сви смо своји, је ли?'

Tri_l'udi_s_me, Tri_l'udi_s_me_sleđa_tužan, Tri_mina_s_me, množ, Niđa_s_me_četiri. 'Тројица људи нас је. Тројица људи нас је сада овде. Тројица нас је, може. Нас је четворица.'

Né_s_me_váši. 'Нисмо ваши.'

Viđa_né_s_te_l'udi? 'Јесте ли ви луди?'

Sámu_slestre_s_te, á? 'Ви сте само сестре, је ли?'

Tri_slestre_s_te, á? 'Три сестре сте, је ли?'

Dunési_e_iti_Niđa, na_Germónja_za_s_te. 'Одведи ти Нину, бићете у Немачкој.'

Ude_s_te? 'Одакле сте?'

Ká_s_te_viđa? 'Како сте ви?'

Náščĭ s e utúŋa. 'Наши [људи] су одавде.'
Šú lúdi l'údi s e! 'Какви су луди људи!
Šú s e tĭa l'údi šu nájdu?! 'Какви су ови људи, на које сам наишла?!'
Čerlepne znáš šú s e? 'Знаш ли шта су црепови?'
Cĕli náščĭ l'údi sirumási s e. 'Сви су наши људи сиромаси.'
Tĭa s e pĭanĭncki sĕŋa. 'То су планинска села.'
I skopi s e. 'И скупи су.'
Kaj l'úji šu s e lúdi, i vrĕmetu e lúdo. 'Као што су људи луди, и време је лудо.'
I támu si s e čĕmete. 'И тамо су чесме.'
Afú se rudĕe támu, Germánci s e. 'Пошто су се родили тамо, Немци су.'
I zómbiti mi s e dóbri. 'И зуби су ми добри.'
I drújiti kumšĭi, i tĭa sirumási ni s e. 'И други суседи, и они су нам сиромаси.'
Tĭa s e d'óbri l'údi. 'Они су добри људи.'
Tĭa s e sirumási. 'Они су сиромаси.'

Забрана почетне позиције у реченици не важи кад испред клитичких презентских облика глагола 'бити' стоји једна од императивних честица *da* или *nĕka*. У случају честице *nĕka* то се може лако објаснити тиме што је она ортотона и што се не нарушава захтев да се енклитички облици наслањају па ортотону реч која стоји испред њих. То објашњење не можемо пренети на случај честице *da*, која је проклитика. У вези с њом енклитички облици глагола 'бити' постају проклитике, те се заједно с проклитичком честицом *da* ослањају на следећу реч у реченици:

Da s i dóbru! 'Буди добро!
Nišču, da s i žif! 'Нема па чему, буди жив и здрав!
Nĕka e skĭ;a su pjáte! 'Нека буде сада с тањирима!'

Сасвим је различито стање у вези с ортотопом парадигмом глагола 'бити'. Они облици не подлежу никаквим позиционим ограничењима у реченици (као ни сви остали ортотони глаголски облици), те се сви појављују и у апсолутној почетној позицији у реченици:

Dĭénes é s e rudĕnĭ. 'Данас сам се родила.'
Jás é s e Malk'edŏŋka. 'Ја сам Македонка.'
I ōku opĭtaš, jás é s e ut Ōxrit. 'И ако упиташ, ја сам из Охрида.'
Jás é s e čĭstĭ Mak'edŏŋka. 'Ја сам чиста Македонка.'
Ĕ s e stĭrĭ. 'Стара сам.'
Ĕ s e sedómdeset četiri ħudine sĕĕa. 'Сад имам седамдесет четири године.'
Jás é s e, tu vél'a jás. 'Ја сам, кажем му ја.'

Mu káza, pumini sléa, é s i budála? 'Рекла сам му: Прођи сада, јеси ли будала?'
Da u mésiš tvoj, jág da é s i, da se umóriš ud gmečnje. 'Да би га месно, треба да будеш јак, да се убијеш од гњечења.'
Ti é s i kasmelláka. 'Ти си срећница.'
Ti é s i, sléstro, kasmelláka. 'Ти си, сестро, срећница.'
Udiéka é s i? 'Одакле си?'

Čitiri saáti é s ti su n'óžete. 'Четири сата треба пешице.'
Táka é s ti. 'Тако је.'
Diéduto é s ti pred'ójden níva. 'Деда је поново дошао овамо.'
Na diédu žltá uníva mu é s ti. 'Дедини су корени одавде.'
Sléa k'óž ná ká é s ti, né náme níva. 'Ко зна како је сада, ми не знамо.'
Pá né s ti pu;srčen Nléstram. 'Нестрам још увек није погрчен.'
Šú saát é s ti? 'Колико је сати?'
Tás šu é s ti blísku pri sléto náj-visóka é s ti. 'Она која је близу села највиша је.'
T'vós é s ti ena kní;aknóka. 'Ово је танка хартија.'
É s ti móškjud gáber i žénckjut. Móškjut é s ti su t'rnja. Žénckjut é s ti sín. 'Постоји мушки граб и женски. Мушки има трње. Женски је плав.'
Giládušut é s ti tvóša rab'óta. 'Глад је зла ствар.'
Í da si gláden í da si žéžen tvóšu é s ti. 'И бити гладан, и бити жедан, лоше је.'
Pu diénut é s ti vičérja. 'После дана је вечер.'
Nvóšjara é s ti snúdna. 'Ноћ је хладна.'

Náši, céli é s me náši. 'Своји, сви смо своји.'
Šú da vélime, dójru sme? Dójru sme, dvójru. Da vélime tvóši sme, né sme tvóši, dvójri é s me. 'Шта да кажемо, добро смо? Добро смо, добро. Да речемо лоше смо, писмо лоше, добро смо.'
Sléa tri é s me. 'Сад нас је тројица.'

Kléku brátja é s te? 'Колико вас је браће?'
É s te céli t'va? 'Јесте ли сви овде?'

Tíva d'íce é s e své máléčki. 'Ова су деца сва мала.'
Givórna m'la i dólna m'la é s e tíva t'va. 'То су горња и доња махала.'
Áma tíva t'va t'k'v'la é s e, ši si e b'óliž ;lávja? 'Али ови су такви, што те боли глава?'
I na kvóstur é s e tapičete. 'И тапије су у Костуру.'
Z'kulnéti é s e. 'Проклетни су.'
Sámu M'akidónci é s e. 'Само Македонаца има.'
Z'šú é s e zengíni. 'Стога што су богати.'

I nja listja šu se na drvutu é s e mnó;u ubávi. 'И ово лишће што је на дрвету, јако је лепо.'

Cújaja na kumšáta é s e ubávi, lípi. 'Суседово цвеће је лепо.'

Né se sáma jás, é s e dvá mína. 'Ја нисам сама, двоје нас је.'

Dvá póta i dvá é s e četiri póta. 'Два и два пута је четири пута.'

Tvoj e onóri vráta da ni ví, kvoj é s e nótre. 'Он је отворио врата да нас види, који су унутра.'

Dje é s e kurfilácii? 'Где су жандари?'

6.1.4.2. Место и међусобни ред осталих клитика и неких честица у реченици

Македонски дијалекти се међусобно разликују и по томе какво је место и унутрашњи ред клитика и неких честица у реченици. При постављању дотичних правила мора се извршити диференцијација између индикативних и императивних реченица. Ми овде не наводимо имперогативне реченице као засебну категорију, јер оне у нестрамском говору подлежу истим правилима као и индикативне реченице. Нисмо приметили да у питањима долази до инверзије, што, иначе, није редак случај у другим словенским говорима. Исто тако нисмо опазили да зависне реченице одступају у том погледу од структуре главних реченица.

Речи чије ћемо место и међусобни ред размотрити су следеће:

- а) негацијска честица *né* (N);
- б) честица за перспективност *za* (P);
- в) клитички облици личних заменица у дативу (знак за директни објекат), укључујући и клитички облик личне заменице сваког лица у дативу (O_d);
- г) клитички облици личних заменица у акузативу (знак за индиректни објекат), укључујући и клитички облик личне заменице сваког лица у акузативу (O_a).

Одредићемо место свих ових речи према глаголу у дотичној реченици (V).

6.1.4.2.1. Клитике и неке честице у индикативној реченици

У пестрамском говору ред наведених речи у индикативној реченици је следећи:

N   P   O_d   O_a   V

Овај ред важи као основни структурни модел реченице у свим случајевима. Наравно, не срећу се у свим реченицама све наведене речи. Кад неке од наведених клитика или честица нема у конкретној реченици, њено се место једноставно не попуњава. То непопуњавање једног или више места у горе наведеном обрасцу не утиче на међусобни ред осталих (попуњених) места. У таквим случајевима може се, дакле, сматрати да су сва места у обрасцу попуњена, али нека од њих нултим елементима:

N	P	O_d	O_a	V	
<i>Né</i>	<i>za</i>	<i>ti</i>	<i>go</i>	<i>dávum.</i>	'Нећу ти га давати.'
∅	<i>Za</i>	<i>ti</i>	<i>go</i>	<i>dávum.</i>	'Даваћу ти га.'
∅	<i>Za</i>	∅	<i>go</i>	<i>dávum.</i>	'Даваћу га.'
∅	<i>Za</i>	<i>ti</i>	∅	<i>dávum.</i>	'Даваћу ти.'
<i>Né</i>	∅	<i>ti</i>	<i>go</i>	<i>dávum.</i>	'Не дајем ти га.'
<i>Né</i>	∅	<i>ti</i>	∅	<i>dávum.</i>	'Не дајем ти.'
<i>Né</i>	∅	∅	<i>go</i>	<i>dávum.</i>	'Не дајем га.'
∅	∅	<i>Ti</i>	<i>go</i>	<i>dávum.</i>	'Дајем ти га.'
∅	∅	<i>Ti</i>	∅	<i>dávum.</i>	'Дајем ти.'
∅	∅	∅	<i>Go</i>	<i>dávum.</i>	'Дајем га.'

Као што се види, тај образац важи и у опим случајевима у којима клитички облици личних заменица стоје у апсолутној почетној позицији у реченици. То је особеност западног наречја македонског језика, док у источном наречју (као, уосталом, и у бугарском језику) долази до инверзије због забране да се ти облици налазе у апсолутном почетном положају (нпр. буг. књиж. јез. не: *Ti go davam*, него: *Davam ti go*).

Овај ред се не мења у зависним реченицама. Додавање везника или везничке речи не утиче на овде успостављени узорак, нпр.:

	N	P	O _d	O _n	V	
<i>š</i>	<i>né</i>	<i>za</i>	<i>ti</i>	<i>go</i>	<i>dávum.</i>	'... што ти га нећу давати.'
<i>zaš</i>	∅	<i>za</i>	<i>ti</i>	<i>go</i>	<i>dávum.</i>	'..., јер ћу ти га давати.'
<i>óti</i>	∅	<i>za</i>	∅	<i>go</i>	<i>dávum.</i>	'... да ћу га давати.'
<i>déka</i>	∅	<i>za</i>	<i>ti</i>	∅	<i>dávum.</i>	'... да ћу ти давати.'
<i>da</i>	<i>né</i>	∅	<i>ti</i>	<i>go</i>	<i>dávum.</i>	'... да ти га не дајем.'
<i>afú</i>	<i>né</i>	∅	<i>ti</i>	∅	<i>dávum.</i>	'..., пошто ти не дајем.'
<i>šóm</i>	<i>né</i>	∅	∅	<i>go</i>	<i>dávum.</i>	'..., чим га не дајем.'
<i>óku</i>	∅	∅	<i>ti</i>	<i>go</i>	<i>dávum.</i>	'..., ако ти га дајем.'
<i>héz da</i>	∅	∅	<i>ti</i>	∅	<i>dávum.</i>	'..., а да ти не дајем.'
<i>ká da</i>	∅	∅	∅	<i>go</i>	<i>dávum.</i>	'..., кад га дајем.'

6.1.4.2.2. Клитике и неке честице у императивној реченици

Ако желимо размотрити ред клитика и честица у императивним реченицама, мо-
рамо прво извршити поделу императивних реченица према два критеријума:

1. реченице с аналитичним императивним облицима:
  - а) позитивна;
  - б) негирана;
2. реченице са синтетичним императивним облицима (ради се о облицима гра-
ђеним помоћу честица *da*, *áj da* и *néka*; в. 4.6.5.10).

Као што ћемо видети, ред клитика и честица одступа од реда који смо описали у
вези с индикативним реченицама само у позитивним реченицама с правим анали-
тичним облицима.

Реченице с аналитичним императивним облицима (дакле, с правим императивним облицима у ужем смислу) представљају једини случај у којем се одступа од правила да клитички облици личних заменица стоје испред глагола у реченици. Они у таквим императивним реченицама стоје непосредно иза глагола. То је једини остатак некадашњег строго енклитичког карактера тих кратких заменичких облика, који је доследно сачуван нпр. у српском, хрватском и у бугарском књижевном језику:

V	O _d	O _a	
<i>Dávaj</i>	<i>mi</i>	<i>go!</i>	'Давај ми га!'
<i>Dávaj</i>	∅	<i>go!</i>	'Давај га!'
<i>Dávaj</i>	<i>mi!</i>	∅	'Давај ми!'

По томе се нестрамски говор слаже и с македонским књижевним језиком, у којем важи исти ред кратких облика уз праве императивне облике. Тамо тај ред важи, уосталом, и уз глаголски прилог, за који смо рекли да, према нашим налазима, у нестрамском говору не постоји (в. 4.6.5.13):

Íspi_sì_γu káfetu dé! 'Хајде, попиј кафу!'

Dórsš_si_γu úmut, si_vél'a. 'Само да останем при здравој памети, кажем себи.'

Zévi_e fúrkata, jós préndi. 'Узнем преслицу, ја предем.'

Fáti_γu plástut, gř ..., májka fšrli_e fúrkata, jáz zévi_e. Na_rázbujut pá, óstari_γu májka_rázbujut, áj, jáska! 'Ухватим пласт, гррр, мама баци преслицу, ја је узнем. На разбоју пак, мама остави разбој, хајде, ја! Хајде, ткај, ткај!'

Plej, plej, plej na_γrcki, ršrni_se! 'Певај, певај, певај грчки, врати се!'

Óg gu_imaš pusipánu, áj, nájdi_γu! 'Ако си га расуо, хајде, паћи га!'

Zbúdi_se, zbúdi_se! 'Пробуди се, пробуди се!'

Dáj_mu nišču! 'Дај им нешто!'

Gu_fnič, bitsáj_γu! 'Почели су га, заврши га!'

Óstavite_me góre! 'Оставите ме горе!'

Ájde, mor_báru, tókmi_se da_γójme na_Γrcja! 'Хајде, бре брзо, спремај се да идемо у Грчку!'

Ájde, tókmitè_se! 'Хајде, спремајте се!'

Óstari_i, véli, diésed diéna! 'Остави их, каже, десет дана!'

Dáj_mi_γu tšós nišču! 'Дај ми то!'

Na_méne dáj_mi_γu! 'Дај га мени!'

Práj_si rahóta! 'Терај посао!'

У негираним реченицама с правим императивним облицима не важи горе успостављено правило инверзије, те се уз ортотону негацијску честицу *не* примењује ред речи који смо успоставили за индикативне реченице (наравно, без могућности да се попуни место честице за перспективност, јер се код императивних облика неутралише категорија перспективности, те се дотична честица не може појављивати у комбинацији с императивним облицима):

N	O _d	O _a	V	
<i>Не</i>	<i>ми</i>	<i>го</i>	<i>давај!</i>	'Немој да ми га дајеш!'
<i>Не</i>	∅	<i>го</i>	<i>давај!</i>	'Немој да га дајеш!'
<i>Не</i>	<i>ми</i>	∅	<i>давај!</i>	'Немој да ми дајеш!'

Примери:

Не се радри! 'Немојте да се радујете!'

Не се карајте! 'Немојте да се свађате!'

У македонском књижевном језику не постоји јединство, што се реда клитичких заменичких облика у негираним императивним реченицама тиче.¹⁶³ Тамо се среће упоредо употреба следећих типова:

а) *Не давај ми го!*

б) *Не ми го давај!*

Таква неуједначеност не постоји у нестрамском говору. Дакле, горе наведени образци (који одговарају типу б) у македонском књижевном језику) јесу једини могући. На тај начин нестрамски говор слаже се и с повогрчким и албанским језиком (што се реда клитика тиче), у којима исти пример гласи:

грч. *Μη μου το δαεις!*

алб. *Моз та јер!*

¹⁶³ В. Коњски К. 1974: 165-166.

Реченице са синтетичним императивним облицима (који су заправо комбинације од разних честица и презентских облика глагола) такође следе ред клитика и честица у индикативним реченицама. То важи подједнако за позитивне, и за негиране реченице тог типа:

	N	O _d	O _a	V	
(Љ) <i>da</i>	∅	<i>ti</i>	<i>go</i>	<i>dávam.</i>	'Хајде да ти га дајем.'
(Љ) <i>da</i>	∅	∅	<i>go</i>	<i>dávam.</i>	'Хајде да га дајем.'
(Љ) <i>da</i>	∅	<i>ti</i>	∅	<i>dávam.</i>	'Хајде да ти дајем.'
<i>Da / Néka</i>	∅	<i>mi</i>	<i>go</i>	<i>dáva.</i>	'Нека ми га даје.'
<i>Da / Néka</i>	∅	∅	<i>go</i>	<i>dáva.</i>	'Нека га даје.'
<i>Da / Néka</i>	∅	<i>mi</i>	∅	<i>dáva.</i>	'Нека ми даје.'
(Љ) <i>da</i>	<i>né</i>	<i>ti</i>	<i>go</i>	<i>dávam.</i>	'Хајде да ти га не дајем.'
(Љ) <i>da</i>	<i>né</i>	∅	<i>go</i>	<i>dávam.</i>	'Хајде да га не дајем.'
(Љ) <i>da</i>	<i>né</i>	<i>ti</i>	∅	<i>dávam.</i>	'Хајде да ти не дајем.'
<i>Da / Néka</i>	<i>né</i>	<i>mi</i>	<i>go</i>	<i>dáva.</i>	'Нека ми га не даје.'
<i>Da / Néka</i>	<i>né</i>	∅	<i>go</i>	<i>dáva.</i>	'Нека га не даје.'
<i>Da / Néka</i>	<i>né</i>	<i>mi</i>	∅	<i>dáva.</i>	'Нека ми не даје.'

Примери:

Гуоспуд да_гу_прџо_сти! 'Господ да га прости!'

Ка да_ти_риџа? 'Како да ти кажем?'

Ѕу да_ти_ка_џа? 'Шта да ти кажем?'

Ѕиму мајка_ти да_збџо_ри. 'Нека говори само твоја мајка.'

Ѕу да_пра_џ! 'Шта да радиш!'

Ѕу да_и_збџо_ри_ме_на_ра_џо_те? 'Зашто да говоримо о тим стварима?'

Ѕо, ја_да_се_ка_ра_џо_ра? 'Шта, ја да се мајмунишем?'

Да_ни_ка_џи_ш, баба, удлека_се_зџа_џа! 'Реци пам, баба, одакле се узима вода.'

Да_не_ми_е_из_џи_ри_ш_та_џо_та! 'Немој да ми губиш личну карту!'

Во! да_гу_џе! 'Нека га поједе во!'

Гуоспуд да_ти_пу_џо_џи! 'Господ пека ти помогне!'

Ја, да_те_ри_да_кџо_ја_си! 'Хајде, да те видим, која си!'

Niā imete zurhóvi na Gárciti, edién da_né ustáni! 'Ми смо имали потешко-
ћа код Грка, ниједан да не остане!'

Móre, da_se_sréde sviti, idién da_né ustáni! 'Бре, нека се удесе сви,
ниједан да не остане!'

Da_mu_s_iskuríeni síemkara! 'Сапро им се корен!'

Néka te_omóre na úébe, jáz diéck'ete za i_púl'a. 'Нека убију тебе, ја ћу гле-
дати дечицу.'

6.2. СЛОЖЕНА РЕЧЕНИЦА

И овде ћемо, као што се то и у македонском дијасистему уопште чини, извршити класификацију сложених реченица на паратаксу и хипотаксу.

Пре него што уђемо у проблематику сложене реченице, морамо истаћи да је карактеристично обележје нестрамског говора то да се релативно често среће употреба асиндетских веза између клауза, најчешће у изричним, али и у неким другим реченицама:

Šeštra mi se omóž, jas ostána na kóšča. 'Сестра ми се удала, ја сам остала у кухи.'

Tvoj, tátku mu úmbre, déttu se omóri, partizán béši. 'Он, његов отац је умро, дечак је било убијен, био је партизан.'

Imaše ena druža, Pál'e ju vél'ee, čipata e vél'ee Fjngeliki. 'Била је једна друга, Павле се звао, девојка се звала Ангелики.'

Na udvóta imaše ena bášča, imaše en búnar nastréde. 'Одоздо је била башта, у средини је био бунар.'

Imaše eden, se véliše karadžécki pojás, ut kuj zna dléka e dvójden. 'Био је један, звао се караџески појас, ко зна одакле је дошао.'

Za si zéveme patáte, za kládeme sirénje, úrda, más. 'Узимали смо кромпире, стављали смо сир, урду, маст.'

Prekážne káľveme, váreme mísir, pléčeme patáte, kajńice tólčeme, kusténe ... 'Причали смо бајке, варили смо кукуруз, пекли смо кромпире, кршили смо орахе, кестенове ...'

Uuvá béše gúmno, uvá nastréde rá e gúmnu. 'Одавде је било гумно, а ту у средини опет је било гумно.'

У случају изричних реченица то се може тумачити као превладавање директног говора над индиректним:

Mu káza, pumini šeđ, ési budála. 'Рекла сам му: Прођи сада, будала си!'

I mu véli: Tós i tós páti, mu véli. 'И каже им: То и то сам испатио, каже им.'

Mu véli: Né ime, mu véli, ime, pusipánu ju ime. 'Каже им: Нисам имао, каже им, имао сам, расуо сам га.'

Ém šeđ mu vél'a: Óg gu imaš pusipánu, áj, nájdi ju! 'Ја му кажем: Ако си га расуо, хајде, пађи га!'

Stáni, mu véli vujna mu, stáni, vujka mu, véli, dáj mu něšču, mu véli. I tás: Stáni, mur Cil'o, mu véli na pu-gullémtó. 'Устани, каже му његова ујна, устани, његов ујак, каже, дај им нешто, каже му. А она: Устани, бре Циљо, каже старијем.'

É, dvósta, mu véli tás támu, mi e strá, muré! 'Е, доста, каже им она, страх ме је, бре!'

6.2.1. Паратакса

6.2.1.1. Саставне реченице

Најчешћи саставни везник у нестрамском говору је *i*:

Gi zvé i gu n'ósee. 'Узеле су га, те су га носиле.'

T'ój zéva ena kanáta víno i eden kómá sirénje, i se najádum jáska. 'Он узме врч вина и комад сира, те сам се ја најела.'

I si d'ójde májka ud g'ósti i me r'ódi na mléni. 'И мајка ми је дошла из посете, те је родила мене.'

Za mu dáj páre cárut i za žve. 'Даје им цар новац, па живе.'

Jás súrvá ut témná k'óla i v'léva na Pándetómu k'óla. 'Ја излазим из њиховог аутоа и улазим у Пандетов ауто.'

I támu se bílee trí d'éná i trí vičére i ne m'óžee da gu zéve Kál'io. 'И тамо су се борили три дана и три ноћи и нису успели да заузму тврђаву.'

Za v'ójme na k'órtáta i za puróčete dvá čaj'óvi. 'Ићи ћемо у крчму, те ћемо паручити два чаја.'

Si pláti jáska k'ój n'ój kléku páre t'óyas i si ižlé;um ud zátvurut. 'И тада сам платила ко зна колико новаца, те сам изишла из затвора.'

Кад се независно сложена реченица састоји из више саставних клауза, постоје две могућности повезивања: или се све клаузе сложене реченице повезују међу собом везником *i* (полисиндетски низ), или се сви чланови повезују на асиндетски начин, а само уз последњи члан додаје се везник *i*:

Pčemicta za e istrébee líepu-lépo i za e izmléee i za e ostávee da se isúši. 'Истребе добро пшеницу, омију је, те је остане да се исуши.'

Ojdóme támu i zastána k'óla;ta táka nak'óš'i i ut'ódum jás na k'óšta. 'Отишли смо тамо, те се ауто зауставио опако преко пута, и ја сам отишла у кућу.'

I si ;u zvé kámenut i si d'ójdum i si ;u ítum kámenud za sp'ómen. 'И узела сам тај камен, те сам дошла и имам камен за успомену.'

Ojd'óe dólu tíja na k'óščata da báre kurfilácti, yo utkriše séndukut i najd'óe ena ríza šu bíléše su b'el'ek. 'Жандарми су отишли доле у кућу да траже, открили су сандук и нашли кошуљу која је имала белег.'

Da fátte, mu véli, ena móska, da e naránite éčmen, mu véli, i da e púšte móskata, mu véli. 'Ухватите, каже им, једну мазгу, нахрапите је јечмом, каже им, и пустите мазгу, каже им.'

Саставна функција наглашава се понављањем везника *i* на почетку сваке клаузе у сложеној реченици:

I vrémeto pumínvi, i l'úji pumínve. 'И време пролази, и људи пролазе.'
Í da si gláden i da si žežen tvóšu ésti. 'И бити гладан, и бити жедан, лоше је.'
I jás sekuvícta, vél'a, óku dvój níekuj síeá da utvóri vráta, za mu e vrésna sikuvícta i ut níe;u i ut míene, si vél'a jás. 'И ја са секиром, кажем, ако дође сада неко да отвори врата, ударићу секиром по њему и по себи, кажем ја.'
Í tvój za tvój, i jás za tvóda. 'И он ће погинути, и ја ћу погинути.'

У негацији везник *i* мења се у везнике *ni* или *nítu*:

Néma dén ni sáat. 'Нема дана ни сата.'

Díctę, né mu tékna, nítu mu séč za kavla rabvóte. 'Деци није пало на памет, нити ваљају за такве ствари.'

I sámú méne, na né;u né mu stávee da ztvórví, nítu na táka mu. 'И само мени, њему нису дозвољавали да говори, нити његовом оцу.'

Паралелно с позитивним везником *i*, који се може понављати ако се жели нагласити саставна функција, исти поступак познаје и негативни везник *nítu*, а вероватно и везник *ni*, само што за њега у нашем корпусу нисмо нашли потврде:

Ka da tšr;neme da vřšime, né za tvójše strína mi nítu da žní, nítu níšču. 'Кад смо полазили да вршемо, није ишла моја стрина ни да жање, ни ништа.'

6.2.1.2. Раставне реченице

Главни раставни везник у нестрамском говору је *éli*. Није нам јасно како је дошло до измене првог вокала из првобитног облика *ili; можда је у питању дисимилациона појава:

Pu náši éli pu ;řcki? 'Нашки или грчки?'

Níta na májka za ztvóleme ena tvóřa éli ena kvóza i za e napráeme pastřma. 'Код мајке ми закољемо пеку овцу или пеку козу, те направимо од ње пастрму.'

Na Kína éli na Vetrám ujdvóe. 'Отишли су у Кину или у Вијетнам.'

Интересантна је чињеница да смо у нашем материјалу уместо раставпог везника *éli* нашли и везник *í*, који је посуђен из новогрчког језика, у којем гласи *íj*:

Vkój da_e ispráve dúnjata, vél'a. í da_e rasípe? 'Да ли иду да поправе свет, кажем, или да га покваре?'

Претпостављамо да је у нестрамском говору могућа и употреба поновљеног везника *éli*, а можда и *í*, испред сваке клаузе у сложеној реченици, само, нажалост, за то нисмо нашли примера у нашем корпусу.

6.2.1.3. Супротне реченице

Најчешће употребљавапи супротни везник је посуђеница из турског језика *ama*:

Ímaše eni, jás im tkakénu své, jás, su_dvé niščélke, nja_se kutájni, á ma nja_šú_se su_čitiri, sáká da_žnáš. 'Биле су пеке, ја сам ткала све, с двама питима, оне су лаке, али оне које су с четири, треба да знаш.'

Siéne se_napraměe partizáni, á ma pá se_umoríe. 'Затим су постали партизани, али ипак су их убили.'

Dóbri l'údi bée, á ma si_izbežáe za_Bulžarija, né se_vrónáe nážat. 'Били су добри људи, али су побегли у Бугарску, нису се вратили патраг.'

Áx, l'újti_se d'óbrri, žig'er, á ma né čni d'žánvata! 'Ах, људи су добри, срце моје, али држава не ваља!'

Né_e živi t'óž t'úž, á ma šú da_žráš?! 'Ово овде није живот, али шта да радиш?!'

Ímume ujdvánu nja, á ma i_Kál'o im_ujdváno. 'Ми смо ишли, али и Каљо је ишао.'

T'óž báraše za_komunizmi, á ma né_ž_u_nájde, né víde néjde komunizmi. 'Он је тражио комунизам, али га није нашао, није видео негде комунизам.'

T'ja sák'ee da_ni_istrébe na_nám, á ma pá ustanáe. 'Они су хтели да нас истребе, али ипак је остало [људи].'

Siéa téšku_mi_e, á ma šú da_žráva? 'Сада ми је тешко, али шта да радим?'

У једном једином случају забележили смо супротни везник *no*, који је словенског порекла. Међутим, изолованост овог примера може довести у сумњу постојање таквог везника. У овом случају можда се ради и о утицају језичке средине у Републици Македонији, у којој живи информаторка.

T'óž béšit máléžku, n o putéfi. 'Ово је било малешно, али памти.'

У супротној служби среће се и везник *pá*:

Nlé tás kušúl'q, pá tás, né tšój fústan, pá tšój, šó ésti? 'Не ова кошуља, него она, не ова хаљина, него она, шта је то?'

Edlénjut táka véli, driújut táka, pá táka, pá táka. 'Један каже овако, други онако, па овако, па онако.'

Прилог *sámo* може изражавати супротност, као у следећем примеру:

Mšója májka né znáše grčki, s á m u ták'edónski. 'Мајка ми није знала грчки, него само македонски.'

6.2.2. Хипотакса

У овом раду нећемо се освртати на поделу зависно-сложених реченица према томе на којем се месту зависне клаузе уврштатавају у главну реченицу, чиме се добија подела на предикатске, субјекатске, објекатске, адвербијалне, атрибушке и апозиционе клаузе. Та подела функционише исто као и у македонском књижевном језику, те сматрамо да уопште на том, функционалном, плану нема разлика међу појединим дијалектима источно-јужнословенског језичког подручја. За нас је битнија подела зависно-сложених реченица према садржају њиховог уврштатавања.

При класификацији тих функционално-значањских скупина углавном следимо модел који употребљава Минова-Ђуркова у својој синтакси македонског књижевног језика,¹⁶⁴ јер нам се тај модел чини најприкладнијим за структуру македонског језика.

6.2.2.1. Релативне зависно-сложене реченице

Према терминологији коју употребљава Минова-Ђуркова релативне зависно-сложене реченице деле се на:

- а) индивидуализујуће;
- б) квалификативне;
- в) компаративне.

¹⁶⁴ Минова-Ђуркова 1994: 237-271.

6.2.2.1.1. Индивидуализујуће релативне реченице

У индивидуализујућим релативним зависним клаузама одређује се идентитет, индивидуалност неког дела главне реченице. То се ради уз помоћ везника *kój, šó/šú* и *žu*. Прва два (*kój, šó/šú*) употребљавају се кад је зависна клауза у препозицији, док се везник *žu* употребљава онда кад је зависна клауза у постпозицији иза главне клаузе (овај смо други случај знатно чешће сретали). Разлика између њих се састоји у томе што је прва реч *šú/šó* заправо упитна заменица (в. 4.3.5.1), која има властити акценат, те је, према томе, везничка реч; док је реч *žu* клитичка и треба да се разматра као прави везник (в. 4.8).¹⁶⁵

K wój za štása, wój za wrábni. 'Ко стигне, тај зграби.'

Š ú vide Débar, táka vidóme niša. 'То што је Дебар доживео, то смо и ми видели.'

Š ú vidwóme na násjud žwud da né wte wša, díce! 'То што смо ми у нашем животу видели, да не видите ви, децо!'

Ima enu díete na Kwóstur, š u mi héše kumšša. 'Има један дечак у Костуру који ми је био сусед.'

I táz yudina š u pumina sák'eme da wódme. 'И те године, која је прошла, хтели смо ићи.'

Pa niša š u vidwóe wór, tša znóie. 'Па они који су доживели тешкоће, они знају.'

Šú se tša l'údi š u nájdu?! 'Какви су ови људи на које сам наишла?!'

I niša š u ustanóe na Mažárcka se pumožaríe. 'И они који су остали у Мађарској помаћарили су се.'

Tša š u j za se rwóde stéa, tša, ká za nájde, táka za žwe. 'Ови које ће се родити сада, ови, како ће затећи, тако ће живети.'

Né, žwax e wój š u žiži na dšwata. 'Не, цврчак је онај што цврчи на дрвећу.'

Twóš š u háraše, né w nájde. 'Оно што си тражио, ниси нашао.'

Ká wu wél'e wój, wój š u chwórví? 'Како се зове онај, онај који говори?'

Twóš š u gu púl'a, wóš wu wél'a. 'То што видим, то кажем.'

Tás š u ésti blísku pri sléhtó náj-wisóka ésti. 'Она која је близу села, највиша је.'

Twój brwíčei š u wu spwózna šféra né héši tleku dóbax. 'Онај братучед којег си јуче упознао није био тако добар.'

Twós š u znám za n káža. 'То што знам, рећи ћу ти.'

¹⁶⁵ Разлика између ових речи је слична разлици која у српскохрватском језику влада између упитне заменице *што*, која може гласити и *шта*, и везника *што*, који може стајати само у том облику.

Међутим, има и таквих релативних реченица у којима се не релативизује идентитет лица, предмета или појаве, него идентитет места или времена. У тим случајевима употребљавају се везничке речи *déka*, *dé* и *šu* (за идентитет места), односно *ká da* (за идентитет времена):

Déka e Panelínjutu šu yu vél'ee. Támu, támu béšę kóštą. 'Где је Папхеленијум, како га зову. Тамо, тамо је била кућа.'

Díéką za wój da kwópní móskąta, mu véli, támu e glávąta. 'Тамо где ће мазга ићи да копа, каже им, тамо је извор.'

Šú né ni ustávi támu da sléjme na ... díéką si hléme, na Rumánjа? 'Зашто нас ниси оставила да останемо у ... где смо били, у Румунији?'

Díé sákąe, si wójte, á? 'Куда хоћете, тамо идете, је ли?'

Díé za kwópní móskąta, támu e glávąta. 'Тамо где ће мазга копати, тамо је извор.'

Imeme eno ... takvós šu súdev. 'Имали смо нешто ... онакво где су судили.'

6.2.2.1.2. Квалификативне релативне реченице

У квалификативним релативним зависним клаузама релативизује се квалитет, дакле, својство дела главне реченице. То се ради помоћу речи *šú/šó* и *šu* (о разлици између њих в. 6.2.2.1.1):

Niema šú da júde. 'Немају шта да једу.'

Imaše ení, jás im tkáénu své, jás, su dvě niščélke, tílą se kulájni, áma tílą šu se su čitíri, sáką da znáš. 'Биле су неке, ја сам ткала све, с двама питима, оне су лаке, али оне које су с четири, треба да знаш.'

Kaj tílą šu j vélime nílą yatápk'e. 'Као оне што их ми називамо загонеткама.'

Ojdwóe dótu tílą na kóščąta da báre kurfilácti, yo utkríle séndukut i najdwóe eną ríza šu hléšę su bél'ek. 'Жандарми су отишли доле у кућу да траже, открили су сандук и нашли кошуљу која је имала белег.'

Na nášču méstu imaše mnóyu bujwóvi šu se bílee. 'У нашем крају је било много ратова који су се водили.'

Imą drva šu íme mnóyu kurénjа. 'Има дрвећа које има пуно корења.'

Као код индивидуализујућих (в. 6.2.2.1.1), тако је и код квалификативних релативних реченица такође могућа релативизација квалитета места или времена. У тим случајевима употребљавају се везничке речи *déka*, *dé* и *šu* (за идентитет места) односно *ká da* (за идентитет времена):

Drúk pót k á d a wóda za ostóna mnóyu diéna támu. 'Кад будем ишла следећи пут тамо, остаћу много дана.'

6.2.2.1.3. Компаративне релативне реченице

У компаративним релативним зависним реченицама врши се поређење по квалитету, димензијама, начину и количини. Везничке речи које се употребљавају у компаративним релативним реченицама су *kaj šu*, *ká šu*, *ká* и *šu* (за поређење по начину):

Za se naprájše kaj šu tréjaše. 'Радило се као што је требало.'
Sáč imeme, já, kaj jáš šu ima. 'Имали смо сач, ево, као што има она.'
Kaj l'újti šu se lúdi, i vrémetu e lúdo. 'Као што су људи луди, и време је лудо.'

Ká šu kálvaše májka, jáš né znám. 'Као што је причала мама, ја не знам.'
Da mi vréde, k á šu si vréda, néka! 'Кад би ми долазили, као што долазим, нека!'
Za si síeda k á šu me ustáj dléduto. 'Седећу, као што ме је оставио деда.'

Ká wój d:xláva, táka da wóde i nía. 'Како иде држава, тако да иду и те ствари.'
Tíja šu j za se r wóde síeá, nía, k á za nájde, táka za živ. 'Они који ће се родити сада, ови, како ће затећи, тако ће живети.'

Fásul' yu vélime nía yráut, šu vélite wía. '“Фасул” зовемо насуљ, како кажете ви.'
Kúmpiri, šu j vélite wía, patáte i vélime nía. '“Кумпирн”, као што кажете ви, ми их зовемо “патате”.'
Déka e Panelinjutu šu yu vél'ee. Támu, támu béše kóšta. 'Где је Панхеленијум, како су га звали. Тамо, тамо је била кућа.'

Декларативне зависно-сложене реченице

Овде употребљавамо термин "декларативне реченице" у истом широком смислу, као што то ради и Минова-Ђуркова.¹⁶⁶ Према њеној дефиницији декларативне зависно-сложене реченице везују се углавном за лексику:

- а) говорења, емитовања било каквих порука;
- б) интелектуалних, емоционалних, чулних радњи, стања или реакција;
- в) оцењивања.

Декларативне зависно-сложене реченице деле се у две скупине:

- а) зависно-изричне декларативне реченице;
- б) зависно-упитне декларативне реченице.

6.2.2.2.1. Зависно-изричне декларативне реченице

Везници који се употребљавају у зависно-изричним декларативним реченицама су *дека*, *оти*, *шу* и *да*:

Pamětiŕa ŝi mi vĕli dĕk a prĕe eni knĭje, prĕe eni knĭje za na ... But; Āriŕa. 'Пам-тим шта ми каже, да праве неке књиге, праве неке књиге за ... Бугарску.'

I ĵāmu pĭŝŝi vŕŕi ... dvĕta brĕtĭa ... go_omurĭe. 'И тамо је писало да ... су га ... два брата ... убила.'

Nĭli vĕliŝe mĕjka ōti nĕ sme utĭŕa. 'Није ли мама казивала да писмо одавде?'

Jĕz bĕ tĕkvĕs ... kĕ dĕ nĭ rĕĕĕa, bĭŝtra Ŧĕna, i nĭa si vĕl'ee āti jĕz za blĕ;um. 'Ја сам била овај ... како да ти кажем, бистра жена, и они су рекли да ћу ја бежати.'

Znĕm ŝu nĕ sme utĭŕa. 'Знам да нисмо одавде.'

Ĉĕk'e dĕ ĵĭlĕj mĕskĕa. 'Чекају да изађе мазга.'

I se pavĭkum dĕ ĵĕm brĕzu ut nĭ. 'И навикла сам се да једем брже од њих.'

Nĕ ostĕvĕ dĕ zĕjŝ nĭŝĕu. 'Нису дозволили да се узме нешто.'

¹⁶⁶ Минова-Ђуркова 1994: 246-251.

6.2.2.2.2. Зависно-упитне декларативне реченице

Друга подврста декларативних зависно-сложених реченица је зависно-упитна реченица, која се у неким граматикама¹⁶⁷ третира као посебан тип зависно-сложених реченица. У овој подврсти зависна клауза везује се за главну уз помоћ упитних заменица (в. 4.3.5), односно упитних прилога (в. 4.5.3):

Tvoj e otvoril vrata da ni vi, kvoj e se notre. 'Он је отворио врата да нас види, који су унутра.'

Ja, da te vida kvoj a si! 'Хајде, да те видим која си!'

Pametva šu mi veli dika prde eni knije, prde eni knije za na ... Bulgarija. 'Памтим шта ми каже, да праве неке књиге, праве неке књиге за ... Бугарску.'

Čerlepne znaš šu se. 'Знаш шта су црепови.'

U nisiče znaš šu za veli? 'Знаш ли шта значи "огњиште"?'

Ude znaš ti, šu veli a jas? 'Одакле знаш ти шта ја кажем?'

I sleva kuj naj šu za me upitviš. 'А сада, ко зна шта ћеш ме питати.'

Znaš šu za veli misir? 'Знаш ли шта значи "мисир"?'

Šu prave ne znajše. 'Није знао шта раде.'

I utamu slatni nija ne znademe šu da i prajme dicitu, i puščite na škola. 'И тамо затим нисмо знали шта да радимо с децом, послали смо их у школу.'

Šu znam jaz dle i ime? 'Шта знам ја где их имају?'

U t kuj zna dika e dvojden. 'Ко зна одакле је дошао.'

Du ni kaziš, baba, u dika se zeva vova. 'Реци нам, баба, одакле се узима вода.'

Ne znam u de ni e. 'Не знам одакле нам је.'

Tas kvoj zna u tkvoja e fajlena, ima kvoj zna kiku gudine šu e fajlena, i sleva e hitsae. 'Ко зна откад ја она започета, ко зна колико година има откад је започета, и сада су је довршили.'

E den lakud znaš kiku e? 'Знаш ли колико је један лакат?'

Jas ne znam kiku dojiru i zborna, ni mak'edonki. 'Ја не знам колико добро говорим македонски.'

Tas kvoj zna utkvoja e fajlena, ima kvoj zna kiku gudine šu e fajlena, i sleva e hitsae. 'Ко зна откад је она започета, ко зна колико година има откад је започета, и сада су је довршили.'

¹⁶⁷ Барић и др. 1995: 523-525; Стевановић 1989: 841-845.

Kvoj zná k i é k u il'áde utivá ime ujdénu da rabvóte. 'Ko zna koliko хиљада људи је отишло да ради.'

I k i é k u im puminátu jás, sámú góspud znáe, tiéku béli im puminátó. 'И колико сам се ја напатила, само Господ зна, толико белаја сам доживела.'

Brát mi znáše š ú za vrédee. 'Брат ми је знао колико ће вредети.'

Né znám, k á i vélite víá. 'Не знам, како их ви називате.'

Áma kvoj zná k á se stóri. 'Али ко зна како се десило.'

Šéá za mi kážiš ti iraanikut k á se práj. 'Сад ћеш ми рећи како се прави тарана.'

Čuj da ti káža k á béše enós! 'Чуј да ти кажем шта се једном десило!'

Kvoj zná k á mu se púl'e! 'Ко зна како сам им изгледала!'

Áma jás né znáe k á i vél'e. 'Али ја нисам знала како се зову.'

I kvoj znáj k á i víde tapíte brát mi. 'И ко зна како је мој брат видео тапије.'

Šéá kvoj zná k á ésti. 'Ко зна како је сада.'

Né znám k á i vél'e jáska. 'Ја не знам, како их зову.'

Šú puténa šéá k á i vél'e tíá! 'Како ћу сада памтити како их зову!'

У зависно-упитним реченицама у којима је зависно питање алтернативно (дакле, кад дозвољава одговоре само са 'да' или 'не') зависна клауза везује се за главну уз помоћ везника *óku* (< *ako). То је занимљива појава јер се у другим источно-јужно-словенским говорима у тим случајевима употребљава везник *dali* или упитна партикула *li* (ове две речи не постоје у нестрамском говору), а не везник *ako*, који је по своме пореклу поредбени. Ову особеност, према нашем мишљењу, треба третирати као калк из новогрчког језика, где везник *av*, односно *av* врши и поредбену, и упитну функцију (нешто слично енглеском везнику *if*), као што показује и превод овде наведених примера на новогрчки језик:

Gimnázjuto né znám ó g gu znáš. 'Не знам да ли ти је позната гимназија.'

Né znám ó k u e živa táš. 'Не знам да ли је она жива.'

Né znám ó k u ímete víá. 'Не знам да ли сте ви имали.'

грч.: *To gimnázio dev živo av to žoiz.* 'Не знам да ли ти је позната гимназија.'

Dev živo av imi avti. 'Не знам да ли је она жива.'

Dev živo av ézate eziš. 'Не знам да ли сте ви имали.'

6.2.2.3. Адвербијалне зависно-сложене реченице

Адвербијалне зависно-сложене реченице у односу на предикат главне клаузе у сложеној реченици врше службу адвербијалне ознаке. Паралелно с различитим типовима адвербијалних ознака разликујемо следеће типове адвербијалних зависно-сложених реченица:

- а) временске;
- б) узрочне;
- в) намерне;
- г) последичне;
- д) погодбене;
- ђ) допусне;
- е) начинске.

6.2.2.3.1. Временске реченице

Изгледа да у нестрамском говору, за разлику од већине македонских дијалеката, временски прилог *kóga* 'кад(а)' не може функционисати као везник. Његову функцију преузима начински прилог *ká* 'како, као' с партикулом *da* 'да' или без ње:

K á d a t r y n e m e d a v r š i m e , n é z a v ó j š e s t r í n a m i n í t u d a ž n í , n í t u n í š č u . 'Кад смо полазили да вршемо, није ишла моја стрипа ни да жање, ни ништа.'

K á d a p r á d e m e r a b ŗ ó t a , c ě l i z a v ó d v e e , k u m š i t i , d a s i p u m ŗ ó ž v e . 'Кад смо радили, сви су суседи ишли да помажу једни другима.'

K á d a v r š e m e , k á k v u s p á n j e ' s p é m e ! 'Кад смо врхли, како смо спавали!'

K á d a u t i d u m n a K a l a p u t ŗ ó f c i , v ó s u m d ú š e n á j d u . 'Кад сам отишла Калапутовцима, затекла сам осморо људи.'

K á d a f á t i d a s e p e č ě , s v é m e r í š š ě . 'Кад је почињало да се пече, све је мирисало.'

K á d u j d ŗ ó e d a n i z é v e n a z á t v o r , j á s s e i z r á d v a . 'Кад су дошли да пас одведу у затвор, ја сам се обрадовала.'

K á s e i s ú š i , z a e s u m é l ' e e é n d r o . 'Кад се исуши, мтели су је крупно.'

K á d ó j š e d ó b a r d ě n z a s v e č ě n o , z a n a p r á v e v ó s u m p e š n í c i l ě p . 'Кад је био добар дан за свечаност, ја сам правила осам хлебова.'

K á d u j d ŗ ó m e n ě d a t ŗ ŗ a e f t í n u b e š e . 'Кад смо ми дошли овамо, било је јефтино.'

A n ě d a k á d u j d ŗ ó m e , í m a š e v ŗ ó d a t ŗ ŗ a . 'А кад смо ми дошли, овде је било воде.'

K á dujd^uóme tú^ua, oñde brát mi na Kvóstur. 'Kad smo došli ovaмо, брат ми је отишао у Костур.'

K á se bñeše, víde něščo? 'Kad си ратовао, јеси ли пешто видео?'

K á eden dēn né m^uóža, i^uóž za réč, bába b^uólna_e. 'Kad једног дана не будем могла, то ће значити да је баба болесна.'

K á uiídum támu jáska, béši i m^oš mi zájnu su mⁱéne. 'Kad сам ја отишла тамо, био је и мој муж заједно са мном.'

Čúpk^a béše četiri yudine, i^uój tú^ua béše diévet yudine k á se pudeliše. 'Девојчица је имала четири године, овај је имао девет година, кад су били раздељени.'

Овде видимо извесну паралелу са стањем у новогрчком језику, јер се и тамо у временској служби среће начински предлог *ка* (исто с примарним значењем 'као').

Σαυ περιούχεν αυτοί. αυτή ταυμαζόντων. 'Kad су пролазили, она су стрепела.'

И везник *da* може створити временску везу са значењем истовремености:

Pastórma d a jájše i d a merišiše na G^rčja, d a imáše mérak. 'Kad би се јела пастрма и кад је мирисало у Грчкој, било је за мерак.'

Tás sléna d a yj^uvašiš kaj g^uóre, tás strána bléši kóšta. 'Она је становала, кад се ишло нагоре, с те стране је била кућа.'

Edién d a izvájše na sléluto líp, cléta máta merišše. 'Kad је један у селу правио хлеб, цела махала је мирисала.'

Na plémna^a d a ylíze, támu za ostáne. 'Ућем ли у плевњу, останем тамо.'

Pu telefón d a ni zéve, pu g^rčki zblórne. 'Kad нам се јаве телефоном, говоре грчки.'

Везник *áta* (од грч. *ατα* 'чим') изражава моментално вршење дотичне глаголске радње у зависној клаузи:

I á m a mák'eme, za putkréneme, za zéveme, táka tíeku, za kósneme. 'И кад усхтеднемо, придигнемо, узмемо, овако оволико, поједемо залогaj.'

Док везници *ká (da)* и *da* изражавају истовременост, повременост зависне клаузе према главној исказују везници *préd da* 'пре него (што)', *dúr da* '[све] док, [све] док не' и *dúr ká* '[све] док, [све] док не':

P r é d d a úmbri táka ti, vél'a, táz gudinu béme. 'Пре него што је умро твој отац, кажем, оне године смо били.'

É, za sátveme, za méseme d ú r d a i^uljéj líebut. 'Е, хватале смо, месиле смо, све док није хлеб био готов.'

Uz g^uóra čerlépna^a za e klúeme, za e g^uóreme ozdóta, za y^uóreše, za g^uóreše. d ú r d a puč^rvéniše čerlépna^a. 'Одозго смо стављали цреп, горели смо га одоздо, горео је, горео је, све док цреп није поцрвепео.'

Ámā nīā zā slēde slēā pēt mesēci, pētājst mesēci zā ... d ū r d ā e zēvā pēnzjāā. 'Али они ће сада чекати пет месеци, петнаест месеци ... док не добијем пензију.'

Slēde nā Nēstram d ū r k ā se stvōri jas dvājse d yudīne. 'Живела сам у Нестраму све док писам напунила двадесет година.'

Предвременост изражавају временски везници *ut ká, sētne ká, šu* и *ká* (сви са значењем 'откада, пошто'):

É, slētni nīā k ā se fāñe, i kladvōe nā zātvur. 'Е, пошто су их ухватили, сместили су их у затвор.'

S ētn e k ā gu zvé K'iru, se vėl'e Kalapúti. Kalapútuvska. 'Откад сам се удала за Киру, зовем се Калапути. Калапутовска.'

Ímā kvoj znā kīeku gudīne š u e fājēnā, i slēvā e hitsāe. 'Ко зна колико година има откад је започета, и сада су је довршили.'

Dvājset i pēd yudīne ímā š u kuristā pēnzjā. 'Прошло је двадесет пет година откад користим пензију.'

Na vīčérāā, k ā e zaklāme, šu vėliš, jadvōme. 'Увече, пошто смо је заклали, овај, јели смо.'

6.2.2.3.2. Узрочне реченице

У узрочним адвербијалним реченицама зависна клауза везује се за главну везницима *zāšu/zāšču, oñi* и *šu*:

Fāsul' zā si zēveme z ā š u nīā né práveme, ud vōrnāā mālā. 'Пасуљ смо узимали из горње махале, јер га ми писмо гајили.'

Zā dā se jzvrē, z ā š č u su prēsnu krajājče ésti. 'Да би узаврело, јер има свеж преснац.'

Gīsrcki si zbvōrvime pū-kulájnu, z ā š u bēme naučēni. 'Грчки говоримо лакше, јер смо били навикнути.'

Tīā rābvōte i znām, z ā š tāmu sedōme. 'Те ствари знам, јер смо живели тамо.'

v Ō ti zēve páre, tu vėl'a, zāvōs i sāk'ee. 'Зато што добијају новац, кажем му, зато су их волели.'

Dā né se čniš píšman š u me zvé, vėli. 'Да се не кајеш што си се удала за мене, каже.'

Tí ési, slēstro, kasmelīkā, š u dvōjde, vėli, nā djēdu. 'Ти си, сестро, сретница што си дошла деди, каже.'

I unğárcki znām, š u sedvōme trí ... dvājset i trí yudīne sedvōme tāmu. 'И мађарски знам, стога што смо двадесет три године живели тамо.'

6.2.2.3.3. Последичне реченице

У нашем корпусу нашли смо само један пример последичне зависно-сложене реченице. У њему се, као консекутивни везник, употребљава *da*:

I jáska vřše, vék'e sólte da ni yriée na glávava. 'И ја сам врхла [тако] да су ти већ навирале сузе у главу.'

6.2.2.3.4. Намерне реченице

У намерним реченицама зависна клауза се везује за главну везницима *da* и *za da*:

Na zima né vóde me nádru níja da kúpíme. 'Зими ми нисмо ишли напоље да купујемо.'

Za vóde da píja vóda jás na plétnava. 'Ја сам ишла у плевњу да пијем воде.'

I stáva na sóatut edkén da vój na Kóstur. 'И устаје у један сат да иде у Костур.'

Slétné ujdvóe da kráde žito. 'Затим су отишли да краду жито.'

I izvadiše da i sude. 'Извадили су их да би им судили.'

I ujdvóme da si léynime su Kíru. 'И отишла сам да легнем с Киrom.'

Zvóta mi, tá: za se fátiše pu móskava, za vódiše dólu da e naráni. 'Заова ми, она се паћала мазге, ишла је доле да је нахрани.'

I óku béše drébnuto, gu izvávve drébnuto, éndrutu da oštáni. 'И ако је било ситно, вадиле су ситно, како би остало крупно.'

Ájde, mor břzu, tókmi se da vójme na Iřrcja! 'Хајде бре, брзо, спремај се да идемо у Грчку!'

Si se svi da zéva en kámen. 'Сагнула сам се да узмем један камен.'

I vój e ořvóri vrátja da ni vi, kvój ése nótre. 'Он је отворио врата да нас види, који су унутра.'

I Kíru se svi na óžgud da né gu vi šče enóš. 'И Киrom се сагнуо у ошак да га не види још једном.'

I vój ská pu trápud za da dumini. 'И сада хода јарком да би прошао.'

Áma jás né vllé;um za da i aramísun. 'Али нисам ушла да бих их покрала.'

Táka, přve práveme ena ščá, oždvóta nužóni za da síeči, ká da vřšiš. 'Прво смо правили даску, одоздо ножеве како би секло кад се врше.'

Da e izéš répkava za da ni se píle vóda. 'Да поједеш слећ, како би ти се пило воде.'

Sáka da séžgláden ... za da kúpiš en nemeštáj. 'Треба да гладујеш ... да би купио памештај.'

Utiše za da zévi ádja. 'Отишао је да узме одмор.'

Díešte síédum gudine právee za da gu ispráve ézikut. 'Деци је требало седам година како би поправили језик.'

Áma se píše na dléset jás, za da zéva pénzja pu břzu. 'Али ја сам се водила као десета [година], како би раније добила пензију.'

Занимљиво је да се између два саставна дела сложеног везника *za da* могу уметнути делови подређене клаузе:

Tréba da se stvóri náza něšču z a slétně d a se ispráj. 'Мора се коначно нешто урадити да би се после поправило.'

Něa ně ríejme z a zémata d a vi e zėjme. 'Ми не долазимо да бисмо вам узели земљу.'

6.2.2.3.5. Погодбене реченице

У нестрамском говору, према свом синтаксичком понашању, разликују се реалне погодбене реченице, с једне, и потенцијалне и иреалне погодбене реченице, с друге стране. Занимљиво је да се у овом дијалекту не врши диференцијација између потенцијалних и иреалних односа. То је, свакако, у вези с губљењем некадашњег потенцијала с помоћним глаголским обликом (односно честицом) **bi*, што је необичајена појава у источно-јужнословенским језицима.

Иначе, у македонском и у бугарском језику диференцијација се врши тако што се потенцијални услов изражава *'bi*-обликом' (према македонској терминологији *'можен начин'*, а према бугарској *'условно наклонение'*), док за изражавање иреалног услова служе повонастали облици *'прошло-будућег времена'* (према македонској терминологији *'минато-идно време'*, а према бугарској *'бъдеще време в миналото'*):

Потенцијални услов:

мак. књиж.: *Јас сега би пишувала писмо кога би имала молив.* 'Ја бих сада писала писмо, кад бих имала оловку.'

буг. књиж.: *Аз сега бих писала писмо, ако бих имала молив.* 'Ја бих сада писала писмо, кад бих имала оловку.'

Иреални услов:

мак. књиж.: *Јас сега ќе пишував писмо ако имав молив.* 'Да имам оловку, ја бих сада писала писмо.'

буг. књиж.: *Аз сега щях да пиша писмо, ако имах молив.* 'Да имам оловку, ја бих сада писала писмо.'

Горе поменуто губљење 'bi-облика' у нестрамском говору довело је до тога да су новонастали облици 'прошло-будућег времена' преузели функцију наикадашњих 'bi-облика', а да се некадашња функционална диференцијација између тих облика неутрализовала. Ми сматрамо да је то резултат грчког (а можда и албанског) утицаја (в. 4.6.1.5, 4.6.1.6). Према томе, обе реченице у нестрамском говору гласе подједнако:

Jás síeyá za píše enu písmu ó k u íme m^uólif.

6.2.2.3.5.1. Реалне погодбене реченице

Везници у реалним погодбеним реченицама су *kóga, afú* (ово је посућеница из новогрчког језика, у ком одговарајући везник гласи *αγοι*), *šóm, óku, ká*:

Ká da se stórite Gárci nŕa, k^u ó ga né znáe májka ti gárci? 'Како да постанемо Грци кад твоја мајка не зна грчки?'

A fú se ruóŕe támu, Germánci se. 'Чим су се родили тамо, Немци су.'

Svíti sme náši, š ó m se subráme túva, sme gⁱéli náši, né? 'Сви смо своји чим смо се скупили овде, сви смо си своји, је ли?'

Š ó m me púliš na n^uóga, dóŕo se. 'Чим ме видиш на ногама, добро сам.'

Šú za vérvá kumunizmi, ó k u né e táká? 'Како ћу веровати у комунизам кад није тако?'

Šú da prájme, k á tóká e tás r^uh^uótá! 'Шта да радимо кад је то тако!'

I si vél'a, k á sme túva da si yu zéva. 'И кажем сабој себи: Кад смо [veh] ту, да га узмем.'

Кад се у реченицу уноси перспективна значењска швајанса (в. 4.6.1.5) (то се обично у македонској граматички назива 'можен услов'), у овим реалним погодбеним реченицама употребљавају се везници *óku* и *da*:

Ó g gu ímaš pusipánu, áj, nájdi yu! 'Ако си га расуо, хајде, паћи га!'

Gláden da séš, ó k u jášje né m^uóŕ da kúpiš. 'Да гладујеш ако не можеш да купиш јело.'

Ó k u vóje na aršiváva, véli, m^uóŕ da yu nájje. 'Ако одете у архиву, каже, можда ћете га паћи.'

É, síeyá ó k u ostáve, za vóš. 'Е, ако сада дозволе, ићи ћеш.'

I jaš sekuvíctā, vél' a, ó k u dvój níekuj sléa da utvóri vráta, za mu e vrésna sikuvíctā i ut níe; u i ut míene, si vél' a jaš. 'И ја са секиром, кажем, ако дође сада неко да отвори врата, ударићу секиром по њему и по себи, кажем ја.'

Sléya ó k u dvójde, mu vél' a jáska, ut ní né za ustáni pái'ka. 'Ако дођу сада, кажем му ја, од њих неће остати ни комад.'

I ó k u ímaš níeščo da opítaš, da opítaš bes strá! 'И ако имаш нешто да упиташ, питај без страха!'

Céli Grci da i umóriš, da i obíleš, edén dósta da yu kldš na šíše, i pá za se máva. 'И да убијеш све Грке, да их убијеш, доста је да једног ставиш у флашу, па ће опет правити белаја.'

Dvájset da ímaš fustáni, edén za klóš. 'И да имаш двадесетак хаљина, једну ћеш обући.'

I níā da sme na žvut, táka za vikume. 'Кад бисмо имали живот, и ми бисмо викали тако.'

6.2.2.3.5.2. Потенцијално-иреалне погодбене реченице

У потенцијалним и иреалним погодбеним реченицама употребљава се везник *óku*, међутим, за разлику од реалних погодбених реченица (в. 6.2.2.3.5.1), овде се као глаголски облик употребљава кондиционал (кондиционал I, односно кондиционал II, у зависности од резултативности) с тим да се у зависној клаузи неутрализује глаголска опозиција перспективности, тако да се у њој изједначаје кондиционални облик с имперфекатским (дакле, отпада честица *za*). Ту је стање исто, као и у новогрчком језику:

Потенцијални услов:

Jaš sléya za píše enu písmu ó k u íme mólif. 'Ја бих сада писала писмо, кад бих имала оловку.'

Ti za píšeš enu písmu ó k u ímaš mólif. 'Ти би писао писмо, кад би имао оловку.'

Иреални услов:

Ó k u pre; uvóreše, za yu oníeme. 'Да је проговорно, онемиле би га.'

Ó k u vide za mu yu zéve. 'Да сам видела, узела бих му га.'

Ti ó k u véleše, tebe za je zéve na Bulgóriā. 'Да си ти то рекао, тебе би одвели у Бугарску.'

Ó k u né bléši Pánde, níā né putínvete. 'Да није било Пандета, ми не бисмо прошли.'

Ó k u bé na témnā jaš, za se yárne. 'Да сам била у њиховом [ауту], вратила бих се.'

Ámą Pánde ó k u né bléše, né za pumíneme níą. 'Али да није било Пандета, ми не бисмо прошли.'

Jáz za íme písánu ąnu písnu ó k u né dńójše tńój. 'Ја бих написала писмо, да није он дошао.'

Tí za ímašiš písánu ąnu písnu ó k u né dńójše tńój. 'Ти би написао писмо, да није он дошао.'

Ó k u né béme váši, zašó se písą Kalapútuva jáską? 'Кад не бисмо били ваши, зашто бих се ја писала Калапутова?'

6.2.2.3.6. Допусне реченице

У расположивом корпусу нашли смо само примере који би, по класификацији Минове-Буркове, одговарали дефиницији 'и да-допусних реченица'¹⁶⁸. Мора се рећи да је допусна нијанса у нашим примерима веома слаба, али, нажалост, не располажемо јаснијим материјалом.

Germánci, véli, své jáde, véli. Š ú d a sákaš, véli. 'Немци, каже, све једу, каже. Шта год хоћеш, каже.'

Š ú sák'e, néka práve. 'Шта хоће нека раде.'

Š ú sáka néka se síńóri. 'Шта хоће нека се деси.'

Š ú sákaš réč! 'Реци шта год хоћеш!'

Mńož da ti kážą Š ú sákaš. 'Могу да ти кажем шта хоћеш.'

K á d a bídí za bídí. 'Како год буде, нека буде.'

Pét šež žénc íme, véli, i díece k íé k u d a sákaš, véli. 'Пет-шест жена имају, каже, и деце, колико год хоћеш, каже.'

Нисмо констатовали пиједан пример с 'иако-допусним реченицама' (опет према дефиницији из цитиране књиге).

¹⁶⁸ Минкова-Буркова 1994: 270.

6.2.2.3.7. Начинске реченице

Према дефиницији Мишове-Буркове,¹⁶⁹ већина начинских реченица има третман компаративних релативних реченица (в. 6.2.2.1.3). За повезивање нерелативних начинских реченица служе везничка реч *kā* и везник *béz da*:

Jás si ;u ;bšórvā k ā e ud gšóspūt, dāšlénu. 'Ја говорим како је од Господа дато.'

I Dujránckutu izénu, véli, se prázni, se prázni, b é z d a rāšbérve. 'И Дојранско језеро, каже, празни се, празни се, а да се не примећује.'

---

¹⁶⁹ Мишова-Буркова 1994: 271.

7. МЕСТО НЕСТРАМСКОГ ГОВОРА У ОКВИРУ МАКЕДОНСКОГ ДИЈАЛЕКАТСКОГ ПОДРУЧЈА

Костурски говори, а у њиховом оквиру и пестрамски месни говор, представљају прелазну зону између западног и источног наречја македонског језика. Услед тога они показују и неке црте које их више повезују с једним и неке друге особине које их зближавају с другим наречјем. Ми ћемо у овом поглављу дати кратак преглед најважнијих диференцијалних обележја која одређују место пестрамског говора у оквиру македонског дијалекатског подручја. При томе ћемо се држати диференцијалних критеријума које даје Видоески.¹⁷⁰

7.1. ЗАПАДНОМАКЕДОНСКЕ ЦРТЕ

Следећа обележја повезују пестрамски говор са западномакедонским наречјем:

1. Замена групе *cvь са *cu: cút* 'цвеће' (в. 3.3.1.5).
2. Прелаз групе *svь у *su: osunótje* 'свануће' (в. 3.3.1.5).
3. Замена старог *ě са *e* у свим позицијама осим у лексеми *jádi* 'једе' и у његовим изведеницама: *céna* 'цена' (в. 3.3.1.2).
4. Остаци некадашњег мешања назалних вокала *je и **je:* *ráék* 'паук', *atónva* 'јетрва', *anǰíla* 'јегуља' (в. 3.3.1.3, 3.3.1.4).
5. Множински наставак *-oví* код многобројних именица мушког рода, али за разлику од већине западномакедонских говора без даљег развоја у *-oj* или *-aj* (што је последица губљења интервокалног сонанта *-v-*): *leboví* 'хлебови', *dnóví* 'дани', *klučóví* 'кључеви', *stotóví* 'столице' (в. 4.1.4.2.8).
6. Лична заменица за 3. л. једн. *tój*, а не *on, као што је то у источномакедонским говорима (в. 4.3.1.2.3).
7. Кратак заменички облик за 3. л. мпож. *i* (в. 4.3.1.2.6).
8. Облик 3. л. мпож. през. глагола 'бити' *se* (одн. *ése*) (в. 4.6.5.1, 4.6.6.2.1).

¹⁷⁰ Видоески 1960/1961; Видоески 1988 б.

9. Широка употреба сложених облика типа *íta* + партицип у средњем роду јединине (в. 4.6.5.6, 4.6.5.7, 4.6.5.8, 4.6.5.9, 4.6.6.2.6).
10. Не долази до удвајања предлога *su* 'с(а)' у *sos/*sas или сличпо (в. 4.7.6).
11. Предлог *vrz 'поврх, на' се не употребљава.
12. Предлог *kon постоји у облику *kumi* 'к(а), према' (в. 4.7.1).
13. Позиција кратких заменичких облика испред глагола чак и у оним случајевима у којима се налазе у апсолутној иницијалној позицији: *gu_vídum* 'видео сам га', *tu_véla* 'кажем му', *vi_gu_dávum* 'дајем вам га' (в. 6.1.4.2).
14. Не употребљава се презент свршених глагола у независним реченицама с итеративним значењем (в. 6.1.2.2.1).
15. Редовно удвајање објекта: *gu_vídum na_négo* 'видео сам њега', *tu_véla na_májka* 'кажем мајци', *vi_gu_dávum na_vám* 'дајем га вама' (в. 6.1.3.2).

7.2. ИСТОЧНОМАКЕДОНСКЕ ЦРТЕ

Следеће језичке особине повезују нестрамски говор с источномакедонском наречјем:

1. Замена некадашњег назалног вокала *je са *ê* или *e* у скоро свим позицијама: *êzik* 'језик', *êčmen* 'јечам', *déte* 'дете' (в. 3.3.1.3, 3.3.1.2).
2. Протетички глас *v-* испред некадашњег **q-*: *vóglen* 'угаљ', *vôdica* [*vondica*] 'удица', *vôžica* 'уже' (в. 3.3.4.4, 3.3.1.7).
3. Одсуство "фразеолошког карактера"¹⁷¹ акцента.
4. Утицај акцента на редуковану артикулацију вокалских фонема: *gulémjut* < *golemjot 'велики', *nášču* < *našoto 'наше' (в. 3.1.1.6).
5. Чување интервокалског *v*: *govédár* [*govendár*] 'говедар', *lebóvi* 'хлебови', *gláva* 'глава' (осим у неким лексикализованим случајевима као што је *právi* ~ *práj* 'прави') (в. 3.3.9).
6. Отпадање некадашњег консонанта *x без замене: *lép* 'хлеб', *bóla* 'бува', *bé* 'бејак' (в. 3.3.4.17); међутим, у неким случајевима долази до замене гласовима *f* или *v*, што је, углавном, израз тежње ка отклањању хијата: *súf* 'сув', *glúva* 'глува' (в. 3.2.4.1, 3.3.4.4, 3.3.4.17).
7. Асимилација по месту изговора у скупини *šč* > *šc*: *pojášče* 'појасић' (в. 3.2.4.9.2).
8. Генерализација номинативног облика код властитих мушких имена, као *casus generalis*: *na_K'iro* 'Киру', *na_Kál'o* 'Каљу' (в. 4.1.4.5.1).
9. Одсуство чланских облика од корена **-v-* и **-n-* (в. 4.1.4.4).
10. Редовно изражавање дативног односа уз помоћ објекатског маркера *na* код дугих заменичких облика: *na_mene mi_káza* 'рекао си мени', *na_negu mi_rékum* 'рекао сам њему', *na_ni mi_dúdum* 'дао сам њима' (в. 6.1.3.1.2).
11. Редовно изражавање дативног односа објекатским маркером *na* код личних имена: *na_Kal'o mi_rékum* 'рекао сам Каљу', *na_Tínu mi_dúdum* 'дао сам Тини' (в. 6.1.3.1.1).
12. Одсуство наставка *-l* за 3. л. једн. през. глагола: *béga* 'бежи', *nósi* 'носи', *pié* 'пије' (в. 4.6.5.1, 4.6.6.2.1).

¹⁷¹ Видљоски 1960/1961.

7.3. ЈУГОЗАПАДНОМАКЕДОНСКЕ ЦРТЕ

С подкупипом југозападних македонских говора нестрамски дијалекат дели следеће карактеристике:

1. Делимично чување некадашњих назалних вокала у декомпоновапом облику: *prêda* [*prênda*] 'предем', *pêdesêt* [*pêndeset*] 'педесет', *gôba* [*gômba*] 'гљива', *grôdi* [*grôndi*] 'прса' (в. 3.2.4.3, 3.3.1.3, 3.3.1.7). Ова архаична особина постоји у кортурским, корчанским, а делимично и у леринским, кајларским и врбничким говорима. Ван овог подручја остаци назализма налазе се још само у неким крајњим југоисточним македонским говорима, наиме у солунско-лагадинским и у серско-драмским говорима.
2. Акцентски систем веома јасно показује прелазну позицију нестрамског дијалекта (в. 3.5). Ту се укрштају две тенденције, тенденција ка формирању парадигматског акцента (тј. оног који остаје на једном те истом слогу у свим облицима сваке поједине речи), с једне стране, и тежња ка успостављању механичког акцента, који се одређује само положајем у односу на крај речи (у питању је или други слог од краја речи, као што је то доследно случај у корчанском говору села Бобошчица, или пак трећи слог од краја, што је широко позната особина западног наречја македонског језика). Акцент није механички фиксиран на одређеном слогу од краја речи, као у западном наречју, нити је слободан и покретан, као у источном.

Узмемо ли у обзир чињеницу да је акцентски систем источног наречја конзервативнији и да углавном чува наслеђено стање, те да су западни македонски говори најпрогресивнији у реструктурирању и изједначавању свог акцентског система, можемо закључити да је нестрамски говор обухваћен тенденцијом успостављања механичког акцента (као и западно наречје), међутим, у свом развоју овај дијалекат још није остварио доследност какву су постигли говори који спадају у западно говорно подручје у ужем смислу.

3. Рефлекси *š* (одн. *ž* у неким положајима) и *ž* на месту некадашњих палаталних консонаната **t* и **d*: *svêšča* 'свећа', *kôšča* 'кућа', *nôšja* 'ноћ', *mêža* 'међа' (в. 3.3.4.10, 3.3.4.11, 3.3.4.12). Овај рефлекс повезује југозападне македонске говоре међу собом и истовремено их зближава с осталим јужним говорима, али и с охридским и неким другим периферним западним говорима у којима се дотични консонанти исто тако рефлектују као *š/z* или *š/zd*, док главни део западног наречја има рефлексе *k/g* или *č/ž*.

4. Чување фонолошке вредности *č* у некадашњим сугласничким скупинама *čr-* и *čr-*: *čérep* 'лобања', *čšrn* 'црп' (в. 3.3.4.10). Ово је архаична одлика, која се сачувала на западној и јужној периферији македонског језичког подручја, те у источном делу бугарске језичке територије, док су северни, централни и североисточни македонски говори (исто као и западни бугарски дијалекти) били захваћени преласком тих скупова у *sr-*, односно *sr-*.
5. Уопштавање кратког дативног облика *ти* за све родове у 3. лицу једнине и множине личних заменица (в. 4.3.1.2.3, 4.3.1.2.6). Ово је шире распрострањена појава у југозападним македонским говорима, укључујући и битољски говор.
6. Наставак *-e* у 3. л. мн. глаголских облика у презенту, имперфекту и аористу (в. 4.6.5.1, 4.6.5.3, 4.6.5.4, 4.6.6.2.1, 4.6.6.2.3, 4.6.6.2.4). Овај наставак у сва три времена постоји и у јужној Преспи¹⁷², у целом костурском говору (с изузетком села области Пополе¹⁷³) и у корчанском говору¹⁷⁴.
7. Употреба објекатског маркера *на* уз акузативни објекат (в. 6.1.3.1.1, 6.1.3.1.2). Ова особина се, као што тврди и Илијевски, среће у неким говорима у Егејској Македонији и у дебарском крају.¹⁷⁵

---

172 Видоски 1988 б: 93.

173 Шклифов 1973: 91.

174 Видоски 1988 б: 93.

175 Илијевски 1988: 107.

7.4. ЦРТЕ КОРЧАНСКО-КОСТУРСКЕ ГОВОРНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

Показује се да унутар југозападних македонских говора посебно тесне везе имају костурски и корчански говор. За ту заједницу карактеристичне су следеће појаве:

1. Неизвршено друго јотовање скупина *tj, dj* и *nj*: *brátja* 'браћа', *djául* 'ђаво', *jadénje* 'јело' (в. 3.3.4.5, 3.3.4.6).
2. Сачувани некадашњи дативни облици у посесивној служби у ретким примерима: *Pándetómu kóla* 'Папдетов ауто', *carotómu šérka* 'царева кћи' (в. 4.1.1).
3. Разликовање чланских мпожинских облика мушког и женског рода уз именице: *kóniti* 'коњи', *žénete* 'жене' (в. 4.1.3, 4.1.4.4). Ова заједничка црта с корчанским говором обухваћа код костурских говора (према обавештењима која даје Шклифов) само сасвим мали број села на јужној и југозападној периферији тог говорног подручја.¹⁷⁶
4. Мпожински наставак *-e* код именица женског рода на *-a*: *žéne* 'жене', *dúše* 'душе' (в. 4.1.4.2.11). О заступљености ове појаве у оквиру костурских говора важи оно што смо рекли у тачки 7.¹⁷⁷ Ова језичка црта иначе се среће и на западној и северозападној периферији македонског језичког подручја, мада писмо сасвим сигурни да ли је та појава тамо у каузалној вези с истим феноменом у југозападномакедонским говорима.
5. Мпожински наставак *-enišča* код именица средњег рода на *-e*: *morenišča* 'мора', *kačenišči* 'пси' (в. 4.1.4.2.13).
6. Одсуство (уз ретке изузетке) посебних облика за мпожину уз бројеве код именица мушког рода: *dvá mǎži* 'два мушкарца', *tri mǎži* 'три мушкарца' (в. 4.1.1.2, 4.4.1.4).
7. Облици показних заменица и облици 3. лица једине личних заменица *tás* и *lós* у женском, односно средњем роду (в. 4.3.1.2.3, 4.3.4.2). Појава је ограничена на крајњи југозапад костурског говора и на корчански говор.
8. Постојање двоструке презентске парадигме глагола 'бити', једне епклитичке и једне ортотоне (в. 4.6.5.1, 4.6.6.2.1). Нестрамски говор дели ову црту с осталим дијалектима горњокостурске подскупине¹⁷⁸ и са суседним корчанским говором¹⁷⁹.

¹⁷⁶ Шклифов 1973: 63.

¹⁷⁷ Шклифов 1973: 63.

¹⁷⁸ Шклифов 1973: 90; Видоески 1988 а: 142.

¹⁷⁹ Видоески 1988 б: 87; Видоески 1988 а: 142.

9. Одсуство некадашњег партиципа с формантом **-l-* и свих глаголских облика изведених из тог партиципа, тј. кондиционала, перфекта, плусквамперфекта и футура II (в. 4.6.1.3, 4.6.1.6, 4.6.1.8, 4.6.5.5, 4.6.5.6, 4.6.5.7, 4.6.5.8, 4.6.5.9, 4.6.6.2.6).
10. Замена некадашњег кондиционала типа **bi vidělъ* облицима који се према македонској граматичарској традицији означавају као 'минато-идно време': *за_вџдеже* (в. 4.6.1.6, 4.6.1.8, 4.6.5.5, 4.6.5.9, 4.6.6.2.5). Ова црта је у вези с губљењем л-партиципа.
11. Замена резултативних облика **vidělъ jestъ* облицима типа *im vidéno* (в. 4.6.1.3, 4.6.1.8, 4.6.5.6, 4.6.5.7, 4.6.5.8, 4.6.5.9, 4.6.6.2.6). Ова црта је такође у вези с губљењем л-партиципа.
12. Одсуство глаголске категорије наративности (в. 4.6, 4.6.1.). Ова црта је такође у вези с губљењем л-партиципа.
13. Висок степен унификације образаца перфектизације несвршених глагола (в. 5.1.1). Ово важи, свакако, за костурски говор као целину, а претпостављамо да је и одлика суседног корчанског говора.

7.5. КАРАКТЕРИСТИЧНЕ ЦРТЕ НЕСТРАМСКОГ ГОВОРА

Нестрамски говор поседује низ особина које га издвајају у односу на околне костурске говоре и, шире гледано, крајње југозападне говоре македонског језика:

1. Рефлекс *ô* на месту некадашњег назалног вокала **ɔ̃* (*rôka*, в. 3.3.1.7) среће се само на једном делу јужног костурског говорног подручја, док већина осталих костурских говора и лерински говори имају рефлекс *ə* (односно *ɛ*, *ɛ*, већ према нотацији), а суседни корчански говори (али и говори из непосредне околине Нестрама) показују рефлекс *a*.
2. Нема личне заменице сваког лица (в. 4.3.3.2).
3. Рефлекси слоготворних *r и *l (*p.írst*, *póln*, в. 3.3.1.8, 3.3.1.6, 3.3.3.2), исто тако, нису јединствени у југозападним македонским, па чак ни у костурским говорима. Њихове замене у нестрамском дијалекту *ɹ* и *ol* карактеристичне су само за крајњи југозапад костурског округа, док источније преовлађују облици с *êr* и *ôl*, северније (*ɔ*)*r* и *ɹ*, а у корчанском дијалекту *ar* и *al*.
4. Наставци *-um* односно *-ume* (факултативно, уз првобитне наставке *-am*, односно *-ame*) у 1. л. једн. и мн. презента (в. 4.6.5.1, 4.6.6.2.1). Исти наставак постоји и у веома малом броју села јужног костурског подручја.¹⁸⁰
5. Честица *ɹa* за творбу перспективних глаголских облика (в. 4.6.5.2, 4.6.5.5, 4.6.6.2.2, 4.6.6.2.5). Ову честицу има и сасвим мали број оближњих костурских села. Иначе, иста партикула је позната и другим местима источно-јужнословенског подручја (онима на крајњем југозападу, крајњем југоистоку, те на више места у Бугарској), ипак, ово је доста ретка појава, тако да је можемо сматрати специфичношћу нестрамског говора и говора неколико оближњих села; с обзиром на то да западно од Нестрама (у Бобоштини) та честица гласи *ɹa*, док недалеко од Нестрама у источном и североисточном правцу већ почиње велико подручје с честицом *ke* у истој функцији (в. 4.6.6.2.2).
6. Непостојање негације перспективних глаголских облика исказаних уз помоћ конструкције типа *nema da, односно *nema da (в. 4.6.5.2, 4.6.5.5).
7. Наставак *-šež* у 2. л. једн. имперфекта (в. 4.6.5.3, 4.6.6.2.3).
8. Наставак *-um* као алтернативни облик уместо фонолошки правилног *-u* у 1. л. једн. аориста глагола скупине И 4. и њених подскупина (в. 4.6.5.4, 4.6.6.2.4).

¹⁸⁰ Шклифов 1973: 89.

9. Наставак *-ije* (поред *-nje*) за творбу глаголске именице (в. 4.6.5.12, 4.6.6.2.9).
10. Аналогна алтернација *dŕŕža : dŕŕza* 'држим : држах' према обрасцу *káŕa : káza* 'кажем : казах' (в. 4.6.6.1).
11. Одсуство глаголског прилога (в. 4.6.5.13), уколико су наши подаци поуздани. То је, ако се може веровати подацима Видоеског¹⁸¹ и Шклифова¹⁸², појава ограничена само на нестрамски дијалекат.
12. Замена предлога *vъ предлогом *na* (в. 4.7.1). Ову особеност имају и други говори горњокостурског подручја.¹⁸³

---

¹⁸¹ Видоески 1988 б: 88; Видоески 1989 а: 68.

¹⁸² Шклифов 1973: 102.

¹⁸³ Шклифов 1973: 107.

7.6. ЗАКЉУЧАК

Из овог кратког прегледа произилази да нестрамски говор дели неколико знатних диференцијалних обележја са западном, а неколико њих с источном говорном скупом македонског језика, што јасно показује његов прелазни положај у оквиру македонске дијалекатске слике. Рекли бисмо да он стоји ближе источном наречју него западном у области фонологије, док у области морфологије и синтаксе има више заједничких црта са западним наречјем. што постаје видљиво из списка заједничких црта са сваком поједином скупом дијалеката.

Наведене заједничке црте костурских говора (особито југозападног дела тог подручја, на којем се налази и Нестрам) са суседним корчанским говором показују њихову посебно тесну међусобну повезаност.

И у оквиру костурске дијалекатске скупине, међутим, нестрамски говор заузима доста специфично место и издваја се низом територијално тесно ограничених особности.

ТАБЕЛАРНИ ПРЕГЛЕД ИМЕНИЧКОГ СИСТЕМА

МУШКИ РОД

m I. Нулти наставак у јединском облику, звучни завршетак основе обезвучава се у неодређеном облику јединине

m I.1. Множински наставак *-i*:

Једнина		Множина	
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
<i>kón</i>	<i>kónut</i>	<i>kóni</i>	<i>kóniti</i>
<i>móš</i>	<i>móšut</i>	<i>móži</i>	<i>móžiti</i>
<i>zóp</i>	<i>zóbut</i>	<i>zóbi</i>	<i>zóbiti</i>

m I.1.a. Непостојан вокал *-e-* у јединској основи:

Једнина		Множина	
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
<i>Makedónes</i>	<i>Makedónesut</i>	<i>Makedónci</i>	<i>Makedónčiti</i>

m I.1.б. Алтернација *-k-l-c-*, *-g-l-z-*, *-p-l-s-* у множинској основи:

Једнина		Множина	
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
<i>vólk</i>	<i>vólkut</i>	<i>vólci</i>	<i>vólčiti</i>
<i>bélek</i>	<i>bélegut</i>	<i>belézi</i>	<i>beléziti</i>
<i>sírumá</i>	<i>sírumáut</i>	<i>sírumási</i>	<i>sírumásiti</i>

m I.2. Множински наставак *-ovī*:

Једнина		Множина	
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
<i>lěp</i>	<i>lěbui</i>	<i>lěbōvi</i>	<i>lěbōviti</i>
<i>rět</i>	<i>rědui</i>	<i>rědōvi</i>	<i>rědōviti</i>

m I.2.a. Непостојан вокал *-e-* у једнинској основи:

Једнина		Множина	
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
<i>děn</i>	<i>děbui</i>	<i>dnōvi</i>	<i>dnōviti</i>
<i>véter</i>	<i>véterui</i>	<i>vetrōvi</i>	<i>vetrōviti</i>

m I.2.6. Непостојан вокал *-a-* у једнинској основи:

Једнина		Множина	
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
<i>ōgan</i>	<i>ōganui</i>	<i>ogmōvi</i>	<i>ogmōviti</i>

m I.3. Множински наставак *-ja*:

Једнина		Множина	
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
<i>brāt</i>	<i>brātui</i>	<i>brātja</i>	<i>brātjau</i>
<i>dōp</i>	<i>dōbui</i>	<i>dōbja</i>	<i>dōbjaui</i>

m I.4. Множински наставак *-išča* (лексикализован образац):

Једнина		Множина	
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
<i>рџи</i>	<i>рџи</i>	<i>рџишча</i>	<i>рџишчата</i>

m I.5. Множински наставак *-e* (лексикализован образац):

Једнина		Множина	
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
<i>кџен</i>	<i>кџенџ</i>	<i>кџене</i>	<i>кџенеџе</i>

m I.6. Суплетивни множински облик (лексикализован образац):

Једнина		Множина	
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
<i>џовек</i>	<i>џовекџ</i>	<i>лџи</i>	<i>лџиџи</i>

m II. Једнински наставак *-in*

m II.1. Множински наставак *-i*:

Једнина		Множина	
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
<i>Булџарин</i>	<i>Булџаринџ</i>	<i>Булџари</i>	<i>Булџариџи</i>

m II.1.a. Алтернација *-č/-c-* у множинској основи (лексикализован образак):

Једнина		Множина	
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
<i>Türčin</i>	<i>Türčini</i>	<i>Türci</i>	<i>Türçii</i>

m III. Једнински наставак *-o*

m III.1. Множински наставак *-ovi*:

Једнина		Множина	
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
<i>dédo</i>	<i>dédoto</i>	<i>dedóvi</i>	<i>dedóviti</i>

m IV. Једнински наставак *-a*

m IV.1. Множински наставак *-i*:

Једнина		Множина	
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
<i>aramia</i>	<i>aramiata</i>	<i>arami</i>	<i>aramiti</i>

m IV.1.a. Алтернација *-k/-c-* у множинској основи (лексикализиран образак):

Једнина		Множина	
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
<i>kurfilaka</i>	<i>kurfilakata</i>	<i>kurfiláci</i>	<i>kurfiláciti</i>

m IV.2. Множински наставак *-ovi* :

Једнина		Множина	
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
<i>strāka</i>	<i>strīkata</i>	<i>strīkōvi</i>	<i>strīkōviti</i>

m V. Једнински наставак *-e*

m V.1. Дефицитарна парадигма:

Једнина		Множина	
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
<i>Pānde</i>			

Факултативни посесивни облик: *Pāndetōmu*

ЖЕНСКИ РОД

f I. Нулти наставак у једнинском облику

f I.1. Множински наставак *-i*:

Једнина		Множина	
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
<i>ézen</i>	<i>ézena</i>	<i>ezéni</i>	<i>ezéni</i>

f I.2. Дефицитарна парадигма:

Једнина		Множина	
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
<i>vár</i>	<i>várta</i>		

f II. Једнински наставак *-a*f II.1. Множински наставак *-e*:

Једнина		Множина		Вокатив јединице
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик	
<i>bábi</i>	<i>bábita</i>	<i>bábe</i>	<i>bábite</i>	<i>bábo</i>

f II.1.a. Алтернација *-k-/-c-*, *-g-/-z-* у множинској основи (лексикализован образац):

Једнина		Множина	
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
<i>níga</i>	<i>nígata</i>	<i>nóze</i>	<i>nózete</i>
<i>róka</i>	<i>rókata</i>	<i>róce</i>	<i>rócete</i>

f II.1.б. Завршетак у вокативу једнине *-e*:

Једнина		Множина		Вокатив једнине
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик	
<i>vudeníca</i>	<i>vudenícata</i>	<i>vudenice</i>	<i>vudenicete</i>	<i>vudenice</i>

СРЕДЊИ РОД

п I. Једински наставак *-o*п I.1. Множински наставак *-a*:

Једнина		Множина	
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
<i>selo</i>	<i>séloto</i>	<i>selo</i>	<i>selota</i>

п I.2. Множински наставак *-i*:п I.2.a. Алтернација *-k/-č-*, *-r/-š-* у множинској основи (лексикализован образак):

Једнина		Множина	
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
<i>oko</i>	<i>ókoto</i>	<i>óci</i>	<i>óćiti</i>
<i>ivo</i>	<i>ívoto</i>	<i>íši</i>	<i>íšiti</i>

п II. Једински наставак *-e*п II.1. Множински наставак *-a*:

Једнина		Множина	
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
<i>ogniše</i>	<i>ognišeto</i>	<i>ogniša</i>	<i>ognišata</i>

п II.2. Множински наставак *-enišča*:

Једнина		Множина	
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
<i>kuče</i>	<i>kučeto</i>	<i>kučenišča</i>	<i>kučeniščata</i>

п II.3. Множински наставак *-e*:

п II.3.a. Алтернација *-t/-c-* у множинској основи (лексикализован образак):

Једнина		Множина	
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
<i>děte</i>	<i>děteto</i>	<i>děce</i>	<i>děcete</i>

п III. Једински наставак *-i*

п III.1. Дефицитарна парадигма (лексикализован образак):

Једнина		Множина	
Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
<i>dalavěri</i>	<i>dalavěrito</i>		

ТАБЕЛАРНИ ПРЕГЛЕД ПРИДЕВСКОГ СИСТЕМА

1. Промена без алтернација у основи, звучни завршетак основе се у неодређеном облику јединине обезвучава

Неодређени облик

		Позитив	Компаратив	Суперлатив
Једнина	Мушки род	<i>stár</i>	<i>pí-stár</i>	<i>náj-stár</i>
	Женски род	<i>stáru</i>	<i>pí-stáru</i>	<i>náj-stáru</i>
	Средњи род	<i>stáro</i>	<i>pí-stáro</i>	<i>náj-stáro</i>
Множина	Мушки род	<i>stári</i>	<i>pí-stári</i>	<i>náj-stári</i>
	Женски род	<i>stári</i>	<i>pí-stári</i>	<i>náj-stári</i>
	Средњи род	<i>stári</i>	<i>pí-stári</i>	<i>náj-stári</i>

Одређени облик

		Позитив	Компаратив	Суперлатив
Једнина	Мушки род	<i>stárjut</i>	<i>pí-stárjut</i>	<i>náj-stárjut</i>
	Женски род	<i>stárata</i>	<i>pí-stárata</i>	<i>náj-stárata</i>
	Средњи род	<i>stároto</i>	<i>pí-stároto</i>	<i>náj-stároto</i>
Множина	Мушки род	<i>stáriti</i>	<i>pí-stáriti</i>	<i>náj-stáriti</i>
	Женски род	<i>stáriti</i>	<i>pí-stáriti</i>	<i>náj-stáriti</i>
	Средњи род	<i>stáriti</i>	<i>pí-stáriti</i>	<i>náj-stáriti</i>

2. Промена с непостојаним вокалом -с- у м.р. једн. неодр.

Неодређени облик

		Позитив	Компаратив	Суперлатив
Једнина	Мушки род	<i>зѣзеп</i>	<i>рѣ-зѣзеп</i>	<i>нѣј-зѣзеп</i>
	Женски род	<i>зѣзна</i>	<i>рѣ-зѣзна</i>	<i>нѣј-зѣзна</i>
	Средњи род	<i>зѣзно</i>	<i>рѣ-зѣзно</i>	<i>нѣј-зѣзно</i>
Множина	Мушки род	<i>зѣзни</i>	<i>рѣ-зѣзни</i>	<i>нѣј-зѣзни</i>
	Женски род	<i>зѣзни</i>	<i>рѣ-зѣзни</i>	<i>нѣј-зѣзни</i>
	Средњи род	<i>зѣзни</i>	<i>рѣ-зѣзни</i>	<i>нѣј-зѣзни</i>

Одређени облик

		Позитив	Компаратив	Суперлатив
Једнина	Мушки род	<i>зѣзѣјѣт</i>	<i>рѣ-зѣзѣјѣт</i>	<i>нѣј-зѣзѣјѣт</i>
	Женски род	<i>зѣзѣјѣта</i>	<i>рѣ-зѣзѣјѣта</i>	<i>нѣј-зѣзѣјѣта</i>
	Средњи род	<i>зѣзѣјѣто</i>	<i>рѣ-зѣзѣјѣто</i>	<i>нѣј-зѣзѣјѣто</i>
Множина	Мушки род	<i>зѣзѣјѣти</i>	<i>рѣ-зѣзѣјѣти</i>	<i>нѣј-зѣзѣјѣти</i>
	Женски род	<i>зѣзѣјѣти</i>	<i>рѣ-зѣзѣјѣти</i>	<i>нѣј-зѣзѣјѣти</i>
	Средњи род	<i>зѣзѣјѣти</i>	<i>рѣ-зѣзѣјѣти</i>	<i>нѣј-зѣзѣјѣти</i>

3. Промена с непостојаним вокалом -u- у м.р. једн. неодр.

Неодређени облик

		Позитив	Компаратив	Суперлатив
Једнина	Мушки род	<i>vétuk</i>	<i>pri-vétuk</i>	<i>náj-vétuk</i>
	Женски род	<i>vétka</i>	<i>pri-vétka</i>	<i>náj-vétka</i>
	Средњи род	<i>vétko</i>	<i>pri-vétko</i>	<i>náj-vétko</i>
Множина	Мушки род	<i>vétki</i>	<i>pri-vétki</i>	<i>náj-vétki</i>
	Женски род	<i>vétki</i>	<i>pri-vétki</i>	<i>náj-vétki</i>
	Средњи род	<i>vétki</i>	<i>pri-vétki</i>	<i>náj-vétki</i>

Одређени облик

		Позитив	Компаратив	Суперлатив
Једнина	Мушки род	<i>vétkui</i>	<i>pri-vétkui</i>	<i>náj-vétkui</i>
	Женски род	<i>vétkati</i>	<i>pri-vétkati</i>	<i>náj-vétkati</i>
	Средњи род	<i>vétkoto</i>	<i>pri-vétkoto</i>	<i>náj-vétkoto</i>
Множина	Мушки род	<i>vétkui</i>	<i>pri-vétkui</i>	<i>náj-vétkui</i>
	Женски род	<i>vétkui</i>	<i>pri-vétkui</i>	<i>náj-vétkui</i>
	Средњи род	<i>vétkui</i>	<i>pri-vétkui</i>	<i>náj-vétkui</i>

4. Промена с непостојаним вокалом -а- у м.р. једн. неодр.

Неодређени облик

		Позитив	Компаратив	Суперлатив
Једнина	Мушки род	<i>dobar</i>	<i>pi-dobar</i>	<i>naj-dobar</i>
	Женски род	<i>dobra</i>	<i>pi-dobra</i>	<i>naj-dobra</i>
	Средњи род	<i>dobro</i>	<i>pi-dobro</i>	<i>naj-dobro</i>
Множина	Мушки род	<i>dobri</i>	<i>pi-dobri</i>	<i>naj-dobri</i>
	Женски род	<i>dobri</i>	<i>pi-dobri</i>	<i>naj-dobri</i>
	Средњи род	<i>dobri</i>	<i>pi-dobri</i>	<i>naj-dobri</i>

Одређени облик

		Позитив	Компаратив	Суперлатив
Једнина	Мушки род	<i>dobrjut</i>	<i>pi-dobrjut</i>	<i>naj-dobrjut</i>
	Женски род	<i>dobraku</i>	<i>pi-dobrata</i>	<i>naj-dobrata</i>
	Средњи род	<i>dobroto</i>	<i>pi-dobroto</i>	<i>naj-dobroto</i>
Множина	Мушки род	<i>dobrui</i>	<i>pi-dobrui</i>	<i>naj-dobrui</i>
	Женски род	<i>dobrui</i>	<i>pi-dobrui</i>	<i>naj-dobrui</i>
	Средњи род	<i>dobrui</i>	<i>pi-dobrui</i>	<i>naj-dobrui</i>

5. Промена придевā са суфиксима *-ck-* и *-šk-*

Неодређени облик

		Позитив	Компаратив	Суперлатив
Једнина	Мушки род	<i>bápski</i>	<i>pi-bápski</i>	<i>náj-bápski</i>
	Женски род	<i>bápska</i>	<i>pi-bápska</i>	<i>náj-bápska</i>
	Средњи род	<i>bápsko</i>	<i>pi-bápsko</i>	<i>náj-bápsko</i>
Множина	Мушки род	<i>bápski</i>	<i>pi-bápski</i>	<i>náj-bápski</i>
	Женски род	<i>bápski</i>	<i>pi-bápski</i>	<i>náj-bápski</i>
	Средњи род	<i>bápski</i>	<i>pi-bápski</i>	<i>náj-bápski</i>

Одређени облик

		Позитив	Компаратив	Суперлатив
Једнина	Мушки род	<i>bápskju</i>	<i>pi-bápskju</i>	<i>náj-bápskju</i>
	Женски род	<i>bápskata</i>	<i>pi-bápskata</i>	<i>náj-bápskata</i>
	Средњи род	<i>bápskoto</i>	<i>pi-bápskoto</i>	<i>náj-bápskoto</i>
Множина	Мушки род	<i>bápskii</i>	<i>pi-bápskii</i>	<i>náj-bápskii</i>
	Женски род	<i>bápskii</i>	<i>pi-bápskii</i>	<i>náj-bápskii</i>
	Средњи род	<i>bápskii</i>	<i>pi-bápskii</i>	<i>náj-bápskii</i>

ТАБЕЛАРНИ ПРЕГЛЕД ЗАМЕНИЧКОГ СИСТЕМА

1. ЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ

		Једнина		Множина	
		Дуги облик	Кратки облик	Дуги облик	Кратки облик
1. лице	Номинатив Датив Акузатив	<i>jás, jáski</i> <i>na méne</i> <i>na méne</i>	<i>mi</i> <i>me</i>	<i>nía</i> <i>na ním</i> <i>na ním</i>	<i>ni</i> <i>ni</i>
2. лице	Номинатив Датив Акузатив	<i>tí</i> <i>na tébe</i> <i>na tébe</i>	<i>ti</i> <i>te</i>	<i>vía</i> <i>na vím</i> <i>na vím</i>	<i>vi</i> <i>vi</i>
3. лице Мушки род	Номинатив Датив Акузатив	<i>tój</i> <i>na négo</i> <i>na négo</i>	<i>ti</i> <i>go</i>	<i>tía</i> <i>na ní</i> <i>na ní</i>	<i>ti</i> <i>i</i>
3. лице Женски род	Номинатив Датив Акузатив	<i>tís</i> <i>na néa</i> <i>na néa</i>	<i>ti</i> <i>e</i>	<i>tía</i> <i>na ní</i> <i>na ní</i>	<i>ti</i> <i>i</i>
3. лице Средњи род	Номинатив Датив Акузатив	<i>tós</i> <i>na négo</i> <i>na négo</i>	<i>ti</i> <i>go</i>	<i>tía</i> <i>na ní</i> <i>na ní</i>	<i>ti</i> <i>i</i>

2. ЛИЧНА ЗАМЕНИЦА СВАКОГ ЛИЦА

	Дуги облик	Кратки облик
Номинатив Датив Акузатив	<i>na sébesi</i> <i>na sébesi</i>	<i>si</i> <i>se</i>

3. ПРИСВОЈНЕ ЗАМЕНИЦЕ

		Неодређени облик	Одређени облик	Неодређени облик	Одређени облик
1. лице једине	Мушки род	<i>mój</i>	<i>mójut</i>	<i>moj</i>	<i>mójtí</i>
	Женски род	<i>mója</i>	<i>mójata</i>	<i>mój</i>	<i>mójtí</i>
	Средњи род	<i>mójo</i>	<i>mójoto</i>	<i>mój</i>	<i>mójtí</i>
2. лице једине	Мушки род	<i>tvój</i>	<i>tvójut</i>	<i>tvój</i>	<i>tvójtí</i>
	Женски род	<i>tvója</i>	<i>tvójata</i>	<i>tvój</i>	<i>tvójtí</i>
	Средњи род	<i>tvójo</i>	<i>tvójoto</i>	<i>tvój</i>	<i>tvójtí</i>
3. лице једине	Мушки род	<i>témén</i>	<i>témnjut</i>	<i>témni</i>	<i>témniti</i>
	Женски род	<i>témni</i>	<i>témnata</i>	<i>témni</i>	<i>témniti</i>
	Средњи род	<i>témno</i>	<i>témnoto</i>	<i>témni</i>	<i>témniti</i>
1. лице множине	Мушки род	<i>náš</i>	<i>nášjut</i>	<i>náši</i>	<i>nášiti</i>
	Женски род	<i>náša</i>	<i>nášata</i>	<i>náši</i>	<i>nášiti</i>
	Средњи род	<i>nášo</i>	<i>nášoto</i>	<i>náši</i>	<i>nášiti</i>
2. лице множине	Мушки род	<i>váš</i>	<i>vášjut</i>	<i>váši</i>	<i>vášiti</i>
	Женски род	<i>váša</i>	<i>vášata</i>	<i>váši</i>	<i>vášiti</i>
	Средњи род	<i>vášo</i>	<i>vášoto</i>	<i>váši</i>	<i>vášiti</i>
3. лице множине	Мушки род	<i>témén</i>	<i>témnjut</i>	<i>témni</i>	<i>témniti</i>
	Женски род	<i>témni</i>	<i>témnata</i>	<i>témni</i>	<i>témniti</i>
	Средњи род	<i>témno</i>	<i>témnoto</i>	<i>témni</i>	<i>témniti</i>

4. ПОКАЗНЕ ЗАМЕНИЦЕ

	Идентификациона показна заменица		Квалитативна показна заменица		Квантитативна показна заменица	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина	Једнина	Множина
Мушки род	<i>toj</i>	<i>tia</i>	<i>katóvi, takóvi</i>	<i>karvía, takvía</i>	<i>tékuf</i>	<i>tékuví</i>
Женски род	<i>tás</i>	<i>tía</i>	<i>karvís, takvís</i>	<i>karvía, takvía</i>	<i>tékuvu</i>	<i>tékuví</i>
Средњи род	<i>tós</i>	<i>tía</i>	<i>karvós, takvós</i>	<i>karvía, takvía</i>	<i>tékuvu</i>	<i>tékuví</i>

5. УПИТНЕ ЗАМЕНИЦЕ

5.1. Именичке упитне заменице

	Лична упитна заменица	Предметна упитна заменица
Номинатив	<i>kój</i>	<i>šó, šú</i>
Датив	<i>mi kógu</i>	<i>mi šó, mi šú</i>
Акузатив	<i>mi kógu</i>	<i>šó, šú</i>

5.2. Придевске упитне заменице

	Идентификациона упитна заменица		Квалитативна упитна заменица		Квантитативна упитна заменица	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина	Једнина	Множина
Мушки род	<i>kój</i>	<i>kój</i>	<i>kákuš</i>	<i>kákvi</i>	<i>kekuf</i>	<i>kekuví</i>
Женски род	<i>kóju</i>	<i>kój</i>	<i>kákvu</i>	<i>kákvi</i>	<i>kekuvu</i>	<i>kekuví</i>
Средњи род	<i>kóe</i>	<i>kój</i>	<i>kákvo</i>	<i>kákvi</i>	<i>kekuvu</i>	<i>kekuví</i>

6. НЕОДРЕЂЕНЕ ЗАМЕНИЦЕ

6.1. Именичке неодређене заменице

	Лична неодређена заменица	Предметна неодређена заменица
Номинатив	<i>некиј</i>	<i>нешто</i>
Датив	<i>на некиџи</i>	<i>на нешто</i>
Акузатив	<i>на некиџи</i>	<i>нешто</i>

6.2. Придевске неодређене заменице

	Идентификациона неодређена заменица		Квалитативна неодређена заменица	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
Мушки род	<i>накој</i>	<i>накој</i>	<i>некакџ</i>	<i>некакџи</i>
Женски род	<i>накоја</i>	<i>накој</i>	<i>некакџа</i>	<i>некакџи</i>
Средњи род	<i>накоје</i>	<i>накој</i>	<i>некакџо</i>	<i>некакџи</i>

7. ОПШТЕ ЗАМЕНИЦЕ

7.1. Именичке опште заменице

	Лична општа општа заменица		Предметна општа заменица	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
Номинатив	<i>svěkuj</i>	<i>světi, cěli</i>	<i>svě</i>	<i>cěli</i>
Датив	<i>na svěkuqu</i>	<i>na světi, na cěli</i>	<i>na svě</i>	<i>na cěli</i>
Акузатив	<i>na svěkuqu</i>	<i>světi, cěli</i>	<i>svě</i>	<i>cěli</i>

7.2. Придевске опште заменице

	Идентификациона општа заменица		Квалитативна општа заменица	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
Мушки род	<i>svěkuj, káto</i>	<i>svěkuj, cěli</i>	<i>svěkakuf</i>	<i>svěkaví</i>
Женски род	<i>svěkupa, káto</i>	<i>svěkuj, cěli</i>	<i>svěkava</i>	<i>svěkaví</i>
Средњи род	<i>svěkue, káto</i>	<i>svěkue, cěli</i>	<i>svěkadvo</i>	<i>svěkaví</i>

8. ОДРИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ

8.1. Именичке одричне заменице

	Лична одрична заменица	Предметна одрична заменица
Номинатив	<i>nikuj</i>	<i>niš'co</i>
Датив	<i>ni nikuzi</i>	<i>ni niš'cu</i>
Акузатив	<i>ni nikuzi</i>	<i>niš'co</i>

8.2. Придевске одричне заменице

	Идентификациона одрична заменица		Квалитативна одрична заменица	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
Мушки род	<i>nikuj</i>	<i>nikuj</i>	<i>nikakuf</i>	<i>nikakvi</i>
Женски род	<i>nikuji</i>	<i>nikuj</i>	<i>nikakvu</i>	<i>nikakvi</i>
Средњи род	<i>niku'</i>	<i>nikuj</i>	<i>nikakvo</i>	<i>nikakvi</i>

ТАБЕЛАРНИ ПРЕГЛЕД ГЛАГОЛСКОГ СИСТЕМА

ГЛАГОЛ 'БИТИ'

	Презент		Футур I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>ése, se</i>	<i>ésme, sme</i>	<i>za ése, za se, za bida</i>	<i>za ésme, za sme, za bidime</i>
2. лице	<i>ésti, si</i>	<i>éste, ste</i>	<i>za ési, za si, za bidiš</i>	<i>za éste, za ste, za bidite</i>
3. лице	<i>ésti, e</i>	<i>ése, se</i>	<i>za ésti, za e, za bidi</i>	<i>za ése, za se, za bide</i>

	Имперфекат		Кондиционал I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>bé</i>	<i>béme</i>	<i>za bé</i>	<i>za béme</i>
2. лице	<i>béšeš</i>	<i>béte</i>	<i>za béšeš</i>	<i>za béte</i>
3. лице	<i>béše</i>	<i>béte</i>	<i>za béše</i>	<i>za béte</i>

	Императив	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>(áj) da ése, (áj) da se, (áj) da bida</i>	<i>(áj) da ésme, (áj) da sme, (áj) da bidime</i>
2. лице	<i>bidi</i>	<i>bidite</i>
3. лице	<i>néka ésti, néka sti, néka bidi</i>	<i>néka ése, néka se, néka bidi</i>

ГЛАГОЛ 'имати'

	Презент		Футур I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>imim/im</i>	<i>imite/imate</i>	<i>za imim/im</i>	<i>za imite/imate</i>
2. лице	<i>imaš</i>	<i>imate</i>	<i>za imaš</i>	<i>za imate</i>
3. лице	<i>ima</i>	<i>ime</i>	<i>za ima</i>	<i>za ime</i>

	Имперфекат		Кондиционал I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>ime</i>	<i>imete</i>	<i>za ime</i>	<i>za imete</i>
2. лице	<i>imašeš</i>	<i>imate</i>	<i>za imašeš</i>	<i>za imete</i>
3. лице	<i>imaše</i>	<i>imec</i>	<i>za imaše</i>	<i>za imec</i>

	Императив	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>(aj) da imim/im</i>	<i>(aj) da imite/imate</i>
2. лице	<i>imij</i>	<i>imate</i>
3. лице	<i>neka ima</i>	<i>neka ime</i>

А - СКУПИНА

1. ПОДСКУПИНА

Тематски вокал у аористу -а-

	Презент		Футур I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>bégum/bégam</i>	<i>bégume/bégame</i>	<i>za bégum/bégam</i>	<i>za bégume/bégame</i>
2. лице	<i>bégaš</i>	<i>bégate</i>	<i>za bégáš</i>	<i>za bégate</i>
3. лице	<i>béga</i>	<i>bége</i>	<i>za béga</i>	<i>za bége</i>

	Имперфекат		Кондиционал I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>bége</i>	<i>bégeme</i>	<i>za bége</i>	<i>za bégeme</i>
2. лице	<i>bégašeš</i>	<i>bégete</i>	<i>za bégашеš</i>	<i>za bégete</i>
3. лице	<i>bégaše</i>	<i>bégee</i>	<i>za bégашe</i>	<i>za bégee</i>

	Аорист	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>béga</i>	<i>begime</i>
2. лице	<i>béga</i>	<i>begite</i>
3. лице	<i>béga</i>	<i>begie</i>

	Перфекат				Футур II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>im</i>	<i>begáno</i>	<i>imime</i>	<i>begáno</i>	<i>za im</i>	<i>begáno</i>	<i>za imime</i>	<i>begáno</i>
2. лице	<i>imaš</i>	<i>begáno</i>	<i>imite</i>	<i>begáno</i>	<i>za imaš</i>	<i>begáno</i>	<i>za imite</i>	<i>begáno</i>
3. лице	<i>ima</i>	<i>begáno</i>	<i>ime</i>	<i>begáno</i>	<i>za ima</i>	<i>begáno</i>	<i>za ime</i>	<i>begáno</i>

	Плусквамперфекат				Кондиционал II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>ime</i>	<i>begáno</i>	<i>imeme</i>	<i>begáno</i>	<i>za ime</i>	<i>begáno</i>	<i>za imeme</i>	<i>begáno</i>
2. лице	<i>imašeš</i>	<i>begáno</i>	<i>imete</i>	<i>begáno</i>	<i>za imašeš</i>	<i>begáno</i>	<i>za imete</i>	<i>begáno</i>
3. лице	<i>imaše</i>	<i>begáno</i>	<i>imee</i>	<i>begáno</i>	<i>za imaše</i>	<i>begáno</i>	<i>za imee</i>	<i>begáno</i>

	Императив	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>(áj) da bégum/bégam</i>	<i>(áj) da bégume/bégume</i>
2. лице	<i>bégaj</i>	<i>bégajte</i>
3. лице	<i>néka béga</i>	<i>néka bége</i>

	Партицип	
	Једнина	Множина
Мушки род	<i>bégaj</i>	<i>begáni</i>
Женски род	<i>begáni</i>	<i>begáni</i>
Средњи род	<i>begáni</i>	<i>begáni</i>

Глаголска именица: *begánje*

Е - СКУПИНА

1. ПОДСКУПИНА

Тематски вокал у аористу -i-

	Презент		Футур I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>brōa</i>	<i>brōeme</i>	<i>za brōe</i>	<i>za brōeme</i>
2. лице	<i>brōeš</i>	<i>brōete</i>	<i>za brōeš</i>	<i>za brōete</i>
3. лице	<i>brōe</i>	<i>brōe</i>	<i>za brōe</i>	<i>za brōe</i>

	Имперфекат		Кондиционал I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>brōe</i>	<i>brōeme</i>	<i>za brōe</i>	<i>za brōeme</i>
2. лице	<i>brōešeš</i>	<i>brōete</i>	<i>za brōešeš</i>	<i>za brōete</i>
3. лице	<i>brōeše</i>	<i>brōee</i>	<i>za brōeše</i>	<i>za brōee</i>

	Аорист	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>brōi</i>	<i>brōime</i>
2. лице	<i>brōi</i>	<i>brōite</i>
3. лице	<i>brōi</i>	<i>brōie</i>

	Перфекат				Футур II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>ím</i>	<i>broéno</i>	<i>ímite</i>	<i>broéno</i>	<i>za ím</i>	<i>broéno</i>	<i>za ímíte</i>	<i>broéno</i>
2. лице	<i>ímaš</i>	<i>broéno</i>	<i>ímíte</i>	<i>broéno</i>	<i>za ímaš</i>	<i>broéno</i>	<i>za ímíte</i>	<i>broéno</i>
3. лице	<i>íma</i>	<i>broéno</i>	<i>íme</i>	<i>broéno</i>	<i>za íma</i>	<i>broéno</i>	<i>za íме</i>	<i>broéno</i>

	Плусквамперфекат				Кондиционал II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>íme</i>	<i>broéno</i>	<i>íméте</i>	<i>broéno</i>	<i>za íме</i>	<i>broéno</i>	<i>za íмéте</i>	<i>broéno</i>
2. лице	<i>ímašeš</i>	<i>broéno</i>	<i>íméте</i>	<i>broéno</i>	<i>za ímašeš</i>	<i>broéno</i>	<i>za íмéте</i>	<i>broéno</i>
3. лице	<i>ímaše</i>	<i>broéno</i>	<i>íme</i>	<i>broéno</i>	<i>za ímaše</i>	<i>broéno</i>	<i>za íме</i>	<i>broéno</i>

	Императив	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>(áj) da bróu</i>	<i>(áj) da bróете</i>
2. лице	<i>bró</i>	<i>bróте</i>
3. лице	<i>néka bróe</i>	<i>néka bróe</i>

	Партицип	
	Једнина	Множина
Мушки род	<i>bróen</i>	<i>bróéni</i>
Женски род	<i>bróéni</i>	<i>bróéni</i>
Средњи род	<i>bróéno</i>	<i>bróéni</i>

Глаголска именица: *broénje*

Е - СКУПИНА

2. ПОДСКУПИНА

Тематски вокал у аористу →

	Презент		Футур I	
	Јединна	Множина	Јединна	Множина
1. лице	<i>rii</i>	<i>riete</i>	<i>zi riā</i>	<i>zi riete</i>
2. лице	<i>rieš</i>	<i>riete</i>	<i>zi rieš</i>	<i>zi riete</i>
3. лице	<i>rie</i>	<i>rie</i>	<i>zi rie</i>	<i>zi rie</i>

	Имперфекат		Кондиционал I	
	Јединна	Множина	Јединна	Множина
1. лице	<i>rie</i>	<i>riete</i>	<i>zi rie</i>	<i>zi riete</i>
2. лице	<i>riešes</i>	<i>riete</i>	<i>zi riešes</i>	<i>zi riete</i>
3. лице	<i>rieže</i>	<i>rieē</i>	<i>zi rieže</i>	<i>zi rieē</i>

	Аорист	
	Јединна	Множина
1. лице	<i>ri</i>	<i>riete</i>
2. лице	<i>ri</i>	<i>riete</i>
3. лице	<i>ri</i>	<i>rie</i>

	Перфекат		Футур II	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>ím riéno</i>	<i>ímite riéno</i>	<i>za ím riéno</i>	<i>za ímíte riéno</i>
2. лице	<i>ímaš riéno</i>	<i>ímíte riéno</i>	<i>za ímaš riéno</i>	<i>za ímíte riéno</i>
3. лице	<i>ími riéno</i>	<i>íme riéno</i>	<i>za ími riéno</i>	<i>za íme riéno</i>

	Плусквамперфекат		Кондиционал II	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>íme riéno</i>	<i>ímíte riéno</i>	<i>za íme riéno</i>	<i>za ímíte riéno</i>
2. лице	<i>ímašeš riéno</i>	<i>ímíte riéno</i>	<i>za ímašeš riéno</i>	<i>za ímíte riéno</i>
3. лице	<i>ímaše riéno</i>	<i>íme riéno</i>	<i>za ímaše riéno</i>	<i>za ímee riéno</i>

	Императив	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>(áj) da riu</i>	<i>(áj) da rieme</i>
2. лице	<i>riј</i>	<i>riјte</i>
3. лице	<i>néka rié</i>	<i>néka rié</i>

	Партицип	
	Једнина	Множина
Мушки род	<i>rién</i>	<i>riéni</i>
Женски род	<i>riéni</i>	<i>riéni</i>
Средњи род	<i>riéno</i>	<i>riéni</i>

Глаголска именица: *riénje*

И - СКУПИНА

1. ПОДСКУПИНА

Тематски вокал у аористу -а-
Алтернација -č/-k-, -š/-s-, -ž/-z- у основи

	Презент		Футур I	
	Јединина	Множина	Јединина	Множина
1. лице	<i>piša</i>	<i>pišite</i>	<i>za pišu</i>	<i>za pišite</i>
2. лице	<i>pišiš</i>	<i>pišite</i>	<i>za pišiš</i>	<i>za pišite</i>
3. лице	<i>piši</i>	<i>piše</i>	<i>za piši</i>	<i>za piše</i>

	Имперфекат		Кондиционал I	
	Јединина	Множина	Јединина	Множина
1. лице	<i>piše</i>	<i>pišete</i>	<i>za piše</i>	<i>za pišete</i>
2. лице	<i>pišešeš</i>	<i>pišete</i>	<i>za pišešeš</i>	<i>za pišete</i>
3. лице	<i>pišeše</i>	<i>pišee</i>	<i>za pišeše</i>	<i>za pišee</i>

	Аорист	
	Јединина	Множина
1. лице	<i>piša</i>	<i>pišime</i>
2. лице	<i>piša</i>	<i>pišite</i>
3. лице	<i>piša</i>	<i>pišie</i>

	Перфекат				Футур II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>im</i>	<i>pisáno</i>	<i>imume</i>	<i>pisáno</i>	<i>za im</i>	<i>pisáno</i>	<i>za imume</i>	<i>pisáno</i>
2. лице	<i>imaš</i>	<i>pisáno</i>	<i>imate</i>	<i>pisáno</i>	<i>za imaš</i>	<i>pisáno</i>	<i>za imate</i>	<i>pisáno</i>
3. лице	<i>imi</i>	<i>pisáno</i>	<i>ime</i>	<i>pisáno</i>	<i>za imi</i>	<i>pisáno</i>	<i>za ime</i>	<i>pisáno</i>

	Плусквамперфекат				Кондиционал II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>ime</i>	<i>pisáno</i>	<i>imeme</i>	<i>pisáno</i>	<i>za ime</i>	<i>pisáno</i>	<i>za imeme</i>	<i>pisáno</i>
2. лице	<i>imašeš</i>	<i>pisáno</i>	<i>imete</i>	<i>pisáno</i>	<i>za imašeš</i>	<i>pisáno</i>	<i>za imete</i>	<i>pisáno</i>
3. лице	<i>imaše</i>	<i>pisáno</i>	<i>imee</i>	<i>pisáno</i>	<i>za imaše</i>	<i>pisáno</i>	<i>za imee</i>	<i>pisáno</i>

	Императив	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>(áj) da piša</i>	<i>(áj) da pišime</i>
2. лице	<i>piši</i>	<i>pišite</i>
3. лице	<i>néka piši</i>	<i>néka piše</i>

	Партицип	
	Једнина	Множина
Мушки род	<i>pisán</i>	<i>pisáni</i>
Женски род	<i>pisáni</i>	<i>pisáni</i>
Средњи род	<i>pisáno</i>	<i>pisáni</i>

Глаголска именица: *pisáinje*

И - СКУПИНА

1.а. ПОДСКУПИНА

Тематски вокал у аористу -а-

Партиципски формант -t-

	Презент		Футур I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>séna</i>	<i>sénime</i>	<i>za séni</i>	<i>za sénme</i>
2. лице	<i>séniš</i>	<i>sénite</i>	<i>za séniš</i>	<i>za sénite</i>
3. лице	<i>séni</i>	<i>séne</i>	<i>za séni</i>	<i>za séne</i>

	Имперфекат		Кондиционал I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>séne</i>	<i>séneme</i>	<i>za séne</i>	<i>za séneme</i>
2. лице	<i>sénešeš</i>	<i>sénete</i>	<i>za sénešeš</i>	<i>za sénete</i>
3. лице	<i>séneše</i>	<i>sénee</i>	<i>za séneše</i>	<i>za sénee</i>

	Аорист	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>séni</i>	<i>senime</i>
2. лице	<i>séni</i>	<i>senite</i>
3. лице	<i>séni</i>	<i>senie</i>

	Перфекат				Футур II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>im</i>	<i>senáto</i>	<i>imume</i>	<i>senáto</i>	<i>za im</i>	<i>senáto</i>	<i>za imume</i>	<i>senáto</i>
2. лице	<i>imaš</i>	<i>senáto</i>	<i>imate</i>	<i>senáto</i>	<i>za imaš</i>	<i>senáto</i>	<i>za imate</i>	<i>senáto</i>
3. лице	<i>ima</i>	<i>senáto</i>	<i>ime</i>	<i>senáto</i>	<i>za ima</i>	<i>senáto</i>	<i>za ime</i>	<i>senáto</i>

	Плусквамперфекат				Кондиционал II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>ime</i>	<i>senáto</i>	<i>imeme</i>	<i>senáto</i>	<i>za ime</i>	<i>senáto</i>	<i>za imeme</i>	<i>senáto</i>
2. лице	<i>imašeš</i>	<i>senáto</i>	<i>imete</i>	<i>senáto</i>	<i>za imašeš</i>	<i>senáto</i>	<i>za imete</i>	<i>senáto</i>
3. лице	<i>imaše</i>	<i>senáto</i>	<i>imee</i>	<i>senáto</i>	<i>za imaše</i>	<i>senáto</i>	<i>za imee</i>	<i>senáto</i>

	Императив	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>(áj) da séni</i>	<i>(áj) da sénime</i>
2. лице	<i>séni</i>	<i>sénite</i>
3. лице	<i>néka séni</i>	<i>néka séne</i>

	Партицип	
	Једнина	Множина
Мушки род	<i>sénit</i>	<i>seniti</i>
Женски род	<i>senita</i>	<i>seniti</i>
Средњи род	<i>senito</i>	<i>seniti</i>

Глаголска именица: (*osunátje. Zmítje*)

И - СКУПИНА

1.6. ПОДСКУПИНА

Тематски вокал у аористу *-a-*
Алтернација *-e/-a-* у основи

	Презент		Футур I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>sobéra</i>	<i>sobérime</i>	<i>za sobéra</i>	<i>za sobérime</i>
2. лице	<i>sobériš</i>	<i>sobérite</i>	<i>za sobériš</i>	<i>za sobérite</i>
3. лице	<i>sobéri</i>	<i>sobére</i>	<i>za sobéri</i>	<i>za sobére</i>

	Имперфекат		Кондиционал I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>sobére</i>	<i>sobéreme</i>	<i>za sobére</i>	<i>za sobéreme</i>
2. лице	<i>sobéreseš</i>	<i>sobérete</i>	<i>za sobéreseš</i>	<i>za sobérete</i>
3. лице	<i>sobérese</i>	<i>sobéree</i>	<i>za sobérese</i>	<i>za sobéree</i>

	Аорист	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>sobra</i>	<i>sobráme</i>
2. лице	<i>sobra</i>	<i>sobrúte</i>
3. лице	<i>sobra</i>	<i>sobrúe</i>

	Перфекат				Футур II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>im</i>	<i>sobráno</i>	<i>imime</i>	<i>sobráno</i>	<i>zi im</i>	<i>sobráno</i>	<i>zi imime</i>	<i>sobráno</i>
2. лице	<i>imaš</i>	<i>sobráno</i>	<i>imate</i>	<i>sobráno</i>	<i>zi imaš</i>	<i>sobráno</i>	<i>zi imate</i>	<i>sobráno</i>
3. лице	<i>ima</i>	<i>sobráno</i>	<i>ime</i>	<i>sobráno</i>	<i>zi ima</i>	<i>sobráno</i>	<i>zi ime</i>	<i>sobráno</i>

	Плусквамперфекат				Кондиционал II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>ime</i>	<i>sobráno</i>	<i>imeme</i>	<i>sobráno</i>	<i>zi ime</i>	<i>sobráno</i>	<i>zi imeme</i>	<i>sobráno</i>
2. лице	<i>imašeš</i>	<i>sobráno</i>	<i>imete</i>	<i>sobráno</i>	<i>zi imašeš</i>	<i>sobráno</i>	<i>zi imete</i>	<i>sobráno</i>
3. лице	<i>imaše</i>	<i>sobráno</i>	<i>imee</i>	<i>sobráno</i>	<i>zi imaše</i>	<i>sobráno</i>	<i>zi imee</i>	<i>sobráno</i>

	Императив	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>(áj) da sobera</i>	<i>(áj) da sobérime</i>
2. лице	<i>sobéri</i>	<i>sobérite</i>
3. лице	<i>néka sobéri</i>	<i>néka sobére</i>

	Партицип	
	Једнина	Множина
Мушки род	<i>sobran</i>	<i>sobráni</i>
Женски род	<i>sobrána</i>	<i>sobráni</i>
Средњи род	<i>sobráno</i>	<i>sobráni</i>

Глаголска именица: *(berénje)*

И - СКУПИНА

1.в. ПОДСКУПИНА

Тематски вокал у аористу -а-
Алтернације -o-/o- и -l-/l- у основи

	Презент		Футур I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>zakola</i>	<i>zakolime</i>	<i>za zakola</i>	<i>za zakolime</i>
2. лице	<i>zakoliš</i>	<i>zakolite</i>	<i>za zakoliš</i>	<i>za zakolite</i>
3. лице	<i>zakoli</i>	<i>zakole</i>	<i>za zakoli</i>	<i>za zakole</i>

	Имперфекат		Кондиционал I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>zakole</i>	<i>zakoleme</i>	<i>za zakole</i>	<i>za zakoleme</i>
2. лице	<i>zakoleš</i>	<i>zakolete</i>	<i>za zakoleš</i>	<i>za zakolete</i>
3. лице	<i>zakole</i>	<i>zakolee</i>	<i>za zakole</i>	<i>za zakolee</i>

	Аорист	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>zikla</i>	<i>ziclame</i>
2. лице	<i>zikla</i>	<i>ziclote</i>
3. лице	<i>zikla</i>	<i>zicle</i>

	Перфекат				Футур II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>ím</i>	<i>zakláno</i>	<i>ímime</i>	<i>zakláno</i>	<i>za ím</i>	<i>zakláno</i>	<i>za ímime</i>	<i>zakláno</i>
2. лице	<i>ímaš</i>	<i>zakláno</i>	<i>ímate</i>	<i>zakláno</i>	<i>za ímaš</i>	<i>zakláno</i>	<i>za ímate</i>	<i>zakláno</i>
3. лице	<i>ími</i>	<i>zakláno</i>	<i>íme</i>	<i>zakláno</i>	<i>za ími</i>	<i>zakláno</i>	<i>za íme</i>	<i>zakláno</i>

	Плусквамперфекат				Кондиционал II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>íme</i>	<i>zakláno</i>	<i>ímeme</i>	<i>zakláno</i>	<i>za íme</i>	<i>zakláno</i>	<i>za ímeme</i>	<i>zakláno</i>
2. лице	<i>ímašeš</i>	<i>zakláno</i>	<i>ímete</i>	<i>zakláno</i>	<i>za ímašeš</i>	<i>zakláno</i>	<i>za ímete</i>	<i>zakláno</i>
3. лице	<i>ímaše</i>	<i>zakláno</i>	<i>ímee</i>	<i>zakláno</i>	<i>za ímaše</i>	<i>zakláno</i>	<i>za ímee</i>	<i>zakláno</i>

	Императив	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>(áj) da zakóla</i>	<i>(áj) da zakólime</i>
2. лице	<i>zakóli</i>	<i>zakólte</i>
3. лице	<i>néka zakóli</i>	<i>néka zakóle</i>

	Партицип	
	Једнина	Множина
Мушки род	<i>zaklan</i>	<i>zakláni</i>
Женски род	<i>zakláno</i>	<i>zakláni</i>
Средњи род	<i>zakláno</i>	<i>zakláni</i>

Глаголска именица: (*kolénje*)

И - СКУПИНА

2. ПОДСКУПИНА

Тематски вокал у аористу -е-

	Презент		Футур I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>úmbra</i>	<i>úmbriṃe</i>	<i>za úmbra</i>	<i>za úmbriṃe</i>
2. лице	<i>úmbriš</i>	<i>úmbrite</i>	<i>za úmbriš</i>	<i>za úmbrite</i>
3. лице	<i>úmbri</i>	<i>úmbre</i>	<i>za úmbri</i>	<i>za úmbre</i>

	Имперфекат		Кондиционал I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>úmbre</i>	<i>úmbreṃe</i>	<i>za úmbre</i>	<i>za úmbreṃe</i>
2. лице	<i>úmbrešeš</i>	<i>úmbrete</i>	<i>za úmbrešeš</i>	<i>za úmbrete</i>
3. лице	<i>úmbreše</i>	<i>úmbree</i>	<i>za úmbreše</i>	<i>za úmbree</i>

	Аорист	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>úmbre</i>	<i>úmbreṃe</i>
2. лице	<i>úmbre</i>	<i>úmbreṃe</i>
3. лице	<i>úmbre</i>	<i>úmbree</i>

	Перфекат				Футур II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>im</i>	<i>umbréno</i>	<i>imute</i>	<i>umbréno</i>	<i>za im</i>	<i>umbréno</i>	<i>za imute</i>	<i>umbréno</i>
2. лице	<i>imaš</i>	<i>umbréno</i>	<i>imate</i>	<i>umbréno</i>	<i>za imaš</i>	<i>umbréno</i>	<i>za imate</i>	<i>umbréno</i>
3. лице	<i>ima</i>	<i>umbréno</i>	<i>ime</i>	<i>umbréno</i>	<i>za ima</i>	<i>umbréno</i>	<i>za ime</i>	<i>umbréno</i>

	Плусквамперфекат				Кондиционал II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>ime</i>	<i>umbréno</i>	<i>imeme</i>	<i>umbréno</i>	<i>za ime</i>	<i>umbréno</i>	<i>za imeme</i>	<i>umbréno</i>
2. лице	<i>imašeš</i>	<i>umbréno</i>	<i>imete</i>	<i>umbréno</i>	<i>za imašeš</i>	<i>umbréno</i>	<i>za imete</i>	<i>umbréno</i>
3. лице	<i>imaše</i>	<i>umbréno</i>	<i>imee</i>	<i>umbréno</i>	<i>za imaše</i>	<i>umbréno</i>	<i>za imee</i>	<i>umbréno</i>

	Императив	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>(áj) da úmbra</i>	<i>(áj) da úmbrite</i>
2. лице	<i>úmbri</i>	<i>úmbrite</i>
3. лице	<i>néka úmbri</i>	<i>néka úmbre</i>

	Партицип	
	Једнина	Множина
Мушки род	<i>úmbren</i>	<i>úmbréni</i>
Женски род	<i>úmbréni</i>	<i>úmbréni</i>
Средњи род	<i>úmbréno</i>	<i>úmbréni</i>

Глаголска именица:

И - СКУПИНА

3. ПОДСКУПИНА

Тематски вокал у аористу *-ê-*Алтернација *-ê/-ø-* у основиПартиципски формант *-t-*Факултативна елизија интервокалског *-r-* испред *-i-*

	Презент		Футур I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>zêva</i>	<i>zêvime/zêjme</i>	<i>za zêvu</i>	<i>za zêvime/zêjme</i>
2. лице	<i>zêviš/zêš</i>	<i>zêvite/zêjte</i>	<i>za zêviš/zêš</i>	<i>za zêvite/zêjte</i>
3. лице	<i>zêvi/zêj</i>	<i>zêve</i>	<i>za zêvi/zêj</i>	<i>za zêve</i>

	Имперфекат		Кондиционал I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>zêve</i>	<i>zêvete</i>	<i>za zêve</i>	<i>za zêvete</i>
2. лице	<i>zêveš/zêjšeš</i>	<i>zêvete</i>	<i>za zêveš/zêjšeš</i>	<i>za zêvete</i>
3. лице	<i>zêveš/zêjše</i>	<i>zêve</i>	<i>za zêveš/zêjše</i>	<i>za zêve</i>

	Аорист	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>zê</i>	<i>zême</i>
2. лице	<i>zê</i>	<i>zête</i>
3. лице	<i>zê</i>	<i>zête</i>

	Перфекат				Футур II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>im</i>	<i>z'eto</i>	<i>imime</i>	<i>z'eto</i>	<i>zu im</i>	<i>z'eto</i>	<i>zu imime</i>	<i>z'eto</i>
2. лице	<i>imaš</i>	<i>z'eto</i>	<i>imite</i>	<i>z'eto</i>	<i>zu imaš</i>	<i>z'eto</i>	<i>zu imite</i>	<i>z'eto</i>
3. лице	<i>ima</i>	<i>z'eto</i>	<i>ime</i>	<i>z'eto</i>	<i>zu ima</i>	<i>z'eto</i>	<i>zu ime</i>	<i>z'eto</i>

	Плусквамперфекат				Кондиционал II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>ime</i>	<i>z'eto</i>	<i>imenu</i>	<i>z'eto</i>	<i>zu ime</i>	<i>z'eto</i>	<i>zu imeme</i>	<i>z'eto</i>
2. лице	<i>imašeš</i>	<i>z'eto</i>	<i>imete</i>	<i>z'eto</i>	<i>zu imašeš</i>	<i>z'eto</i>	<i>zu imete</i>	<i>z'eto</i>
3. лице	<i>imaše</i>	<i>z'eto</i>	<i>imce</i>	<i>z'eto</i>	<i>zu imaše</i>	<i>z'eto</i>	<i>zu imee</i>	<i>z'eto</i>

	Императив	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>(aj) da z'eva</i>	<i>(aj) da z'jme</i>
2. лице	<i>z'eviz'ej</i>	<i>z'evnetz'ejte</i>
3. лице	<i>neka z'eviz'ej</i>	<i>neka z'ev</i>

	Партицип	
	Једнина	Множина
Мушки род	<i>z'et</i>	<i>z'eti</i>
Женски род	<i>z'eta</i>	<i>z'eti</i>
Средњи род	<i>z'eto</i>	<i>z'eti</i>

Глаголска именица:

И - СКУПИНА

4. ПОДСКУПИНА

Тематски вокал у аористу *-u-/-e-/-o-*Алтернација *-č-/-k-* у основи

	Презент		Футур I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>réči</i>	<i>réčime</i>	<i>za réča</i>	<i>za réčime</i>
2. лице	<i>réčiš</i>	<i>réčite</i>	<i>za réčiš</i>	<i>za réčite</i>
3. лице	<i>réči</i>	<i>réče</i>	<i>za réči</i>	<i>za réče</i>

	Имперфекат		Кондиционал I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>réče</i>	<i>réčeme</i>	<i>za réče</i>	<i>za réčeme</i>
2. лице	<i>réčeš</i>	<i>réčete</i>	<i>za réčeš</i>	<i>za réčete</i>
3. лице	<i>réče</i>	<i>réče</i>	<i>za réče</i>	<i>za réče</i>

	Аорист	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>rekim/réku</i>	<i>rekóme</i>
2. лице	<i>réče</i>	<i>rekóte</i>
3. лице	<i>réčv</i>	<i>rekóe</i>

	Перфекат				Футур II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>im</i>	<i>rečeno</i>	<i>imite</i>	<i>rečeno</i>	<i>za im</i>	<i>rečeno</i>	<i>za imite</i>	<i>rečeno</i>
2. лице	<i>imaš</i>	<i>rečeno</i>	<i>imate</i>	<i>rečeno</i>	<i>za imaš</i>	<i>rečeno</i>	<i>za imate</i>	<i>rečeno</i>
3. лице	<i>imi</i>	<i>rečeno</i>	<i>ime</i>	<i>rečeno</i>	<i>za imi</i>	<i>rečeno</i>	<i>za ime</i>	<i>rečeno</i>

	Плусквамперфекат				Кондиционал II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>ime</i>	<i>rečeno</i>	<i>imete</i>	<i>rečeno</i>	<i>za ime</i>	<i>rečeno</i>	<i>za imete</i>	<i>rečeno</i>
2. лице	<i>imašeš</i>	<i>rečeno</i>	<i>imate</i>	<i>rečeno</i>	<i>za imašeš</i>	<i>rečeno</i>	<i>za imete</i>	<i>rečeno</i>
3. лице	<i>imaše</i>	<i>rečeno</i>	<i>imee</i>	<i>rečeno</i>	<i>za imaše</i>	<i>rečeno</i>	<i>za imee</i>	<i>rečeno</i>

	Императив	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>(aj) da reči</i>	<i>(aj) da rečite</i>
2. лице	<i>reči</i>	<i>rečite</i>
3. лице	<i>něka reči</i>	<i>něka reče</i>

	Партицип	
	Једнина	Множина
Мушки род	<i>rečen</i>	<i>rečeni</i>
Женски род	<i>rečeni</i>	<i>rečeni</i>
Средњи род	<i>rečeno</i>	<i>rečeni</i>

Глаголска именица: *(rečenje)*

И - СКУПИНА

4.a. ПОДСКУПИНА

Тематски вокал у аористу *-u/-e/-o-*Алтернација *-z/-g-* у основиФакултативна елизија интервокалског *-z-* испред *-i-*

	Презент		Футур I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>vlézu</i>	<i>vlézime/vléjme</i>	<i>za vlézu</i>	<i>za vlézime/vléjme</i>
2. лице	<i>vléziš/vléjš</i>	<i>vlézite/vléjte</i>	<i>za vléziš/vléjš</i>	<i>za vlézite/vléjte</i>
3. лице	<i>vlézi/vléj</i>	<i>vléze</i>	<i>za vlézi/vléj</i>	<i>za vléze</i>

	Имперфекат		Кондиционал I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>vléze</i>	<i>vlézeme</i>	<i>za vléze</i>	<i>za vlézeme</i>
2. лице	<i>vlézeš/vléjšeš</i>	<i>vlézete</i>	<i>za vlézeš/vléjšeš</i>	<i>za vlézete</i>
3. лице	<i>vlézeš/vléjše</i>	<i>vléze</i>	<i>za vlézeš/vléjše</i>	<i>za vléze</i>

	Аорист	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>vlégu/vlégu</i>	<i>vlégome</i>
2. лице	<i>vléze</i>	<i>vlégote</i>
3. лице	<i>vléze</i>	<i>vlégie</i>

	Перфекат				Футур II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>im</i>	<i>vlezeño</i>	<i>imime</i>	<i>vlezeño</i>	<i>za im</i>	<i>vlezeño</i>	<i>za imime</i>	<i>vlezeño</i>
2. лице	<i>imaš</i>	<i>vlezeño</i>	<i>imate</i>	<i>vlezeño</i>	<i>za imaš</i>	<i>vlezeño</i>	<i>za imate</i>	<i>vlezeño</i>
3. лице	<i>ima</i>	<i>vlezeño</i>	<i>ime</i>	<i>vlezeño</i>	<i>za ima</i>	<i>vlezeño</i>	<i>za ime</i>	<i>vlezeño</i>

	Плусквамперфекат				Кондиционал II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>ime</i>	<i>vlezeño</i>	<i>imeme</i>	<i>vlezeño</i>	<i>za ime</i>	<i>vlezeño</i>	<i>za imeme</i>	<i>vlezeño</i>
2. лице	<i>imašeš</i>	<i>vlezeño</i>	<i>imete</i>	<i>vlezeño</i>	<i>za imašeš</i>	<i>vlezeño</i>	<i>za imete</i>	<i>vlezeño</i>
3. лице	<i>imaše</i>	<i>vlezeño</i>	<i>imee</i>	<i>vlezeño</i>	<i>za imaše</i>	<i>vlezeño</i>	<i>za imee</i>	<i>vlezeño</i>

	Императив	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>(áj) da vléza</i>	<i>(áj) da vlézime/vléjme</i>
2. лице	<i>vlézi/vléj</i>	<i>vlézite/vléjte</i>
3. лице	<i>néka vlézi/vléj</i>	<i>néka vléze</i>

	Партицип	
	Једнина	Множина
Мушки род	<i>vlézni</i>	<i>vlézni</i>
Женски род	<i>vlézni</i>	<i>vlézni</i>
Средњи род	<i>vlézno</i>	<i>vlézni</i>

Глаголска именица:

И - СКУПИНА

4.6. ПОДСКУПИНА

Тематски вокал у аористу *-u/-o/-e-*Факултативна елизија интервокалског *-d-* и *-jd-* испред *-i-*

	Презент		Футур I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>vidu</i>	<i>vidime/vime</i>	<i>za vidu</i>	<i>za vidime/vime</i>
2. лице	<i>vidiš/viš</i>	<i>vidite/vite</i>	<i>za vidiš/viš</i>	<i>za vidite/vite</i>
3. лице	<i>vidi/vi</i>	<i>vide</i>	<i>za vidit/vi</i>	<i>za vide</i>

	Имперфекат		Кондиционал I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>vide</i>	<i>videme</i>	<i>za vide</i>	<i>za vide me</i>
2. лице	<i>videšeš/višeš</i>	<i>videte</i>	<i>za videšeš/višeš</i>	<i>za videte</i>
3. лице	<i>videše/više</i>	<i>videe</i>	<i>za videše/više</i>	<i>za videe</i>

	Аорист	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>vidum/vidu</i>	<i>vidome</i>
2. лице	<i>vide</i>	<i>vidote</i>
3. лице	<i>vide</i>	<i>vidie</i>

	Перфекат				Футур II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>ím</i>	<i>vidéno</i>	<i>ímume</i>	<i>vidéno</i>	<i>za ím</i>	<i>vidéno</i>	<i>za ímume</i>	<i>vidéno</i>
2. лице	<i>ímaš</i>	<i>vidéno</i>	<i>imate</i>	<i>vidéno</i>	<i>za ímaš</i>	<i>vidéno</i>	<i>za imate</i>	<i>vidéno</i>
3. лице	<i>íma</i>	<i>vidéno</i>	<i>ime</i>	<i>vidéno</i>	<i>za íma</i>	<i>vidéno</i>	<i>za ime</i>	<i>vidéno</i>

	Плусквамперфекат				Кондиционал II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>íme</i>	<i>vidéno</i>	<i>ímeme</i>	<i>vidéno</i>	<i>za íme</i>	<i>vidéno</i>	<i>za ímeme</i>	<i>vidéno</i>
2. лице	<i>ímašeš</i>	<i>vidéno</i>	<i>imete</i>	<i>vidéno</i>	<i>za ímašeš</i>	<i>vidéno</i>	<i>za imete</i>	<i>vidéno</i>
3. лице	<i>ímaše</i>	<i>vidéno</i>	<i>imee</i>	<i>vidéno</i>	<i>za ímaše</i>	<i>vidéno</i>	<i>za imee</i>	<i>vidéno</i>

	Императив	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>(áj) da vida</i>	<i>(áj) da vidime/vime</i>
2. лице	<i>vidi</i>	<i>vidite/vite</i>
3. лице	<i>néka vídiví</i>	<i>néka víde</i>

	Партицип	
	Једнина	Множина
Мушки род	<i>viden</i>	<i>vidéni</i>
Женски род	<i>vidéna</i>	<i>vidéni</i>
Средњи род	<i>vidéno</i>	<i>vidéni</i>

Глаголска именица:

И - СКУПИНА

4.В. ПОДСКУПИНА

Тематски вокалу аористу *-u/-o/-e-*Факултативна елизија интервокалског *-d-* испред *-i-*Наставак 1. л. једн. през. *-т*

	Презент		Футур I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>jít</i>	<i>jítme</i>	<i>zì jít</i>	<i>zì jítme</i>
2. лице	<i>jíš</i>	<i>jíte</i>	<i>zì jíš</i>	<i>zì jíte</i>
3. лице	<i>jij</i>	<i>jíde</i>	<i>zì jáj</i>	<i>zì jíde</i>

	Имперфекат		Кондиционал I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>jíde</i>	<i>jídeme</i>	<i>zì jíde</i>	<i>zì jídeme</i>
2. лице	<i>jídeše/jíjšeš</i>	<i>jídete</i>	<i>zì jídeše/jíjšeš</i>	<i>zì jídete</i>
3. лице	<i>jídeše/jíjše</i>	<i>jídee</i>	<i>zì jídeše/jíjše</i>	<i>zì jídee</i>

	Аорист	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>jídum/jídu</i>	<i>jídome</i>
2. лице	<i>jíde</i>	<i>jídote</i>
3. лице	<i>jíde</i>	<i>jídote</i>

	Перфекат				Футур II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>im</i>	<i>jadéno</i>	<i>imime</i>	<i>jadéno</i>	<i>za im</i>	<i>jadéno</i>	<i>za imime</i>	<i>jadéno</i>
2. лице	<i>imaš</i>	<i>jadéno</i>	<i>imate</i>	<i>jadéno</i>	<i>za imaš</i>	<i>jadéno</i>	<i>za imate</i>	<i>jadéno</i>
3. лице	<i>ima</i>	<i>jadéno</i>	<i>ime</i>	<i>jadéno</i>	<i>za ima</i>	<i>jadéno</i>	<i>za ime</i>	<i>jadéno</i>

	Плусквамперфекат				Кондиционал II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>ime</i>	<i>jadéno</i>	<i>imeme</i>	<i>jadéno</i>	<i>za ime</i>	<i>jadéno</i>	<i>za imeme</i>	<i>jadéno</i>
2. лице	<i>imašeš</i>	<i>jadéno</i>	<i>imete</i>	<i>jadéno</i>	<i>za imašeš</i>	<i>jadéno</i>	<i>za imete</i>	<i>jadéno</i>
3. лице	<i>imaše</i>	<i>jadéno</i>	<i>imv</i>	<i>jadéno</i>	<i>za imaše</i>	<i>jadéno</i>	<i>za imee</i>	<i>jadéno</i>

	Императив	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>(áj) da jim</i>	<i>(áj) da jimte</i>
2. лице	<i>jidí:jáj</i>	<i>jidite:jáje</i>
3. лице	<i>néka jáj</i>	<i>néka jáje</i>

	Партицип	
	Једнина	Множина
Мушки род	<i>jidén</i>	<i>judéni</i>
Женски род	<i>judéni</i>	<i>judéni</i>
Средњи род	<i>judéno</i>	<i>judéni</i>

Глаголска именица: *judénje*

И - СКУПИНА

5. ПОДСКУПИНА

Тематски вокал у аористу -i-

	Презент		Футур I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>fáta</i>	<i>fátime</i>	<i>za fáta</i>	<i>za fátime</i>
2. лице	<i>fátiš</i>	<i>fátime</i>	<i>za fátiš</i>	<i>za fátime</i>
3. лице	<i>fáti</i>	<i>fáte</i>	<i>za fáti</i>	<i>za fáte</i>

	Имперфекат		Кондиционал I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>fáte</i>	<i>fátime</i>	<i>za fáte</i>	<i>za fátime</i>
2. лице	<i>fátešeš</i>	<i>fátime</i>	<i>za fátešeš</i>	<i>za fátime</i>
3. лице	<i>fáteše</i>	<i>fátime</i>	<i>za fáteše</i>	<i>za fátime</i>

	Аорист	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>fáti</i>	<i>fátime</i>
2. лице	<i>fáti</i>	<i>fátime</i>
3. лице	<i>fáti</i>	<i>fáte</i>

	Перфекат				Футур II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>im</i>	<i>faténo</i>	<i>imime</i>	<i>faténo</i>	<i>za im</i>	<i>faténo</i>	<i>za imime</i>	<i>faténo</i>
2. лице	<i>imaš</i>	<i>faténo</i>	<i>imite</i>	<i>faténo</i>	<i>za imaš</i>	<i>faténo</i>	<i>za imate</i>	<i>faténo</i>
3. лице	<i>imi</i>	<i>faténo</i>	<i>ime</i>	<i>faténo</i>	<i>za imi</i>	<i>faténo</i>	<i>za ime</i>	<i>faténo</i>

	Плусквамперфекат				Кондиционал II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>ime</i>	<i>faténo</i>	<i>imeme</i>	<i>faténo</i>	<i>za ime</i>	<i>faténo</i>	<i>za imeme</i>	<i>faténo</i>
2. лице	<i>imašeš</i>	<i>faténo</i>	<i>imete</i>	<i>faténo</i>	<i>za imašeš</i>	<i>faténo</i>	<i>za imete</i>	<i>faténo</i>
3. лице	<i>imaše</i>	<i>faténo</i>	<i>imee</i>	<i>faténo</i>	<i>za imaše</i>	<i>faténo</i>	<i>za imee</i>	<i>faténo</i>

	Императив	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>(áj) da fíta</i>	<i>(áj) da fítime</i>
2. лице	<i>fíti</i>	<i>fítite</i>
3. лице	<i>néka fíti</i>	<i>néka fític</i>

	Партицип	
	Једнина	Множина
Мушки род	<i>fíten</i>	<i>faténi</i>
Женски род	<i>fíténi</i>	<i>faténi</i>
Средњи род	<i>faténo</i>	<i>faténi</i>

Глаголска именица: (εοιλένυε)

И - СКУПИНА

5.а. ПОДСКУПИНА

Тематски вокал у аористу *-i-*
Факултативна елизија интервокалског *-r-* испред *-i-*

	Презент		Футур I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>napráva</i>	<i>naprávime/naprájme</i>	<i>za napráva</i>	<i>za naprávime/naprájme</i>
2. лице	<i>napráviš/napráš</i>	<i>naprávite/naprájte</i>	<i>za napráviš/napráš</i>	<i>za naprávite/naprájte</i>
3. лице	<i>naprávi/napráj</i>	<i>napráve</i>	<i>za naprávi/napráj</i>	<i>za napráve</i>

	Имперфекат		Кондиционал I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>napráve</i>	<i>naprávete</i>	<i>za napráve</i>	<i>za naprávete</i>
2. лице	<i>napráveše/naprájšeš</i>	<i>naprávete</i>	<i>za naprájšeš</i>	<i>za naprávete</i>
3. лице	<i>napráveše/naprájše</i>	<i>naprávee</i>	<i>za naprájše</i>	<i>za naprávee</i>

	Аорист	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>naprávi/napráj</i>	<i>naprávime</i>
2. лице	<i>naprávi/napráj</i>	<i>naprávite</i>
3. лице	<i>naprávi/napráj</i>	<i>napráve</i>

	Перфекат		Футур II	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>ím napravéno</i>	<i>ítíte napravéno</i>	<i>za ím napravéno</i>	<i>za ítíte napravéno</i>
2. лице	<i>ímaš napravéno</i>	<i>ímate napravéno</i>	<i>za ímaš napravéno</i>	<i>za ímate napravéno</i>
3. лице	<i>íma napravéno</i>	<i>íme napravéno</i>	<i>za íma napravéno</i>	<i>za íme napravéno</i>

	Плусквамперфекат		Кондиционал II	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>íme napravéno</i>	<i>ítíte napravéno</i>	<i>za íme napravéno</i>	<i>za ítíte napravéno</i>
2. лице	<i>ímašéš napravéno</i>	<i>ímete napravéno</i>	<i>za ímašéš napravéno</i>	<i>za ímete napravéno</i>
3. лице	<i>ímaše napravéno</i>	<i>ímee napravéno</i>	<i>za ímaše napravéno</i>	<i>za ímee napravéno</i>

	Императив	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>(áj) da napráva</i>	<i>(áj) da naprávite/naprájte</i>
2. лице	<i>naprávi/napráj</i>	<i>naprávte/naprajte</i>
3. лице	<i>néka naprávi/napráj</i>	<i>néka napráve</i>

	Партицип	
	Једнина	Множина
Мушки род	<i>napráven</i>	<i>napravéni</i>
Женски род	<i>napravéna</i>	<i>napravéni</i>
Средњи род	<i>napravéno</i>	<i>napravéni</i>

Глаголска именица: *(pravénje)*

И - СКУПИНА

5.6. ПОДСКУПИНА

Тематски вокал у аористу *-i-*Партиципски формант *-i-*

	Презент		Футур I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>žna</i>	<i>žnime</i>	<i>za žna</i>	<i>za žnime</i>
2. лице	<i>žniš</i>	<i>žnite</i>	<i>za žniš</i>	<i>za žnite</i>
3. лице	<i>žni</i>	<i>žne</i>	<i>za žni</i>	<i>za žne</i>

	Имперфекат		Кондиционал I	
	Једнина	Множина	Једнина	Множина
1. лице	<i>žne</i>	<i>žnete</i>	<i>za žne</i>	<i>za žnete</i>
2. лице	<i>žnešeš</i>	<i>žnete</i>	<i>za žnešeš</i>	<i>za žnete</i>
3. лице	<i>žneše</i>	<i>žnete</i>	<i>za žneše</i>	<i>za žnete</i>

	Аорист	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>žni</i>	<i>žnime</i>
2. лице	<i>žni</i>	<i>žnite</i>
3. лице	<i>žni</i>	<i>žnie</i>

	Перфекат				Футур II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>im</i>	<i>ženeto</i>	<i>imime</i>	<i>ženeto</i>	<i>za im</i>	<i>ženeto</i>	<i>za imime</i>	<i>ženeto</i>
2. лице	<i>imaš</i>	<i>ženeto</i>	<i>imate</i>	<i>ženeto</i>	<i>za imaš</i>	<i>ženeto</i>	<i>za imate</i>	<i>ženeto</i>
3. лице	<i>ima</i>	<i>ženeto</i>	<i>ime</i>	<i>ženeto</i>	<i>za ima</i>	<i>ženeto</i>	<i>za ime</i>	<i>ženeto</i>

	Плусквамперфекат				Кондиционал II			
	Једнина		Множина		Једнина		Множина	
1. лице	<i>ime</i>	<i>ženeto</i>	<i>imeme</i>	<i>ženeto</i>	<i>za ime</i>	<i>ženeto</i>	<i>za imeme</i>	<i>ženeto</i>
2. лице	<i>imašeš</i>	<i>ženeto</i>	<i>imate</i>	<i>ženeto</i>	<i>za imašeš</i>	<i>ženeto</i>	<i>za imete</i>	<i>ženeto</i>
3. лице	<i>imaše</i>	<i>ženeto</i>	<i>imec</i>	<i>ženeto</i>	<i>za imaše</i>	<i>ženeto</i>	<i>za imec</i>	<i>ženeto</i>

	Императив	
	Једнина	Множина
1. лице	<i>(aj) da ženi</i>	<i>(aj) da ženime</i>
2. лице	<i>ženi</i>	<i>ženite</i>
3. лице	<i>neka ženi</i>	<i>neka žene</i>

	Партицип	
	Једнина	Множина
Мушки род	<i>ženet</i>	<i>ženeti</i>
Женски род	<i>ženeta</i>	<i>ženeti</i>
Средњи род	<i>ženeto</i>	<i>ženeti</i>

Глаголска именица: *ženetje*

ЛИТЕРАТУРА

- Андрејчин 1978: Андрејчин, Любомир. *Основна бългaрска грамaтика*. София 1978.
- Андрюотис 1983: Ανδριώτης, Νικόλαος Π., *Ετιμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. Τρίτη έκδοση με διορθώσεις και προσθήκες του συγγραφέα. Θεσσαλονίκη 1983.
- Асснова 1989: Асснова, Петя, *Балканско езиковзнание*. Основни проблеми на балканския езиков съюз. София 1989.
- Бајрер и др. 1987: Beyrer, Arthur, Klaus Bochmann, Siegfried Bronsert, *Grammatik der rumänischen Sprache der Gegenwart*. Leipzig 1987.
- Барић и др. 1995: Barić, Eugenija, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika, *Hrvatska gramatika*. Zagreb 1995.
- Белић 1905: Белић, Александар. *Дијалекти источне и јужне Србије*. (= Српски дијалектолошки зборник I. Београд 1905).
- Белић 1935: Белић, Александар, *Галички дијалекат*. Београд 1935.
- Бојковска 1988: Бојковска, Стојка, *За акцентот во мегленскиот говор*. У: Зборник во чест на Крум Тошев. Скопје 1988, 133-137.
- Бонковић 1977: Бонковић, Радосав. *Основи упоредне грамaтике словенских језика*. I. Фонетика. Београд 1977.
- Брозовић 1988: Brozović, Dalibor, *O fonemu /z/ u balkanskim jezicima*. У: Јазичните појави во Битола и Битолско денеска и во миналото. Скопје 1988, 143-150.
- Број 1987: Breu, Walter, *Albanisches und makedonisches Verbalsystem in kontrastiver Gegenüberstellung*. У: Balkan-Archiv N. F. 12 (1987), 279-305.

- Бухолц/Фидлер 1987: Buchholz, Oda, Wilfried Fiedler, *Albanische Grammatik*. Leipzig 1987.
- Вајнрајх 1953: Weinreich, Uriel, *Languages in Contact*. (=Publications of the Linguistic Circle of New York 1). New York 1953.
- Видоски 1955: Видоски, Божидар, *Прилози за македонската дијалектологија*. 1. Гласот х во охридскиот говор. 2. Остатоци од назализмот во западните говори. 3. Отклопување непосредноста на вокалите во нашите говори. У: Македонски јазик VI, 2 (1955), 113-151.
- Видоски 1960/1961: Видоски, Божидар, *Основни дијалектни групи во Македонија*. У: Македонски јазик XI-XII, 1-2 (1960/ 1961), 13-31 + 3 карте.
- Видоски 1962: Видоски, Божидар, *Кумановскиот говор*. Скопје 1962.
- Видоски 1962/1963: Видоски, Божидар, *Македонските дијалекти во светлината на лингвистичката географија*. У: Македонски јазик XIII-XIV (1962/1963), 87-107 + 8 карата.
- Видоски 1965: Видоски, Божидар, *Заменските форми во македонските дијалекти*. У: Македонски јазик XVI (1965), 25-71 + 58 карата.
- Видоски 1968 а: Видоски, Божидар, *Социјалниот фактор во диференцирањето на македонските говори*. У: Реферати на македонските слависти за VI Меѓународен славистички конгрес во Прага. Скопје 1968, 5-12 + 1 карта.
- Видоски 1968 б: Видоски, Божидар, *Дативната форма кај именките во македонските дијалекти*. У: *Symbolae philologicae in honorem Witoldi Taszycki*. Warszawa 1968, 369-404.
- Видоски 1970 а: Видоски, Божидар, *Акцентските системи во македонските дијалекти*. У: Литературен збор XVII, 3 (1970), 1-11.

- Видоски 1970 б: Видоски, Божидар, *Дијалектната диференцијација на македонскиот јазик*. У: Пристапни предавања на новите членови на Македонската академија на науките и уметностите II (1970), 25-39.
- Видоски 1970 г: Видоски, Божидар, *Континуантите на вокалните р и л во дијалектите на македонскиот јазик*. У: Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје (1970), 529-546 + 5 карата.
- Видоски 1971: Видоски, Божидар, *Вокалните фонолошки системи во македонските дијалекти*. У: Предавања на IV Семинар за македонски јазик, литература и култура, 19. VII - 2. IX 1971, Скопје и Охрид, 22-26 + 1 карта.
- Видоски 1972: Видоски, Божидар, *Општесловенскиот лингвистички атлас (ОЛА)*. У: Македонски јазик XXIII (1972), 33-43.
- Видоски 1974: Видоски, Божидар, *Етапи во дијалектната диференцијација на македонскиот јазик*. У: Предавања на VII Семинар за македонски јазик, литература и култура, 15. VIII - 31. VIII 1974, Скопје и Охрид, 18-25.
- Видоски 1978 а: Видоски, Божидар, *Последици од губењето на консонантите во интервокална позиција во македонскиот дијалектен јазик*. У: Предавања на XI Семинар за македонски јазик, литература и култура, 11. VIII - 31. VIII 1978, Скопје и Охрид, 13-20.
- Видоски 1978 б: Видоски, Божидар, *Фонолошкиот систем на говорот на селото Чеган (Воденско)*. У: Македонски јазик XXIX (1978), 61-73.
- Видоски 1979: Vidoeski, Božidar, *Ślady przegłosu a w ä/c w dialektach języka macedońskiego*. У: Opuscula Polono-Slavica (1979), 397-403.

- Видоески 1980: Vidoeski, Božo, *Procesy innowacyjne w dialektach macedońskich w XIX i XX wieku*. У: *Studia linguistica Polono-Jugoslavica* 1 (1980), 101-116.
- Видоески 1981: Видоески, Божидар, *Fonološki opisi srpskohrvatskih i hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom* (=Posebna izdanja I.X, odjeljenje društvenih nauka 9). Фонолошки описи на македонските говори. Sarajevo 1981, 625-822.
- Видоески 1981/1982: Видоески, Божидар, *Фонемата /ʁ/ во македонскиот дијалектен јазик*. У: *Македонски јазик* XXXII-XXXIII (1981/1982), 95-110.
- Видоески 1983 а: Видоески, Божидар, *Леринскиот говор*. У: *Македонски јазик* XXXIV (1983), 23-49.
- Видоески 1983 б: Vidoeski, Božidar, „A Survey of the Macedonian Dialects“. (=Koneski, Blaže, *A Historical Phonology of the Macedonian Language*. With a survey of the Macedonian dialects and a map by Božidar Vidoeski. Heidelberg 1983, 117-134 + 1 карта).
- Видоески 1984: Видоески, Божидар, *Фонолошкиот систем на говорот на селото Етерец (Костурско)*. У: *Македонски јазик* XXXV (1984), 79-98.
- Видоески 1985/1986: Видоески, Божидар, *Акцентските системи во македонските дијалекти во Грција (Егејска Македонија) и јужна Албанија*. У: *Македонски јазик* XXXVI-XXXVII (1985/1986), 19-45.
- Видоески 1986: Видоески, Божидар, *Dialekty macedońskie w Albanii*. У: *Studia linguistica Polono-Jugoslavica* 4 (1986), 125-136.
- Видоески 1988 а: Видоески, Божидар, *Формите на глаголот сум во парадигмата на сегашното време во македонскиот дијалектен јазик*. У: *Зборник во чест на Крум Топчев*. Скопје 1988, 141-150.

- Видоески 1988 б: Видоески, Божидар, *Југозападните македонски дијалекти со посебен осврт на битолското говорно подрачје*. У: Јазичните појави во Битола и Битолско днешка и во минатото. Скопје 1988, 87-97.
- Видоески 1989 а: Видоески, Божидар, *Говорот на селото Нестрам (Костурско)*. У: Прилози на Македонската академија на науките и уметностите XIV 2 - Одделение за лингвистика и литературна наука. Скопје 1989, 47-78.
- Видоески 1989 б: Видоески, Божидар, *Прилози за Македонскиот дијалектен атлас (1, 2)*. У: Zbornik razprav iz slovanskega jezikoslovja. Tinctu Logarju ob sedemdesetletnici. Ljubljana 1989, 365-376.
- Георгијев 1976: Георгиев, Владимир, „Възникване на нови сложни глаголни форми със спомагателен глагол „имам“.“ (=Пашов, Петър, Р. Ницолова (състав.), *Помогало по българска морфология*. Глагол. София 1976, 294-311).
- Георгиу 1962: Георгиу, Хр., *To zborniko idiomu Гезијас Киптосијас. Ђекиданија* 1962.
- Голомб 1960/1961: Голомб, Збигњев, *Два македонски говора (на Сухо и Висока во Солунско)*. У: Македонски јазик XI-XII, 1-2 (1960/1961), 113-182.
- Голомб 1962/1963: Голомб, Збигњев, *Два македонски говора (на Сухо и Висока во Солунско)*. У: Македонски јазик XIII-XIV (1962/1963), 173-276.
- Голомб 1964: Gołąb, Zbigniew, *Conditionalis typu bałkańskiego w językach południowosłowiańskich ze szczególnym uwzględnieniem macedońskiego*. Wrocław - Kraków - Warszawa 1964.
- Голомб 1984: Gołąb, Zbigniew, *The Arumanian Dialect of Kruševo in SR Macedonia, SFR Yugoslavia*. Скопје 1984.

- Дејанова 1976 а: Дејанова, Мария, „Към характеристиката на новобългарското бъдеще предварително време.“ (=Панов, Петър, Р. Ницолова (състав.), *Помагало по българска морфология*. Глагол. София 1976, 287-293).
- Дејанова 1976 б: Дејанова, Мария, „Славянската глаголна опозиция имперфект ~ аорист.“ (=Панов, Петър, Р. Ницолова (състав.), *Помагало по българска морфология*. Глагол. София 1976, 316-320).
- Демирај 1985: Demiraj, Shaban, *Gramatikë historike e gjuhës shqipe*. Tiranë 1985.
- Демирај 1994: Demiraj, Shaban, *Gjuhësi ballkanike*. Shkup 1994.
- Дијалектни текстове 1970: *Дијалектни текстове от Костурско*. (Магнетфонен запис). У: Български език XX/5 (1970), 472-474.
- Димитрова-Шмигер 1991: Димитрова-Шмигер, Нина, Роланд Шмигер, *Една битна разлика меѓу јужнокостурскиот и корчанскиот вокален систем*. У: Македонските дијалекти во Егејска Македонија. Скопје 1994, 137-144.
- Димитровски 1988: Димитровски, Тодор, *Глаголски именки на -ње и -тје од свршени глаголи во југозападните македонски говори*. У: Јазичните појани во Битола и Битолско денеска и во минатото. Скопје 1988, 109-112.
- Доровски 1970: Doro vsk ý, Ivan, *K charakteristice makedonského kosturského dialektu v dnešním Řecku*. У: *Studia Balkanica Bohemoslovaca. Příspěvky přednesené na I. celostátním balkanistickém symposiu v Brně 11.-12. prosince 1969*. Brno 1970, 261-267.
- Дрвошанов 1983: Dërvošanov, Vasil, *E folmja e maqedonasve të rrethit të Kajlarit*. У: *Jehona* 9-10 (1983), 117-130.

- Дрвошанов 1987: Дрвошанов, Васил. *Акцентскиот систем на кајларскиот говор*. У: *Studia linguistica Polono-Jugoslavica* 5 (1987), 83-99.
- Дрвошанов 1988: Дрвошанов, Васил. *Кајларскиот говор*. Скопје 1993.
- Дрвошанов 1993: Дрвошанов, Васил. *Кон разграничувањето на кајларско-костурските говори*. У: *Јазичните појави во Битола и Битолско денеска и во минатото*. Скопје 1988, 253-260.
- Думев 1942: Думевъ, Велко. *Воденскиятъ говоръ*. У: *Македонски прегледъ* XIII, 3 (1942), 8-41; XIII, 4 (1942), 35-87.
- Иванов 1932: Ивановъ, Йорданъ. *Гевгелијскиятъ говоръ*. София 1932.
- Иванов 1977: Иванов, Йордан П., *Български преселнически говори*. Говорите от Драмско и Сярско. София 1977.
- Ивић 1956: Ивић, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика*. Нови Сад 1956.
- Ивић 1958: Ivić, Pavle. *Die serbokroatischen Dialekte. Ihre Struktur und Entwicklung. Erster Band: Allgemeines und die štokavische Dialektgruppe*. 'S-Gravenhage 1958.
- Ивић 1991 а: Ивић, Павле. *О словенским језицима и дијалектима* (= Изабрани огледи I). Ниш 1991.
- Ивић 1991 б: Ивић, Павле. *Из историје српскохрватског језика* (= Изабрани огледи II). Ниш 1991.
- Ивић 1991 в: Ивић, Павле. *Из српскохрватске дијалектологије* (= Изабрани огледи III). Ниш 1991.
- Ивковић 1921: Ивковић, Милош. *Акцентски системи српско-македонских говори*. У: *Јужнословенски филолог* II, 3-4 (1921), 254-271; IV (1924), 46-71.

- Илијевски 1988: Илиевски, Петар Хр., *Балканолошки лингвистички студии*. Со посебен осврт кон историскиот развој на македонскиот јазик. Скопје 1988.
- Јанаџијески-Влаху 1993: Janăchieschi-Vlahu, Iancu, *Gramatică armănească - simplă și practică*. Crushuva 1993.
- Јанар-Настева 1980: Јанар-Настева, Оливера, *Развој на дијалектната лексика во услови на јазично мешање*. У: Македонски јазик XXXI (1980), 27-37.
- Јанар-Настева 1988: Јанар-Настева, Оливера, *Поглед врз туѓата лексика во македонските говори од костурско-корчанското дијалектно подрачје*. У: Јазичните појави во Битола и Битолско денеска и во минатото. Скопје 1988, 151-169.
- Караџиу Мариоцеану и др. 1977: Carăgiu Marioceanu, Matilda, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*. București 1977.
- Конески 1948: Конески, Блаже, *Загубата на интервокалното в во западномакедонските говори*. У: Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје I (1948), 111-128.
- Конески 1949: Конески, Блаже, *Прилепскиот говор*. У: Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје II (1949), 247-301.
- Конески 1962/1963: Конески, Блаже, *За некои морфолошки пречки на фонетските промени во македонскиот јазик*. У: Македонски јазик XIII-XIV (1962/1963), 5-15.
- Конески 1977: Конески, Блаже, *За редуцијата на неакцентираниите вокали*. У: Предавања на X Семинар за македонски јазик, литература и култура, 5. VIII - 25. VIII 1977, Скопје и Охрид, 15-20.
- Конески 1981 а: Конески, Блаже, *Граматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје 1981.

- Конески 1981 б: Конески, Блаже, *Историја на македонскиот јазик*. Скопје 1965, поправено и дополието издание 1981.
- Конески 1981 в: Конески, Блаже, *Македонската дијалектологија и историјата*. У: Зборник во чест на Б. Видоески. Скопје 1981, 77-80.
- Конески К. 1973: Конески, Кирил, *Значењата на императивот во македонскиот јазик*. У: Македонски јазик XXIV (1973), 131-156.
- Конески К. 1974: Конески, Кирил, *Значењата на императивот во македонскиот јазик (II)*. У: Македонски јазик XXV (1974), 145-169.
- Корончевски 1979: Корончевски, Анджеј, *Македонската конструкција имаам + participium praeteriti како балканизам*. У: Македонски јазик XXX (1979), 123-125.
- Кузов 1921: Кузовъ, Аргиръ, *Костурскиятъ говоръ*. У: Известия на Семинара по славянска филологија IV (1921), 86-125.
- Лескип 1969: Leskien, August, *Handbuch der albulgarischen Sprache. Grammatik - Texte - Glossar*. Heidelberg ⁹1969.
- Мазон 1923: Mazon, André, *Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale. Études linguistiques, textes et traduction, notes de folklore*. Paris 1923.
- Мазон/Вајан 1938: Mazon, André, André Vaillant, *L'évangéliste de Kulokia, un parler slave du Bas-Vardar*. Paris 1938.
- Малецки 1934 а: Małeck i, Mieczysław, *Drobizgi z Macedonji. 4. O rozwoju samogłosek nosowych w Kosturskiem*. У: Lud słowiański III, 2 (1934), A 267-286.
- Малецки 1934 б: Małeck i, Mieczysław, *Tekst gwarowy z Kosturskiego (Macedonja)*. У: Lud słowiański III, 2 (1934), A 323-325.

- Марси 1962: Марси, Франтишек Вацлав. *Ранний период морфологического развития славянского склонения*. (Общая характеристика). У: Вопросы языкознания II, 6 (1962), 13-21.
- Марси 1970: Mareš, František Václav, *Analytische Phonologie*. У: The Slavic Word. An International Colloquium Held at the University of California, Los Angeles September 11-16, 1970, 1-33.
- Марси 1980: Mareš, František Václav, *Vzťah makedonského členu a kategórie gramatického rodu a čísla*. У: Македонски јазик XXXI (1980), 85-89.
- Марси 1981/1982: Марси, Франтишек Вацлав, *Вокализацијата на македонските секундарни слабици сонанти и нејзиното значење за фонолошкиот систем*. У: Македонски јазик XXXII-XXXIII (1981/1982), 441-446.
- Марси 1982: Mareš, František Václav, *Das Verhältnis der Belebtheits- und der Determinierungskategorie im Slavischen*. У: Прилози на Македонската академија на науките и уметностите - Одделение за лингвистика и литературна наука 6 (1982), 163-175.
- Марси 1983: Марси, Франтишек Вацлав, *Историскиот развој на македонскиот вокален систем*. У: Македонски јазик XXXIV (1983), 5-21.
- Марси 1984 а: Mareš, František Václav, *Makedonská konjugace na pozadí ostatních slovanských jazyků*. У: Македонски јазик XXXV (1984), 17-27.
- Марси 1984 б: Марси, Франтишек Вацлав, *Фонолошки иновации во македонскиот јазик и во неговите дијалекти*. У: Прилози IX 2 (1984) - Одделение за лингвистика и литературна наука, 65-83.

- Материјали 1925: *Езикови и народописни материяли*. I. Бугари и гъркомани. (Разказано по говора на Ениджевардарско, село Бяровица, отъ Димитъръ Христовъ). Записалъ Любомиръ Милетичъ. II. Народни приказки и пѣсни по Костурския говоръ. Записали Аргиръ Кузовъ и Калчо Деляковъ. У: Македонски прѣгледъ I, 3 (1925), 103-110.
- Милетич 1900: Милетичъ, Любомиръ, *Книжнината и езикът на банатеките българи*. У: Сборникъ за народни умотворения XVI-XVII (1900).
- Милетич 1912: Miletić, Ljubomir, *Die Rhodopemundarten der bulgarischen Sprache*. Wien 1912.
- Милетич 1937: Милетичъ, Любомиръ, *Два любопитни въпроса отъ новобългарската фонетика*. У: Списание на Българската академия на науките L.IV (1937), 139-141.
- Мишдак 1987/1988: Мишдак, Јоланта, *Морфосинтаксички западномакедонско-албански паралели*. У: Македонски јазик XXXVIII-XXXIX (1987/1988), 151-163.
- Минова-Буркова 1994: Минова - Буркова, Лилјана, *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје 1994.
- Миновић 1987: Minović, Milivoje, *Sintaksa srpskohrvatskog - hrvatsko-srpskog književnog jezika za više škole*. Rečenica, padžni, glagolski oblici. Sarajevo 1987.
- Мирчев 1901: Мирчевъ, Д., *Бѣлѣжки по Кукушко-воденския говоръ*. У: Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина XVIII (1901), 426-470.
- Мирчев 1958: Мирчев, Кирил, *Исторически граматика на българския език*. София 1958.

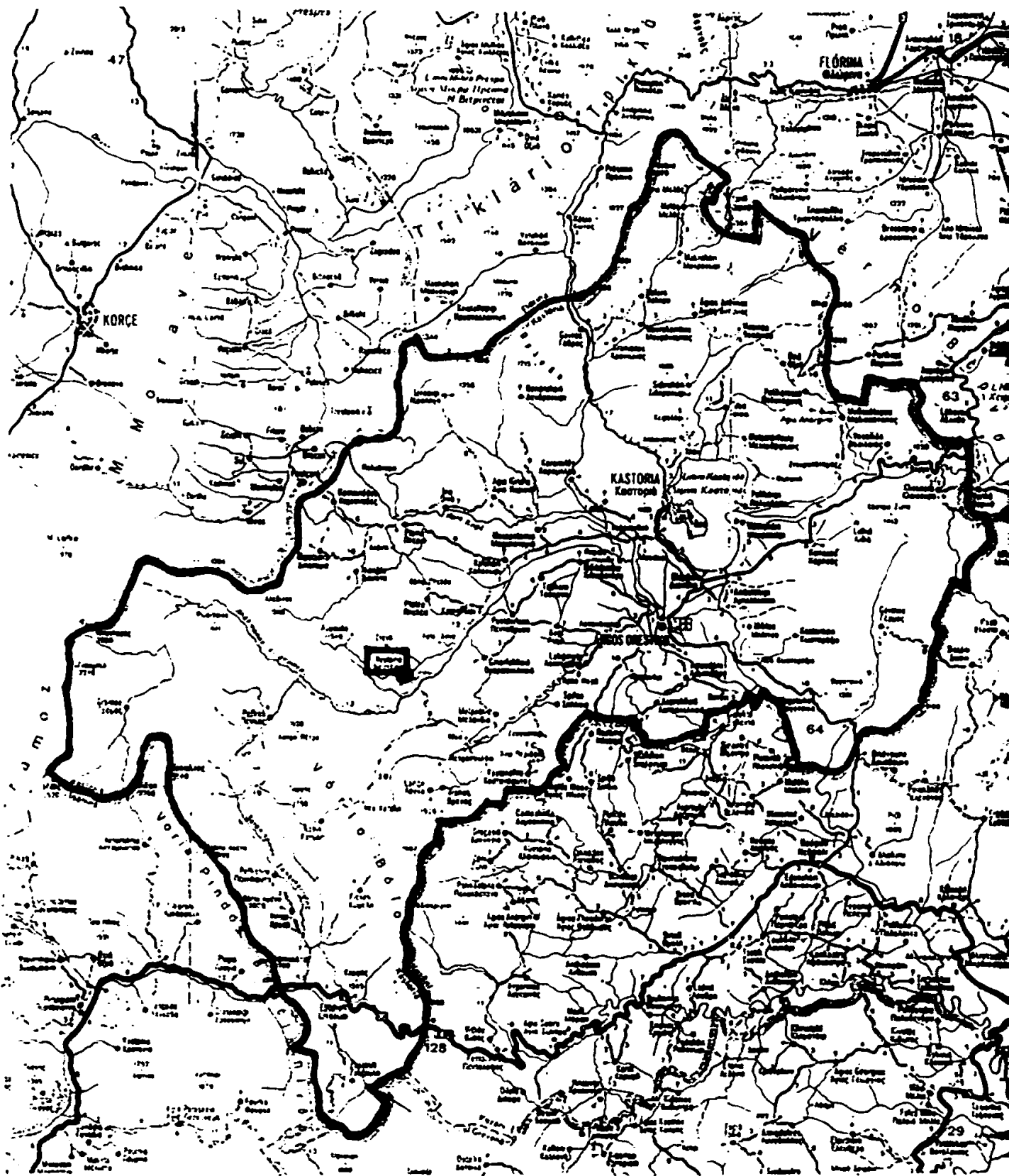
- Мирчев 1976: Мирчев, Кирил. „За съчетанията на глагола „имам“ + минало страдателно причастие в българския език.“ (= Папов, Петър. Р. Пицолова (състав.). *Помагалo по българска морфология*. Глагол. София 1976, 312-315).
- Младенов 1924: Mladenov, Stefan, *André Mazon. Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale. Études linguistiques, textes et traduction; notes de folklore. Paris 1923, 8° 236.* (= *Travaux publiés par l'Institut d'études slaves I.*) (Приказ). У: *Zeitschrift für slavische Philologie* I (1924), 508-516.
- Младенов 1929: Младенов, Стефан. *История на българския език.* (= *Geschichte der bulgarischen Sprache.* Berlin-Leipzig 1929). София 1979.
- Пастев 1988: Пастев, Божидар. *Аромански студии*. Прилози кон балканистиката. Скопје 1988.
- Облак 1896: Oblak, Vatroslav, *Macedonische Studien. Die slavischen Dialecte des südlichsten und nordwestlichen Macedoniens.* Wien 1896.
- ОЛА 1988: *Общеславянски лингвистически атлас (ОЛА)*. Система фонетической транскрипции. (= Прилози на МАНУ). Скопје 1988.
- Песев 1979: Песев, Коста. *Дојранскиот говор*. У: *Македонистика* 2 (1979), 1-190.
- Песев 1987: Песев, Коста. *Кукушкиот говор*. Книга I. Скопје 1987.
- Песев 1988 а: Песев, Коста. *Кукушкиот говор*. Книга II. Скопје 1988.
- Песев 1988 б: Песев, Коста. *Македонските дијалекти во светлината на најновите достигнувања во лингвистичката географија*. У: *Литературен збор* XXXV, 6 (1988), 53-61.

- Пеев 1988 в: Пеев, Коста, *За заменскиот систем во јужните македонски говори*. У: Јазичните појави во Битола и Битолско денеска и во минатото. Скопје 1988, 113-126.
- Пецо 1989: Песо, Asim, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*. Beograd 1989.
- Поповић 1955: Поповић, Иван, *Историја српскохрватског језика*. Нови Сад 1955.
- Радовановић 1986: Radovanović, Milorad, *Sociolingvistika*. Novi Sad 1986.
- Романски 1932: Романски, Стојан, *Долновардарскиятъ говоръ*. У: Македонски прегледъ VIII, 1 (1932), 99-140.
- Савицка 1986: Sawicka, Irena, *The Problem of Albanian 'Nasal + Stop' Clusters*. У: *Językowe studia bałkanistyczne I* (1986), 109-118.
- Саулфелд 1930: Sandfeld, Kristian, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*. Paris 1930.
- Селинцев 1918: Селинцев, Афанасий Матвеевич, *Очерки по македонской диалектологии*. Томъ I. Казань 1918.
- Селинцев 1931: Селинцев, Афанасий Матвеевич, *Славянское население в Албании*. С иллюстрациями в тексте и с картою Албании. София 1931.
- Симовски 1978: Симовски, Тодор П., *Населените места во Егејска Македонија*. Географски, етнички и стопански карактеристики. Скопје 1978.
- Скож 1971: Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knjiga prva. Zagreb 1971.
- Скож 1972: Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knjiga druga. Zagreb 1972.

- Скож 1973: Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knjiga treća. Zagreb 1973.
- Спасов 1988: Спасов, Људмил, *Категоријата предност во југозападните македонски говори*. У: Јазичните појави во Битола и Битолско денеска и во минатото. Скопје 1988, 135-141.
- Стевановић 1989: Стевановић, Михаило, *Савремени српскохрватски језик*. Граматички системи и књижевнојезичка норма. Београд 1989.
- Стојков 1993: Стојков, Стојко, *Българска диалектология*. Под редакцијата на Максим Сл. Младенов (с додатком Максима Сл. Младенова о дијалектима у Вардарској и Егејској Македонији). Софија 1993.
- Стојков 1960: Стојков, Стојко, „Образување на бъдеще време (футурум) в съвременния български език“ (= Езиковедско-стпографски изследвания в памет на акад. Ст. Романски. Софија 1960, 239-257).
- Тополињска 1960/1961: Тополињска, Зузана, *За словенскиот слободен и неподвижен акцент*. У: Македонски јазик XI-XII, 1-2 (1960/1961), 73-79.
- Тополињска 1983: Topolińska, Zuzanna, *Słowiańskie (edypł) - operator deskrypcji nieokreślonej*. У: *Z. polskich studiów slawistycznych, seria VI* (1983), 425-433.
- Тополињска 1995: Тополињска, Зузана, *Синтакса*. Том I. (= Македонските дијалекти во Егејска Македонија. Книга I). Скопје 1995.
- Тошев 1979: Тошев, Крум, *Струшкиот говор* (според некои материјали од XIX век). Скопје 1979.
- Филиповић 1986: Filipović, Rudolf, *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb 1986.

- Фридман 1988: Фридман, Виктор А., *За сложените минати времиња во диховскиот говор во споредба со македонскиот литературен јазик и со другите дијалекти*. У: Јазичните појави во Битола и Битолско денеска и во минатото. Скопје 1988. 193-200.
- Цонев 1904: Цонев, Бепьо, *Диалектни студии*. У: Сборникъ за народни умотворения XX (1904).
- Цонев 1958: *История на българский езикъ*. Том III. София 1958.
- Шклифов 1969: Шклифов, Благой, *Костурският говор*. Авторсферат на дисертация за присъждане на научната степен кандидат на филологическите науки. Софийски Университет „Климент Охридски“. София 1969.
- Шклифов 1973: Шклифов, Благой, *Костурският говор*. Принос към проучването на югозападните български говори. (= Трудове по българска диалектология 8. София 1973).
- Шклифов 1977: Шклифов, Благой, *Речник на костурският говор*. У: Българска диалектология. Проучвания и материали 8 (1977), 201-328.
- Шклифов 1979: Шклифов, Благой, *До.то-Преспанският говор*. София 1979.
- Шмигер 1995: Шмигер, Роланд, *Еден балкански гласовен закон*. У: Втор научен собир на млади македонисти. Скопје 1995. 317-326.

Καστορски округ (Νομός Καστοριάς)